

Slovak Policy, 1956 -1960

Juraj Marusiak

Copyright © 2000 Juraj Marusiak

This research report was downloaded from the Research Support Scheme Electronic Library at <http://e-lib.rss.cz>. The work on the report was made possible by a grant from, and was published by, the Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation. The digitisation of the report was supported by the publisher.

Research Support Scheme
Bartolomějská 11
110 00 Praha 1
Czech Republic
www.rss.cz

The digitisation and conversion of the report to PDF was completed by Virtus.

Virtus
Libínská 1
150 00 Praha 5
Czech Republic
www.virtus.cz

The information published in this work is the sole responsibility of the author and should not be construed as representing the views of the Research Support Scheme/Open Society Support Foundation. The RSS/OSSF takes no responsibility for the accuracy and correctness of this work. Any comments related to the contents of this work should be directed to the author.

All rights reserved. No part of this work may be reproduced, in any form or by any means without permission in writing from the author.

Contents

Niektoré prípady politických perzekúcií a snahy o rehabilitáciu obetí politických procesov v druhej polovici 50. rokov	1
Schválenie novej československej ústavy v r. 1960 a slovenská spoločnosť	24
Štát a súkromná iniciatíva v druhej polovici 50. rokov	44
Udalosti v roku 1960 ako demonštrácia sily komunistického režimu	72
Postavenie nekomunistických strán v politickom systéme Slovenska v druhej polovici 50. rokov	103

Niektoré prípady politických perzekúcií a snahy o rehabilitáciu obetí politických procesov v druhej polovici 50. rokov

Na rozdiel od Poľska, ale aj ZSSR a Maďarska, kde čiastočná obmena politických elít i škandalózne odhalenia spojené s útekem vysokého dôstojníka poľskej tajnej polície Józefa Światła vyvolali aj vlnu kritiky práce bezpečnostného aparátu, v Československu naďalej pokračovali politické procesy s bývalými predstaviteľmi komunistickej moci, tzv. následné procesy s príslušníkmi „protištátneho spikleneckého centra“. Ešte v roku 1954 sa uskutočnil proces s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami s vysokými rozsudkami (Gustáv Husák, Daniel Okáli, Ladislav Holdoš, Ivan Horváth a Ladislav Holdoš), napriek tomu, že napr. v susednom Poľsku sa už k realizácii procesu s Władysławom Gomułkom neprikročilo. Pred súdom sa ocitla tiež skupina dôstojníkov Štátnej bezpečnosti (ŠtB) tvorená Osvaldom Závodským, Miroslavom Pichom-Tůmom a i. ako aj skupina dôstojníkov armády (Bohumil Kopold, gen. Karel Klapálek a i.). Isté uvoľnenie vnútro politickej a medzinárodnej klímy však vyvolalo tlak verejnosti na revíziu politických procesov z prvej polovice 50. rokov. Začiatkom roku 1955 vznikla pri ÚV KSČ komisia na prešetrenie politických procesov vedená ministrom vnútra a členom Politického byra ÚV KSČ Rudolfom Barákom, ktorý patril medzi jednoznačných odporcov liberalizácie a rehabilitácie nevinne odsúdených¹. Komisia sa nemala dotýkať hlavných procesov, jej úlohou bolo potvrdiť oprávnenosť vynesených rozsudkov, prípadne pozmeniť obsah obžaloby (predovšetkým čo sa týka obvinenia z tzv. titoizmu, resp. špionáže v prospech Juhoslávie v súvislosti so zmenou postoja voči Juhoslávii) a v krajnom prípade navrhnúť zmenu výšky uložených trestov. Podľa priebežnej správy komisie bol za hlavného vinníka nezákonností označený Rudolf Slánský ako „československý Berija“².

Činnosť komisie bola definitívne uzavretá na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 30. 1. 1956. Prvý tajomník ÚV KSČ A. Novotný v referáte na zasadanie ÚV KSČ závery tzv. Barákovej komisie potvrdil politiku KSČ spred roku 1953 za správnu, pričom nezákonnosti, ku ktorým došlo a ktorých existenciu už nebolo možné zamlčať, vyhlásil za vedľajší jav: „Správnych výziev k bdelosti a ostražitosti [sa] chytili aj niektoré kverulantské a priamo nepriateľské živly. Vlnu podozrievavosti podľahli mnohokrát aj ľudia ideologicky nepevní“. Do bezpečnosti „zanášali cudzie a nepriateľské metódy“ funkcionári KSČ R. Slánský a Karel Šváb. Za neoprávené zatýkanie niesli podľa záverov komisie zodpovednosť R. Slánský, Jarmila Taussigová a Ladislav Kopřiva. Zodpovednosť za úmrtia počas vyšetrovania bola zvalená na K. Švába a O. Závodského, za násilné metódy použité počas výsluchov zas bývalý náčelník Správy vyšetrovania Ministerstva vnútra ČSR Bohumil Doubek a jeho zástupca Kohoutek. Podobne ako začiatkom 50. rokov sa vedenie KSČ rozhodlo zahrať na antisemitskú nôtu, keď argumentovalo, že „značná časť“ uvedených funkcionárov „bola strane a ľudu cudzími živlami“. R. Slánský bol naďalej obviňovaný, že je „agentom imperializmu... Nové je to, že to bol agent berijovského typu,“ uviedol A. Novotný i napriek tomu, že podľa jeho slov absentujú dôkazy, že bol jeho spoločníkom. Potvrdil správnosť rozsudkov vynesených v politických procesov: „Spravodlivý trest, ktorý m bol vymieraný, bol v plnej miere zaslužený... Činnosť Slánského bola práve oným skoncentrovaným výrazom úsilia porazených tried, ktoré sa nevzdali nádeje na návrat kapitalizmu“. Podľa záverov komisie trestná činnosť nebola prešetrená a v niektorých prípadoch nedokázaná iba u československých interbrigadistov, ktorí sa zúčastnili občianskej vojny v Španielsku a boli navrhnutí na rehabilitáciu a u starých technických kádrov.

V prípade Márii Švermovej Politické byro ÚV KSČ rozhodlo o obnove procesu a jej odsúdenie na 10 rokov väzenia. Po odpykaní polovice trestu mali byť prepustení na slobodu, resp. zbavení viny, Gejza Pavlík a jeho manželka Charlotta, V. Nový a ďalší, obvinení v súvislosti s procesom s László Rajkom a bratmi Fieldovcami. Josef Smrkovský bol zbavený obvinenia, že pôsobil ako agent gestapa a že sa vo funkcii generálneho riaditeľa štátnych majetkov a námestníka ministra poľnohospodárstva dopustil velezrady a sabotáže. Hoci už nebol označovaný za priameho spoločníka R. Slánského,

¹ Kaplan, K.: *Mocní a bezmocní*, Sixty-eight Publishers, Toronto 1989, s. 225

² Kaplan, K.: *Československo v letech 1953 - 1966*. 3. časť, SPN, Praha 1992, s. 19

zostali v platnosti obvinenia z politických previnení a chýb v ilegálnej činnosti KSČ počas nacistickej okupácie. Jeho politická vina spočívala podľa rozhodnutia Politického byra ÚV KSČ v tom, že ako riaditeľ Československých štátnych majetkov „trpel a vykonával zlú kádrovú politiku“ a zneužíval svoje pozície, čím poškodzoval štát. Výšku trestu PB ÚV KSČ stanovilo na tri roky, ktoré si J. Smrkovský vo väzení odpykal a bol prepustený na slobodu. Josef Pavel bol plne zbavený viny a bolo mu tiež vrátené členstvo v KSČ, podobne ako bývalému námestníkovi ministra zahraničných vecí Arturovi Londonovi, Eduardovi Goldstückerovi, Karlovi Dufekovi a J. Kavanovi³. Tohto stanoviska sa pridržiavalo vedenie KSČ aj po XX zjazde KSČ. Po ukončení tzv. diskusie vnútri KSČ a v spoločnosti, vyvolanej XX. zjazdom KSČ, predseda vlády ČSR V. Široký potvrdil tézu, podľa ktorej „metódy protizákonného vyšetovania zaviedol u nás do bezpečnostného aparátu Slánský... Slánskeho dielo dokonca o nejaký čas prežilo svojho pôvodcu“⁴. Revíziu procesu s R. Slánským odmietol tiež prvý tajomník ÚV KSČ A. Novotný na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956⁵, čím vedenie KSČ považovalo svoj postoj k revízii politických procesov za definitívne vyjasnený a nebolo ochotné sa k tejto otázke ďalej vracaf.

Napriek tomu, že vedenie KSČ nemalo záujem o revíziu politických procesov, ktorá by otvorila diskusiu o zmenách na vedúcich mocenských postoch, v rokoch 1953-1955 došlo k zmierneniu najostrejších foriem politických perzekúcií, čím sa vytvorili predpoklady pre otvorené formulovanie názorov, odlišujúcich sa od názorov prezentovaných ako oficiálne stanovisko komunistickej mocenskej elity. V druhej polovici roku 1955 a začiatkom roku 1956 však považovalo vedenie KSČ obdobie nevyhnutných korektúr komunistického režimu za ukončené. Naopak, od polovice roku 1955 sa zintenzívnili represie voči poľnohospodárom, došlo tiež k zostreniu vzťahov medzi štátom a cirkvami. Napriek tomu proces postupujúceho uvoľňovania totálnej kontroly moci nad spoločnosťou pokračoval naďalej. Príčinou bolo ochabnutie niektorých mechanizmov neformálnej kontroly komunistickej moci nad spoločnosťou po smrti J. V. Stalina a počas uplatňovania politiky tzv. nového kurzu a po revízii niektorých stalinských dogiem (napr. po návšteve N. S. Chruščova v Juhoslávii v roku 1955), pričom nový mechanizmus kontroly spoločnosti, výraznejšie počítajúci s uplatňovaním formálnych a právnych nástrojov, sa dobudoval až v druhej polovici 50., resp. začiatkom 60. rokov.

Predovšetkým pre roky 1957 - 1960 zas boli príznačné snahy nielen o mocenské ovládnutie spoločnosti, snahy o likvidáciu všetkých potenciálnych zdrojov odporu, ale aj snahy o masovú indoktrináciu obyvateľstva a internalizovanie komunistických noriem politického správania sa. To bolo príčinou rozsiahlej protináboženskej kampane zameranej na vytlačanie náboženstva z verejného života a najmä na získanie vplyvu na mladú generáciu ako aj previerok pracovníkov centrálnych úradov, na ktoré nadväzovali čistky na nižších úrovniach, napr. v SAV, na univerzitách a ostatných vysokých školách, ale aj na školách nižšieho stupňa. Tieto previerky boli namierené na príslušníkov tzv. starej inteligencie bez ohľadu na to, či vyvíjali nejaké aktivity proti komunistickému režimu alebo nie. V ich prípade dokonca ani nebolo dôležité, aké politické názory v danej dobe zastávali. Osobitne treba poukázať na starostlivú prípravu previerok. Predchádzalo im vypracovanie zoznamov bývalých kapitalistov, exponentov rôznych buržoázných strán, bývalých členov Hlinkovej gardy a dôstojníkov československej a sovietskej armády v roku 1957, pričom sa zisťovali ich styky a postoj ku komunistickému zriadeniu. Dôraz sa však kládol na aktuálne zamestnanie. Spoločne s funkcionármi bývalých fašistických strán sa v zozname ocitli aj aktivisti Demokratickej strany. Vypracovaný bol aj osobitný „Zoznam kompromitovaných osôb bytom v Bratislave“, na ktorom sa ocitlo 329 ľudí⁶. Či sa

³ Státní ústřední archiv (SÚA), Archiv ÚV KSČ (AÚV KSČ), fond 02/2, svazek (sv.) 82, archivní jednotka (a.j.) 100, bod 3

⁴ Pravda, 12. 5. 1956

⁵ Pravda, 12. 6. 1956

⁶ Slovenský národný archív (SNA), Archív ÚV KSS (A ÚV KSS), fond P. David, kartón (kr.) 2244, archivná jednotka (a.j.) 23, Zoznam bývalých kapitalistov, exponentov rôznych buržoázných strán, bývalých gardistov a dôstojníkov československej a tzv. slovenskej armády.

pri jeho zostavovaní rávalo s novým kolom vysídľovania, sa mi zatiaľ na základe skúmaných dokumentov nepodarilo zistiť. Previerky sa realizovali prostredníctvom stranických orgánov, ich výsledkom bol postih značného množstva ľudí, vrátane účastníkov Slovenského národného povstania.

Hoci proklamovaným cieľom vedenia KSC bolo získanie aktívnej podpory obyvateľstva pre svoje zámery, neváhalo v prípade potreby siahnuť aj k mocenským opatreniam. Najmä v rokoch 1958-1959 sa na Slovensku uskutočnilo viacero procesov proti skupinám tzv. starej inteligencie, ktorá získala vzdelanie pred nástupom komunistického režimu, resp. bývalým politikom z prvej Československej republiky alebo proti zvyškom fašistických síl. V auguste 1958 sa začalo zatýkanie bývalých funkcionárov sociálnej demokracie (Ján Bečko, Emil Vidra a i.), v rámci akcie Penzista bola zatknutá skupina bývalých úradníkov z vojnovnej Slovenskej republiky (Leonard Bučko a spol.), obvinená z príprav založenia Kresťansko-demokratickej strany v prípade mocenského zvratu. To patrilo medzi dôvody usporiadania procesu s ekonómami Imrichom Karvašom a Petrom Zatkom. Prípád L. Bučka bol jednoznačne vykonštruovaný, podobne možno hovoriť i o prípadoch I. Karvaša a Jána Bečku. Zastrázenie tzv. starej, predvojnovnej inteligencie ako aj boj proti slovenskému nacionalizmu sledoval úplne vykonštruovaný proces proti redakčnému kolektívu vydavateľstva Osveta v Martine (Alexander Hirner a spol.), ktorý pripravoval vydanie Príručného encyklopedického slovníka, prvej slovenskej všeobecnej encyklopédie⁷.

Pod vplyvom diania medzi intelektuálmi v Poľsku a Maďarsku ako aj pod vplyvom oslabenia účinnosti strachu ako jedného z najdôležitejších mocenských nástrojov dochádzalo aj medzi slovenskými spisovateľmi k postupnej dekanonizácii tzv. „socialistického realizmu“, hľadaniu individuálnych výrazových prostriedkov a vlastných umeleckých koncepcií. Po roku 1954 sa objavili literárne diela kriticky reflektujúce spoločenskú atmosféru (napr. Alfonza Bednára, Ivana Kupca alebo Jána Brezinu), resp. budiace záujem kvôli akcentu na individuálne prežívanie skutočnosti. Básnik Ivan Kupec spolu s prozaikom Dominikom Tatarkom koncom roku 1955 vystúpili s otvorenou kritikou oficiálnej koncepcie literatúry. I. Kupec⁸ žiadal oddeliť umenie od agitácie a politickej propagandy a odmietal potláčanie individuality umeleckého výkonu. Na stranu I. Kupca sa postavil aj básnik Ján Brezina. O prekonanie konceptu tzv. socialistického realizmu sa usilovali aj ďalší básnici, napr. Mikuláš Bakoš, Vladimír Reisel, Štefan Žáry, Ján Smrek a i. D. Tatarka⁹ vyvolal na stránkach Kultúrneho života búrlivú diskusiu o „budovateľskom“ románe Františka Hečku Drevená dedina, oficiálnou kritikou zaradený na najvyšší piedestál vtedajšej prózy. Označil ho za príklad „neživotnej, tézovitej literatúry“, ktorému sa budovala „umelá sláva“. Svojou kritikou narastania aparátu Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS) sa dotkol aj inštitucionálnej roviny literárneho života. Za pozitívnu alternatívu označil vytváranie literárnych skupín mimo zväzového aparátu. Obaja spisovatelia boli obviňovaní z hlásania idealistickej estetiky a protisocialických názorov¹⁰. Neboli však proti nim použité represívne opatrenia, vďaka čomu polemika o ďalšom smerovaní slovenskej literatúry mohla pokračovať. D. Tatarka vystúpil s otvorenou kritikou oficiálnej koncepcie literatúry, ktorú označil za „nerealistickú, nevedeckú, pomýlenú“¹¹.

Diskusia v kruhoch slovenskej humanitnej inteligencie sa radikalizovala po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, keď sa vo verejnosti rozličnými kanálmi rozšíril obsah tajného referátu prvého tajomníka ÚV KSSZ N. S. Chruščova. V marci 1956 šéfredaktor Kultúrneho

⁷ Štefanský, Michal: Osudy sociálnych demokratov v rokoch 1945 - 1948. In: Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku, T.R.I. Médium, Bratislava 1996, s. 337-338; SNA, A ÚV KSS, fond Predsedníctvo ÚV KSS (PÚV KSS), kr. 1012, Zasadnutie Byra ÚV KSS (BÚV KSS) 11. 7. 1959, Zpráva Povereníctva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka; SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2250, a.j. 456, Správa o ľudáckej skupine MUDr. Bučko a spol. (1958)

⁸ Kultúrny život č. 44/1955

⁹ Kultúrny život č. 47/1955

¹⁰ Kultúrny život č. 51/1955

¹¹ Kultúrny život č. 2/1956

života, bývalý funkcionár KSS a spisovateľ Juraj Špitzer s odvolaním sa na poľského literárneho vedca S. Żońkiewského vyhlásil: „Diskusia o umení je diskusiou politickou... diskusiou o celom živote, o všetkých spoločenských otázkach, o smere ich vývoja“. Pokúšal sa presadzovať publikovanie prác proskribovaných autorov ako napr. M. Urbana, E. Boleslava Lukáča, Jána Smreka či Valentína Beniaka. Vyslovil sa za rehabilitáciu nadrealizmu. Do redakcie Kultúrneho života sa dostal napr. aj Emo Bohúň i napriek jeho ľudáckej minulosti. S kritikou dovtedajšej politiky vystúpili i ďalší spisovatelia, napr. Branislav Choma. Vedenie KSČ sa rozhodlo ponechať diskusi na určitý čas voľný priebeh, v danej situácii, v súvislosti s vývojom v Poľsku a Maďarsku, sa ocitlo v politickej defenzíve a neodvážilo sa siahnuť k represívnym opatreniam. Na druhej strane nebolo ochotné ustúpiť viac, ako bolo nevyhnutné, pretože bolo plne zodpovedné za politické procesy a ďalšie nezákonnosti z uplynulých rokov. Ich odsúdenie by teda znamenalo spochybnenie legitimacy vtedajšieho vedenia KSČ. K výraznejšej politickej aktivizácii verejnosti došlo v apríli 1956. Na straníckych schôdzkach sa otvárala otázka zodpovednosti konkrétnych funkcionárov KSČ, najviac kritických hlasov sa vznieslo na adresu Václava Kopeckého, Alexeja Čepičku, na Slovensku išlo najmä o Karla Bacílka a Pavla Davida, ale aj o ďalších členov vedenia KSS, napr. Augustína Michaličku, Oskára Jeleňa, Ernesta Sýkoru, Františka Tupíka a ďalších. Začala sa otvárať aj otázka rehabilitácie Gustáva Husáka a ďalších slovenských komunistov, odsúdených v roku 1954 v procese proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom či parlamentnej cesty k socializmu, objavovali sa tiež požiadavky na zrušenie Národného frontu, zavedenie slobody tlače, povolenie opozičných politických strán, vypísanie slobodných volieb a i. Na mestskom aktíve KSS odznela ostrá kritika postavenia slovenských národných orgánov (bývalý funkcionár KSS Eduard Friš), ďalšie vystúpenia sa dotýkali výhod pracovníkov straníckeho aparátu, ale aj československej politiky voči ZSSR, objavili sa aj požiadavky na zrušenie Štátnej bezpečnosti. Veľká časť prítomných funkcionárov na tieto vystúpenia reagovala potleskom, členovia vedenia KSS ich však charakterizovali ako protistranícke. Osobitné boli znepokojení aktivitami bývalých členov vedenia KSS Ondreja Pavlíka a E. Friša. Do konca mája 1956 sa 425 základných organizácií KSČ v celom Československu vyslovilo za zvolanie mimoriadneho zjazdu strany. Nespokojnosť vedenia KSS vyvolalo vystúpenie bývalého funkcionára KSČ a predsedu SAV Ondreja Pavlíka na aktíve komunistov z úseku vedy a výskumu 6. 3. 1956. Kým vedúci oddelenia ÚV KSS Matej Lúčan sa na nej negatívne vyjadroval o kádrovej práci SAV, O. Pavlík ju obhajoval. Vystúpenie M. Lúčana charakterizoval ako „veľa polopravdy, nepravdy a lží“. Upozornil na „veľmi citlivú otázku pomeru k inteligencii nestraníckej“, pričom uviedol, že sa usiloval „získavať inteligenciu pre výstavbu socializmu a pre stranu... Zapojiť do budovateľskej práce každého človeka, ktorý chce pracovať a pracovať vie“ a to aj takých, ktorí majú odlišné názory. „Socializmus... budeme budovať s takými ľuďmi, akých máme. Je rozhodujúce, či títo ľudia chcú pracovať“¹².

Otvorený konflikt s mocou znamenali II. zjazd československých spisovateľov (22.-29. apríla 1956) a zhromaždenia študentov v máji 1956. Vedenie KSS vyslovovalo pred zjazdom obavy, že „mnohé náznaky svedčia o tom, že správne postavené problémy v diskusii sú do veľkej miery ovplyvňované senzačnými správami zo zdrojov zahraničných i nepriateľských, sú poznačené liberalistickými tendenciami a maloburžoáznou pseudoradikálnosťou, ktorá celý náš doterajší vývin vidí len v čiernych farbách“. Na straníckej skupine pri ZSS vystúpili s kritikou politickej praxe stalinizmu najmä D. Tatarka, V. Mináč, L. Mňačko a I. Kupec. Kritizovali najmä mechanický prístup k sovietskym skúsenostiam, prax, ktorá „podväzovala aktivitu nás“. Preto povereník vnútra Oskár Jeleň navrhoval na zasadnutí BÚV KSS vynechať z kandidátky do vedenia spisovateľskej organizácie I. Kupca kvôli jeho údajnej západniarskej orientácii ako aj J. Špitza. Na základe rozhodnutia BÚV KSS nakoniec bol 13. 4. 1956 na kandidátku do vedenia spisovateľskej organizácie navrhnutý namiesto J. Špitza Andrej Plávka¹³. Na zjazde spisovateľov síce získali najväčší ohlas vystúpenia českých básnikov Jaroslava Seiferta a Františka Hrubína, ktorí žiadali prepustiť všetkých uväznených

¹² SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 921, BÚV KSS, 26. 4. 1956, Informatívna zpráva o konaní aktívu komunistov z úseku vedy a výskumu

¹³ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 920, BÚV KSS, 13. 4. 1956, Zpráva o stave příprav na II. zjazd čl. spisovateľov.

spisovateľov, vyzvať k spolupráci všetkých umlčaných autorov (Jaroslav Seifert), resp. nezávislosť umeleckej tvorby od ideológie (František Hrubín), ale na zjazde prehovorili aj viacerí slovenskí spisovatelia. Politické represie uplynulých rokov i fungovanie tlačového dozoru odsúdila spisovateľka Katarína Lazarová, vďaka čomu sa verejnosť prvý raz dozvedela z oficiálneho média o jeho existencii. D. Tatarka vyzval, aby sa spisovateľská organizácia stala „orgánom verejnej mienky, verejnej kontroly“, t.j. istou formou politickej opozície. Kriticky ladené príspevky predniesli aj spisovatelia Milan Ferko, Ladislav Mňačko a Hela Volanská. Tón zjazdu sa pokúšali zvrátiť svojimi vystúpeniami prítomní zástupcovia vedenia KSC Antonín Zápotocký a Zdeněk Fierlinger, rezolúcia zjazdu však kriticky zhodnotila nielen literárny vývoj v uplynulom desaťročí, ale aj akékoľvek „autoritatívne riešenie tvorivých otázok“. Do konečnej verzie rezolúcie sa však nedostali formulácie, podľa ktorých XX. zjazd KSSZ a zasadanie ÚV KSC, ktoré sa konalo 19. apríla 1956, sú „začiatkom nového revolučného procesu v našom živote... začiatkom uvoľňovania nových tvorivých síl ľudu“. Komunistickej cenzúre sa priebeh zjazdu nepodarilo utajiť, pretože o ňom pravidelne v mimoriadnych vydaniach informoval týždenník ZSS Kultúrny život i český spisovateľský týždenník Literární noviny. Počas konania zjazdu v Kultúrnom živote vychádzala na pokračovanie novela D. Tatarku Démon súhlasu, ktorá patrí medzi literatúru vyrovnávajúcu sa s obdobím stalinizmu v štátoch strednej a východnej Európy, ako napr. v Rusku diela Aleksandra Solženicyna, Vladimira Dudinceva v Poľsku zas diela Jerzyho Andrzejewského, Kazimierza Brandysa či Adama Ważyka, Czesława Miłosza, Marka Hlaska alebo Tadeusza Konwického. Búrlivý priebeh mala i plenárka slovenských spisovateľov v júni 1956. Vedúci tajomník ZSS Ctibor Štítnický hovoril o „šliapaní po slobodách a právach v mene revolúcie..., zneužívaní dôvery ľudu“, či „terorizovaní ľudu“. Vyslovil sa za rehabilitáciu slovenských komunistických intelektuálov, ktorí pred druhou svetovou vojnou boli združení okolo časopisu DAV a začiatkom 50. rokov obvinení z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu, vrátane Ladislava Novomeského a ich návrat do literatúry.

Na často vznášané požiadavky na revíziu politických procesov z 1. polovice 50. rokov, ktoré vyplynuli z ducha XX. zjazdu KSSZ, museli reagovať aj vedúci predstavitelia KSC a KSS. Keď Viliam Široký potvrdil tézu o zodpovednosti R. Slánskeho za zavedenie protizákonných metód pri vyšetrovaní, ktoré pokračovali aj po jeho zatknutí, zároveň upozornil, že sa to netýka procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami: „Žiaden z týchto ľudí nebol odsúdený za to, že mal odlišné ideologické názory,... ale preto, že svojou faktickou činnosťou, svojimi skutkami ohrozovali výdobytky Slovenského národného povstania, ohrozovali cestu socialistickej výstavby, ktorá jedine mohla vytvoriť podmienky plného nacionálneho rozvoja Slovenska“¹⁴. K. Bacílek v máji 1956 potvrdil tézu o správnosti odsúdenia G. Husáka a ďalších, ktorí podľa neho neboli iba ideovými odporcami, ale tým, že spoločne s ďalšími odsúdenými po odvolaní z funkcií „vo svojej zradcovskej činnosti ďalej pokračovali“ došlo k ohrozeniu jednoty ČSR. Obete procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami boli odsúdení nie za zmýšľanie, ale preto, lebo po odvolaní „ďalej sa potajomky schádzali, intrigovali“, dodal K. Bacílek. Zároveň zdôraznil, že „vydanie Husáka a spol. na súdne stíhanie nebol dielom niekoľkých jednotlivcov, ale kolektívneho orgánu strany. PÚV KSS bolo s obsahom obžaloby riadne oboznámené“, čím reagoval na kritické výhrady O. Pavlíka, ktorý o okolnostiach procesu tvrdil opak¹⁵. Týchto argumentov sa vedenie KSS pridrižovalo ešte aj počas priprav osláv 15. výročia SNP¹⁶ v roku 1959.

Celoštátna konferencia KSC v júni 1956 jednoznačne odsúdila priebeh diskusie, ba naopak, za ťažisko boja proti „triednemu nepriateľovi“ bol označený ideologický front. Jeden z najkritizovanejších členov Politického byra ÚV KSC Václav Kopecký označil kritické vystúpenia na zjazde spisovateľov za „vášnivú exaltáciu v duchu najčiršieho liberalizmu“ a líniu českého

¹⁴ Pravda, 12. 5. 1956

¹⁵ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 921, BÚV KSS 4. 5. 1956, Referát s. Bacílka na zasadnutie ÚV KSS dňa 10.-11. 5. 1956; Pavlík, O.: Svedectvo dokumentov, Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1968, s. 24 - 25

¹⁶ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 1002, BÚV KSS 21. 2. 1959, Návrh téz k 15. výročiu SNP

spisovateľského týždenníka Literární noviny prirovnal k línii Slobodnej Európy. Vyzval spisovateľov a ich organizáciu, aby si „ujasnili svoje stanovisko k prejavom predneseným na zjazde“. Cieľom vedenia KSČ bolo dosiahnuť, aby pri znovunastolení svojej plnej kontroly nad spoločnosťou nebol nutný priamy mocenský zákrok. Vystúpenie V. Kopeckého však v Politickom byre ÚV KSČ nebolo vopred konzultované a vyvolalo značný rozruch aj medzi vedúcimi predstaviteľmi komunistickej moci. A. Novotný vyzval 30. 6. 1956 členov politického byra, aby k vystúpeniu V. Kopeckého zaujali zásadné stanovisko. Hoci podľa neho bolo „správne namierené proti nesprávnym vystúpeniam na zjazde spisovateľov a vysokoškólakom bolo správne povedané, že strana neustúpi zo svojich triednych pozícií“, aj on vyslovil určité pochybnosti o niektorých pasážach príspevku: „S.(údruh) Kopecký mal viac diferencovať“. Zároveň sa však zasadzoval, aby vedenie KSČ vystúpenie V. Kopeckého podporilo. V. Kopecký trval na správnosti svojho vystúpenia a nebol ochotný od neho ustúpiť. Zároveň však konštatoval, že cítil „úplnú izoláciu od politického byra a nesúhlas“. Prezident ČSR Antonín Zápotocký nabádal „byť v terajšej dobe pokojný“. Voči V. Kopeckému vyslovoval výhrady: „Zo zjazdu spisovateľov i k udalostiam na vysokých školách urobil... nabubrelú udalosť. Prehnal to“. Vyslovoval sa za „trpezlivosť pri vysvetľovaní“ oficiálnej politiky KSČ, za dodržiavanie zásady „priblížiť sa k ľuďom: „Čím väčšie zhromaždenie organizujeme, tým je to lepšie - nenechávať ľudí samotných aby podliehali šepkande“. Zároveň však nespochybnil správnosť dovtedajšej línie KSČ. „Trochu sekernický“ tón vytýkal V. Kopeckému aj K. Bacílek. Naopak, V. Kopeckého jednoznačne podporoval R. Barák: „Kopecký šiel na risk a vyšlo to. Dnes s tým polemizovať a pustiť dolu - nevyplatilo by sa nám.“ Varoval pred tým, aby vedenie KSČ dalo „spisovateľom satisfakciu“. Politické byro ÚV KSČ vo svojom uznesení vystúpenie V. Kopeckého nakoniec podporilo. Vytklo mu iba to, že „mal širšie objasniť líniu strany na kultúrnom fronte“¹⁷. Charakter diskusie na uvedenom zasadnutí Politického byra ÚV KSČ potvrdzuje, že vo vedení KSČ existovali rozdielne názory iba na otázky používaných prostriedkov, nie však na hodnotenie prebiehajúcich udalostí a základné politické princípy. Aj stanovisko politického byra k vystúpeniu V. Kopeckého túto jednotu potvrdilo.

Stranícka skupina pri ZSS sa odmietla podriaďiť oficiálnej stránickej línii, žiadala, aby sa v československej tlači umožnilo písať o kultúrno-politických polemikách v Poľsku, Maďarsku, Juhoslávii, Číne či vo Francúzsku. Vo svojom vyhlásení odmietla „viesť náš ľud k socializmu so zhrbenou chrbtovou kosťou“. I. Kupec spochybňoval marxistický a internacionálny charakter KSČ. Spolu s Vladimírom Mináčom a D. Tatarkom sa vyslovoval za revíziu procesov proti G. Husákovi a Vladimírovi Clementisovi. Táto požiadavka odznela aj na pôde Slovenskej akadémie vied (SAV). Stranícka skupina pri ZSS sa do roku 1957 odmietala dištancovať od II. zjazdu československých spisovateľov, žiadala pokračovanie diskusie ako „jedinej marxistickej metóde sporu“. Kritizovala aj prax Hlavnej správy tlačového dozoru: „Nikde vo svete neupadajú pracovníci týchto inštitúcií do takej protikultúrnej hystérie, nikde nie je práca týchto inštitúcií taká zadúšajúca ako u nás, na Slovensku“. Je však pravdou, že na rozdiel od svojich kolegov v Maďarsku a Poľsku nenašli odvahu oficiálne vystúpiť s požiadavkou na zrušenie cenzúry, ktorej existenciu vo svojich uzneseniach považovali za nevyhnutnú, ale varovali len pred „príliš svojvoľným výkladom pojmu ochrany verejného záujmu, ktorý vedie v oblasti literatúry a publicistiky k reglamentácii literatúry“¹⁸.

Od konca júna 1956 sa Kultúrny život a časť slovenských spisovateľov, ktorí v ňom publikovali svoje články spolu s jeho šéfredaktorom J. Špitzerom, dostáva do otvorenej konfrontácie s politickou líniou presadzovanou vedením KSČ, resp. KSS. Ďalším prejavom rezistencie slovenských spisovateľov bol otvorený list spisovateľa Ladislava Mňačku adresovaný V. Kopeckému, ktorý však už nemohol byť uverejnený. Hoci jeho autor v uvedenom období nepatril medzi najradikálnejších oponentov oficiálnej politiky KSČ, vo vedení KSS bol striedavo hodnotený ako politicky spofahlivý alebo kolísavý, upozorňoval na skutočnosť, že sa začínajú vytvárať „dva myšlienkové životy - verejný a súkromný“. Hoci odsúdil vystúpenia F. Hrubína a J. Seiferta, žiadal „spravodlivo hodnotiť 2. zjazd Zväzu československých spisovateľov“ a odmietol stotožňovať „kritiku chýb... zriadenia“ s „útokmi

¹⁷ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 108, a.j. 126, bod 1

¹⁸ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 946, BÚV KSS, 5.-6. 4. 1957, Zpráva o situácii v slovenskej literatúre

na toto zriadenie¹⁹. V tejto skupine slovenských spisovateľov a intelektuálov postupne získaval najväčšiu autoritu O. Pavlík, bývalý člen vedenia KSS a predseda SAV. Vo svojich článkoch, ktoré časopis uvádzal ako názor redakcie, vyzýval na dialóg s odlišnými ideologickými koncepciami prostredníctvom argumentov. V článku s názvom O problémoch a úlohách našej inteligencie varoval pred rozpútavaním nálad proti inteligencii a úsilím moci „po krátkom období slobodnejšej výmeny názorov... vrátiť všetko do pôvodných kolají“. V ďalšej sérii článkov poukazoval na nízku efektívnosť československej školskej sústavy, najmä po realizácii školskej reformy v roku 1953. Na straníckych fórach sa vyslovoval aj za rehabilitáciu obetí procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami, najmä G. Husáka a L. Novomeského²⁰. Nový verejný proces s G. Husákom a V. Clementisom žiadali v roku 1956 aj členovia KSS v spoločenskovednej sekcii SAV a na geograficko-geologickej fakulte UK²¹. Podľa hlásení ŠtB bol však iniciátorom Pavlíkových článkov i príspevkov pedagógov, ktorí podporovali jeho názory, J. Špitzer. Jeho taktikou bolo: „Ošmeknúť ich, prekabátiť, oboľstíť, byť chytřejší ako oni, aby ho pri ničom neprichytili a aby pritom robil proti nim, ako to robil s Pavlíkovým článkom a diskúziou okolo neho“. Tvrdil, že hoci si uvedomuje, že môže byť odvolaný, „bude uverejňovať i také články, o nesprávnosti ktorých je sám presvedčený a pomocou nich bude rozvíjať polemiku“. Značná časť intelektuálov spájala svoje nádeje s predsedom vlády ČSR Viliamom Širokým, ktorého považovali za stúpenca reforiem. Túto teóriu rozvíjal najmä Eduard Friš²². Filozof Ján Uher, v tom čase pracovník aparátu ÚV KSS (tajomník A. Michaličku), upozorňoval na potrebu zapojiť do reformného procesu aj robotnícke vrstvy²³. Prostredníctvom J. Uhra i ďalšieho pracovníka aparátu ÚV KSČ Ladislava Ťažkého dostávali títo kritici oficiálnej politiky informácie o pripravovaných krokoch vedenia KSČ. Tieto kontakty však boli sledované ŠtB azda aj v dôsledku toho, že J. Špitzer si „nedával pozor na jazyk“: „Myslia si (na ÚV KSS - pozn. aut.), že len oni majú agentúru a druhý nie, ovšem sú na omyle. Mne horeuvedení povedia všetko, čo sa o mne, alebo iných na ÚV kecne a ja sa podľa toho môžem riadiť“. Okrem J. Špitzera, I. Kupca a O. Pavlíka patrili v tom čase do skupiny nespokojných intelektuálov okolo Kultúrneho života aj Truchlík, Móric Mittelmann-Dedinský²⁴, bratia Faltanovci, V. Mihálik, Pavol Horov, V. Reisel, Š. Žáry a ďalší, ktorí sa spolu stretávali a navštevovali futbalové zápasy. Hoci ich do značnej miery spájali predovšetkým priateľské kontakty a až na druhom mieste aj spoločné politické názory, ŠtB v ich stykoch videla predovšetkým politickú činnosť. Je len pochopiteľné, že pri týchto stretnutiach diskutovali aj o politických otázkach i o článkoch a karikatúrach v Kultúrnom živote. Táto „skupina“ dostala v intelektuálnych kruhoch recesistické pomenovanie „frakcia“, ktoré však neznamenalo označenie charakteru činnosti uvedených spisovateľov, ale ironizovanie sprofanovaného jazyka komunistických mocenských štruktúr. Slovenskí reformne orientovaní intelektuáli prejavovali na jeseň 1956 veľké sympatie k dňaniu v susedom Poľsku a spájali s ním svoje očakávania.

Vedenie KSČ v lete a na jeseň 1956 nemalo odvahu rozhodne zakročiť proti skupine spisovateľov. Zatiaľ sa spoliehalo na účinnosť propagandistických nástrojov (antiintelektuálna

¹⁹ A AOSS, fond II. zjazd Zväzu československých spisovateľov, kr. B/2

²⁰ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 945, BÚV 27. 3. 1957 Stenografický záznam zo zasadnutia komisie ÚV KSS so spisovateľmi.

²¹ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 931, BÚV KSS 18. 10. 1956 Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku

²² SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2248, a.j. 319 Správa o slovenských spisovateľoch (1956). Názory o reformnej orientácii V. Širokého boli iba želaním, nezodpovedali realite. Tieto očakávania azda pramenili z toho, že v po 10. zjazde KSS v júni 1953 presadil za člena Byra ÚV KSS O. Pavlíka, jeho podpora však s najväčšou pravdepodobnosťou bola motivovaná snahou udržať si prostredníctvom „svojich“ ľudí podporu v mocenskom aparáte na Slovensku, tým skôr, že bol v konflikte s ostatnými predstaviteľmi komunistickej elity a mocenské pozície postupne strácal.

²³ Kultúrny život 34/1956

²⁴ M. M. Dedinský bol však v skutočnosti mimoriadne dôležitým agentom ŠtB - pozn. aut.

kampaň medzi robotníkmi), cenzúry, ktorá sa zostrila už v júni 1956, na svoju schopnosť zvládnuť situáciu v ZSS pomocou „verných“ spisovateľov (napr. F. Hečku, Miloša Krna, Kristy Bendovej a i.) i na účinnosť neformálnych nástrojov ovplyvňovania ľudí s nepohodlnými názormi (napr. prostredníctvom osobných pohovorov na ÚV a pod.), aby svoj postoj zmenili a tým zároveň svoje opozičné vystúpenia zdiskreditovali. Podarilo sa to napr. v prípade F. Hrubína, ale nie u I. Kupca a J. Špitza. Dokonca po jednom takom pohovore na zasadnutí straníckej skupiny pri ZSS, na ktorej sa zúčastnil aj tajomník ÚV KSS Augustín Michalička a ďalší funkcionári ÚV KSS, J. Špitzer zástupcom komunistickej moci otvorene povedal, že „sa nechávajú informovať iba políciou a Paľom Davidom a že to podľa toho aj dopadá“. Žiadal ich, aby povedali, či je pravda, že „Správa tlačového dozoru oznamuje mená spisovateľov ŠtB, ktorých články boli cenzurované a či je to pravda, že je to v kádrovom materiále“. Postoj J. Špitza a I. Kupca v tom čase vysoko hodnotil aj V. Mihálik²⁵. Vedúci predstavitelia KSS sa pokúšali tiež jednotlivých intelektuálov poštváť proti sebe, napr. K. Bacílek varoval J. Špitza pred O. Pavlíkom, ktorého označil za frakcionára. Navyše v súvislosti s akceleráciou vývoja v Poľsku a Maďarsku sa vedenie KSČ usilovalo prezentovať Československo ako ostrov pokoja a stabilizačný faktor sovietskej hegemonie v strednej Európe. Neformálne nástroje už však neboli dostatočne účinné. Prejavilo sa to aj v miernych postihoch účastníkov diskusií na vysokých školách i napriek osobným intervenciám poverenika Ernesta Sýkoru.

K mocenskému zákroku sa vedenie KSS rozhodlo pristúpiť v októbri 1956. V septembri 1956 hlásenie ŠtB charakterizovalo činnosť J. Špitza ako „záškodnícku“²⁶. Na zákrok naliehal tiež prvý tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný, ktorý 18. 10. 1956 na zasadnutí Byra ÚV KSČ poukazoval na „nerovnomerný vývin chápania výsledkov XX. zjazdu na Slovensku a v českých krajinách“, kde „otvoreného útoku proti strane sa neodvážia, avšak na Slovensku toto pokračuje“. Zároveň vyzval slovenských komunistov „vziať spisovateľov do presu za nedostatky v Kultúrnom živote“²⁷. Pripravovaný mocenský zákrok oddialili udalosti v Maďarsku v októbri a novembri 1956, pretože vládnuca skupina sa obávala, že by sa konflikt mohol preniesť s novou intenzitou aj do československej spoločnosti. Na druhej strane hoci kriticky orientovaní intelektuáli prejavovali isté sympatie k daniu v Maďarsku a Poľsku, nesúhlasili s vypuknutím násilností a takticky nenašli odvahu riskovať v danom okamihu konflikt s mocou. Najväčšie znepokojenie vedenie KSS prejavovalo z aktivít bývalých vedúcich predstaviteľov KSS, ktorí boli odstránení pred rokom 1956, najmä Ondreja Pavlíka, Eda Friša a J. Špitza, zo strany ktorých sa obávalo ohrozenia svojich mocenských pozícií. ŠtB považovala za pôvodcu aktivít slovenských spisovateľov práve J. Špitza, ktorý súhlasil, resp. „dal podnet k činnosti tejto skupine (t.j. básnikov a prozaikov, ktorí sa bránili oktrojovaniu socialistického realizmu do literatúry - pozn. aut.) a otvorene vystúpil na obhajobu surrealizmu“. ŠtB si z pozorovania činnosti spisovateľov koncom septembra 1956 vyvodila jednoznačný záver, ktorý si neskôr osvojilo aj vedenie KSS: „...je zrejmé, že činnosť skupiny spisovateľov je jasne zameraná proti línii strany“. Špitzerove aktivity a jeho úsilie o tzv. široký spisovateľský front, v rámci ktorého by mohli publikovať i donedávna proskribovaní autori, boli chápané ako „typický prejav liberalizmu, ktorý niektorí spisovatelia chcú prepašovať pod zámenkou demokratizácie“²⁸.

Povstanie v Maďarsku mocenský zákrok proti oponentom oficiálnej politickej línie iba oddialilo na dobu po stabilizácii vnútropolitických i medzinárodných pomerov, pričom moc bola rozhodnutá celú kauzu vyriešiť ešte pred zjazdom KSS v apríli 1957. Už 15. 12. 1956 prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek pohrozil neposlušným spisovateľom zákazom publikovania. Priamym použitím násilia sa intelektuálom vyhrážal tajomník ÚV KSS Pavol David²⁹. Začiatkom januára 1957 dostal

²⁵ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2248, a.j. 319 Správa o slovenských spisovateľoch (1956).

²⁶ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2248, a.j. 320 Poznanky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956)

²⁷ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 931, BÚV KSS 18. 10. 1956 Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku

²⁸ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2248, a.j. 319 Správa o slovenských spisovateľoch (1956)

²⁹ Pravda, 16. 12. 1956

ideologický tajomník ÚV KSS Augustín Michalička úlohu do 14 dní predložiť správu o situácii v redakcii Kultúrneho života s návrhmi kádrových opatrení³⁰. Vedenie KSS spomedzi intelektuálov pozitívne hodnotilo Andreja Mráza, Ivana Kusého, Ladislava Szántóa, Andreja Siráckeho, Ondreja Klokoča, Michala Topoľského, Júliusa Šefránka, Miloša Gosiorovského, Františka Hečka, Andreja Plávku, L. Mňačku a Andreja Bagara³¹. Opäť sa pritom opieralo o hlásenia ŠtB, ktorá rozdelila spisovateľov do troch skupín. Prvú tvorila skupina so „správnym zameraním“, presadzujúca líniu KSČ a tvorená F. Hečkom, Milošom Krnom, Jánom Ferenčíkom, Katarínou Lazarovou, L. Mňačkom, A. Mrázom, Milanom Lajčiakom, Kristou Bendovou, Karolom Rosenbaumom a Máriou Jančovou. Do druhej, ktorá podľa tejto charakteristiky „nie je na platforme socializmu a socialistického realizmu“, patrili J. Špitzer, D. Tatarka, I. Kupec, J. Smrek, Branislav Choma, Vladimír Reisel, O. Pavlík, C. Štítnický, Pavol Horov, Ludo Ondrejov, Štefan Žáry a jeho manželka i Alexander Matuška, ktorý sa však od nej neskôr „čiastočne odtrhol“. Do tretej, nevyhranenej skupiny patrili hlavne Ján Kostra, Ferdinand Gabaj a Vojtech Mihálik³².

V skutočnosti však bola politická diferenciácia vnútri slovenskej humanitnej inteligencie omnoho komplikovanejšia. Prvú skupinu tvorili autori, ktorí sa v prospech politiky KSČ otvorene angažovali už pred rokom 1948 a konštantne patrili medzi opory režimu v kultúre. Do tejto skupiny možno zaradiť napr. Ladislava Szántóa, Júliusa Šefránka, Milana Lajčiaka, Miloša Krnu, Andreja Siráckeho, Andreja Plávku či Andreja Bagara. Lojálny postoj ďalších, pôvodne nekomunisticky, resp. nepoliticky orientovaných intelektuálov voči politike KSČ, bol zas podmienený buď strachom o vlastnú existenciu (Alexander Matuška) alebo konjunkturalizmom, čoho typickým príkladom je napr. čiastočne aj Miloš Gosiorovský, F. Hečko, Andrej Mráz, Ján Kostra alebo Karol Rosenbaum. Do tretej skupiny v uvedenom období možno zaradiť autorov, ktorých síce komunistický režim hodnotil pozitívne, postupne však začínali zastávať odlišné postoje. Tam patril napr. Ladislav Mňačko, ale niektorými svojimi výrokmi aj Katarína Lazarová, ktorá v druhej polovici 50. rokov mala tiež problémy s publikovaním niektorých svojich kníh i článkov. Na druhej strane aj kriticky orientovaní intelektuáli netvorili nijakú kompaktnú skupinu. Patrili medzi nich ľudia vystupujúci pred i po roku 1948 na strane komunistov, ako napr. J. Špitzer, D. Tatarka, V. Mináč, B. Choma, O. Pavlík či C. Štítnický, bývalí nadrealisti ako napr. Vladimír Reisel, Š. Žáry, I. Kupec, spomedzi ktorých sa otvorene politicky angažoval iba posledne menovaný, ostatní sa snažili brániť sa predovšetkým proti oficiálnej estetike. Značná časť slovenských intelektuálov prejavovala v súkromných rozhovoroch voči politike vedenia KSČ kritické postoje, ale na verejnosti sa prezentovala konformne. Typickým príkladom takéhoto postoja bol napr. A. Matuška, ale aj Pavol Horov. Existovali však aj spisovatelia, ktorí voči režimu zaujímali jednoznačne odmietavé stanovisko, väčšinou boli zbavení možnosti publikovať úplne alebo len čiastočne a žili v istom vnútornom exile. Spomedzi nich mal značnú autoritu napr. Ján Smrek, ktorý niektoré svoje básne rozširoval samizdatovou formou. Antikomunistické názory prejavoval napr. aj Emil B. Lukáč. Veľká časť intelektuálov však svoj postoj ku komunistickému režimu nemala jednoznačne vyhranený a menila ho v závislosti od momentálnej politickej situácie, resp. často podliehala rozličným konjunkturálnym vlnám, ako napr. v prípade Vojtecha Mihálika či Ferdinanda Gabaja. Je príznačné, že konštantný politický postoj si počas celého obdobia komunistického režimu udržala len malá časť spisovateľov, opozičná angažovanosť niektorých napr. v polovici 50. rokov nemala vplyv na ich neskoršie postoje, najmä v rokoch tzv. normalizácie. Typickým príkladom je napr. O. Pavlík alebo V. Mináč, ale aj V. Mihálik. Naproti tomu veľká časť intelektuálov, ktorí sa dostali do konfliktu s vedením KSČ v roku 1956, patrili v roku 1968 medzi najvýznamnejších predstaviteľov inteligencie zoskupenej okolo týždenníka Kultúrny život a medzi najvýraznejších protagonistov demokratizačného procesu (J. Špitzer, D. Tatarka a i.).

³⁰ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, BÚV KSS 4. 1. 1957, kr. 938, Situácia na Ústrednej straníckej škole KSS a v Kultúrnom živote

³¹ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 946, BÚV KSS 5.-6. 4. 1957 Návrh téz na rezolúciu ÚV KSS k aktuálnym otázkam medzi inteligenciou

³² SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2248, a.j. 319 Správa o slovenských spisovateľoch (1956)

Pavlíkove články chápali členovia vedenia KSS ako útok na svoje pozície. Mimoriadne sa cítil dotknutý prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek označením šriteľov antiintelektuálskych nálad za polovzdeltancov³³. Články o otázkach školskej sústavy sa zas vo vedení KSS, ale aj v kruhoch bratislavských intelektuálov interpretovali ako útok na pozície slovenského povereníka školstva a kultúry Ernesta Sýkoru. Otvorenou zostáva otázka, či v uvedenom období skutočne mali príslušníci spomínanej skupiny intelektuálov (O. Pavlík, E. Friš, J. Špitzer) mocenské ambície. Obavy vedúcich predstaviteľov KSS pramenili najmä z hlásení ŠtB, ktoré pozostávali z jednotlivých výrokov prednesených v súkromných hovoroch. Preto ich nemožno považovať za bernú mincu, lebo reflektovali ani nie tak skutočný stav vecí, ako očakávania značnej časti slovenských intelektuálov. Koncom januára 1957 sa J. Špitzer usiloval v Kultúrnom živote presadiť ďalší Pavlíkov článok namierený proti povereníkovi školstva a kultúry Ernestovi Sýkorovi. Dal ho na posúdenie členom redakčnej rady, pričom ako prvý s ním mal súhlasiť Michal Chorváth a svojou autoritou ovplyvniť postoj ostatných členov. M. Chorváth s jeho uverejnením súhlasil: „Je to veľmi ostrý a silný útok Pavlíka proti Sýkorovi... Ak tento článok vyjde, potom odhalí Sýkorovu neodobnosť takou mierou, že to bude nevyhnutne znamenať Sýkorovu demisiu. Špitzer práve pre ten dosah poslal článok všetkým členom redakčnej rady a my všetci s uverejnením súhlasíme“. E. Bohúň o uvedenom článku tvrdil, že „ide o hlavu... Ďuro (t.j. Špitzer - pozn. aut.) dobre vie, čo robí. Niečo sa už musí stať, lebo atmosféra je hustá a Ďuro vie, že Sýkora je najslabší bod reťaze. ak sa tu rozpadne, hoci len jediným ohnivkom, rozpadne sa celá. A o to ide... keď by namiesto Sýkoru prišiel Pavlík, nastane kvalitatívne iná situácia. To by bol začiatok. A ešte jedna vec. Ako systematicky útočia na Kultúrny život. To nie je náhoda, to je príprava na akciu, ktorú chcú urobiť. A my musíme tomu zabrániť najlepšou obranou - útokom“. Tieto očakávania sa však neopierali o poznanie skutočných politických nálad vo vedení KSS. Hoci na jar 1956 patrili E. Sýkora medzi ostro kritizovaných politikov, najmä po študentských zhromaždeniach v máji 1956 sa opäť, hoci iba na krátky čas, znova posilnili jeho mocenské pozície. Svoju rolu však pritom zohrali aj články O. Pavlíka v Kultúrnom živote, ktoré vedúci predstavitelia KSS na čele s K. Bacílkom chápali ako frontálny útok na svoje mocenské postavenie i na politiku, ktorú prezentovali.

Na pôde ZSS sa pripravoval aj protest proti rozpusteniu Zväzu maďarských spisovateľov. Iniciátorom návrhu bol J. Špitzer. M. Chorváth uviedol, že keby sa o tom rokovalo na pôde predsedníctva slovenskej spisovateľskej organizácie, on by s tým súhlasil. Neskôr sa od vydania protestu upustilo, údajne zásluhou Jána Kostru a Petra Karvaša, ktorí sa s tým odmietli zaoberať. Nepriamo ich podporil aj tajomník ZSS C. Štítnický: „...hoci ja s rozpustením Sväzu maďarských spisovateľov nesúhlasím, myslím, že by sa takou rezolúciou nič nedosiahlo“³⁴.

Prvým pokusom o naplnenie hrozieb P. Davida sa v prvých mesiacoch roku 1957 stala aféra okolo knihy noviel Alfonza Bednára Hodiny a minúty, ktorá vyvolala negatívne reakcie vedenia KSS kvôli pasážam, opisujúcim morálne zlyhanie mnohých účastníkov Slovenského národného povstania po druhej svetovej vojne. Stranícka skupina pri ZSS sa jednoznačne postavila proti hroziacemu uväzneniu autora. Na obranu A. Bednára a jeho knihy vystúpili spisovatelia L. Mňačko, Ján Rozner, V. Mináč a Michal Chorváth, dokonca ani spisovatelia obhajujúci oficiálnu politickú líniu nevystúpili proti nemu. I. Kupec uviedol, že keby niekto vystúpil proti A. Bednárovi, vo verejnosti by to bolo ponímané ako vystúpenie uskutočnené na „žiadost' od pána“³⁵. Povereník vnútra O. Jeleň, v ktorého gescii sa nachádzala aj cenzúra, konštatoval, že obsah knihy A. Bednára je „strašný“ a namierený „proti nášmu zriadeniu“. Redakcia Kultúrneho života podľa neho „plánovite predkladá rôzne články s pochybným obsahom“. Člen Byra ÚV KSS a predseda Slovenského úradu dôchodkového zabezpečenia Jozef Valo na tieto slová reagoval, že tieto otázky treba urýchlene riešiť a „ísť do toho

³³ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 931, BÚV KSS 18. 10. 1956 Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku

³⁴ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2248, a.j. 319 Správa o slovenských spisovateľoch (1956)

³⁵ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 945, BÚV KSS 27. 3. 1957 Stenografický záznam zo zasadnutia komisie ÚV KSS so spisovateľmi

konečne so šablou. Za robotnícke peniaze (4 mil. Kčs) robia proti nám“. Tajomník ÚV KSS Pavol David rozhodol, že všetky tieto otázky treba prerokovať ešte do zjazdu KSS v apríli 1957³⁶. Potom sa vedenie KSS usilovalo donútiť pomocou ekonomických opatrení, napr. znížením nákladu časopisov Kultúrny život, Slovenské pohľady a Mladá tvorba, donútiť ZSS k „samoočiste“ zvnútra³⁷. Keď ani toto opatrenie nebolo úspešné, boli I. Kupec, O. Pavlík, J. Špitzer a tajomník ZSS Ctibor Štítnický predvolaní pred špeciálnu komisiu Byra ÚV KSS v zložení O. Jeleň (predseda), Augustín Michalička, Július Lorincz, Štefan Šebesta a Marek Smida, ktorá od nich žiadala podať sebakritiku. 27. a 28. 3. 1957 s nimi viedli individuálne pohovory. Na pohovoroch však ich činnosť prirovnávali k činnosti maďarského Petöfiho krúžku. O. Jeleň dianie v Kultúrnom živote prirovnal k vytváraniu „druhého ideologického centra“. Predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj obviňoval O. Pavlíka, že chcel na Slovensku hrať úlohu Imreho Nagya. O. Pavlík odmietal „nesprávne vysvetľovanie maďarských udalostí“, podľa ktorého ich príčinou bola samotná vnútropolitická diskusia, ako veľmi nebezpečné. Za vinníka označil politiku „Rákosiho kliky“. S maďarskými povstalcami ani s politikou I. Nagya však v uvedenom čase prinajmenšom navonok nesympatizoval, omnoho pozitívnejšie hovoril o udalostiach v Poľsku, kde sa W. Gomułkovi podarilo udržať udalosti pod kontrolou komunistickej strany. O. Jeleň argumentoval, že príčinou krvavých udalostí v Maďarsku bolo to, že „interná diskusia sa preniesla do verejnosti a zhoršila situáciu“. Vedenie KSS začalo proti O. Pavlíkovi šíriť vo verejnosti fámy o jeho protirobotníckom postoji s cieľom dosiahnuť jeho kompromitáciu: „Keď O. Pavlík sedel v Predsedníctve, keď tam vládli doktori, tak sa mnoho robotníckych starých kádrov dostalo do basy“. O. Pavlík aj pri pohovore pred komisiou Byra ÚV KSS trval na svojom stanovisku o nevyhnutnosti prepustiť a rehabilitovať G. Husáka a spol. Argumentoval pritom prepustením Ladislava Holdoša, ktorý bol hlavným stĺpom v obvineniach proti nemu. Tvrdil, že demokratizačný proces po 20. zjazde KSSZ je nedokončený, vyslovoval sa za odchod skompromitovaných funkcionárov: „Niektoré osoby, ktoré veľmi jasne stáli vtedy na čele, keď sa robili nezákonnosti, dopúšťalo chýb, známe sú svojim administratívno-byrokratickým postojom, nemali by ostať vo funkciách, pretože ide o dôveru ľudu, dôveru strany“.

Na druhej strane C. Štítnický sa usiloval udržať si pozície tak, že síce nepodal sebakritiku, ale vystupoval, ako keby s dianím vo ZSS nemal nič spoločné³⁸. To nehovoril iba pred vedúcimi predstaviteľmi KSS, ale aj v súkromí. Už v máji 1957 v súkromných rozhovoroch tvrdil, že „teraz nechápe, ako sa mohol dostať do jedného spolku s Pavlíkom a Špitzerom... on na ničom žiadnu účasť nemal“³⁹. R. Strechaj s P. Davidom a V. Kopeckým trvali na obvinení O. Pavlíka a spol. z frakčnej činnosti, K. Bacílek, O. Jeleň a ďalší tento názor nezastávali. Pre V. Kopeckého bolo mimoriadne podozrivé napr. aj to, že ľudia ako O. Pavlík si nechali narásť bradu... Všetci členovia vedenia KSS a KSČ však trvali na mocenskom zákroku, pretože „iné riešenie by vyvolalo zdanie slabosti“. Pôvodný návrh vedenia KSS nepočítal s vylúčením nikoho, návrh rezolúcie sa však mal týkať „aktuálnych otázok inteligencie“. Vedenie KSČ sa však nechcelo dostať do konfliktu s celou inteligenciou, naopak, snažilo sa o izoláciu nositeľov nepohodlných názorov a tak 9. 4. 1957 rozhodlo Politické byro ÚV KSČ o vylúčení O. Pavlíka z KSS, ostatných postihli nižšie stranícke tresty a boli zbavení funkcií v spisovateľskej organizácii⁴⁰. Vedúci predstavitelia komunistickej moci si však uvedomovali, že problém má širšie pozadie. A. Novotný sa na zasadnutí PB ÚV KSČ 9. 4. 1957 pýtal K. Bacílka:

³⁶ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 942, BÚV KSS 8.3. 1957 Informácia s. Jeleňa o nepriaznivých zjavoch v Kultúrnom živote - ústne.

³⁷ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 940, BÚV KSS 1. 2. 1957 List Zväzu slovenských spisovateľov BÚV KSS vo veci rozpočtu na rok 1957.

³⁸ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 945, BÚV KSS 27. 3. 1957 Stenografický záznam zo zasadnutia komisie ÚV KSS so spisovateľmi

³⁹ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2246, a.j. 110, Správy o štátnobezpečnostnej situácii v predvolebnom období (1957)

⁴⁰ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 946, BÚV KSS 5.-6. 4. 1957 Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou

„V správe sa hovorí o 4 ľuďoch. Ide len o nich alebo o širšiu platformu. Sú tieto názory medzi väčšou časťou slovenskej inteligencie?“ K. Bacílek konštatoval: „V skutočnosti je to širšie. Je to Tatarka, čiastočne aj Mináč“⁴¹. Na návrh J. Hendrycha sa presadil taký názov rezolúcie, v ktorom sa výslovne spomínalo meno O. Pavlíka (Správa Byra ÚV KSS o protistraníckej činnosti O. Pavlíka a o nesprávnych názoroch niektorých členov KSS). O. Pavlíka zároveň postihol zákaz publikovania a prednáškovej činnosti na vysokej škole⁴².

Pre potreby delegátov zjazdu KSS (26.-28. 4. 1957) bola vydaná brožúrka „Stanovisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom úseku“ v náklade 40 tis. kusov, v ktorej bolo uvedené len meno O. Pavlíka. Niektorí členovia vedenia KSS (O. Jeleň, J. Valo, Ludovít Benada) navrhovali, aby v nej nebol menovaný ani O. Pavlík, ich názor sa však nepresadil. Bol v nej označený za hlavného nositeľa „idealisticky nadnesených a prehnaných názorov o akomsi „zvláštnom“ poslaní a „zvláštnej“ úlohe inteligencie v súčasnej etape budovania socializmu“, čím vraj popieral jeden z najzákladnejších princípov marxizmu-leninizmu - vedúcej úlohy robotníckej triedy⁴³. Hoci V. Kopecký na zjazde KSS predniesol emotívne ladený prejav proti O. Pavlíkovi, tón brožúrky i voľba formulácií prezrádzajú, že vedenie KSS a KSČ sa usilovalo, aby po zákroku voči nemu celý prípad upadol do zabudnutia a stabilizovala sa tak situácia vnútri KSS i medzi inteligenciou. O. Pavlík sa stal personifikovaným symbolom revizionistických tendencií na Slovensku, bol pripomínaný ako jediný prejav otvorenej formy revizionizmu. Podľa K. Bacílka bol objektívny zmysel počínania nositeľov revizionizmu na Slovensku, bez ohľadu na to, či si to uvedomovali, „útok proti strane a odstránenie strane verných a v bojoch osvedčených súdruhov z vedúcich miest a zmocnenie sa funkcí „odborníkmi““ a v konečnom dôsledku chceli „zbiť stranu jej revolučnosti, ochromiť ju a zatlačiť na vedľajšiu koľaj“⁴⁴.

Mocenský zákrok vedenia KSS voči nespokojným intelektuálom sa medzi spisovateľmi stretol s odmietavou reakciou. Ešte pred zjazdom KSS zasadali výbor ZO KSS pri ZSS a stranícka skupina pri ZSS. O rozhodnutí Byra ÚV KSS na nich referoval A. Michalička, zasadnutia sa zúčastnili aj K. Bacílek a R. Strehaj. Spisovatelia o opatreniach hovorili ako o „trestoch všetkým komunistom“. Peter Karvaš to označil za zásah do literatúry, ktorý v sebe skrýva veľké nebezpečenie. C. Štítnický a D. Tatarka navrhovali vyjsť vedeniu KSS v ústrety, „nejatriť myseľ nepravosťami a krivdami, prestať s improvizáciami v Kultúrnom živote, Slovenských pohľadoch i ZSS samotnom“. Zrejme sa obávali ďalších zásahov proti sebe, resp. proti spisovateľskej organizácii ako takej. Výbor ZO KSS pri ZSS nebol schopný uznesenie vysvetliť. Na druhej strane komunisti pri Zväze slovenských skladateľov i výbor ZO KSS pri Zväze výtvarných umelcov rezolúciu schválili.

Prejavy nesúhlasu proti vylúčeniu O. Pavlíka boli zaznamenané na Vysokej škole pedagogickej, na ktorej O. Pavlík pôsobil. Prvá členská schôdza sa pre vedenie KSS skončila neúspechom, bolo nutné zvolať novú. Tej už predchádzala dôkladnejšia príprava, výbor ZO KSS a rektor školy Gustáv Pavlovič boli predvolaní k Augustínovi Michaličkovi za prítomnosti vedúceho oddelenia ÚV KSS Ondreja Klokoča, povereníka školstva a kultúry E. Sýkora a vedúceho tajomníka Obvodného výboru KSS Bratislava IV. Ladislava Martináka. Až po takto vyvinutom tlaku členská schôdza KSS podporila uznesenie. Vedúci predstavitelia KSS neboli spokojní ani s rezolúciou straníckej skupiny pri ZSS z apríla 1957. Uvítali síce, že akceptovala straníckej vedenie i literárny vývoj pred 2. zjazdom československých spisovateľov ako „jediný možný odrazový mostík... so všetkými svojimi chybami a prehrami“, ale vedenie KSS naliehalo na sebakritiku spisovateľov.

⁴¹ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 135, a.j. 176, b. 1a) 1b)

⁴² SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 946, BÚV KSS 5.-6. 4. 1957 Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou

⁴³ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 949, BÚV KSS 25. 4. 1957 Stanovisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom úseku

⁴⁴ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 968, BÚV KSS 6. 1. 1958 Referát s. Bacílka, prvého tajomníka ÚV KSS na plénum ÚV KSS 9. 1. 1958

Vytýkali im však, že sa nedištancovali od „nepochopenia obsahu demokracie a slobody“, k čomu došlo na zjazde. K tónu spisovateľského zjazdu sa najvýraznejšie hlásili I. Kupec a D. Tatarka. Podobne V. Mináč sa vyslovoval, že „zmyslom umeleckého zobrazenia je kritika skutočností“. Jeho poviedky Z nedávnych čias boli prirovnávané k Bednárovým Hodinám a minútam. S aprílovou rezolúciou ÚV KSS prejavoval nesúhlas aj Milan Ferko⁴⁵.

Spisovatelia V. Mináč, L. Mňáčko, D. Tatarka a Z. Jesenská sa zasadnutia Výboru ZSS, na ktorom oficiálne odstúpili C. Štítnický z vedenia ZSS a J. Špitzer z vedenia Kultúrneho života, nezúčastnili. Podľa názoru BÚV KSS sa tak stalo úmyselne, aby sa „vyhli účasti na plnení uznesenia“ byra. Za uvoľnenie C. Štítnického hlasovalo 11 členov výboru, 2 sa zdržali, pri hlasovaní o J. Špitzerovi sa zdržali až 5. Proti opatreniam vystúpil I. Kupec, zdôvodnenie odvolania žiadal Š. Žáry, pretože podľa neho uvedené dôvody neboli tie podstatné. Aj M. Chorváth sa zasadzoval za umožnenie voľnej diskusie o otázkach kultúry⁴⁶.

Rozšírená schôdza straníckej skupiny, na ktorej sa mal dosiahnuť manifestačný súhlas spisovateľov s opatrením Byra ÚV KSS, sa konala v septembri 1957. D. Tatarka sa jej odmietol zúčastniť, usiloval sa jej vyhnúť aj P. Horov. Väčšina prítomných spisovateľov na nej nevystúpila, vrátane „niektorých súdruhov zodpovedných za terajší stav v literatúre, ako napr. Ctibor Štítnický, I. Kupec, J. Špitzer, V. Mihálik, J. Kostra, I. Kusý a Z. Jesenská“. Zotrvali na stanovisku, že na zjazde spisovateľov i po ňom „išlo iba o prestrelky, bočné prúdy, ktoré zanikli so zakľúčením zjazdu“. O. Jeleň označil vystúpenie V. Mináča za „strašné“. Viacerí členovia byra (P. David, Vojtech Daubner) konštatovali, že komunistická strana nemá v spisovateľskej organizácii svoje „jadro“. BÚV KSS schválilo nový postup voči spisovateľom, ktorých rozdelilo do troch kategórií (tieto kategórie sa však na popud P. Davida oficiálne nikde neuvádzali - pozn. aut.). Pozitívne hodnotilo skupinu komunistov, ktorým však chýbala bojovnosť a pozície, z ktorých „by mohli účinnejšie presadzovať líniu strany“. Ďalšie dve skupiny tvorili „radikálni individualisti“, t.j. členovia „frakčnej skupiny na pozíciách buržoázneho nacionalizmu“, ktorá však mala vplyv na mládež, vo vedení ZSS a Vydavateľstva Slovenský spisovateľ a „malomeštiaci“, t.j. „najkolísavejší..., esteticky vzdelaní, čestní, ale s komunistickou stranou nezrastení“. Vedenie KSS sa rozhodlo „izolovať úzku skupinu frakcionárov stojacich na platforme protistraníckej, verejne odhaľovať a rozbiť ich protistranícke názory a napokon vylúčiť zo strany“. Pre ostatných sa mali podnikať dlhodobé zájazdy na vidiek a do závodov, „pochybné diela“ mali byť za prítomnosti autorov prediskutované na JRD alebo v továrňach. So spisovateľmi a literárnymi kritikmi mali byť zároveň vedené individuálne pohovory u príslušného tajomníka ÚV KSS a na IV. oddelení ÚV KSS⁴⁷.

O. Pavlík aj po svojom vylúčení z KSS a odchode z Vysoké školy pedagogickej ostal predmetom záujmu ŠtB. Z hlásení ŠtB vyplýva, že hoci nevyvíjal nijaké opozičné aktivity, patril i naďalej medzi odporcov oficiálnej politiky KSČ. Prejavoval nespokojnosť napr. s referátom historika Miroslava Kropiláka pri oslavách 15. výročia SNP, ktorý označil za „úplné falšovanie histórie“ hlavne v prospech partizánov⁴⁸. Odsudzoval popravu maďarského premiéra Imreho Nagya, tvrdil, že „spôsobila škody myšlienke socializmu“. Maďarské udalosti v roku 1956 označoval po dvoch rokoch za revolúciu. „Bolo to síce svinstvo, keď tam mordovali členov strany, avšak... išlo len o niečo cez 100 osôb, teda nešlo o nejakú namierenú akciu, ale o veci, ktorým sa pri revolúcii nedá vyhnúť a nedá

⁴⁵ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 959, BÚV KSS 13. 9. 1957 Návrh na zvolanie rozšírenej straníckej skupiny ZSS

⁴⁶ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 954, BÚV KSS 6. 7. 1957 Informatívna zpráva zo zasadnutia Výboru ZSS 3. 6. 1957

⁴⁷ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 962, BÚV KSS 21. 10. 1957 Zpráva o rozšírenej straníckej skupine ZSS 18.-19. 9. 1957

⁴⁸ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2246, a.j. 114, Správy o bezpečnostnej situácii na Slovensku za rok 1959

sa im zabrániť⁴⁹. Naďalej sa stretával s M. Faltanom, J. Špitzerom, D. Tatarkom, akademikom Landauom a dr. Jánom Tibenským. Tvrdil, že komunistická strana prestala byť stranou pokroku, „stala sa z nej cirkev a preto tak vypadá“. Kritizoval tiež cirkevnú politiku KSČ a rušenie cirkevných sviatkov, metódy kolektivizácie. Tvrdil, že vojnové nebezpečie v súčasnosti (t.j. rok 1960 - pozn. aut.) roznečuje ZSSR. „Marx... spravil chybu, keď hlásal, že všetky hodnoty robia len výrobcovia a nič nepriznal podnikateľom, technikom a konštruktérom,“ hovoril. Podobne vytriezvel tiež z ďalšej ideologickej dogmy: „Ani jedna trieda tak hanebne nestroskotala, ako robotnícka trieda stroskotá. Je to podľa neho trieda, ktorá žila v psychóze všetko ničiť, všetko brať, kraďnúť a vidí len vlastné egoistické záujmy a seba“⁵⁰.

Ideologické nedostatky boli vytykávané aj D. Tatarkovi, ale pravdepodobne s cieľom oslabiť súdržnosť nespokojných intelektuálov zatiaľ proti nemu nebolo zakročené. Nespokojnosť K. Bacílka vyvolali predovšetkým jeho reportáže z Paríža a Londýna publikované v Kultúrnom živote, za ktoré mu vytykal „nesprávne pochopenie súžitia krajín rozličných spoločenských systémov“⁵¹. Hoci v prípade zásahu proti „skupine“ okolo O. Pavlíka bol D. Tatarka spomínaný iba okrajovo, ani on sa v novembri 1957 nevyhol politickým perzekúciám. Bezprostredným motívom sa stal jeho príspevok v zborníku o Martinovi Kukučínovi s názvom Kukučín náš prorok, ktorý pripravovalo na vydanie Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. Upozornil naň vo svojom liste Byru ÚV KSS predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj. D. Tatarka v skonfiškovanom texte kritizoval aktuálnu prax narábania s kultúrnym dedičstvom v podobe vydávania tzv. vybraných spisov: „Bude sa vydávať iba to, čo sa práve hodí pre dennú alebo sezónnu potrebu... Národný panteón by bol asi nad naše pomery, tak sa zdá“. Polemizoval s úzko racionalistickým chápaním národa: „Existencia národa nemá nijakého rozumového opodstatnenia“. Zároveň sa snažil sformulovať vlastnú víziu národného povedomia: „Už nie sme národ poddaný ani poddávajúci sa, ale vôbec národ - ako svojho času indiánsky kmeň, zvrchovaný, prostý, neskompikovaný, ani svojou nevelkou početnosťou“. Odmietal oficiálnu stalinskú koncepciu národa a národnej kultúry. Podľa jeho slov Stalin „nastoloval tézy ako predstaviteľ ZSSR a ruského národa. Spisovatelia neslovanskej národnosti v ľudových demokraciách videli v tom nátlak. Stalinove tézy inak ponímali príslušníci rumunského, maďarského národa - a inak Rusi. Príslušníci veľkého národa necítia taký tlak ako malý národ, ktorý sa vždy bránil a videl inak perspektívy a tak chápal aj Stalin tézy o jazykovede“⁵².

R. Strechaj Tatarkove slová označil za invetívny voči kultúrnej politike strany i voči politike proletárskeho internacionalizmu. Jeho chápanie spoločenského pokroku charakterizoval ako nemarxistické, poznačené existencializmom. Vo svojom liste Byru ÚV KSS navrhoval „zhodnotiť jeho (t.j. Tatarkov - pozn. aut.) doterajší ideologický vývoj a rozhodnúť, či jeho súčasná ideologická platforma a postup sa stotožňuje s príslušnosťou člena komunistickej strany“. Vytykali mu tiež jeho vystúpenie na predvolebnej schôdzi v Bratislave, na ktorej mal hovoriť o svojich zážitkoch z ciest po Veľkej Británii a Francúzsku, v ktorom však poukázal na vyššiu životnú úroveň robotníkov v týchto štátoch ako v Československu⁵³. BÚV KSS so Strechajovým návrhom súhlasilo. Hoci v jeho uznesení sa nehovorí priamo o Tatarkovom vylúčení z KSČ, nariadilo prerokovať Tatarkov prípad v straníckej skupine a na Obvodnom výbore KSS Bratislava I. a viesť proti nemu disciplinárne pokračovanie⁵⁴.

⁴⁹ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2250, a.j. 521 Správa o Ondrejovi Pavlíkovi (1958)

⁵⁰ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2252, a.j. 606 Správa o akademikovi Andrejovi Pavlíkovi (1960)

⁵¹ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 946, BÚV KSS 5.-6. 4. 1957 Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.

⁵² SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 972, BÚV KSS 8. 3. 1958 Informatívna zpráva o rokovaní straníckej skupiny pri ZSS vo veci Dominika Tatarku

⁵³ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2246, a.j. 110, Správy o štátnobezpečnostnej situácii v predvolebnom období (1957)

⁵⁴ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 964, BÚV KSS 22. 11. 1957 List s. predsedu Sboru povereníkov Strechaja o zverejnení príspevku D. Tatarku v zborníku Martin Kukučín

Stranícka skupina pri ZSS, ktorá Tatarkov prípad prerokovala 18. 1. 1958, inkrimovanú stať odmietla. Podobne negatívne hodnotila aj jeho reportáže z Londýna a Paríža a i. ako články „v rozpore s pojmom spisovateľ-komunista“. Jeho názory boli označené ako protistranícke so stopami buržoázneho nacionalizmu: „Súdrh Tatarka sa chcel dovolávať súhlasu verejnosti, chcel využiť tlaku verejnosti-čitateľov proti neoznačeným vedúcim činiteľom strany a z buržoázno-nacionalistického hľadiska proti marxisticko-leninskej téze o vývoji národa v tomto a iných článkoch pre nihilistické náhľady nielen v literatúre, ale i vo výstavbe socializmu“. D. Tatarka povedal, že by v súčasnosti uvedený článok nenapísal, odmietol však podať sebakritiku slovami, že nechce filozofovať, kým si svoje názory neoverí a nedá do širších súvislostí. Odmietol však obvinenia z buržoázneho nacionalizmu⁵⁵. Nakoniec D. Tatarkovi stranícky trest nebol uložený, musel však vo februári 1958 odísť z funkcie vo Výbore Zväzu československých spisovateľov. Podľa rozhodnutia MV KSS v Bratislave v Tatarkovom prípade nešlo o „zámerný systém sledujúci revizionistické snahy“, ale len o „nedostatočné hodnotenie niektorých javov v našom vývoji“. Vytýkali mu individualistický prístup k problémom a „nesprávne osvojený názor, že posudzuje veci a kritizuje nedostatky ako občan. Tak sa mohlo stať, že nepodstatné javy začal hodnotiť ako podstatné“⁵⁶. V skutočnosti sa teda Tatarkov prípad odviedol „do stratená“. Dôvod, prečo sa tak stalo, nie je známy, tým skôr, že v roku 1958 došlo k vylúčeniu I. Kupca z KSS.

Komunistická Štátna bezpečnosť (ŠtB) a vedenie KSS zároveň v priebehu rokov 1956-1957 uvažovali aj trestnom stíhaní uvedených intelektuálov. Mimoriadne cenným a neobyčajne aktívnym spolupracovníkom ŠtB pri získavaní informácií o J. Špitzerovi, O. Pavlíkovi a ďalších spisovateľoch, ako aj o neskôr odsúdenej „skupine“ okolo M. Tušera bol agent s krycím menom Bliska, t.j. už spomínaný literárny vedec, básnik a prekladateľ Móric Mittelmann-Dedinský. Tento človek nebol iba pôvodcom väčšiny v tomto texte spomínaných hlásení ŠtB o intelektuáloch, ale jeho úlohou bolo aj „zhodnotiť články v Kultúrnom živote o inteligencii“⁵⁷, t.j. ich analýza, ktorá neskôr slúžila orgánom ŠtB a KSS ako podklad pre politiku voči inteligencii. ŠtB sledovala ich činnosť v rámci akcie „Opozícia“, resp. ich označovala v interných materiáloch ako „trockistov“ a usilovala sa nájsť isté spojenie medzi nimi. Takouto stopou boli napr. kontakty učiteľa marxizmu na SVŠT Štefana Davida, ktorý sa poznal s J. Špitzerom i Michalom Tušerom a dostal od posledne menovaného samizdatový leták. Svoje snahy o vykonštruovanie rozsiahlejšej „skupiny“ však ŠtB nemohla oprieť o nič. Svedčia o tom hlásenia ŠtB, ktoré dostával na stôl tajomník ÚV KSS P. David, podľa ktorých bol prípad J. Špitzera sledovaný spoločne s uvedenou „skupinou“⁵⁸. Ako trockistov ŠtB rozpracúvala od začiatku roku 1956 tri skupiny osôb. Prvú tvorili L. Mňačko, Samo Dvorin, Štefan Rais a Július Šefránek. Do ďalšej patrili O. Pavlík, J. Špitzer, E. Friš a S. Falán. Nakoniec svoju pozornosť sústredila na tretiu, neformálnu skupinku, resp. okruh priateľov, ľavicovo orientovaných intelektuálov, do ktorej patrili filozof Karol Terebessy, lekár Michal Tušera, bankový úradník Jozef Ondruš, robotník Jozef Mičudík a i.⁵⁹ Členovia tejto tzv. skupiny v súkromných rozhovoroch diskutovali o politickej situácii, vyslovovali sa v prospech zvolania mimoriadneho zjazdu KSS, kritizovali pomalý postup destalinizácie v Československu. M. Tušera od začiatku roku 1956 pomáhal príbuzným väznených komunistov formulovať žiadosti o prepustenie a rehabilitáciu, napr. v prípade A. Rašlu a G. Husáka. V letákoch a písomných elaborátoch, ktoré rozširoval v okruhu svojich známych, zároveň požadoval odstúpenie súčasného vedenia KSČ. Najmä M. Tušera a K. Terebessy svojim známym požičovali

⁵⁵ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 972, BÚV KSS 8. 3. 1958 Informatívna zpráva o rokovaní straníckej skupiny pri ZSS vo veci Dominika Tatarku

⁵⁶ SNA, A ÚV KSS, fond SÚV KSS, kr. 189, SÚV KSS 4. 5. 1959, Zpráva o riešení prípadu s. Dominika Tatarku

⁵⁷ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2248, a.j. 320 Poznanky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956)

⁵⁸ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2225, a.j. 650, Protokolná kniha za roky 1953-1957

⁵⁹ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2248, a.j. 316, Trockistická skupina - vyhodnotenie správ KS MV Bratislava

„trockisticky“ orientovanú literatúru i práce juhoslovanských komunistických teoretikov. J. Ondruš i dcéra M. Tušeru, Kyra Pezlárová, sa na jar 1956 na členských schôdzach KSS na svojich pracoviskách angažovali za zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ. V auguste 1957 ŠtB zatkla M. Tušeru, K. Terebessyho, úradníka Jozefa Ondruša a robotníka Jozefa Mičudíka a obvinila ich z rozvracania republiky.

Spolu s nimi bol zatknutý aj Anton Rašla, bývalý vojenský prokurátor, hlavný žalobca v procese s prezidentom vojnovnej Slovenskej republiky Jozefom Tisom, osobný priateľ M. Tušeru, ktorého v decembri 1956 prepustili z väzenia, do ktorého sa dostal na základe vykonštruovaného obvinenia ako tzv. slovenský buržoázny nacionalista. Opätovné uväznenie a odsúdenie A. Rašlu režim pravdepodobne potreboval ako potvrdenie správnosti politických procesov z prvej polovice 50. rokov. Jeho prepustenie považovalo vedenie KSČ za jedno z „nedopatrení“, ku ktorému došlo po XX. zjazde KSSZ. Prípád sa dvakrát prerokoval na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ. Prvý raz 15. 1. 1957 PB ÚV KSČ zamietlo správu generálneho prokurátora v trestnej veci A. Rašlu. V prijatom uznesení dokonca žiadalo prerokovať situáciu na Generálnej prokuratúre po straníckej linke a poverilo prvého tajomníka ÚV KSČ A. Novotného osobne prerokovať „zlepšenie práce Generálnej prokuratúry“ s generálnym prokurátorom Janom Bartuškom. A. Novotný sa na zasadnutí vyslovil, že Rašla je „z niečoho vinný“⁶⁰. J. Bartuška zároveň dostal za úlohu predložiť rozbor trestnej veci A. Rašlu, ktorý koncom februára 1957 prerokovalo PB ÚV KSČ. Dokument o tomto bode rokovania neobsahuje uznesenie ani nijaké podrobnosti, takže nie je možné z neho vyvodit' závery⁶¹.

V rámci prípravy súdneho procesu bolo vyšetrovaných viac ako 18 členov KSS, z ktorých podľa správy ŠtB „ani jeden o protistraníckej a protištátnej činnosti neinformoval orgány strany“. Viacero z nich dokonca zastávalo nižšie stranícke funkcie, vyšetrovaný bol dokonca aj jeden námestník povereníka⁶². Vyšetrovaní boli aj viacerí umelci a intelektuáli (napr. A. Bednár, maliar Alexander Richter, filozof Igor Hrušovský a i.), ktorí na procese boli donútení svedčiť proti obžalovaným. Cieľom procesu bolo teda zastrašiť reformne a ľavicovo orientovaných intelektuálov, ako aj potenciálnych stúpencov reforiem vnútri straníckeho aparátu⁶³. Varovanie A. Rašlu pred chystaným zatknutím členov „skupiny trockistov“ sa stalo zámenkou pre vylúčenie ďalšieho odporcu oficiálnej straníckej línie z KSČ E. Friša⁶⁴. Akcia Opozícia bola predmetom osobitného záujmu P. Davida, u ktorého sa koncentrovali agentúrne poznatky a ktorý ju pravdepodobne aj osobne riadil. Svedčí o tom korešpondencia medzi P. Davidom a námestníkom generálneho prokurátora na Slovensku Ladislavom Gešom, ktorý 2. 11. 1957 napísal P. Davidovi list tohto znenia: „Prosím Vás, s. tajomník, aby ste mi svoje prípadné pripomienky k obžalobe oznámili, aby som tieto prípadne mohol zapracovať ešte pred podaním obžaloby súdu“. P. David poslal L. Gešovi naspäť 18. 11. 1957: „Podľa pokynu s. Davida, tajomníka ÚV KSS, vraciame Ti návrh obžaloby proti MUDr. Michalovi Tušerovi a spol.“⁶⁵ Pri sledovaní „činnosti“ skupiny bola dokonca použitá aj spravodajská technika, t.j. odpočúvanie⁶⁶.

V priebehu roku 1956-1957 okrem snáh o rehabilitáciu G. Husáka a spol. ožili snahy o rehabilitáciu viacerých účastníkov SNP. V názkoch sa prejavovala nespokojnosť s rolou bývalých

⁶⁰ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 126, a.j. 163, bod 11

⁶¹ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 130, a.j. 170, bod 12

⁶² SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2249, a.j. 420

⁶³ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2249, a.j. 415

⁶⁴ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 983, BÚV KSS, 25. 7. 1958, Zpráva o vyšetrovaní styku E. Friša s trockistami

⁶⁵ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2237, a.j. 101, Trestné stíhanie - Michal Tušera a spol. (1957)

⁶⁶ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2249, a.j. 415, Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „Opozícia“ (1957)

príslušníkov domáceho odboja v politickom živote. S. Falťan napísal článok do Kultúrneho života, v ktorom kritizoval zanedbávanie pamiatky bojov v SNP i postup voči bývalému generálovi Manicovi. Tento článok sa vo vedení KSS stretol s odsúdením. ŠtB sledovala aj ďalších účastníkov SNP. Vo Zväze protifašistických bojovníkov (SPB) sa prejavovala nespokojnosť s oficiálnou politikou. S kritickými stanoviskami vystupovali najmä A. Rašla, J. Špitzer, Jozef Hagara, František Mišeje, Anton Šagát, Jozef Dobrovodský, Vincent Medek a i., ktorí mali výhrady najmä voči prvému tajomníkovi ÚV KSS K. Bacílkovi. Podľa hlásení Ministerstva vnútra bola táto skupina nespokojných odbojárov vedená Samuelom Falťanom a údajne chcela prevziať vedenie SPB. „Ich ostriem“ malo byť „zamerané na konferencie SPB, kam posielajú svojich dobre výrečných ľudí“. Nazdávam sa však, že v tejto súvislosti, podobne ako v iných prípadoch, nemožno hovoriť o organizovanej „skupine“, išlo skôr o individuálne prejavy nespokojnosti. Predmetom vyšetrovania ŠtB sa stal aj anonym z marca 1957 ktorý došiel na ÚV SPB, ktorý obsahoval požiadavku zabezpečiť pri voľbách do národných výborov „istý počet mandátov, ktoré si určí SPB“⁶⁷.

Príkladom je záznam zo silvestrovskej oslavy 31. 12. 1956 v byte u partizánskeho veliteľa, ktorá sa uskutočnila na podnet Samuela Falťana. Okrem uvedených sa jej zúčastnili aj J. Špitzer, Viliam Šalgovič, plk. Gajdoš, Ivan Marčuk, Karol Dolinský a František Hagara. Pozvaný bol tiež Bielik (krstné meno nebolo uvedené, nie je jasné, či išlo o Ernesta alebo Paľa - pozn. aut.), ale nedostavil sa. Počas večera sa diskutovalo aj o politických otázkach, o otázke „slobody tlače a demokratizácie verejného života u nás v porovnaní s Poľskom a Maďarskom, otázka vzťahu ÚV KSS k partizánom, zneužívanie socialistickej zákonosti“. Kritické názory prejavovali najmä S. Falťan a J. Špitzer, čiastočne aj Dolinský a Marčuk. J. Špitzer kritizoval najmä K. Bacílka, ktorému kládol značnú vinu za porušovanie socialistickej zákonosti. Pozitívne hodnotil chovanie G. Husáka. Odmietal existenciu tlačového dozoru. Naopak, negatívny názor mal na L. Novomeského, o ktorom hovoril, že „je na slobode len preto, že nemá pevnú chrbtovú kosť a že sa strkal do zadku príslušným činiteľom, že Husák by bol pravdepodobne tiež rehabilitovaný, keby volil obdobnú cestu ako Novomeský“. O smrti K. Šmidkeho hovoril, že bola zapríčinená jeho politickou likvidáciou a nedostatočnou lekárskou starostlivosťou. S. Falťan J. Špitzyera podporoval. Hovoril o negatívnom vzťahu moci k Zväzu protifašistických bojovníkov, prejavoval nespokojnosť s jeho nedostatočnou činnosťou. Odbojári negatívne hodnotili aj R. Strechaja a V. Širokého. Autorom udania bol A. Šagát. Ďalšie udania napísali F. Hagara a V. Šalgovič. Okolnosti z tohto stretnutia boli vyšetrované ako prejavy tzv. buržoázneho nacionalizmu. S. Falťan udanie odmietol, snažil sa udalosti tohto večera bagatelizovať⁶⁸.

Otázka prepustenia, resp. rehabilitácie G. Husáka nerezonovala iba vo verejnosti. Gustáv Husák sa o svoju rehabilitáciu usiloval aj sám. Už v roku 1954 napísal list prezidentovi A. Zápotockému o svojej nevine. Uvádza v ňom, že vo vyšetrovaní sa používajú protizákonné metódy. Žiadal, aby mu bolo umožnené vyvrátiť obvinenia a dokázať svoju nevinu. Podobne v máji 1956 sa obrátil na A. Novotného s prosbou o prešetrenie a zrušenie rozsudku. V máji 1957 chcel urýchliť konanie vo svojej veci a napísal list generálnemu prokurátorovi, v ktorom žiadal o revíziu procesu. Postup, ktorý sa voči nemu uplatňoval, charakterizoval ako porušenie socialistickej zákonosti. Jeho žiadosť z leopoldovskej väznice ani nebola odoslaná pod zámienkou, že jej rozsah presahuje 4 strany. O mesiac napísal generálnemu prokurátorovi stručnejšiu žiadosť, ale sám nevedel, či bola odoslaná⁶⁹.

Zachovalo sa hlásenie ŠtB z návštevy príbuzných u G. Husáka vo väzení vo februári 1958. Nazdávam sa, že toto hlásenie veľa vypovedá nielen o rozporení jeho protagonistu, ale aj o atmosfére, ktorá panovala v celej spoločnosti v uvedenom období. Vo februári 1958 už bol G. Husák zlomený a zdá sa, že rezignoval na nádej vrátiť sa na slobodu. V rozhovore s príbuznými sa vyjadril,

⁶⁷ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2246, a.j. 112, Správa o štátnobezpečnostnej situácii v predvolebnom období

⁶⁸ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2249, a.j. 418, Šetrenie Antona Šagáta

⁶⁹ SÚA, AÚV KSC, fond 02/2, sv. 241, a.j. 322, bod 14

že „on sa už nikdy neoslobodí a vo väzení aj zahynie.“ Miestni rodáci z Dúbravky (konkrétne Dominik Šimíček) požiadal zamestnanca JRD Juraja Kolára, juhoslovanského reemigranta, aby cez juhoslovanský konzulát zariadil intervenciu v prospech G. Husáka u juhoslovanskej vlády s cieľom dosiahnuť jeho prepustenie. Napriek tomu, že obdobie druhej polovice 50. rokov znamenalo obdobie stability komunistického režimu, vedúci predstavitelia KSS a ŠtB sa možného vplyvu G. Husáka obávali. Uvedomovali si, že napriek politickej stabilite a absencie otvorených prejavov nesúhlasu je prípad tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov v slovenskej spoločnosti stále otvorenou ranou a môže ohroziť mocenské postavenie vedenia KSS na čele s K. Bacílkom a P. Davidom. Ich obavy nadobúdali miestami až paranoidné rozmery, ako o tom svedčí záver, ktorý z výrokov rodákov G. Husáka urobili dôstojníci Ministerstva vnútra ČSR: „Bude skúmané, či sa toto hnutie za oslobodenie Husáka nebude aj ďalej rozširovať“⁷⁰.

Na jeseň 1959 (23. 9. 1959) napísal PB ÚV KSČ ďalší list, v ktorom žiadal o zásah, aby jeho trestná záležitosť bola skoro a priaznivo vyriešená. Jeho obsah prezrádza duševné rozpoloženie autora a cítiť z neho rezignáciu. Ako uviedol, z takmer 9 rokov strávených vo väzení prežil 6 v úplnej izolácii, v podmienkach samoväzby, bez možnosti pracovať a získať zárobok, bez prístupu k tlači, rozhlasu či vychádzok. Pracoval iba 2,5 roka v Leopoldove. Prvá návšteva mu bola umožnená až po 4 rokoch, keď sa s ním manželka a deti smeli stretnúť na 30 minút cez sklo. Od marca 1958 sa znova vrátil do pražskej väznice Ruzyně. „Tých 9 rokov väzenia je trest viac ako dvojnásobný vzhľadom na prísne podmienky. Dnes, po tom všetkom, som starý človek, s podlomeným zdravím, so schátralým a vyčerpaným telesným organizmom, duševne podlomený a ubitý. To vedie u mňa stále častejšie k nervovým krízam, depresiám a zúfalstvu. Začínam cítiť, že sa mi už niekedy nedostáva síl znášať tento osud“, píše v liste. Hoci z listu vyplýva, že G. Husák už nenástojil na revízií svojho procesu a rehabilitácii, ale trval na svojej nevine: „Nikdy som sa nedopustil zlomyseľných činov proti strane alebo trestných činov proti ČSR“. Opäť deklaroval svoju vernosť strane a veci socializmu. Zároveň v liste prosil A. Novotného: „Ak by nebolo z nejakých dôvodov vhodné či možné riešiť moju záležitosť revíziou alebo obnovou, prosím Vás, pán prezident, aby ste použili svojho práva amnestičného a odpustili mi zbytok trestu“. Dovtedy žiadal aspoň o zmiernenie podmienok samoväzby.

Vedúci predstavitelia KSČ na jeho list v septembri 1959 nereagovali. Na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ jedine Zdeněk Fierlinger položil otázku, prečo sa G. Husák nachádza v samoväzbe. Na návrh V. Kopeckého, ktorý podporil aj A. Novotný, sa členovia najvyššieho orgánu KSČ rozhodli sa k prípadu G. Husáka vrátiť v súvislosti s pripravovanou amnestiou k 15. výročiu oslobodenia ČSR v roku 1960⁷¹.

V roku 1956 bol z väzenia prepustený aj L. Novomeský. Nazdávam sa však, že tento krok nebol podmienený čiastočnou liberalizáciou režimu. Už pri príprave procesu intervenoval 1. 4. 1954 generálny prokurátor V. Aleš svojho slovenského námestníka L. Geša, aby vytvoril „všetky predpoklady pre to, aby v očakávaných výsledkoch bolo u posledného obvineného (podľa návrhu, nie podľa žaloby) (t.j. u Ladislava Novomeského, pozn. aut.) dosiahnuté, že podmienka vyššej trestnosti podľa 3. odst. § 78 a § 85 Trestného zákona u neho zistená nebude a v dôsledku toho mu bude môcť byť uložený trest 10 rokov. Prosím ani o deň viac.“ Ako sa ďalej v liste uvádza, táto sadzba bola navrhnutá preto, lebo L. Novomeský bol vo väzení od februára 1951 a vytvorili by sa tak predpoklady, že by o 2 roky (t.j. v roku 1956) mohol byť podmiennečne prepustený⁷². O prepustení L. Novomeského rozhodlo Politické byro ÚV KSČ uznesením z 19. 12. 1955. Už 22. 12. 1955 mu bol výkon trestu prerušený na 15 dní, opakovane bol prerušený až do 6. 2. 1956. Pokyn na začatie konania o podmiennečnom prepustení na slobodu dostal krajský prokurátor v Prahe od generálneho prokurátora

⁷⁰ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2250, a.j. 461 Správa o odsúdenom Gustávovi Husákovi (1958)

⁷¹ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 241, a.j. 322, bod 14

⁷² SNA, fond Námestník Generálneho prokurátora pre Slovensko, SeIV. - 4 a 5/54-ZOPt

3. 2. 1956, o podmieničnom prepustení rozhodla komisia pri krajskom súde v Prahe o týždeň neskôr⁷³. Prepustenie L. Novomeského však bolo oficiálne oznámené až v máji 1956 a zdôvodnené jeho údajným vzorným chovaním. Predseda vlády ČSR V. Široký však odmietol jeho rehabilitáciu alebo umožnenie návratu na Slovensko: „Dnes už je opäť zapojený do práce a má všetky možnosti, aby sa znovu zaradil medzi čestných ľudí“⁷⁴. L. Novomeský pracoval od svojho prepustenia až do roku 1952 ako referent v Památníku Národného písennictví v Prahe. Napriek tomu, že žil mimo Slovenska a na periférii oficiálneho literárneho života, bol predmetom pozornosti ŠtB i tajomníka ÚV KSS P. Davida. Prejavoval sympatie k politike prvého tajomníka ÚV KSSZ Nikitu Sergejeviča Chruščova⁷⁵.

Politicky delikátnym bol aj prípad snahy o revíziu procesov s dvoma bývalými funkcionármi Demokratickej strany J. Lichnerom a J. Stykom. Pri preskúmaní prípadov perzekúcií v roku 1956 manželka J. Styka podala žiadosť o podanie sťažnosti pre porušenie zákona. Hoci v prvostupňovom konaní bola dokonca povolená obnova procesu a odsúdenie bolo zrušené, na zásah krajského prokurátora a námestníka generálneho prokurátora na Slovensku Ladislava Geša bola žiadosť odložená ako bezdôvodná. Obaja v žiadostiach uvádzali, že doznanie bolo vynútené fyzickým a psychickým nátlakom a dlhotrvajúcou väzbou⁷⁶. Neskôr bolo zrušenie obžaloby zdôvodňované „ukvapeným postupom bývalého povereníka spravodlivosti Juraja Uhrína“. Najvyšší súd v roku 1959 definitívne zamietol rozhodnutie o obnove trestného konania. V októbri 1959 NS uvažoval o oslobodení J. Lichnera, pričom by však proti nemu bolo zavedené nové trestné stíhanie pre iný skutok, ktorý v pôvodnom obvinení nebol hodnotený - príprava úteku do zahraničia. V tomto novom súdnom konaní mal byť J. Lichner znova odsúdený za velezradu. Táto vec bola prerokovaná s II. oddelením ÚV KSČ. II. oddelenie však dospelo k záveru, že to by mohlo mať negatívny politický ohlas, preto Najvyšší súd 21. 11. 1959 rozhodol o zamietnutí návrhu na obnovu procesu, pričom J. Lichner mal ostať vo väzení do roku 1966, keď mu mal vypršať výkon trestu⁷⁷.

Najvyšší súd definitívne zamietol rozhodnutie o obnove trestného konania. V októbri 1959 NS uvažoval o oslobodení J. Lichnera, pričom by však proti nemu bolo zavedené nové trestné stíhanie pre iný skutok, ktorý v pôvodnom obvinení nebol hodnotený - príprava úteku do zahraničia. V tomto novom súdnom konaní mal byť J. Lichner znova odsúdený za velezradu. Jeho prípad bol prerokovaný s II. oddelením ÚV KSČ. II. oddelenie ÚV KSČ však dospelo k záveru, že by podobný krok mohol mať negatívny politický ohlas, preto Najvyšší súd 21. 11. 1959 rozhodol o zamietnutí návrhu na obnovu procesu, pričom J. Lichner mal ostať vo väzení do roku 1966, keď mu mal vypršať výkon trestu.

Politiku KSČ v druhej polovici 50. a začiatkom 60. rokov definoval historik L. Lipták ako sled „únikov smerom vpred“⁷⁸. Vedenie KSČ ňou chcelo čeliť rastúcej nespokojnosti občanov a pritom si udržať v rukách politickú iniciatívu. Jeho opatrenia zároveň mali predísť otvoreniu diskusie o potrebách zásadnejších politických i ekonomických reforiem, potvrdiť správnosť doterajšej línie KSČ a zabrániť tak spochybneniu legitimacy súčasných mocenských elít.

Takýmto uvažovaním bola motivovaná aj amnestia pri príležitosti 15. výročia oslobodenia Československa. Bola od samého počiatku ponímaná ako politický krok, ktorý mal dokázať v čase

⁷³ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 92. a.j. 110, bod 22

⁷⁴ Pravda, 12. 5. 1956

⁷⁵ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2252, a.j. 546 Správa o Ladislavovi Novomeskom

⁷⁶ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, BÚV KSS 7. 12. 1956, kr. 934. Zpráva o revízií súdnych procesov bývalých exponentov DS Jána Lichnera a Jozefa Styka

⁷⁷ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 1021, BÚV KSS 18. 12. 1959 Informatívna zpráva o ukončení súdneho prípadu bývalého exponenta DS Jána Lichnera

⁷⁸ Lipták, L.: Slovensko v 20. storočí, Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1968, s. 329

„dovŕšenia socialistickej výstavby... silu a humánnosť ľudovodemokratického zriadenia“⁷⁹. Napriek represiam v predchádzajúcom období, ktoré boli namierené aj proti autorom požiadaviek na prepustenie obetí vykonštruovaných politických procesov, vrátane procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami, si vedenie KSČ a KSS pravdepodobne uvedomovalo neudržateľnosť situácie v čase, keď sa už dávno vo väčšine krajín sovietskeho bloku dostali funkcionári komunistických strán prenasledovaní za života J. V. Stalina, na slobodu, alebo boli dokonca rehabilitovaní, napr. v prípade Poľska dokonca zastávali najvyššie mocenské posty (Władysław Gomułka a i.). Na druhej strane ich rehabilitácia by nevyhnutne musela otvoriť otázku zodpovednosti vedúcich predstaviteľov KSČ a KSS za organizovanie vykonštruovaných politických procesov a ich zotrvania vo svojich funkciách. Amnestia mala v súvislosti s nadchádzajúcou novou vlnou destalinizácie v ZSSR uzavrieť tému politických procesov zo začiatku 50. rokov.

Vnútropolitická situácia v Československu v roku 1960 bola pomerne komplikovaná. Režim sa od roku 1957 usiloval naďalej rozšíriť svoju kontrolu nad spoločnosťou cestou zostreňných represii, protináboženskej kampane i ťaženíu proti pozostatkom súkromného sektora v ekonomike, ktorého súčasťou bola hlasná kampaň za dovŕšenie kolektivizácie sprevádzaná početnými násilnosťami i likvidácia posledných zvyškov živnostníkov. Silu režimu malo demonštrovať aj prijatie novej Ústavy ČSSR v roku 1960, ktorá aj po formálno-právnej stránke zakotvila mocenský a ideologický monopol KSČ. Obyvateľstvo malo byť indoktrinované presvedčením, že socializmus v Československu definitívne zvíťazil. Možno povedať, že v danom období táto indoktrinácia bola aj úspešná. Na druhej strane rástla nespokojnosť obyvateľstva s prehlbujúcimi sa nedostatkami v ekonomike, najmä nedostatkom niektorých potravinových článkov (napr. mäsa). Negatívne ohlasy verejnosti i časti slovenských politických elít vzbudila likvidácia Zboru povereníkov a oklieštenie právomocí SNR. Týkalo sa to tej časti štátnych úradníkov, ktorých sa uvedené opatrenia bezprostredne dotýkali.

Cieľom amnestie, pri ktorej sa na slobodu dostala väčšina politických väzňov, bolo zabránenie prehlbovaniu nespokojnosti občanov, pričom politicky a propagandisticky bola pripravovaná ako demonštrácia sily režimu. Na základe ohlasov verejnosti, ako o nich informujú hlásenia MV, sa tento zámer vcelku podaril⁸⁰. Amnestia však nemala vzbudiť dojem liberalizácie režimu, naopak. Dôkazom je, že takmer zároveň s amnestiou došlo k zatýkaniu ďalších odporcov režimu. Jedným z najznámejších prípadov represii je napr. prípad bratislavských jezuitov na čele s tajným biskupom rímskokatolíckej cirkvi J. Ch. Korcom. Ich aktivity pritom boli ŠtB známe už dlhší čas.

Amnestia mala v prípade protištátnych trestných činov individuálny charakter, kým u kriminálnych deliktov išlo o všeobecnú amnestiu. Pri jej príprave sa v januári 1960 uvažovalo, že milosť sa bude udeľovať zásadne na základe žiadosti o omilostenie. „Túto zásadu navrhujeme preto, aby odsúdení vo svojej žiadosti sľúbili, že budú po prepustení poctivo pracovať“, t.j. ak odsúdení urobia „pokánie“ a prisľúbia oddanosť režimu. Uvedené princípy však pripúšťali možnosť omilostenia aj v prípade, že amnestovaný odmietne takúto žiadosť podať, „ak to bude politicky účelné“. V žiadnom prípade nemali byť prepustení tí, čo pri „protištátnej činnosti“ použili zbrane, alebo sa dopustili priamej sabotáže, teroristických akcií, špionáže, zvlášť nebezpečných foriem velezrady alebo vojenskej zrady. Na slobodu sa pôvodne nemali dostať ani ľudia, ktorí v minulosti zastávali významné politické a hospodárske funkcie (zo Slovenska konkrétne napr. J. Lichner, Ján Vojsašák) ani väzni, čo „hrubo narúšali výkon trestu“. V januári 1960 Politické byro ÚV KSČ rozhodlo o vypracovaní menných zoznamov ľudí, ktorí mali byť prepustení⁸¹. Tieto zoznamy sa postupne rozširovali. Celkovo sa počítalo s návratom okolo 5000 ľudí. Z prijatého uznesenia vyplynulo, že v prípade význačných politických prominentov rozhodovalo individuálne PB ÚV KSČ. Viazanosť aktu omilostenia na individuálnu žiadosť o milosť bolo v konečnom uznesení zrušené, pretože by to oslabovalo váhu

⁷⁹ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 241, a.j. 322, bod 14; SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 245, a.j. 326, bod 5

⁸⁰ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2244, a.j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 - správa

⁸¹ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 241, a.j. 322, bod 14; SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 245, a.j. 326, bod 5

amnestie ako politického gesta⁸². Rozhodlo tiež, že bude mať charakter všeobecnej politickej amnestie. Mala sa týkať trestných činov so sadzbou do 10 rokov odňatia slobody a neúmyselných trestných činov. Z amnestie boli vylúčení ľudia obvinení ako „agenti imperialistických rozvedok, ktorí boli zviazaní a organizovali proti republike špionáž,“ ďalej obvinení z terorizmu, sabotáže, záškodníckych akcií, „organizátori nebezpečných protištátnych skupín“, prípravy ozbrojených akcií a ľudia, ktorí pri svojej údajnej protištátnej činnosti mali používať zbrane. Z amnestie sa mali vylúčiť aj „páchatelia trestných činov proti štátu a ľudu v dobe neslobody“ s následkom smrti viacerých ľudí. Týkalo sa to hlavne príslušníkov POHG odsúdených v procesoch v roku 1958 a odsúdených na základe tzv. retribučných dekrétov. Podľa oficiálnych údajov do tejto kategórie patrilo 148 ľudí, ktorí boli v uvedenom období uväznení. Podľa údajov Politického byra ÚV KSČ z 12. 1. 1960 sa na slobodu malo dostať 5 500 ľudí z celkového počtu 8 786. Amnestia im odpustila nezaplatené finančné tresty, tresty straty čestných práv občianskych i nezaplatené náklady na trestné konanie a výkon trestu. Rozhodnutím Politického byra ÚV KSČ zostali v platnosti tresty prepadnutia majetku. Podľa zoznamov, ktoré mal najvyšší orgán KSČ k dispozícii, vo väzení sa t. č. nachádzalo 199 významných politických a hospodárskych predstaviteľov pôsobiacich v predchádzajúcich politických režimoch a 18 bývalých členov KSČ spreď roku 1945⁸³.

Podľa údajov z konca apríla 1960 sa v rámci Slovenska malo dostať na slobodu 1070 ľudí, z nich bolo 588 odsúdených za tzv. protištátnu trestnú činnosť. Tieto počty sa neskôr zvýšili. Do Bratislavy sa malo vrátiť 116 politických väzňov. V apríli 1960 sa počítalo s návratom 8 bývalých vysokých funkcionárov, konkrétne s G. Husákom, I. Karvašom, D. Okálím, O. Valáškom, Teodorom Balážom, E. Löblom, Ervínom Polákom a Ondrejom Kabošom. Sekretariát ÚV KSČ vydal pokyn, aby títo ľudia boli „vhodne rozmiestňovaní z hľadiska politického i štátnobezpečnostného tak, aby sa nesústredovali vo väčších počtoch na jednom alebo niekoľkých miestach“. Vedúci predstavitelia KSČ zároveň rozhodli, že amnestia nebude predmetom pozornosti médií ani súčasťou propagandistickej kampane k 15. výročiu oslobodenia ČSR či predvolebnej kampane, okrem jej samotného vyhlásenia prezidentom republiky a prípadnej úradnej správy vydanéj pre tlač. V prípade, že amnestovaní dosiahli dôchodkový vek, mali podľa týchto smerníc nárok na dôchodok maximálne vo výške 400,- Kčs, v mimoriadnych prípadoch im mohol byť zvýšený na 600,- Kčs. Na odporúčenie II. oddelenia ÚV KSS malo o rozmiestnení prepustených bývalých vysokých politických funkcionárov rozhodnúť BÚV KSS⁸⁴. V prípade amnestie kolovali fámy o možnom prepustení A. Macha. ŠtB sondovala u bývalých aktívnych členov HSLS názory na jeho eventuálne prepustenie. Zaujímali ju možnosti prípadnej aktivizácie bývalých ľudákov i to, či by A. Mach samotný mal šancu začať vyvíjať politickú aktivitu. Napriek tomu, že z agentúrnych záznamov nevyplývalo, že by bolo možné od neho očakávať nejakú politickú činnosť ani to, že by ešte bol pre bývalých ľudákov nejakou autoritou⁸⁵, na slobodu sa nedostal. Podobne neboli prepustení ďalší ľudia, ktorí boli označovaní za organizátorov trestných činov politickej povahy. Týkalo sa to napr. Bohumil Laušmana, Aloisa Vilíma, biskupov Jána Vojtašáka, Pavla Gojdiča, Stanislava Zelu, ale aj nedávno odsúdeného šéfredaktora Príručného encyklopedického slovníka pripravovaného martinským vydavateľstvom Osveta Alexandra Hirnera⁸⁶.

⁸² SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 255, a.j. 339, b. 14; SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 258, a.j. 341, b. 29

⁸³ SÚA, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 248, a.j. 331, bod 10

⁸⁴ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 1033, BÚV KSS 29. 4. 1960, Návrh opatrení k zabezpečeniu amnestie prezidenta republiky pripravovanej z príležitosti 15. výročia oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou

⁸⁵ Napr. spisovateľ J. Nižňanský v rozhovore so spolupracovníkom ŠtB povedal, že „intelektuáli exponovaní za tzv. slovenského štátu si s Machom určite nič nezačnú. Tých, ktorí t.č. slušne žijú a pracujú, nie sú ochotní nič riskovať“. Ďalej tvrdil, že by si Macha ani do bytu nepustil, „pretože je mu rodina bližšia, že nemá chuť vyčkávať niekde vo väzení na najbližšiu veľkú amnestiu“. Neočakával ani politickú aktivizáciu A. Macha. Podobne Marián Tiso, syn bývalého premiéra Štefana Tisu neočakával, že by sa verejnosc orientovala na bývalých exponentov slovenského štátu. Vyslovil sa, že A. Macha by si „na Slovensku i tak nikto nevšimál“ - SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2244, a.j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 - správa

⁸⁶ SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 255, a.j. 339, b. 14; SÚA, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 258, a.j. 341, b. 29

Amnestia bola vyhlásená 9. 5. 1960, väzňov prepúšťali v priebehu nasledujúcich dvoch dní. Amnestovaní bývalí funkcionári KSS a ŠtB sa v hojnom počte schádzali u spisovateľky K. Lazarovej, ktorá bola mimochodom taktiež agentkou ŠtB. A. Rašla nadviazal ihneď po prepustení kontakt s G. Husákom. Na margo amnestie A. Rašla hovoril: „Vedúci činitelia strany netrpezlivo čakali na 15. výročie, aby bez ľútosti a pri zachovaní dekóra likvidovali svinstvá, ktoré napáchali. T. Baláž ho napomenul, že „on je, bol a zostane komunistom“, pričom mal výhrady len voči niektorým osobám, ale nie voči systému. U amnestovaných politických väzňov bola snaha vyhýbať sa rozhovorom o politike, napr. u Ervína Poláka, D. Okáliho či u Teodora Baláža. Ivan Horváth zas údajne prejavoval spokojnosť s pracovným zaradením. Názory verejnosti na prípadný návrat prepustených do politického života sa rôznili. Mnohí si ešte pamätali ich pôsobenie začiatkom 50. rokov, pred ich uväznením. Alexander Matuška napr. tvrdil: „Ja keď sa s niektorým z tých dvoch (Husák, Okáli) stretnem, ja im poviem iba toľko: Vidíte hoši, bez vás to bolo lepšie. Aj literatúra bola lepšia, aj viac bolo vína a bolo lacnejšie, aj menej sa zatváralo, aj viacerí ľudia dostali byty a povereníci nebývali v desaťizbových vilách, ako vy, Gustík“. Došlo však aj k úplne odlišným reakciám, napr. keď sa v hoteli Carlton zišli G. Husák, Daniel Okáli a bývalý povstalecký veliteľ Ján Malár, hostia ich privítali podaním ruky a objednali im pohostenie. G. Husák bol zas podľa slov A. Rašlu otrávený z toho, aké miesta zastávajú jeho bývalí vrstovníci. Očakával v sovietskej politike návrat k stalinskej línii v zahraničnej politike, z čoho „možno urobiť záver, že by mohli nastať zmeny vo vedení u nás a že by snáď „svitlo slnko“ aj bývalým vedúcim funkcionárom“. Uvažoval vraj tiež o návšteve u K. Bacílka, aby „mal vodítko, ako sa vlastne má chovať“⁸⁷.

Spôsob, akým sa pripravovaná amnestia uskutočnila, mohol Sekretariát ÚV KSS 9. 12. 1960 oprávnené hodnotiť ako prejav sily a stability režimu. Takto tento krok vyznel aj vo verejnosti⁸⁸. Na Slovensko sa uvažovaný počet 1070 ľudí zvýšil najprv na 1160 (z toho 706 za tzv. protištátnu činnosť), v skutočnosti však bolo prepustených až 1315 osôb, z nich 730 za politické delikty. Značnú časť (okolo 12%) z amnestovaných odsúdených za protištátnu trestnú činnosť tvorili duchovní a predstavitelia cirkví. Na základe rozhodnutia Politického byra ÚV KSČ sa na Slovensko vrátilo 36 významných bývalých štátnych a politických prominentov. Okrem už spomínaných medzi nich patrili napr. Otto Obuch, Ernest Dittrich, Oskár Langer, Izidor Koso a i. Do samotnej Bratislavy sa dostalo 20 z nich. Napriek tomu, že títo ľudia sa dostali na slobodu, ostali predmetom pozornosti ŠtB. Sekretariát ÚV KSS v tejto súvislosti upozorňoval: „Nie sú zriedkavé prípady..., že chovanie niektorých amnestovaných osôb hraničí s trestnou činnosťou, resp. že sú za ňu i trestne stíhaní“. V tejto súvislosti ukladal bezpečnosti v prípade bývalých politických väzňov, aby „bolo zabezpečené dobré poznanie ich činnosti a ich stykov a aby zavčas bolo zabránené prípadnému spáchaniu trestných činov... Bude správne, aby stranícke orgány boli ako dosiaľ informované funkcionármi bezpečnosti o chovaní a stykoch amnestovaných osôb.... Osobitnú pozornosť treba venovať týmto osobám najmä v meste Bratislava. Orgány bezpečnosti musia naďalej prehľbovať a skvalitňovať svoje opatrenia voči amnestovaným osobám, aby každý pokus o nepriateľskú činnosť bol v zárodku odhalený a páchatelia nekompromisne potrestaní“. Títo ľudia mali byť naďalej agentúrne „obsadení“ a sledovaní. Zároveň sa mali zdokonaľiť formy a metódy sledovania i zvýšiť počet spolupracovníkov. SÚV KSS upozorňoval na nedostatky po tejto stránke najmä na úrovni okresov. V tejto súvislosti sa na SÚV KSS hovorilo o stykoch G. Husáka s A. Rašlom, M. Chorváthom a O. Pavlíkom. Ako uviedol V. Šalgovič, M. Chorváth mali „súdrhovia napraviť“, aby sa s G. Husákom prestal schádzať⁸⁹.

V Československu teda na rozdiel od Poľska alebo Maďarska nedošlo k revízií vykonštruovaných politických procesov proti bývalým príslušníkom komunistických elít alebo k prepusteniu najvýznamnejších politických väzňov, ani po XX. zjazde KSSZ, ani neskôr v druhej

⁸⁷ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2244, a.j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 - správa

⁸⁸ SNA, A ÚV KSS, fond P. David, kr. 2244, a.j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 - správa

⁸⁹ SNA, A ÚV KSS, fond SÚV KSS, kr. 209, SÚV 9. 12. 1960, Zpráva o zabezpečení amnestie prezidenta republiky z príležitosti 15. výročia oslobodenia Československa Sovietskou armádou.

polovici 50. rokov. Príčin tohto javu bolo viacero. Na rozdiel od uvedených dvoch krajín československá verejnosť (a najmä slovenská) nepociťovala do takej miery sovietsku dominanciu ako potlačenie národnej suverenity. Vykonštruované procesy, napr. proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom, prebehli v pomerne krátkom čase pred XX. zjazdom KSSZ, boli teda v živej pamäti obyvateľstva. Ďalšou z príčin bola absencia určitej generačnej výmeny vo vládnucej skupine, pričom v Poľsku i v Maďarsku k nej došlo. Práve vďaka nej vypukol vo vedení tamojších komunistických strán politický boj, v rámci ktorého jedna zo zúčastnených strán využívala ako argument proti druhej strane aj nezákonnosti spreď roku 1953. Vedenie KSČ zaujímalo v otázke rehabilitácie politických väzňov a revízie procesov jednotný postoj, to sa týkalo aj ďalších dôležitých politických otázok. Rozdiely medzi jednotlivými členmi sa týkali iba prostriedkov, ako dosiahnuť ciele komunistického režimu. V roku 1956 prezentoval umiernenější prístup k riešeniu politických konfliktov jedine A. Zápotocký. Ten však spočíval v presadzovaní neformálnych nástrojov na obnovenie kontroly komunistickej moci nad spoločnosťou. Hoci vedenie KSČ tento postup preferovalo, po období „odmäku“ v rokoch 1953 - 1955 a po XX. zjazde KSSZ už tieto metódy nebolo možné uplatňovať v plnej miere. Postupne teda dochádzalo k stabilizácii formálnych nástrojov kontroly spoločnosti, čoho vyústením sa stalo prijatie novej Ústavy Československej socialistickej republiky v roku 1960.

Prvý raz publikované:

Marušiak, Juraj: Niektoré prípady politických perzekúcií a snahy o rehabilitáciu obetí politických procesov v druhej polovici 50. rokov. In: SNP 1944. Vstup Slovenska do demokratickej Európy. Múzeum SNP Banská Bystrica 1999.

Publikáciu si možno zakúpiť na adrese:

Múzeum SNP
Kapitulská 1
974 01 Banská Bystrica
Slovakia

Schválenie novej československej ústavy v r. 1960 a slovenská spoločnosť

Reforma štátoprávneho usporiadania Československa v roku 1960, základným prvkom ktorej bolo schválenie nového územného členenia krajiny a prijatie novej Ústavy Československej socialistickej republiky, ktorá konštitučne zakotvila v praxi už dávno jestvujúci princíp mocenského monopolu Komunistickej strany Československa, ale najmä priniesla podstatné oklieštenie, resp. likvidáciu prvkov autonómie Slovenska, garantovanej Košickým vládnym programom z roku 1945, vyvolala v slovenskej spoločnosti početné reakcie verejnosti. Napriek tomu, že otvorené prejavy nesúhlasu neboli zaznamenané a dobová tlač prinášala iba súhlasné názory a pri absencii sociologických výskumov možno o skutočnom stave verejnej mienky iba vyvodzovať domnienky.

Myšlienky, ktoré dobová tlač prezentovala ako názor radových občanov, mnohokrát iba tlmočili názor mocenských elít a podpis radového občana mal za cieľ vzbudiť dojem, že pripravované opatrenie vyplýva z požiadaviek verejnosti. Tieto metódy využívala komunistická moc na demonštrovanie svojej sily. Markantným príkladom je napr. návrh na úpravu štátneho znaku. Hoci o jeho zmene, najmä však o zmene slovenských symbolov, Politické byro ÚV KSČ rozhodlo 15. 3. 1960, pričom definitívne návrhy sa prerokovali v apríli a máji 1960⁹⁰, verejnosť sa o pripravovanej zmene oficiálne dozvedela až koncom mája 1960, keď ústredný denník KSS Pravda uverejnil v rámci tzv. diskusie článok akéhosi robotníka zo Spišskej Novej Vsi Jána Kundeka⁹¹. Jeho argumentom bolo, že „doterajší štátny znak mnohým našim ľuďom pripomína časy, keď pracujúci trpeli nadvládou buržoázie a keď naši najlepší vlastenci boli prenasledovaní“ a zároveň dodal, že sa to týka najmä slovenského znaku, t.j. dvojramenného kríža, ktorý „Hlinkovi gardisti nosili na rukávoch.“ Nový znak mal podľa článku vyjadriť realizované spoločenské zmeny.

Podobne v prípade „verejnej diskusie“ o novej ústave Československa vedúci predstavitelia KSČ informovali verejnosť jedine o radikalistických návrhoch⁹², napr. o zmene názvu krajiny na Československá socialistická republika, alebo o požiadavkách na zakotvenie odluky cirkvi od štátu, vypustenie ustanovení zakotvujúcich náboženskú slobodu a možnosť existencie drobných súkromných hospodárstiev. Verejnosť sa mohla dozvedieť aj o tom, že objavovali sa návrhy na to, aby z článku 1 o zväzku robotníckej triedy, roľníctva a inteligencie bola vypustená inteligencia. V oblasti cirkevnej politiky sa ozývali aj názory žiadajúce „premeniť kostoly na kultúrne domy“, prijať prísne opatrenia proti náboženským sektám a pod. Existencia článku zaručujúceho slobodu vyznania bola označovaná za „ústup od boja proti náboženskému tmárstvu“ a „priznávanie práva voľnej náboženskej propagandy.“ Objavovali sa úvahy o tom, aby z ústavy boli vypustené zmienky o Národnom fronte rovnako ako o nekomunistických politických stranách⁹³. Tieto a podobné úvahy vedenie KSČ síce

⁹⁰ Rychlík, J., Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992. Bratislava 1998, s. 183; Novák, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava 1990, s. 98; Státní ústřední archiv Praha (SÚA), Archiv ÚV KSČ (A ÚV KSČ), fond (f.) 02/2, svazek (sv.) 259, archivní jednotka (a. j.) 343, bod 31.

⁹¹ Kundek, J.: K štátnemu znaku ČSR, Pravda 28. 5. 1960.

⁹² Rychlík, J.: c. d., s. 182-183; SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 262, a. j. 347, bod 16.; Tamže, sv. 268, a. j. 349, bod 1.

⁹³ Koncom 50. a začiatkom 60. rokov časť vedúcich funkcionárov KSČ skutočne uvažovala o likvidácii nekomunistických strán združených v Národnom fronte. A. Novotný takéto úvahy odmietal, hoci nebol ich principiálnym odporcom. V rozhovore s vedúcim oddelenia ÚV KSSZ pre vzťahy s komunistickým a robotníckymi stranami socialistických štátov J. A. Andropovom v predvečer XXI. zjazdu KSSZ koncom januára 1959 uviedol, že to „zatiaľ ešte neslobodno urobiť, berúc do úvahy medzinárodný význam existencie týchto strán.“ Na druhej strane tieto strany A. Novotný chápal ako nutné zlo a pozeral sa na ich existenciu s nedôverou i napriek tomu, že v uvedenom období azda s výnimkou Emanuela Šlechtu (predsedu Československej strany socialistickej) ich vedúci politici týchto strán vystupovali voči komunistickému režimu mimoriadne devótno. J. Andropovovi povedal, že „zo všetkých predsedov štyroch nekomunistických strán existujúcich v ČSR možno veriť iba Plojharovi.“ Centr chranenija sovremennoj dokumentacii, Moskva, fond 1, opis 3, jedinica chranenija 3, Vneočerednoj XXI. sjezd KPSS (27.1. - 5.2. 1959).

naoko odmietlo, ale nedištancovalo sa od nich: „Hoci takýmto pripomienkam nie je možné vyhovieť, sú samy o sebe príznačným javom, ktorý znamená, že niektorí z našich pracujúcich by chceli ísť ešte ďalej smerom k dovŕšeniu socializmu a prechodu ku komunizmu, než to na základe dosiahnutého stavu našej spoločnosti zachytáva návrh novej ústavy.“

Cenným prameňom sú z tohto hľadiska hlásenia Krajských správ Ministerstva vnútra (KS MV), t.j. Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktoré na základe výrokov jednotlivcov i cenzúry korešpondencie, ku ktorej siahala vždy v prípade závažných politických udalostí, aspoň čiastočne umožňujú rekonštruovať vtedajšie nálady a očakávania verejnosti i jej postoj k panujúcemu politickému režimu. Analýza týchto hlásení, ktoré v prípade, keď sa vedenie KSČ, resp. KSS, obávalo prípadných prejavov nespokojnosti, sa pravidelne ocitali na stole tajomníka ÚV KSS Pavla Davida, svedčí o tom, že aj napriek oficiálnym súhlasným rezolúciám slovenská verejnosť neprijímala štátoprávne zmeny pozitívne.

O prípravách nového územného členenia a novej ústavy sa začalo konkrétnejšie hovoriť v roku 1959. O zásadách nového územného členenia prvý raz hovoril A. Novotný na zasadaní ÚV KSČ 23. 9. 1959⁹⁴. Začiatkom roku 1960 pracovníci II. oddelenia ÚV KSS, ktoré malo na starosti ozbrojené zložky a štátnu správu, rozdelili agentúrne poznatky o názoroch verejnosti približne do troch skupín⁹⁵. Prvú skupinu tvorili „široké masy pracujúcich zo závodov a dedín, ktoré vítajú novú organizáciu územných orgánov bezvýhradne. V tomto opatrení vidia významný prostriedok k ďalšiemu zlepšeniu riadenia celého národného hospodárstva. Názory v tejto skupine sú v drvivej väčšine a majú rozhodujúci vplyv vo svojom prostredí, na všetkých pracoviskách.“ V neskorších hláseniach krajských správ Ministerstva vnútra sa toto konštatovanie v úvode pravidelne opakovalo, ale až na malé výnimky neboli uvádzané konkrétne prejavy súhlasu, kým rozličné kritické ohlasy boli uvádzané konkrétne. Aj na základe hlásení ŠtB možno vysloviť názor, že pozitívne reakcie sa ozývali predovšetkým na oficiálnych fórach, v súkromných rozhovoroch neboli zaznamenané takmer nijaké. Môj názor podopiera aj správa KS MV v Nitre z decembra 1959, podľa ktorej „poznatky, ktoré by zdôvodňovali nutnosť zrušenia slovenských národných orgánov, zistené neboli.“ Kritické ohlasy pracovníci II. oddelenia ÚV KSS rozdelili na dve skupiny. Do jednej patrili najmä výroky zamestnancov administratívy. „Názory tejto skupiny na novú organizáciu sú kolísavé a vo väčšine nesprávne. V značnej miere vyjadrujú úzke záujmy jednotlivcov. Obavy z ďalšieho zaradenia v rámci novej organizácie územných orgánov. Táto skupina sa vyznačuje tiež skleslou náladou a zníženou pracovnou morálkou. Názory v niektorých prípadoch sú spojované s buržoázno-nacionalistickými prejavmi.“ V poslednej skupine sa ocitli tí, ktorí vyjadrovali svoje názory na nové územné členenie krajiny „v nepriateľskom zameraní.“ Do nej boli spoločne zaradení „bývalí exponenti fašistických strán HSLS, HG, farári, kulaci a triedne nepriateľské živly vôbec. V tejto skupine sa najčastejšie vyskytujú prípady záporného postoja na novú organizáciu územných orgánov doprevádzané buržoázne nacionalistickými prejavmi.“

V prípade nového územného členenia sa prejavovali obavy najmä v kruhoch regionálnych elít. Svedčia o tom slová povereníka vnútra O. Jeleňa v diskusii na zasadnutí BÚV KSS 26. 2. 1960: „Na okresoch je dezorientácia, mnohí ľudia nevedia, kde pôjdu, nehovorí sa s nimi. Aj medzi inteligenciou treba otázky správne vysvetľovať - besedy usporiadať na vysokých školách, medzi spisovateľov, vedcov atď. Dôležitá bude otázka nového štýlu práce nových orgánov.“⁹⁶ Hoci sa v súvislosti s diskusiou o novom administratívnom členení krajiny oficiálne pripúšťala diskusia, realita bola odlišná. Ilustruje to napr. prípad obce Budmerice, v ktorej občania usporiadali podpisovú akciu proti

⁹⁴ Rychlík, J.: c. d., s. 180

⁹⁵ Slovenský národný archív (SNA), Archív ÚV KSS (A ÚV KSS), fond (f.) P. David, kr. 2234, archívna jednotka (a. j.) 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi; Tamže, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

⁹⁶ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1027, Zasadnutie BÚV KSS 26. 2. 1960, Návrh na zvolanie pléna ÚV KSS.

začleneniu obce do okresu Trnava, pričom žiadali jej začlenenie do okresu Bratislava-vidiek. Funkcionári MNV a dedinskej organizácie KSS boli v tejto súvislosti obvinení z protištátnej činnosti⁹⁷. Pri tvorbe nových orgánov moci v krajoch a okresoch vyšli na povrch početné animozity medzi jednotlivými klikami v rámci štátneho a stranického aparátu. Napr. v apríli 1960 vedúci funkcionári KV KSS v Banskej Bystrici zistili, že v hoteli Národný dom, v ktorom boli od polovice januára 1960 prechodne ubytovaní, sa nachádzali odpočívacie zariadenia, pričom ako sa zdá, odpočívanie bolo iniciované miestnymi funkcionármi a išlo o svojráznu metódu riešenia sporov a zápasov o vedúce pozície medzi funkcionármi bývalého banskobystrického a žilinského kraja⁹⁸. Už predtým zaznamenala ŠtB viacero prejavov nespokojnosti úradníkov v Banskej Bystrici, že na KV KSS a KS MV prichádzalo pracovať veľké množstvo pracovníkov zo zanikajúceho Žilinského kraja⁹⁹. Ostré osobné a mocenské konflikty v stranickom a štátnom aparáte boli však zaznamenané aj inde, napr. v okrese Dunajská Streda¹⁰⁰.

Nespokojnosť so zlučováním obcí, ktoré bolo sprevádzané zlučováním JRD, vyjadrovali občania najmä v prípade, keď sa mali zlúčiť JRD s rozdielnou výškou pracovnej jednotky¹⁰¹. Obyvatelia okresov, ktoré sa mali rušiť, poukazovali na ťažkosti, ktoré im vznikali v súvislosti so zmenou zamestnania, prípadne so sťahovaním alebo dlhšou dochádzkou na úrady. Pri rušení malých okresov sa občania obávali aj toho, že ich regióny budú hospodársky zanedbávané. Napr. v okrese Sobrance sa občania obávali, že spolu s ONV sa do Michaloviec presunú aj niektoré podniky a oni tak stratia zamestnanie¹⁰². Takéto hlasy sa ozývali aj v Banskej Štiavnici, Svidníku (kde ich sprevádzali aj obavy zo slovakizácie Ukrajincov) a Nitre, ktorá po roku 1960 prestala byť krajským mestom¹⁰³. V Hlohovci zas boli zaznamenané početné hlasy, podobné tomuto: „Čo si toto mesto plánovalo pre zveladenie a pre zlepšenie bytovej a kultúrnej situácie a čo už bolo na dobrej ceste. Zrušením okresu Hlohovec sa toto vraj zastaví na ďalších sto rokov¹⁰⁴.“

Značné problémy vznikali na jednotlivých JRD, kde vedenia družstiev odmietali pokračovať v investičnej výstavbe hospodárskych objektov, v nákupe hovädzieho dobytku atď. Objavovali sa prípady plytvania krmovinami, pretože očakávali, že všetky problémy za nich vyrieši nové vedenie družstiev. Členovia hospodársky silnejších družstiev nechceli súhlasiť so zlučováním s hospodársky slabšími družstvami, pretože sa báli poklesu vlastných príjmov. Zo zanikajúcich ONV bol hlásený pokles pracovnej morálky¹⁰⁵. Ich úradníci sa obávali, že pôjdu pracovať ako robotníci, resp. budú musieť prijať zamestnanie v JRD, čo odmietali. Pokiaľ mali ísť za úradníkov na JRD, dožadovali sa

⁹⁷ SNA, f. Predsedníctvo SNR (P SNR), kr. 914, inventárne číslo 989/60.

⁹⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2251, a. j. 601, Správa o porušení línie strany v metódach práce orgánov KS MV v Banskej Bystrici a návrh na riešenie (1960).

⁹⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 15, Ohlas na novú územnú organizáciu – predloženie správy.

¹⁰⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 11, Územná reorganizácia štátnej správy – správa (KS MV Bratislava).

¹⁰¹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 82, Skúmanie verejnej mienky občanov – reorganizácia územná.

¹⁰² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 14, Nová územná organizácia – správa.

¹⁰³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 6, Ohlas na novú územnú organizáciu – predloženie správy; Tamže, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁰⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 9, Mienka obyvateľstva v kraji k územnej reorganizácii a pripravovaným voľbám do NV a NZ – správa (KS MV Nitra, 26. 2. 1960).

¹⁰⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 23, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy; Tamže, a. j. 7 Nová územná organizácia (ohlas) - správa.

fixného platu, lebo mali strach, že stratia doteraz odpracovaný čas pre priznanie dôchodkového zabezpečenia¹⁰⁶.“

Ďalší občania sa zas usilovali rozličnými chodníkmi zmeniť rozhodnutia preverovacích orgánov napr. o svojom preradení „do výroby“, ba dokonca aj znehodnotiť kompromitujúce kádrové materiály¹⁰⁷. Ďalší sa usilovali zapájať svoje známosti¹⁰⁸. Nespokojnosť s prebiehajúcim čistkami, ku ktorým dochádzalo v rámci reorganizácie, prejavovali aj členovia KSS: „Z okresu tí sprostí zas pôjdu na okres a tí múdrejší budú preradení na inú prácu. Čo všetko príde teraz najavo, lebo jeden druhému všetko vykričia... socializmus múdrych ľudí povešal, lebo potrebuje len sprostých.“ Rozšírený bol názor, že „reorganizácia je akciou proti osobám pre komunistov nepohodlných“, resp. že „komunisti reorganizáciu prevádzajú len preto, že im to neklape¹⁰⁹.“

Existenčné obavy neprejavovali iba pracovníci štátnej správy, ale aj napr. bývalí obchodníci a živnostníci, ktorí pracovali ako úradníci v štátnom obchode, lebo sa báli, že na ich miesta nastúpia uvoľňovaní štátni úradníci. „Príde znovu pohroma na osoby, ktoré boli v minulosti buď obchodníci alebo boli organizovaní v politických stranách a teraz pracujú na nejakých lepších miestach... Teraz je však ich koniec, už ich nebude mať kto zachraňovať a budú musieť ísť k lopate, nakoľko funkcionári sa musia sami zachraňovať,“ hovorilo sa na Myjave¹¹⁰. Poslucháči Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre reorganizáciu označovali za „jednostranné prispôsobovanie pomerov k ZSSR a u nás v rámci reorganizácie veľa ľudí príde o svoj chlieb.“ Kým na základe väčšiny hlásení ŠtB možno vysloviť domnienku, že v prevažnej miere sa pri územnej reorganizácii ľudia obávali politických čistiek, niektorí prikladali väčší význam rozličným klientelistickým väzbám: „Nová organizácia postihne len tých, čo majú (pravdepodobne došlo k prekľupu a pracovníci KS MV v Banskej Bystrici mali na mysli nemajú – pozn. aut.) strýčka na vplyvných miestach a tí, čo majú protekciu, sa naďalej umiestnia na dobrých miestach¹¹¹.“ Na pôsobenie klientelizmu sa sťažovali dokonca aj funkcionári KSS a ONV. Tvrdili, že k zrušeniu niektorých okresov došlo len preto, lebo ich funkcionári sa nevedeli o ich zachovanie dôsledne zasadiť. V Komárne zas podľa nich „v dôsledku tradičných známostí kompromitovaných minulosťou osôb tieto budú ponechané v ľudovej správe i na úkor dobrých členov KSS¹¹².“ Korupciu a rodinkárstvo pri obsadzovaní nových pracovných miest konštatovali aj hlásenia iné ŠtB¹¹³.

Pred voľbami do národných výborov, SNR a NZ boli na tzv. verejných schôdzkach zaznamenané početné prejavy nesúhlasu občanov s novými funkcionármi MNV (napr. Kúty, okr. Skalica; Sekule, okr. Malacky; Výčapy-Opatovce, okr. Nitra; Ružomberok; Žilinský kraj; Pavlovce nad Uhom, Bežovce, Komarany, Vydraň, Sukov, Turany, Tišinec, Bursnica, Breznica, Miňovce, Gribovo, Hažlín, Sedliská v Prešovskom kraji; Betliar, Silická Brezová – okr. Rožňava; Dolné Srnie, okr. Trenčín;

¹⁰⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 9, Mienka obyvateľstva v kraji k územnej reorganizácii a pripravovaným voľbám do NV a NZ – správa (KS MV Nitra, 26. 2. 1960).

¹⁰⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 23, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹⁰⁸ SNA, SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁰⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 2, Správa KS MV Prešov zo dňa 1. 2. 1960 o situácii v kraji Prešov v súvislosti s pripravovanou územnou reorganizáciou.

¹¹⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹¹¹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 15, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹¹² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 4, Názory obyvateľstva k prevádzanej územnej reorganizácii a voľbám do NV, SNR a NZ – správa.

¹¹³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

Oravské Veselé, okr. Dolný Kubín; Myjava, Brezová pod Bradlom; Viničky, okr. Kráľovský Chlmec; Vyšný Slavkov, okr. Levoča a i.¹¹⁴) alebo JRD (napr. v Prešovskom kraji), pričom sa územná reorganizácia využívala najmä na výmenu nepohodlných alebo neschopných tajomníkov MNV a ich nahradenie spravidla kvalifikovanejšími pracovníkmi ONV a KNV. Títo odvolávaní tajomníci MNV tvorili ďalšiu kategóriu ľudí, ktorí sa cítili ukrižovaní nastupujúcimi zmenami, ale pochopiteľne, z iného hľadiska, ako iné obeť kádrových čistiek a previerok: „Svoju nespokojnosť odôvodňujú tým, že doteraz, keď bola situácia na dedinách ťažká, najmä so zakladaním JRD, tak boli dobrí a dostávali aj malé platy a teraz, keď je situácia na dedinách už skonsolidovaná, prídu tajomníci a budú mať aj väčšie platy¹¹⁵.“ Niektorí odstavení funkcionári očakávali, že po istom čase sa opäť vrátia do predchádzajúcich funkcií: „...uviedol, že sa nebojí preradenia do výroby, nakoľko verí, že o dva-tri roky bude znova nová organizácia a dostane sa späť... Ďalej hovorí, že hlavy organizátorov porobia teraz kopance a potom toho budú lutovať. Zlé následky prídu potom niekomu za golier a odnesie si to ako kedysi Slánský¹¹⁶.“ Na druhej strane bývalí pracovníci ONV a KNV často boli nespokojní s novým pracovným zaradením a odmietali nastúpiť na ponúkané posty na dedinách. Ak tam aj nastúpili, nestretávali sa vždy s priaznivými reakciami obyvateľstva¹¹⁷. Po schôdzi pracovníkov MsNV v Košiciach sa zamestnanci v súkromných rozhovoroch vyjadrovali, že nikto z nich nepôjde pracovať na JRD alebo MNV v rámci kraja. Ako sa uvádza v správe II. oddelenia ÚV KSS, ktoré malo na starosti štátne orgány a ozbrojené zložky, keď sa istý odvolaný funkcionár dozvedel, že sa má stať predsedom JRD vo Veľkej Maši, „chcel v podnapilom stave použiť zbraň na niektorých členov JRD¹¹⁸.“ Ozývali sa hlasy, že „novodosadení predsedovia, tajomníci a iní funkcionári nedajú JRD do chodu... je škoda platov, ktoré štát dáva týmto funkcionárom a bolo by lepšie tieto peniaze poskytovať JRD a zároveň ponechať predsedov z radov samotných družstevníkov¹¹⁹.“ V Prešovskom kraji dokonca v niektorých prípadoch takýchto funkcionárov členovia JRD odmietli zvoliť za predsedov a vo viacerých prípadoch (nielen v Prešovskom kraji) museli vedúci činitelia od podobných návrhov, či už prípade JRD, alebo MNV, upustiť¹²⁰. Na MNV v Báhoni (okr. Pezinok) tamojší funkcionári zastávali názor, že bývalí pracovníci vyšších úradov by mali nastúpiť na JRD ako radoví členovia, lebo „práci nerozumejú a mali by napred skúsiť ísť pracovať, až potom rozkazovať.“ To isté sa udialo v oravskej Trstenej, kde za predsedu JRD nezvolili dovtedajšieho vedúceho poľnohospodárskeho odboru ONV. Podpredsedu ONV v Trstenej neschválil za predsedu JRD v Liesku. Ani v Nižnej na Orave neprešli navrhovaní funkcionári. V obci Veľký Grob, okr. Senec, sa

¹¹⁴ Príčinou bola napr. skutočnosť, že nový tajomník MNV v Myjave pochádzal z cudzej obce, alebo proti nemu vznášali námietky miestni funkcionári, ako napr. v Brezovej pod Bradlom, kde nový tajomník bol bývalý živnostník a člen Hlinkovej gardy. Vo Viničkách zas naopak obyvatelia žiadali, aby sa novým tajomníkom MNV stal dosiaľ úplne cudzí človek, t.j. z iného okresu. Občania odmietali ako tajomníkov MNV ľudí s negatívnymi osobnými vlastnosťami, alkoholikov, ľudí s negatívnym vzťahom k práci atď.

¹¹⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 23, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy. Porovn. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 16, Nová územná organizácia (ohlas) – správa; Tamže, a. j. 9, Mienka obyvateľstva v kraji k územnej reorganizácii a pripravovaným voľbám do NV a NZ – správa (KS MV Nitra, 26. 2. 1960); Tamže, a. j. 8, Ohlas na novú územnú organizáciu – správa (KS MV Prešov, 26. 2. 1960).

¹¹⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 15, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹¹⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 10, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹¹⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960 – opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹¹⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 6, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy; SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960 – opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹²⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 5, Správa o situácii v kraji Prešov v súvislosti s novou územnou reorganizáciou.

zas tajomník MNV Pavel Holčík úplne prestal starať o úradnú agendu a viac ako desať dní neprišiel do zamestnania¹²¹.

Výmena vedúcich funkcionárov národných výborov a JRD bola vopred naplánovaná. Koncom roku 1959 a začiatkom roku 1960 sa na zasadnutiach býr OV KSS uskutočnilo hodnotenie tajomníkov MNV a predsedov JRD. Ako uvádza správa II. oddelenia ÚV KSS, „hodnotenie ukázalo, že väčšina tajomníkov MNV nebude môcť v nových podmienkach úspešne vykonávať svoju funkciu... je na nízkej politickej i odbornej úrovni so slabými organizačnými schopnosťami. To bolo i príčinou nízkej úrovne ich práce, ktorá sa prejavila najmä v nedostatočnej pomoci JRD a pri zabezpečovaní poľnohospodárskej výroby vôbec.“ Kritériom výberu bolo, aby noví funkcionári boli podľa zásad vytýčených ÚV KSČ, boli organizátormi, poznali problematiku dediny a mali dobrý pomer k ľuďom. Z celkového počtu 3 366 obcí bolo uvoľnených 2 920 tajomníkov MNV, 736 zostalo vo funkciách. K 1. 2. 1960 do obcí nastúpilo 1 232 nových tajomníkov, 641 miest už bolo obsadených, ale nový tajomník sa ešte svojej funkcie neujal, ostávalo ešte vybrať 311 nových tajomníkov. Noví tajomníci MNV sa mali regrutovať najmä z pracovníkov rušených krajských a okresných národných výborov, OV KSS, zo závodov a masových organizácií. Značná časť oslovených však odmietla prijať prácu tajomníka MNV. Cieľom tak rýchlej výmeny bolo dosiahnuť, aby noví tajomníci boli zvolení do výboru dedinskej organizácie KSS už na výročnej členskej schôdzi. Z celkového počtu 2714 predsedov JRD malo byť vymenených 1123. Do 1. 2. 1960 z nich nastúpilo 306, malo nastúpiť ešte 817 nových predsedov. Spomedzi predpokladaných 2074 odborníkov, ktorí mali personálne a kvalifikačne posilniť JRD, nastúpilo do 1. 2. 1960 542 ľudí, čakalo sa ešte na príchod ďalších 1622. Vymieňali sa aj tajomníci ZO KSS na štátnych majetkoch a strojných a traktorových staniách. Správa oddelenia ÚV KSS konštatovala omnoho väčšiu nechuť prijímať funkciu predsedu JRD ako post tajomníka MNV.

Občania, resp. funkcionári MNV vo viacerých obciach neraz neboli spokojní so začlenením svojich obcí do nových okresov. MNV a občania vo Veľkých Levároch, v Čataji, Hamuliakove, Štvrtku na Ostrove a Rohožníku sa napr. dožadovali pripojenia k okresu Bratislava-vidiek. Tamojší funkcionári MNV si kládli otázku, „ako môžu teraz... pristúpiť pred občanov a presvedčať týchto o výhodnejšom pričlenení obce k okresu Senica, keď občania žiadali pričlenenie k okresu Bratislava-okolie¹²².“ Občania obce Banské (okr. Vranov nad Topľou) sa zas domáhali začlenenia do okresu Košice namiesto okresu Michalovce, občania Hlinného v tom istom okrese zas chceli patriť do Prešovského okresu, obce Továrne a Továrna Polianka do okresu Humenné. Občania obce Dolné Srnie chceli patriť do okresu Trenčín¹²³. Občania boli nespokojní aj preto, lebo boli ignorované ich požiadavky na začlenenie obcí do nových okresov: „Žijeme v demokratickom štáte, ale rozhodujú jednotlivci, ktorí nepozerajú na požiadavky občanov... hore sú panáci, ktorí takýmto spôsobom riešia veci a že by sa im to malo dať pocítiť¹²⁴.“ V Prešovskom kraji bolo zaznamenaných viacero prípadov nesúhlasu so zlučovaním obcí a JRD. Obyvatelia Štôle, okr. Poprad, odmietli návrh na zlúčenie s obcou Mengusovce. Podobne reagovali aj obyvatelia Dubkového, ktorí sa bránili zlúčeniu s Lazmi pod Makytou, žiadali zachovanie sídla okresu v Púchove. Proti zlučovaniu obcí a najmä JRD (z obáv z poklesu príjmov) protestovali občania aj v mnohých ďalších obciach na Slovensku. Robotníci

¹²¹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960 – opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹²² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 21, Územná reorganizácia štátnej správy – správa; Tamže, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹²³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 8, Ohlas na novú územnú organizáciu – správa (KS MV Prešov, 26. 2. 1960); Tamže, a. j. 3, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou; Tamže, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹²⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 11, Územná reorganizácia štátnej správy – správa (KS MV Bratislava); Tamže, a. j. 9, Mienka obyvateľstva v kraji k územnej reorganizácii a pripravovaným voľbám do NV a NZ – správa (KS MV Nitra, 26. 2. 1960); Tamže, a. j. 4, Názory obyvateľstva k prevádzanej územnej reorganizácii a voľbám do NV, SNR a NZ.

v strojárskych Závodoch K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom sa zas domáhali pripojenia k okresu Trenčín. Obyvatelia obce Pavlice zas žiadali zotrvanie v okrese Trnava a nechceli patriť do galantského okresu. V Ratkovskom Bystrom zas obyvatelia chceli zostaviť delegáciu k prvému tajomníkovi ÚV KSS K. Bacílkovi s požiadavkou, aby ich obec pripadla do okresu Rimavská Sobota¹²⁵.

V okrese Šamorín sa najmä v prostredí okresného výboru Csemadoku šírili správy o údajnom rozdelení okresu a „utvrdzujú sa v tom, že to bude výhodné, lebo zrušením okresných orgánov príde k nutnému odchodu mnohých občanov slovenskej národnosti z vedúcich miest. Týmto sa vraj v Šamoríne upevnia pozície maďarských občanov“¹²⁶. Okresný výbor Csemadoku vyšiel z iniciatívou za rozdelenie okresu¹²⁷. Na druhej strane v zanikajúcom Prešovskom kraji sa príslušníci ukrajinskej inteligencie, najmä učelia, obávali, či vznikom veľkých okresov neutrpí rozvoj ukrajinských kultúrnych ustanovizní, napr. divadla, tlače, Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich, časté boli i obavy z „poslovakizovania ukrajinského obyvateľstva pri novom súpise obyvateľstva.“ Tieto názory odzneli na schôdzi učiteľov v okrese Sabinov. Ich nespokojnosť vyvolalo aj rozhodnutie zaviesť vyučovanie slovenčiny už v druhom ročníku základnej školy a zvýšenie počtu jej hodín¹²⁸. Aj na oficiálnej pôde odzneli návrhy vytvoriť na východnom Slovensku z dovtedajších okresov Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany jeden „maďarský“ (t.j. obývaný v prevažnej miere príslušníkmi maďarskej menšiny) okres a na pôde ONV vo Svidníku a Medzilaborciach sa zrodil návrh, aby z okresov Svidník, Stropkov, časti okresov Medzilaborce a Humenné a 3 - 4 obcí s prevažnou väčšinou ukrajinského obyvateľstva jeden „ukrajinský“ okres so sídlom vo Svidníku. V prípade Medzibodrožia okresní funkcionári však tejto otázke údajne nevenovali pozornosť, ale starali sa o svoje budúce zamestnanie. Názory, že by sa mala vytvoriť osobitná maďarská oblasť, odzneli aj v okolí Šiah, pracovník Csemadoku v okrese Lučenec zas pozitívne hodnotil zlúčenie tohto okresu s okresom Filakovo, pretože v novom okrese mali mať opäť väčšinu občania maďarskej národnosti. Z okresu Kráľovský Chlmec zaznievali obavy občanov maďarskej národnosti zo zriaďovania veľkých okresov. Tieto opatrenia považovali za kroky namierené proti maďarskej menšine, aby „občania maďarskej národnosti nemali svoje školy a svoju kultúru.“ V Blahovej (okr. Šamorín) sa miestni občania obávali, že ich obec pripadne do okresu Dunajská Streda, „čím nastane značná maďarizácia a niektorí občania sa mienia vysťahovať z obce do vnútrozemia.“¹²⁹ Boli zaznamenané aj názory, podľa ktorých bolo zrušenie Prešovského kraja pozitívnym krokom, lebo z vedúcich pozícií odídu funkcionári ukrajinskej národnosti a bude im zamedzené, aby sa do nich neskôr dostali¹³⁰.

Nielen pri vzniku nových okresov, ale aj pri zlučovaní obcí, ožívali niektoré národnostné konflikty a odznievali niektoré nacionálne motivované požiadavky. Napr. na Žitnom ostrove pri zlúčení JRD v obciach Čenkovce, Rastice a Maslovce sa objavil návrh pomenovať nové JRD podľa maďarského básnika a revolucionára z roku 1848 Sándora Petofiho, resp. pri zlúčení JRD v Eliášovciach a Tonkovciach vytvoriť JRD Kossuthovo. Obe požiadavky boli zamietnuté. V obci Hviezdoslavov zas všetci občania žiadali jej pričlenenie do okresu Bratislava-vidiek a svoju žiadosť na verejnej schôdzi odôvodňovali o.i. aj tým, že „je to tak, ako v roku 1938, keď toto územie zaberali

¹²⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹²⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 23, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹²⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

¹²⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 14, Nová územná organizácia – správa.

¹²⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹³⁰ SÚA, A ÚV KSČ, f. 018, sv. 56, a. j. 265; SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 2, Správa KS MV Prešov zo dňa 1. 2. 1960 o situácii v kraji Prešov v súvislosti s pripravovanou územnou reorganizáciou.

Maďari¹³¹.“ V obci Plášťovce (okres Šahy) rímskokatolícky farár Andrej Daniš, ktorý bol maďarskej národnosti, vyzýval občanov, aby nedopustili začlenenie obce do okresu Zvolen, lebo „potom by nemali v obci maďarské školy¹³².“ MNV vo Veľkých Kapušanoch protestoval proti pripojeniu obce Čierne Pole, v ktorej žili väčšinou Slováci. Obyvatelia Dobšinej z národnostných dôvodov odmietali funkcionárov z bývalého okresu Moldava nad Bodvou. V okrese Galanta boli zaznamenané obavy, že z vedúcich miest odstraňujú Maďarov, ožíval strach, že na vedúce miesta prídu Slováci, ktorí „budú vyvesovať tabuľky, že sa má hovoriť po slovensky, tak ako tomu bolo po oslobodení.“ „Maďarom sa toto veľmi nepáči, lebo ich vraj budú uvoľňovať zo zamestnania“, uvádza hlásenie ŠtB. Podobné obavy hlásila ŠtB aj zo Stredy nad Bodrogom. V Hurbanovej Vsi (okr. Senec) sa zas tamojší Slováci bránili zlúčeniu s čisto maďarskou obcou Hrubý Šúr¹³³.

Prejavy nespokojnosti boli zaznamenané aj počas všeobecných volieb dňa 12. 6. 1960¹³⁴. Výhrady sa týkali najmä kandidátov do MNV a ONV. V obci Drienov (okr. Prešov) miestni Rómovia protestovali proti rómskej kandidátke, žiadali, aby kandidoval muž - Róm. V obci Veľatý (okr. Trebišov) bola zosmiešnená fotografia kandidátov a na agitačnom stredisku niekto umiestnil lístok s nápisom „Inventúra do odvolania.“ V meste Sečovce miestni Rómovia protestovali proti kandidátovi, pretože im údajne v minulosti strieľal psov. Nesúhlas s navrhnutými kandidátmi kvôli prejavom rodinkárstva prejavila väčšina občanov na predvolebných verejných schôdzach napr. vo východoslovenských obciach Hrčel, Bačka, Malé a Veľké Trakany. Nerušený priebeh „predvolebnej kampane“ v obci Lubiša (okr. Humenné) na verejnej schôdzi narušili výroky dvoch miestnych občanov argumentujúcich tým, že keď ústava nová garantuje právo na drobné súkromné hospodárstvo, je potrebné rozpustiť JRD. Druhý z občanov zas vyhlásil, že „to všetko, čo je na papieri napísané, je len cigánstvo.“ Výhrady voči kandidátom prejavovali občania aj v iných obciach, za pozornosť azda stojí uviesť udalosť v spišských Bijacovciach, kde miestna občianka vystúpila proti kandidátovi do NZ, pričom svoje výhrady povedala do mikrofónu redaktorovi Československého rozhlasu.

Rímskokatolícki kňazi v Žilinskom kraji vyjadrovali obavy, že zlučovanie obcí viesť k zlučovaniu farností a zníženiu počtu duchovných: „Kde boli doposiaľ štyria duchovní, bude ponechaný len jeden.“ V Nitrianskom kraji katolícki i protestantskí duchovní očakávali, že nová ústava bude obsahovať ustanovenia o odluke štátu od cirkvi a v jednom okrese budú ponechaní 4 - 5 farári. Na jednej strane kladne hodnotili postavenie cirkví v Poľsku, na druhej strane v Československu očakávali, že „situácia na úseku cirkví po územnej reorganizácii... sa bude čím ďalej, tým viacej zhoršovať.“¹³⁵ V okrese Senec sa duchovní obávali, že po reorganizácii budú sústredení a jednom mieste v okrese, odkiaľ budú vychádzať do obcí vykonávať cirkevné obrady¹³⁶.

Hoci vedenie KSC a predovšetkým prvý tajomník ÚV KSC Antonín Novotný de facto rozhodlo o úprave postavenia slovenských národných orgánov, ktorá spočívala v zrušení Zboru povereníkov a obmedzení právomocí Slovenskej národnej rady, už na porade vedúcich tajomníkov krajských

¹³¹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 11, Územná reorganizácia štátnej správy – správa (KS MV Bratislava).

¹³² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 10, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹³³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹³⁴ SNA, fond Náместník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 156, a. j. SeIV. 043/60, Poznatzky k voľbám do NZ, SNR a NV.

¹³⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 7, Nová územná organizácia (ohlas) – správa; Tamže, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹³⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

výborov KSČ 29. 10. 1959 na pražskom hrade¹³⁷, definitívne rozhodnutie o budúcom postavení slovenských národných orgánov bolo prijaté na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 15. 3. 1960¹³⁸.

Napriek tomu úvahy o prípadných zmenách už na verejnosť, predovšetkým medzi pracovníkov inštitúcií, ktorých sa reorganizácia týkala, presakovali už skôr. Hlásenie KS MV v Nitre z 21. 12. 1959 tvrdí, že medzi miestnym obyvateľstvom kolovalo viacero verzií budúceho štátoprávneho usporiadania Československa¹³⁹. Podľa prvej mali byť zrušené všetky poverenictva, SNR, Zbor povereníkov i ÚV KSS, podľa druhej sa mala zachovať SNR a ÚV KSS, podľa tretej sa mali zrušiť len niektoré poverenictva. V marci 1960, keď bol k verejnej diskusii predložený už paragrafovaný návrh novej ústavy, z hlásenia ŠtB zo 16. 3. 1960¹⁴⁰, vychádzajúceho z previerky súkromnej korešpondencie, vyplýva, že pripravované opatrenia boli už dlho verejným tajomstvom. Znepokojenie prejavovali hlavne ľudia, u ktorých sa reorganizácia dotýkala ich osobnej existencie, t.j. ľudí s „kádrovými závadami“, nedostatočnou odbornou praxou a zlou pracovnou morálkou. „Niektorí sa tiež zmieňujú o tom, že prednosť budú mať členovia strany bez ohľadu na kvalifikáciu a odbornú prax, čo je z ich hľadiska nesprávne“. Medzi občanmi bolo badať prejavy nervozity, ako o tom svedčia citáty z jednotlivých listov: „...u nás ľudia plačú, som z toho nervózny, sedím ako na t?ni, tu na Povereníctve školstva je nálada priamo hrozná, každý sa len trasie, teraz prebieha mohutný boj o korytá a máme preto aj skratku BOK, budeme musieť poslúchať ako v Rusku, panuje samý strach, zasa budú srdcové porážky a nervové šoky.“ Objavovali sa obavy, že v dôsledku územnej reorganizácie príde o svoje miesto 80 až 200 tisíc ľudí. Príčiny reorganizácie boli podľa mnohých ľudí napr. v tom, že (komunisti – pozn. aut.) „nemajú kde svojich ľudí postrkať“ a pod. Neznámy pisateľ z Bratislavy uvádzal: „Na školy sa tlačia všetci páni, ktorí v rámci reorganizácie budú uvoľnení z vysokých úradov. Istotne za týmto účelom bola u nás minulý týždeň veľká inšpekcia. Prišlo okolo 15 inšpektorov špecialistov a po dvoch sedeli na každej hodine celý týždeň. Boli sme už z toho s nervami hotoví. Otrávení sú najmä tí, čo nemajú úplnú kvalifikáciu. Panika je všade. Boj o chlieb.“ Naopak, ľudia, ktorí z reorganizácie nemali existenčné obavy, ju údajne hodnotili pozitívne a opakovali oficiálne argumenty, podľa ktorých bolo potrebné „dať na zodpovedné miesta kádrovo nezávadných ľudí, preriediť administratívny aparát, doplniť pracovné sily v hospodárstve a pod.“ Ďalší, ktorých sa reorganizácia netýkala, tvrdili, že sú radi, že sú už na dôchodku, alebo doň v rámci pripravovanej reorganizácie pôjdu. Časté boli aj názory, ako napr., že „dnes je už svet taký pomotaný, že človek skutočne nevie, na čom je, nevie dnes, čo bude zajtra a podobne. Z týchto dôvodov, že sa týmto akciám dáva aj rôzny názov, raz sa to volá reorganizácia, raz previerka, raz systemizácia, raz kádrovanie, takže je z toho človeku na zbláznenie.“ Veľa ľudí administratívnu a ústavnú reformu odôvodňovalo mocenskými bojmi vnútri komunistických elít („Územná reorganizácia sa prevádza preto, lebo potrebujú „teplé miestečka“. Niektorých budú vyhadzovať a niektorých budú dosadzovať.“) „Celkovo možno povedať, že situácia v tomto smere je vážna, čo má veľký vplyv na pracovnú morálku zamestnancov rôznych úradov“, tvrdí hlásenie ŠtB. Všeobecný pokles pracovnej morálky na ústredných slovenských úradoch dosvedčujú viaceré hlásenia ŠtB. Hlásenie z Povereníctva financií hovorí o „nervových záchvatoch“ medzi zamestnancami, ktorí sa „vopred zaistujú z obáv pred výrobou.“ Názory, že tzv. územná reorganizácia je len pokračovanie previerok z rokov 1958-1959, boli mimoriadne rozšírené. Ľudia v súkromných rozhovoroch poukazovali na atmosféru všeobecnej neistoty, strachu o vlastné postavenie a budúcnosť, ako to vyhlásil napr. istý Anton Vajda, pracovník Povereníctva pôdohospodárstva: „Chcú ľud držať v neistote a a strachu o

¹³⁷ SÚA, A ÚV KSČ, f. 018, sv. 56, a. j. 265.

¹³⁸ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 251, a. j. 335, bod 1.

¹³⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

¹⁴⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 82, Skúmanie verejnej mienky občanov – reorganizácia územná; Tamže, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

chlieb, aby si nemohli uvedomiť, že u vykorisťovateľov je lepšie.“¹⁴¹ Tvrдили, že reorganizácia postihne najmä nestraníkov, bez ohľadu na ich odborné kvality: „Je to len výmysel komunistov, aby mohli šikanovať poctivých ľudí a týchto ničiť“. Početné boli prejavy apatie a rezignácie, v slovenskej spoločnosti sa tradične prejavovalo odcudzenie občanov od politiky: „Zasa budú trpieť len ľudia na menej dôležitých funkciách a pomôžu si len páni vo veľkých funkciách“¹⁴². Neistotu však nepocitovali iba drobní, resp. strední úradníci, ale aj niektorí vysokí funkcionári, napr. povereník spojov Jozef Lukačovič v rozhovore s pracovníkmi svojho sekretariátu začiatkom marca 1960 uviedol, že „ani oni sami, t.j. povereníci, nevedia, čo s nimi bude“¹⁴³. „Rôzne buržoáznonacionalistické zamerania“ boli zaznamenané aj medzi pracovníkmi aparátu vedenia slovenskej organizácie Československého zväzu telesnej výchovy¹⁴⁴. Obavy prejavovali tiež redaktori bratislavských časopisov (napr. Svet socializmu, Roľnícke noviny), pretože tzv. reorganizácia znamenala o. i. aj „zlučovanie“ niektorých českých a slovenských časopisov, t.j. vydávanie celoštátneho časopisu s ústrednou redakciou v Prahe. Pracovníci riaditeľstva pobočky Štátnej banky československej v Bratislave si hľadali nové pracovné miesta, ale vedenie ich nechcelo uvoľniť. Po skúsenostiach z 50. rokov panovala medzi nimi obava, že „prevažná väčšina vraj bude pridelená na stavbu Vlčieho hrdla (areálu Slovnaftu – pozn. aut.) v Bratislave.“ V súvislosti s prepúšťaním administratívnych pracovníkov sa prejavovali obavy zo vzniku nezamestnanosti.¹⁴⁵ Tí, čo mali príbuzných v zahraničí, v listoch písali, že po reorganizácii sa zníži životná úroveň. Obávali sa aj prepúšťania vydatých žien zo zamestnania¹⁴⁶.

Boli zaznamenané názory najmä u vzdelanejšej časti populácie, podľa ktorých pripravovaná nová ústava znamená porušenie Košického vládneho programu, návrat k štátoprávnym pomerom pred rokom 1938 i prejav českého nacionalizmu, resp. politiky čechoslovakizmu¹⁴⁷. „Hovorí sa..., že Košický vládny program, ktorý dával záruku samobytnosti slovenského národa, bol takýmto spôsobom nehanebne pošliapaný... Kde je právna istota, ktorá je zakotvená v Ústave 9. mája, kde sú slová K. Gottwalda, ktorý presviedčal Slovákov, že práva vydané v SNP a národnodemokratickou revolúciou sú zakotvené v Košickom vládnom programe na večné časy a späť s existenciou slovenského národa... O Košickom vládnom programe sa nemôže už dnes hovoriť.“¹⁴⁸ Hlavne tzv. bývalí ľudia, často bývalí funkcionári HSLS, ale aj pracovníci ústredných slovenských orgánov, dávali vo svojich reakciách väčší dôraz na nacionálnu stránku pripravovaných opatrení, ale zároveň si v drvivej väčšine uvedomovali, že nemožno očakávať nijaké prejavy otvoreného nesúhlasu: „Ľudia sú terorom tak ubití, že súhlasia so všetkým. Sem-tam si pošomrú, že spájajú dedinu s dedinou. Slováky je taký, ľpí na svojej pôde a vo svojej obci. Búriť sa isto nikto nebude... História ešte nepozná, aby sa národ sám zriekol samostatnosti, ako to bolo u Slovákov.“ Ďalší dávali najavo svoje pesimistické očakávania: „Znova na to doplatia len Slováci... Reorganizácia je tragickým krokom pre Slovákov... na túto akciu doplatia len Slováci... ide opäť o akciu, ktorá hlavne postihne Slovákov ako akcia 77 tisíc.“ Obávali sa, že pri obsadzovaní významných funkcií budú na Slovensku zvýhodnení pracovníci českej národnosti: „Reorganizácia nie je nič iné, ako obsadzovanie dôležitých miest na Slovensku

¹⁴¹ Porovnaj aj SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 27, Ohlasy na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy, KS MV Banská Bystrica.

¹⁴² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 23, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹⁴³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 11, Územná reorganizácia štátnej správy – správa KS MV Bratislava.

¹⁴⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 25, Územná reorganizácia štátnej správy- správa.

¹⁴⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 20, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹⁴⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 4, Názory obyvateľstva k prevádzanej územnej reorganizácii a voľbám do NV, SNR a NZ – správa.

¹⁴⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 82, Skúmanie verejnej mienky občanov – reorganizácia územia.

¹⁴⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 25, Územná reorganizácia štátnej správy – správa; Tamže, a. j. 24, Ohlas na novú územnú organizáciu – predloženie správy.

Čechmi... Tento vliv smeruje tiež i na vysoké školy, kde sa na Slovensku prijímajú sami Česi... Nastane odliv úradníkov slovenskej národnosti a na ich miesta nastúpia Česi... Slováci budú zase hrdlačiť tak, ako to bolo v dobe prvej ČSR.“ Tieto hlasy neboli ojedinelé. Podľa klasického filológa Jozefa Hrabovského pripravované kroky „smerujú len k tomu, aby sa Česi mohli pomstiť Slovákom a luteráni katolíkom, lebo za tzv. slovenského štátu boli zatlačení do úzadia.“ Tak interpretoval aj presun sídla okresu z Ružomberku do Liptovského Mikuláša „len preto, aby ukázali luteráni, že majú moc v rukách.“ Básnik E. B. Lukáč tvrdil: Sami už nevedia (t.j. komunisti – pozn. aut.), čo robiť, zožrali by sa navzájom, najmä teraz, keď idú likvidovať poverenictva a súdruhovia budú musieť opustiť Bratislavu. Budú musieť poslúchnuť rozkaz strany a ísť kam ich pošlú... Vlastne sme tam, kde sme boli vtedy. Smer Praha! A my Slováci sme strašne blbí. Len sme sa líškali každému, žrali medzi sebou a teraz zožierajú nás, tak, aspoň sa mnohým otvoria oči¹⁴⁹.“ Niektoré hlasy dokonca prirovnávali situáciu na Slovensku, čo sa týka nálad verejnosti, k politickej atmosfére v rokoch 1938-1939. Podľa výrokov niektorých jednotlivcov, ktoré však treba interpretovať skôr ako očakávania, než ako reálne hodnotenie situácie, takéto nálady panovali napr. u občanov, vrátane členov KSS, napr. v Košiciach, Prešove, Tatrách, Kežmarku a Ružomberku. Predmetom nespokojnosti bola aj hospodárska politika na Slovensku, napr. preferovanie výstavby ťažkého priemyslu na Slovensku, kým v Čechách sa rozvíjal prevažne ľahký priemysel. Bývalý riaditeľ banky a funkcionár Demokratickej strany z Banskej Bystrice Vladimír Petrevec hovoril, že „v prípade nejakej politickej zmeny budú Slováci na tom zle, keďže v ťažkom priemysle nemôžu konkurovať zahraničiu, ale za to ľahký priemysel v Čechách bude úspešný.“¹⁵⁰ Tým v oku niektorých, napr. prekladateľa z poľštiny a šéfredaktora Vydavateľstva Slovenský spisovateľ Rudolfa Turňa, bolo napr. pomenovanie univerzity v Košiciach podľa P. J. Šafárika. Ako o ňom uviedol neznámy informátor ŠtB, nevedel, „prečo pomenovali túto univerzitu podľa Šafárika, to znamená toho Šafárika, o ktorého sa česká buržoázia opierala s teóriou o československom národe, t.j. nie o českom a slovenskom národe.“ Údajne uviedol, že chystané územné zmeny smerujú k tomu, k čomu smeroval Šafárik a česká buržoázia za prvej ČSR. Na niektorých pracoviskách pracovníci začali nosiť čierne kravaty, pretože si uvedomovali, že ich reorganizácia postihne. ŠtB zaznamenala, že na inom pracovisku na posedení po voľbách do ZV ROH zamestnanci spievali „Príde Hlinka z Ružomberka.“¹⁵¹ Na železničnej stanici v Kežmarku bol na WC nájdený nápis „Von s Čechmi“, na železničnej stanici v Jaklovciach zas dvojramenné gardistické kríže s nápisom „Sme v predných líniah KSČ“¹⁵².

Absencia slobodnej výmeny názorov a otvorenej politiky prispela ku vzniku početných fám. Rozšírené boli napr. názory, že okrem Zboru povereníkov bude zrušená aj SNR. Kolovali chýry aj o zmene štátnej hymny. Ďalšie chýry hovorili o začlenení Slovenska, resp. Československa do ZSSR, na národné výbory a výkupné podniky na strednom Slovensku (Banská Bystrica, Martin, Zvolen) došli anonymy, ktorých autori protestovali proti „rozčleneniu ČSR“ a tvrdili, že „KSČ začlení ČSR do sovietskej únie“¹⁵³. O tom, aký otras znamenala pre obyvateľstvo Slovenska menová reforma v roku 1953, svedčí aj správa z Bánoviec nad Bebravou, kde sa občania obávali, že po voľbách sa uskutoční výmena peňazí a terajšie vklady sa stanú viazanými a bezúročnými¹⁵⁴. V Šahách bol zaznamenaný názor bývalého podnikateľa a člena agrárnej strany. Ten tvrdil, že „opatrenia vyplývajúce z uznesenia

¹⁴⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 27, Ohlas na novú územnú reorganizáciu - predloženie správy; Tamže, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁵⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 25, Územná reorganizácia štátnej správy – správa.

¹⁵¹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

¹⁵² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁵³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 24, Ohlas na novú územnú organizáciu – predloženie správy.

¹⁵⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 9, Mienka obyvateľstva v kraji k územnej reorganizácii a pripravovaným voľbám do NV a NZ – správa (KS MV Nitra, 26. 2. 1960).

našej strany sú už posledné pre záchranu socialistického hospodárstva..., lebo sa už začína prejavovať nezamestnanosť.“ Rozširovali sa aj hlasy, že „v krátkom čase po reorganizácii štát prikróči k poštátneiu súkromných domov a každý majiteľ bude musieť platiť nájomné tak ako zo štátnych domov¹⁵⁵.“ V Prešovskom kraji ŠtB zaznamenala hlasy, podľa ktorých „východné Slovensko v krátkej dobe až po Poprad pripadne k ZSSR a preto už s perspektívou v tejto oblasti sa stavajú nové závody¹⁵⁶.“ Hlásenie z Košického kraja z marca 1960 hovorilo o tom, že v najbližšom čase prebehne stretnutie na najvyššej úrovni a ZSSR navrhne „neutralizáciu Čiech a Moravy, pričom Slovensko ostane vo východnom bloku.“ Rímskokatolícky dekan v Senci Arpád Rakyta tvrdil, že reorganizácia je „vojenská príprava, z vojenských dôvodov riadená vojskom a hlavne Ruskom, aby to mali jednoduchšie pri mobilizácii.“ Tajomník MNV v Mysleniciach (okr. Pezinok) vyhlasoval, že „reorganizácia sa prevádza z vojenských dôvodov, nakoľko sa pripravuje vojna a je potrebné, aby poľnohospodárstvo bolo riadené jednou silnou rukou.“ Aj iní ľudia hovorili, že pripravované opatrenia sa realizujú na žiadosť ZSSR „v dôsledku toho, že finančná situácia v ZSSR a ľudovodemokratických krajinách je zlá, je to ďalší zúrivy teroristický krok našej vlády.“ Podľa niektorých zas cieľom nového územného členenia krajiny bolo priblížiť členenie krajiny čo najviac k administratívne usporiadaniu ZSSR.¹⁵⁷ V Banskej Belej údajne zamestnanec Magnezitových závodov Ján Kostroš, bývalý ľudák, vyzýval zamestnancov, aby „robili tak ako doteraz, čím chcel dokázať svoj nesúhlas s prevedenou organizáciou. Taktiež niektorých členov KSS nabádal, aby sa politicky neprejavovali, nakoľko ÚV KSČ je v rozporoch a príde u nás k podobným udalostiam ako v Maďarsku v roku 1956 a potom by na členstvo v strane doplatili.¹⁵⁸“ Hoci v súkromných rozhovoroch občania medzi sebou hovorili o značnej nespokojnosti verejnosti a vyjadrovali nádej, resp. očakávania, že „ľudovodemokratické zriadenie sa dlho udržať nemôže... už sa to nedá takto u nás dlho vydržať a že sa musí u nás niečo robiť“, keď sa niekto vyjadril, že „treba niečo podniknúť“, tieto rozhovory končili tým, že „pokiaľ ide o podnikanie, treba vyčkať...¹⁵⁹“ Strach prejavovali aj dôstojníci na vojenských správach. V Bratislave sa medzi nimi rozširovali správy, podľa ktorých „všetci dôstojníci do 35 rokov budú premiestnení k bojovým útvarom.“¹⁶⁰ Podľa správy ŠtB zo 14. 12. 1959 niektorí ľudia tvrdili, že referendum je krokom k zavedeniu všeludového vlastníctva a „zanedlho... bude skupinové vlastníctvo zrušené. Toto nepriaznivo pôsobí na družstevníkov a rôznymi nepriateľskými živlami je to podporované ešte i v tom smere, že nielenže bude zrušené skupinové vlastníctvo, ale že bude nasledovať i zrušenie osobného vlastníctva.“ Na dedinách koloval chýr, že v roku 1960 členovia JRD nebudú môcť chovať kravy a budú im odobraté i záhumienky. Ruský emigrant Sergej Pamov, pôsobiaci ako lekár v Podolí (okr. Nové Mesto nad Váhom) vyhlasoval, že reorganizácia krajov na oblasti¹⁶¹ sa realizuje „presne podľa ZSSR“ a je to „krok k zrušeniu hraníc medzi ZSSR a ČSR. K takémuto kroku príde i v iných ľudovodemokratických štátoch a nebude ani dlho trvať, keď všetky tieto štáty splynú so ZSSR.“ Hlásenie dodáva, že ŠtB s ním urobila pohovor, aby podobné

¹⁵⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁵⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 2, Správa KS MV Prešov zo dňa 1. 2. 1960 o situácii v kraji Prešov v súvislosti s pripravovanou územnou reorganizáciou; Tamže, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

¹⁵⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁵⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 15, Ohlas na novú územnú organizáciu – predloženie správy.

¹⁵⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 12, Správa k reorganizácii a voľbám do NV, NZ a SNR – predloženie.

¹⁶⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁶¹ Pôvodne zamýšľaný názov pre nové vyššie administratívne celky bol „oblasť“, nie kraj. Vedenie KSČ sa k názvu kraj vrátilo zrejme s ohľadom na negatívne reakcie obyvateľstva.

názory nešíril. Podľa iných občanov zas „malo by prísť aspoň na 24 hodín k takým udalostiam, ako boli v Maďarsku a potom by sa už urobil poriadok.“ Koncom roku 1959 obyvateľstvo však žilo nielen v očakávaní čistiek, resp. pripojenia k ZSSR, ale aj v očakávaní zníženia cien, hoci niektoré hlasy tvrdili, že zlacnejú len liehové nápoje. Aj predavačky vyzývali zákazníkov, aby vyčkali do zníženia cien, ktoré sa v roku 1960 aj uskutočnilo, a nerobili väčšie nákupy. Pomerne kurióznou fámou, ktorá kolovala medzi obyvateľstvom, bola tá, že bude porušené územie Slovenska a Moravské Slovácko pripadnú do Bratislavskej oblasti a Orava do Ostravskej oblasti.¹⁶²

Na jar 1960 sa šírili názory, že pripravovaná reorganizácia je len prvou etapou reformy, dôsledkom ktorej sa zo Slovenska vytvorí iba jedna oblasť¹⁶³. V súvislosti so zmenami sa očakávali aj zmeny na najvyšších postoch v KSS a v štáte, konkrétne sa vo verejnosti hovorilo o odchode Viliama Širokého a jeho nahradení Jaromírom Dolanským, ako aj o odchode ministra poľnohospodárstva Lubomíra Štrougala a Karola Bacílka. Podľa iných názorov mal na Slovensku vo vedení KSS od 1. 1. 1960 nahradiť K. Bacílka práve V. Širokého. To mnohí považovali za poškodzovanie záujmov Slovenska, pretože vo V. Širokom videli reprezentanta Slovenska v Prahe: „Je to neslýchaná degradácia, prečo ho tam nenechajú, keď i tak Slováci hovorili, že tretí prezident by mal byť Slovák. Po skúsenostiach s procesom proti predstaviteľom tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu sa hovorilo dokonca o plánovanom postavení Širokého pred súd¹⁶⁴. Šírili sa aj legendy o odmietavom postoji vedúcich predstaviteľov KSS k opatreniam (napr. že návrh na zrušenie niektorých povereníctiev zo začiatku nebol prijatý a neskôr ho zasadnutie ÚV KSS dňa 18. 3. 1960 odhlasovalo len tesnou väčšinou, resp. že prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek musel zmeniť referát na zasadnutie ÚV KSS, ktoré bolo odložené), ktoré sa nezakladali na pravde. Podľa iných fám návrh na reorganizáciu presadil A. Novotný proti vôli premiéra V. Širokého, a to až na zásah veľvyslancu ZSSR. O uvedenom zasadnutí ÚV KSS tvrdil povereník spotrebného priemyslu Miloš Hrušovský, že „sa spievala len jedna sloka Internacionály a že ruky išli pomaly hore.¹⁶⁵“ Ďalšie nepravdivé chýry hovorili o tom, že vtedajšia slovenská politická reprezentácia vzniesla požiadavku, aby mali Slováci úmerné zastúpenie vo vláde: „Keď je ministrom Čech, aby jeho zástupcom bol Slovák¹⁶⁶.“ Pochybnosti o správnosti zrušenia Zboru povereníkov vyjadrovali aj priaznivci politiky KSČ, bezpečnosťou definovaní ako „oddaní tomuto zriadeniu“: „O zrušení Zboru povereníkov a povereníctiev je prevládajúci názor, že týmto sa ide rušiť Košický vládny program. Z hospodárskeho hľadiska tento krok sa považuje za celkovo správny, avšak z hľadiska národnostnej otázky za predčasný, ktorý môže spôsobiť v radoch nevedomelých ľudí viac zla.¹⁶⁷“ Kritizovali tiež všeobecnú atmosféru neistoty a územnú reorganizáciu označovali za omyl a hlúposť: „Sotva sa človek rozpracuje, musí prácu zanechať a začať znovu. Tak sú najlepšie roky tvorčej práce zbabrané. Taký je osud veľkej časti našej generácie. To je daň, ktorú platíme za pokrok a výdobytky tejto doby¹⁶⁸.“ Dokonca aj predseda SAV Andrej Sirácky, ktorý patril medzi mimoriadne aktívnych prívržencov

¹⁶² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

¹⁶³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 27, Ohlas na novú územnú reorganizáciu - predloženie správy.

¹⁶⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

¹⁶⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 26, Verejná mienka o reorganizácii na Povereníctve stavebníctva; Tamže, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁶⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 25, Územná reorganizácia štátnej správy – správa.

¹⁶⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 26, Verejná mienka o reorganizácii na Povereníctve stavebníctva.

¹⁶⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 3, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

politiky vedenia KSČ, sa v súkromných rozhovoroch v januári 1960 rozhodne vyjadroval proti pripravovanému zlúčeniu SAV s ČSAV a tvrdil, že „nebude likvidátorom.“¹⁶⁹

Občania nezriedka porovnávali národnostnú politiku v ČSR s riešením národnostnej otázky v Juhoslávii, resp. v ZSSR¹⁷⁰. Tvrdili, že „u nás... národnostná politika v porovnaní so ZSSR sa vyvíja úplne opačným smerom, že keď majú Gruzíni a ďalšie národy ZSSR právo na svoju republiku, prečo nemajú Slováci.“ Živý záujem o postoj slovenskej verejnosti údajne prejavoval generálny konzul Juhoslávie v Bratislave Hrnjak a jeho zástupca Bajčetič, ktorých činnosť bola sledovaná ŠtB. Podľa jej hlásení mali propagovať juhoslovanský model federalizmu a generálny konzul tvrdil, že „najsprávnejšie by bolo, keby si aj Česi nárokovali ministrov aj povereníkov a Slovákom taktiež zachovali nárok na národnú svojbytnosť.“ Koncom roku 1959 boli v Nitrianskom kraji zaznamenané názory, že „územná reorganizácia bude výhodná len pre české krajiny, že u nás v porovnaní so ZSSR je potlačovaná národnostná sloboda, zo Slovenska po zrušení slovenských národných orgánov na ministerstvá a zodpovedné miesta vo vláde sa dostane len nepatrný počet Slovákov, že na Slovensko príde zasa mnoho Čechov a slovenskí úradníci pôjdu do výroby“¹⁷¹.

Na druhej strane verejnosť celkom pozitívne hodnotila, že administratívna reforma umožní (resp. mala umožniť) zníženie počtu pracovníkov v štátnej správe¹⁷². Dokonca aj niektorí tzv. bývalí ľudia očakávali, že „dôležité miesta t. č. nebudú obsadzované vagabundmi, ale ľuďmi s patričným vzdelaním.“¹⁷³ Mnoho ľudí očakávalo príchod schopnejších pracovníkov na národné výbory i do JRD. V opatreniach videlo šance pre mladých ľudí a odborníkov¹⁷⁴. Nevôľu členov JRD, napr. na strednom Slovensku, však vyvolávala skutočnosť, že noví predsedovia JRD, ktorí sa regrutovali z radov bývalých pracovníkov KNV a ONV, mali vyššie platy, ako dovtedajší a ich plat nezávisel od počtu odpracovaných pracovných jednotiek¹⁷⁵.

Niektorí bývalí funkcionári Hlinkovej gardy a fašistickej Ústredne štátnej bezpečnosti za vojnového Slovenského štátu v súkromných rozhovoroch zas tvrdili, že pripravované opatrenia sú „z našej strany... vítané“¹⁷⁶. „Rôzne živly kompromitované minulosťou“, ale aj jednotlivito hospodáriaci roľníci či občania, ktorí sú „náchylní páchať rôzne priestupky“, ako ich charakterizovala banskobystriická Krajská správa Ministerstva vnútra, zas prejavovali „radosť nad tým, že sa zníži počet príslušníkov bezpečnosti a ich činnosť nebude ako doteraz kontrolovaná“¹⁷⁷. Niektorí ľudia postihnutí komunistickým režimom administratívnu reformu spojenú s prepúšťaním značného počtu pracovníkov stranického i štátneho aparátu škodoradostne vítali, pretože postihovala aj členov KSS: „To už malo prv prísť na tých komunistov. Teraz sú všetci krotkí a v duchu preklínajú tých, čo ich používali na ich špinavú robotu... Puncovaní komunisti narobili veľké zlo a teraz, keď ich chce štát odstrániť z miest, tak to musí previesť v rámci reorganizácie... by mali všetkých komunistov nahnať

¹⁶⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi. Hoci sa A. Sirácky vyjadroval, že nebude likvidátorom SAV, vo funkcii predsedu SAV zotrval do roku 1961, t. j. aj po prijatí centralizačných opatrení.

¹⁷⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 25, Územná reorganizácia štátnej správy – správa.

¹⁷¹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 83, Skúmanie verejnej mienky v súvislosti s novou územnou organizáciou.

¹⁷² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 23, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹⁷³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 27, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹⁷⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁷⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 20, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹⁷⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 25, Územná reorganizácia štátnej správy – správa.

¹⁷⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 23, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy; Tamže, a. j. 6, Ohlas na novú územnú organizáciu – predloženie správy.

do JRD pracovať, aby vedeli, ako tam je... Reorganizácia je dobrá vec aspoň pre tých, ktorí JRD zakladali a nech teraz sami na nich pracujú“ Bývalý pracovník ONV na Myjave, ktorého v roku 1948 preradili „do výroby“, vyhlásil: „Ak zmizne z Myjavy OV KSS, tak by sa mal na počesť tohto usporiadať ples.“ Podobne v Krupine niektorí očakávali, že po odchode OV KSS a Okresného oddelenia Ministerstva vnútra z mesta sa „pre kultúrny a spoločenský život vytvorí v tomto meste ďaleko lepšie podmienky ako doteraz“¹⁷⁸. Inokedy bol súhlas, resp. nesúhlas s novým administratívnym členením podmienený lokálnopatriotizmom alebo rivalitou medzi susediacimi mestami. V Banskej Bystrici a v blízkom okolí občania pozitívne hodnotili, že Banská Bystrica sa stala sídlom nového kraja, v okolí Zvolena zas vznášali námietky, či by pre sídlo kraja nebol vhodnejší Zvolen¹⁷⁹.

V súvislosti s tzv. reorganizáciou v súkromných rozhovoroch odznievali aj prejavy antisemitizmu. V Malom Kamenci na východnom Slovensku občania odmietali tajomníka MNV za to, že bol židovského pôvodu: „Žida ani netreba hľadať a už je tu.“ Vyhlasovali, že vraj „nebudú platiť takého človeka a nedovolia, aby v budúcnosti usmerňoval JRD.“ Koncom roku 1959 a začiatkom roku 1960 zároveň prebiehala kampaň proti neonacistickým provokáciám v SRN, ktorú vedenie KSČ a ŠtB propagandisticky využívali aj na to, aby odvrátili pozornosť od prebiehajúcej reorganizácie. Nemožno vylúčiť ani to, že samotné bezpečnostné orgány na Slovensku vyvolávali provokácie súvisiace s rozširovaním fašistických symbolov, pričom počítali so živými antisemitskými náladami medzi obyvateľstvom, vyvolaním ktorých by na jednej strane odvrátili pozornosť od prebiehajúcej administratívnej reformy a oklieštenia právomocí slovenských národných orgánov, na strane druhej by mohla všetky hlasy, kritizujúce najmä druhý spomínaný krok, zdiskreditovať poukázaním na prax fašistického Slovenského štátu. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v starostlivo spracovanom fonde P. Davida sa informácie o antisemitských a fašistických provokáciách, spojených s fašistickými nápismi a výskytom hákových krížov, nachádzajú v tých istých archívnych jednotkách, ako zvodky agentúrnych správ obsahujúcich informujúcich o názoroch verejnosti na nové územné členenie a zmenu postavenia slovenských národných orgánov.

Ak sa páchatela podarilo odhaliť, spravidla hlásenia KS MV hovorili, že išlo o čin spáchaný „z nerozvážnosti“, ktorý páchatel „veľmi oľutoval“, ako to bolo napr. v prípade traktoristu v januári 1960¹⁸⁰. Napriek tomu, že ešte v roku 1958 prebiehala intenzívna kampaň proti ľudáctvu, spojená s propagandisticky účinne využitým procesom s bývalými členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy, v tomto prípade okresný prokurátor „vzhľadom na jeho triedny pôvod a chovanie“ rozhodol o upustení od jeho trestného stíhania a prípad ukončil profylaktickým opatrením. Navyše denná tlač o antisemitských a fašistických nápisoch vôbec neinformovala, hoci inokedy uverejňovala početné články proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu i proti ľudáctvu.

Na Zväz židovských náboženských obcí v Bratislave bol 13. 1. 1960 doručený anonymný list obsahujúci hákový kríž s textom: „Židia, practe sa. Nech žije veľké Nemecko. Sláva fašizmu.“ V januári 1960 sa viackrát objavili v Spišskom Podhradí protižidovské nápisy. Na verejnom mieste sa tam objavilo staré číslo denníka Gardista a na dvoch domoch bola zoškrabaná omietka, pod ktorou sa nachádzali protižidovské nápisy z čias druhej svetovej vojny. 23. 1. 1960 došlo k výbuchu pri kultúrnom dome, v dôsledku ktorého bolo rozbitých osem okenných skiel a na neďalekom telefónnom stĺpe bol vylepený výtlačok denníka Slovák zo 6. 5. 1941. Na stole P. Davida sa objavilo aj hlásenie ŠtB o vlámaní do židovskej synagógy v Bratislave na Heydukovej ulici, pričom páchatelia rozbili

¹⁷⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi.

¹⁷⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 15, Ohlas na novú územnú reorganizáciu – predloženie správy.

¹⁸⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 1, Správa zo dňa 11. 1. 1960, opis daný s. Hendrychovi, Lenártovi; Tamže, a. j. 5, Správa o situácii v kraji Prešov v súvislosti s novou územnou reorganizáciou; Tamže, a. j. 8, Ohlas na novú územnú organizáciu – správa (KS MV Prešov, 26. 2. 1960); Tamže, a. j. 14, Nová územná organizácia – správa. Pozri aj SNA, fond Slovenská národná rada (SNR), kr. 913, sign. 372/60. Porovn. SNA, fond Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 156, SeIV. 011/60; Tamže, Se 016/60.

luster, lavice, elektrické hodiny a iné predmety, vypáčili skrine s obradnými odevmi a vyryli na ne hákové kríže a znaky SS. Podobne poškodili aj kazateľnicu. Nakoniec otvorili hydrant a nechali synagógu zatopili. V uvedenom čase došlo aj ku vlámaniu do Jedenástročnej strednej školy na Vazovovej ulici, pričom na tabuli boli kriedou napísané nacistické a antisemitské heslá. Na prvom poschodí, na ktorom sa nachádzala busta V. I. Lenina, bol napísaný na podstavci nápis „Jude Achtung“ a hákový kríž, busty V. I. Lenina a K. Gottwalda boli hodené do odpadových mís na WC. Podobne ako v iných prípadoch, ani v tomto „podľa oznámenia KS MV Bratislava páchatel nebol zistený“¹⁸¹. Hákové kríže nakreslené kriedou boli zaznamenané aj na školách v Trnave, pričom ako páchatelia boli označení dvanásťroční žiaci. „Nezistený páchatel“ poškodil v januári 1960 16 pomníkov na opustenom židovskom cintoríne v Reci. V marci 1960 ŠtB v rámci informácie o ohlase na novú územnú reorganizáciu priniesla aj správu o fašistických nápisoch a hákových krížoch v baniach v okrese Prievidza s heslami: „Slovensko Slovákom; Smrť Židom; Do Palestíny; Heil Hitler; Smrť boľševikom; Stávajú hitlerovci, boľševikom sa nechce robiť; Nech žije Nemecko; Sláva tebe, Adenauer a i. Len na začiatku januára v Banskobystrickom kraji zaznamenali dvanásť prípadov výskytu hákových krížov, z toho v ôsmich prípadoch ostal páchatel neznámy a v troch prípadoch išlo o školákov, resp. o jedného robotníka, ktorí sa trestného činu dopustili „z nevedomosti.“ V januári 1960 hlásili výskyt hákových krížov i z Banskej Štiavnice a Fiľakova.

Správa ŠtB z Košického kraja hovorí o 20 prípadoch, keď autormi fašistických nápisov boli školopovinné deti. Nacistické a gardistické nápisy boli objavené aj v popradskej Tatravagónke, v košickom kraji si hákové kríže žiaci, zrejme pod vplyvom kampane v tlači a televízii, kreslili do zošitov. V Spišskom Podhradí bol zatknutý za požičiavanie časopisov z druhej svetovej vojny bývalý príslušník HSLŠ a HG. V súkromných rozhovoroch sa skutočne občas objavili aj priame rasistické výroky, napr. pracovník Východoslovenského múzea v Košiciach Štefan Sviatlo žiadal „Židov, Cigánov a Čechov, ktorí nepracujú, vyhnáť preč.“ Inde zas bývalý príslušník HG vyhlasoval, že „na Židov ide pohroma, ale u nás ich chránia a majú možnosť sa i naďalej roztahovať... V NSR každému komunistovi zavrú ústa a zavrú ho. Doteraz v NSR má byť zatvorených 3 000 komunistov.“ Podobne hovoril aj iný občan: „Na celom svete sa ľudia bránia Židom, lebo vedia, že všetko zlé pochádza od Židov. Vyjadril sa ďalej, že v ZSSR im tiež nejak prištikujú rožky, ale to je vraj málo, pretože za všetkým zlým vo svete stojí bradatý Žid.“ Hoci jednoduchí Židia mali zo šíriacich sa antisemitských nálad strach, košický oblastný rabín Steiner tvrdil, že „prejavu antisemitizmu organizujú komunisti tak, ako to hovoril Adenauer, lebo ináč by sa nemohlo stať, aby sa antisemitizmus prejavil aj v Izraeli.“ Viacero Židov bolo znepokojených mlčaním tlače o prejavoch antisemitizmu i ľahostajnosťou oficiálnych miest o osud židovských cintorínov.

Hákové kríže sa objavovali aj v Žilinskom kraji, pričom za páchatelov ŠtB označovala učňov alebo školskú mládež. V blízkosti celulózky v Ružomberku-Rybárpoli a v iných výrobných podnikoch sa našli protižidovské nápisy. Ich výskyt bol hlásený aj z Martina, Púchova, Považskej Bystrice a Žiliny. V Liptovskom Mikuláši boli zaznamenané anonymné telefonáty miestnym Židom. Prejavu propagácie fašizmu sa objavovali na stenách domov, na ohradách, cestách, na stĺpoch verejného osvetlenia, na WC v žilinskom hoteli Grand a v dielňach Dopravného podniku mesta Žilina. Vyšetrowanie sa skončilo podľa hlásenia prokuratúry takmer bezvysledne, podozrievali jedine dvoch učňov žilinského dopravného podniku, podozrenie sa však ukázalo ako „dostatočne neodôvodnené.“

V Nitrianskom kraji sa koncom roku 1959 vyšetrowalo 7 prípadov propagácie fašizmu, v januári 1960 až 16. V roku 1959 bol za páchatelov všetkých 7 prípadov označený istý občan, ktorý bol pre duševnú chorobu uznaný za nesvojprávneho. V Šuranoch sa zas mladík narodený v roku 1941 uvedeného činu dopustil preto, lebo „čítal o niečom podobnom v novinách a chcel vidieť, aký to bude mať politický odraz u nás.“ Vzhľadom na to, že išlo o robotníka a dosiaľ netrestaného mladistvého, nebol za svoj čin potrestaný. V ostatných prípadoch za páchatela ŠtB označila školskú mládež.

¹⁸¹ SNA, fond Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 156, SeIV. 011/60.

V Bratislavskom kraji od 27. 11. 1959 ŠtB zaregistrovala spolu 36 prípadov propagácie fašizmu, z toho v 22 prípadoch išlo o výskyt hákových krížov a v 7 o písanie výhražných protizidovských, resp. iných fašistických výhražných listov a v 2 prípadoch o rozširovanie letákov. V šiestich prípadoch ŠtB hovorila o antisemitských a fašistických prejavoch zo strany „bývalých ľudí.“ Podľa toho istého hlásenia v piatich odhalených prípadoch kreslenia hákových krížov sa ich páchatelia dopustili „z nerozvážnosti“ a prípady sa skončili profylaktickými opatreniami, resp. prokurátorským pohovorom. Iba jeden učeň, syn robotníka, bol stíhaný za propagáciu fašizmu. 28. 1. 1960 na Vajanského nábreží našli 250 letákov s nápisom „Smrť komunizmu“ a s údajným „fašistickým dvojkřížom“. Tieto letáky sa v Bratislave objavili už štvrtý raz. O tri dni neskôr sa objavilo päť letákov napísaných na písacom stroji na rozličných miestach s nápisom: „Smrť židobolševizmu... Preč so židobolševizmom, proti novej mzdovej sústave – podniky, závody a banky sú v rukách židobolševikov... Smrť diktátorovi Novotnému.“ V marci 1960 bratislavská ŠtB hlásila odhalenie rozširovateľky ďalších 300 letákov obsahujúcich hákové kríže. Išlo o invalidnú dôchodkyňu chorú na TBC, ktorá letáky rozhodila pred budovami mestského a krajského výboru KSS a pred sídlom Zboru poverenikov a chcela tak upozorniť na svoju ťaživú sociálnu situáciu. Letáky s fašistickým obsahom boli hlásené aj z Trnavy, hákové kríže hlásili z Hlbokej cesty a iných miest (na oknách električiek, na školách, vo vlakoch, pri národných výboroch i na cestách – napr. neďaleko obce Gbely). Fašistické letáky boli doručované i viacerým ľuďom židovského pôvodu. Nacistické symboly sa objavili na židovskom cintoríne v Sološnici. Krajskému prokurátorovi JUDr. Winterovi a do redakcie Rudého práva boli doručené výhražné a fašistické listy. Anonymy sa posielali aj jednotlivým Židom. Podobne ako v Košickom kraji, i v Bratislave „medzi bývalými ľuďmi, trockistami a tiež niektorými osobami židovského pôvodu sa začína šíriť názor, že pôvodcami takýchto prejavov sú samotní Sovieti, aby takto mohli diskreditovať NSR a získať argumenty pred schôdzkou na najvyššej úrovni.“

Podobne hákové kríže boli hlásené z Prešovského kraja (Prešov, Bardejov, Vranov, Veľké Kapušany, Humenné, Vranov nad Topľou) a objavovali sa na železničných staniaciach, na stenách domov a WC verejných budov. Kým spravidla ich kreslili buď duševne choré osoby alebo učni, resp. žiaci základných škôl potom, ako im učitelia vysvetľovali „výčiny fašistov v západných štátoch“, podobne ako v iných regiónoch Slovenska aj tam viacerí miestni Židia obdržali rasistické a výhražné anonymy. V januári 1960 istý učeň v Michalovciach nakreslil 10 hákových krížov a rozšíril 26 letákov s textom „Bojujte proti Sovietskemu zväzu“, „ČSM – to sú zradcovia“ a „Nech sa hlási ten, kto chce zradiť vlasť.“ Jeho prípad bol „vzhľadom na jeho triedny pôvod“ ukončený prokurátorským pohovorom za prítomnosti matky a učiteľa. Hákový kríž sa objavil aj v zamagurskej obci Veľká Franková.

Hoci územnú reorganizáciu v roku 1960 i schválenie novej Ústavy Československej socialistickej republiky, ktorá znamenala odbúranie väčšiny kompetencií slovenských národných orgánov i likvidáciu niektorých podstatných vonkajších atribútov autonómie Slovenska, slovenská verejnosť prijala pasívne a bez prejavov otvoreného nesúhlasu, neznamená to, že s uvedenými krokmi súhlasila. Z reakcií obyvateľstva však vyplýva, že napriek značnej nespokojnosti v roku 1960 sa slovenská spoločnosť nachádzala v stave značnej atomizácie a vzhľadom na kontrolu masmédií zo strany štátu bola znemožnená akákoľvek slobodná výmena informácií. Slovenská spoločnosť sa v roku 1960 ešte nemohla spamätať z otrasov druhej polovice 50. rokov, z previerok v rokoch 1958-1959, ktoré postihli značnú časť politických a intelektuálnych elít, z prebiehajúcej kampane proti cirkvám a tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu i z kampane proti revizionizmu ako aj z politicky motivovaných procesov proti príslušníkom stredných vrstiev a tzv. starej inteligencie, ako aj z procesov proti príslušníkom Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v roku 1958 propagandisticky intenzívne využitých nielen proti zvyškom ľudáctva, ale aj proti rímskokatolíckej cirkvi a tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Rok 1960 bol zároveň rokom dovŕšenia kolektivizácie poľnohospodárstva, ktorá v rokoch 1957-1960 bola znova sprevádzaná rozsiahlymi represáliami. Verejnosť bola navyše hypnotizovaná masívnou propagandistickou kampanou k 15. výročiu oslobodenia Československa Sovietskou armádou, ktorá vyznela ako demonštrácia sily a úspechov komunistického režimu i príslubov skorej perspektívy komunizmu. Vedenie KSČ v tzv. diskusií o

novej ústave dávalo priestor iba názorom, ktoré boli ešte radikálnejšie, ako oficiálne prezentované názory uvedené v oficiálnych dokumentoch.

V takejto situácii, v spoločnosti traumatizovanej neistotou vyplývajúcou z neustálych politických čistiek i súdnych i mimosúdnych perzekúcií je prirodzené, že v prevažnej väčšine reakcií išlo u všetkých občanov o osobnú existenciu a len v niektorých prípadoch hodnotili tzv. reorganizáciu „z hľadiska spoločenského záujmu“, ako sa uvádza v jednom z početných hlásení ŠtB o náladách verejnosti.¹⁸² Hoci možno povedať, že tzv. územnú reorganizáciu obyvateľstvo vnímalo v prvom rade ako jednu z ďalších kádrových čistiek, nacionálny aspekt mal tiež veľmi významné postavenie v postojoch občanov. Vzhľadom na to, že pripravované opatrenia znamenali priam existenčné ohrozenie značnej časti občanov, ich pozornosť sa, pochopiteľne, sústreďovala na otázky spojené s riešením najakútnejších individuálnych problémov, prípadne na problémy vo svojej obci a svoju politickú nespokojnosť občania obmedzovali iba na výroky prednesené v súkromných rozhovoroch. Z výrokov vyplýva aj skutočnosť, že v roku 1960 už verejnosť až na málopočetné výnimky považovala existenciu komunistického režimu za nezvratný fakt, ktorému sa treba prispôbiť a tomu prispôbila i svoje individuálne očakávania, i očakávania priebehu udalostí vo vnútornej politike. Možno povedať, že v tomto období sa verejnosť už vzdala nádejí na zmeny, ktoré boli zreteľné ešte v roku 1956. Veľká časť obyvateľstva radšej ako cestu politickej aktivity, ktorú považovala za beznádejnú, volila cestu uplatniť sa prostredníctvom využívania tradičných rodinných a klientelistických väzieb v spoločnosti, ktoré komunistický režim v čoraz väčšej miere toleroval ako stabilizačný faktor. Z hlásení ŠtB vyplýva, že obyvateľstvo nevenovalo nijakú pozornosť skutočnosti, že nová ústava napr. v článku 4 kodifikovala mocenský monopol KSČ, pretože ho pravdepodobne už dávno považovalo za reálny fakt.

Nemožno však prehliadnúť celý rad iných stabilizačných faktorov. Jedným z najdôležitejších bola rastúca industrializácia a urbanizácia Slovenska, vďaka čomu i napriek zaostávaniu poľnohospodárstva a vidieka značná časť obyvateľstva získala nádej na sociálny vzostup. Komunistická moc navyše dokázala argumentovať znižovaním cien. Propagandisticky sa intenzívne využilo aj to, že od roku 1960 začali žiakom v školách bezplatne zapožičiavať učebnice. V roku 1960 boli prijaté aj ďalšie opatrenia, ktorými sa zlepšila materiálna situácia sociálne najslabších vrstiev – dôchodcov a rodín s deťmi. Od rokov 1959-1960 navyše prestala byť represia bežnou súčasťou každodenného života občanov, pretože začali vznikať tzv. súdružské sudy, resp. priestupkové komisie pri národných výboroch, umožňujúce riešiť drobné delikty mimosúdnou cestou a využívať už spomínané klientelistické väzby na obecnej, podnikovej, resp. regionálnej úrovni. Komunistický režim demonštroval svoju silu aj uskutočnením rozsiahlej amnestie, vďaka ktorej sa na slobodu dostala väčšina politických väzňov, pričom však neváhal už v roku 1960 znova prikročiť k prenasledovaniu svojich odporcov (napr. tajného biskupa rímskokatolíckej cirkvi Jána Ch. Korca). Nazdávam sa tiež, že ďalším stabilizačným faktorom sa paradoxne stala aj rozsiahla výmena na postoch tajomníkov MNV, predsedov JRD a po reorganizácii okresov aj okresných funkcionárov, ktorých obyvateľstvo Slovenska, vo svojej väčšine žijúce na vidieku, vnímalo ako bezprostredných predstaviteľov moci i bezprávia, páchaného režimom napr. počas kolektivizácie i protináboženských kampaní, ako ľudí, ktorí napr. bránili deťom režimu nepohodlných osôb študovať a s ktorými bolo obyvateľstvo v každodennom kontakte. Títo ľudia patrili v období stabilizácie komunistického režimu k jeho výkonným predstaviteľom a ich odchod obyvateľstvo prijalo s úľavou.

The New Constitution of Czechoslovakia in 1960 and the Slovak Society

My research is based on the un-published archival documents that deal with the reaction of the inhabitants of Slovakia on the adopting of a new constitution in 1960 and on the administrative manner how they are expressed in the reports of the regional organs of the State Security (Ministry of Interior Affairs) to the Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia Pavol David. Such reports are the most important sources about the public opinion in these period because

¹⁸² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, a. j. 82, Skúmanie verejnej mienky občanov – reorganizácia územná.

the sociological analyze of the public opinion in this time didn't exist. The people were concentrated mostly on the administrative reform in the regions that meant the unification of the municipalities and the smaller regions to bigger. These reform had a big influence on the every day life of the high number of the people – not only on the state or Party officials that lose their power positions but on the employees of the huge number of the institutions and enterprises. The people in the southern part of Slovakia protested against the unification of the Slovak villages or regions with the Hungarian or against the unification of the rich collective farms with the poor. There was an attempt of the regional Party and state elite in the south-eastern part of Slovakia to create a separate Hungarian region and on the north-eastern part of Slovakia to create a separate Ukrainian region. The people were worried on the danger of the backwardness of their regions or cities that should lost it's status of the regional centers. The priests, mostly the catholic priests, expressed their fear of the liquidation of the churches. The officials that lost their positions tried by the way of the intervention of their friends or relatives to preserve their place of employment. There was an attempt to nominate them on the leading positions in the collective farms or in the municipal organs, but they rejected such proposals or accepted it only after the promise of the higher salary. Although the discussion about the administrative reform was on the lowest level allowed when there were the attempts on the critic after the taking of the decision, the discussion became punished. It was happened for example in the village of Budmerice near Bratislava where the municipality and Party official where imprisoned because they didn't accept the decision that the village will be not in the region of Bratislava, but Trnava. There were reported a lot of conflicts within the state and Party apparatus. Before the elections in the new municipal and regional administrative organs were mentioned a lot of cases of protests of the inhabitants against the new candidates. The administrative reform was realized in the same time as the constitutional reform. How I reminded before the first of the mentioned reform was in the center of the concentration of the inhabitants because it has an influence on their daily life. But in the reports is mentioned the reaction of the people on the constitutional reform as well. The main point of private discussions in Slovakia was the dissolving of the Corps of Commissaries and the liquidation of the Slovak autonomy. The dominant opinion was that it was the violation of the Program of the Government from Košice (1945) where the autonomy of Slovakia was guaranteed and the demonstration of the dominant position of the Czechs in Czechoslovakia. The both of the reforms were in the public opinion interpreted like the wave of the political purges because there lost it's work a lot of the people because their class or political origins. There were broadly spread the rumor in that Slovakia will become a part of USSR. The people in their private discussions were not concerning with the codification of the leading role of the Communist Party and the ideological monopoly of the marxism-leninism so much because it was a reality already from 1948. The fear of the private existing disabled the ability of the society to the self-organization and there were no any forms of an organized resistance in Slovakia mentioned. On the other side the administrative reform was in one aspect accepted within the inhabitants in positive manner. On the lower levels of the power there were replaced a lot of "old" Party and state official that were in power in the 50's – in the years of the strongest terror and collectivization of an agriculture. These people in the eyes of the great part of the simple inhabitants became the symbol of the power more than it's representants on the highest levels. It was visible especially in the backward regions of Slovakia. In the lot of the cases were in the connection with both of the reforms mentioned the demonstrations of an antisemitism. Successful was an attempt of the power to change the attention of the inhabitants for example on the manifestations of neo-fascism in Western countries by the organizing of them in Slovakia as well. Although we can tell that the reforms were seen by the Slovak citizens on the first place like one of the political purges, the national aspect had in the opinions of inhabitants important role. But they were concentrate on the resolving of their private existence problems. Only in exceptional cases they didn't consider the Communist regime like the irrefutable reality and they accomodated to these fact their expectations.

Marušiak, Juraj: *Schválenie novej československej ústavy v roku 1960 a slovenská spoločnosť (Adopting of the New Constitution of Czechoslovakia in 1960 and the Slovak Society)*, **Conference „Relations between Czechs and Slovaks“ organized by Technical University of Liberec, Faculty of Pedagogical Studies on 24th August 1999**

Prvý raz publikované:

Marušiak, Juraj: Schválenie novej československej ústavy v roku 1960 a slovenská spoločnosť. In: Česko-slovenské vzťahy - Slovensko-české vzťahy. Technická univerzita v Liberci, Liberec 2000, s. 115-135, cena približne 100,- Kč

Štát a súkromná iniciatíva v druhej polovici 50. rokov

Obdobie druhej polovice 50. rokov v ekonomickej sfére charakterizuje, najmä po celoštátnej konferencii KSC v júni 1956, predovšetkým opätovný akcent na rozvoj ťažkého priemyslu a nová vlna kolektivizácie poľnohospodárstva. Po nej tzv. socialistický sektor (t.j. štátny a družstevný) nadobudol na dedinách koncom 50. a začiatkom 60. rokov jednoznačnú prevahu a jednotliví hospodáriaci roľníci sa len v obmedzenej miere udržali v horských a podhorských oblastiach. Návrat k ekonomickým prioritám obdobia stalinizmu bol výsledkom porážky politiky tzv. nového kurzu vo februári 1955, realizovanej predovšetkým vtedajším sovietskym predsedom vlády Georgijom M. Malenkovom. Na rozdiel od NDR a čiastočne aj Maďarska, kde po „odmäku“ v rokoch 1953 – 1954, resp. v prípade Poľska po roku 1956 štát s ohľadom na uspokojenie materiálnych potrieb obyvateľstva akceptoval nutnosť koexistencie so súkromným sektorom v obmedzenom rozsahu, v Československu k podobným ústupkom nedošlo. Vo všetkých týchto krajinách boli vedúci predstavitelia komunistických strán k nim donútení pod vplyvom občianskych nepokojov, ktoré sa po vlne vystupovania roľníkov z JRD v Československu podarilo zažehnať.¹⁸³

Napriek skutočnosti, že Ústava 9. mája, prijatá bezprostredne po nastolení mocenského monopolu KSČ, garantovala nielen ochranu drobného a stredného podnikania, ale aj existenciu súkromného sektora (vlastníctvo podnikov do 50 zamestnancov, pôdy do 50 ha)¹⁸⁴, o kolektivizácii súkromného poľnohospodárstva sa začali orgány KSČ uvažovať ešte v marci 1948 a nátlak na živnostníkov sa začal pripravovať od júna 1948.¹⁸⁵ Kým proces kolektivizácie československého poľnohospodárstva prebiehal relatívne pomaly, zoštátnenie tzv. mestskej malovýroby, t.j. živnostníkov, obchodníkov a remeselníkov prebehlo v podstate na samom začiatku „zakladateľského obdobia“ komunistického režimu. K najväčšiemu úbytku živnostníkov došlo už v rokoch 1949 – 1951.¹⁸⁶ Možno súhlasiť s konštatovaním J. Peška, že už roku 1952 živnostenské podnikanie prakticky zaniklo a stratilo reálny význam v hospodárskom živote spoločnosti.¹⁸⁷

Roku 1930 žilo v celej ČSR 919 970 drobných živnostníkov a remeselníkov, ktorí tvorili spolu 6,6% obyvateľstva. Z tohto počtu ich v Česku žilo 726 210 (6,8% obyv.), na Slovensku 193 760 (5,8% obyv.). Roku 1950 počet živnostníkov v Československu klesol na 504 551 (4,1% obyv.), na začiatku roku 1957 ich bolo už len 159 000 (1,2% obyv.). V Česku ich roku 1950 bolo 387 161 a tvorili 4,4% obyvateľstva, na Slovensku ich v tom istom čase žilo 117 390 a tvorili 3,4% obyvateľstva. Roku 1957 ich počet v Česku poklesol na 128 000 (1,4% obyv.), na Slovensku ich podľa údajov Slovenského štatistického úradu bolo 31 000 (0,8% obyv.).

Socializácia prebiehala najrýchlejšie v rokoch 1950 – 1951. Počas prvej päťročnice (1949 – 1953) poklesol počet všetkých živnostníkov v ČSR o 331 413, počet pracovníkov v živnostenskom sektore klesol o 850 749. V Česku ubudlo 270 615 živností a 708 300 pracovníkov, na Slovensku 60 798 živností a 142 449 pracovníkov.¹⁸⁸ Zo správy poverenika miestneho hospodárstva Alexandra

¹⁸³ Barnovský: Prvé symptómy destalinizácie v Česko – Slovensku (marec 1953 – február 1956). In: Pokus o reformu. TRIAN, Banská Bystrica 1999, Pástor, Z. – Štefanský, M. (eds.), s. 22-23; Hlavová, V.: Signály dysfunkčnosti procesu kolektivizácie v roku 1953 v Československu a ich recepcia v decízno-politickej sfére. In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, Banská Bystrica 1997, Štefanský, M. – Zágoršková, M. (eds.), s. 83-90.

¹⁸⁴ Ústava ČSR a predpisy s ní souvisící. Orbis, Praha 1955, s. 14.

¹⁸⁵ Kaplan: Nekrvavá revoluce. Mladá fronta, Praha 1993, s. 221-222.

¹⁸⁶ Tamže, s. 222-223.

¹⁸⁷ Pešek, J.: Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948-1953. Historický ústav SAV – Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 1998, s. 229-230.

¹⁸⁸ Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Predsedníctvo SNR (P SNR), kartón (kr.) 411, Súkromné živnosti na Slovensku v rokoch 1930 – 1956 (1958).

Horáka z konca júla 1957¹⁸⁹ vyplýva, že kým 31.12.1948 na Slovensku pôsobilo 31 411 remeselníkov-živnostenských závodov s celkovo 79 050 zamestnancami, 1.3.1950 ich bolo už len 21 133 (38913 zamestnancov), ku koncu septembra 1952 ich zostalo už len 7 026 (7 216 pracovníkov). Tento pokles kontinuálne pokračoval až do konca roku 1954, keď v súkromnom sektore pôsobilo už iba 6 003 závodov a 6 077 zamestnancov. Došlo teda k poklesu počtu živnostníkov o takmer 80%, počet pracovníkov v súkromných podnikoch klesol o 88%. Roku 1952 pracovalo v živnostenskom sektore v námezdnom pomere 190 ľudí, o dva roky neskôr už len 74.

V rokoch 1948 – 1950 proces likvidácie súkromného sektora v mestách prebiehal v podstate živelne, mocenské orgány v regiónoch sa riadili vystúpeniami, resp. listami vedúcich predstaviteľov KSČ. Stavom remeselných živností sa zaoberalo vedenie KSČ 17.4.1950. Správa poukazovala na nezákonný postup národných výborov, na neprípustné formy nátlaku na remeselníkov, aby sa zriekli podnikania i na nepatričnú snahu rýchlo likvidovať všetkých drobných remeselníkov bez ohľadu na zaistenie služieb obyvateľstvu. Vedenie KSČ poverilo ministerstvá a okresné národné výbory vypracovať plány likvidácie súkromných remesiel.¹⁹⁰

Pre podniky, ktoré roku 1950 podliehali centrálnemu plánovaniu a ktoré patrili do Ústredného zväzu československého priemyslu, bol vypracovaný plán P, pre menšie živnosti, najmä v oblasti remesiel a dopravy, zas platili plány R, zostavované pre jednotlivé okresy. Tie sa skladali z dvoch častí. Prvá pozostávala z návrhu optimálnej siete remesiel a dopravy, druhú, vlastný plán R, tvoril osobitný plán začlenenia. Optimálna sieť mala určiť počet prevádzkárni a pracovníkov, aby pri vhodnom rozmiestnení boli uspokojené potreby obyvateľstva. Druhá časť sa zaoberala vhodnosťou začlenenia konkrétnych súkromných podnikov do podnikov národných, komunálnych a družstevných. Boli v ňom uvedené aj podniky, ktorých vyvlastnenie nebolo hospodársky žiadúce a podniky, ktoré mali najmä z hospodárskych a sociálnych dôvodov zostať v súkromných rukách. „V praxi sa však tieto smernice často prekračovali,“ uvádza sa v správe A. Horáka. Okrem uvedených plánov sa na zdecimovaní súkromného sektora na Slovensku podieľala akcia zakladania základnej evidencie živností. Podľa A. Horáka sa „vo väčšine okresov vymkla z tohto rámca a chápala sa ako hromadné odnímanie živností bez ohľadu na potreby obyvateľstva.“ Živnostníkov ďalej postihovali rozličné opatrenia v oblasti daní a zásobovania, nedostatok tovaru, resp. existencia prídelového systému na niektoré tovary, z ktorého boli živnostníci neraz vylúčení. Podľa A. Horáka do menovej reformy roku 1953 práve prídelový systém patril k hlavným príčinám poklesu počtu živnostníkov v rokoch 1950 – 1952. Živnostníci sa vzdávali živností pre chorobu alebo starobu len v ojedinelých prípadoch.

K určitej zmene vo vývoji živnostenského sektora došlo roku 1955. V tom čase už nedostatok tovaru vo voľnom predaji stratil svoj význam, živnostníci sa zásobovali prostredníctvom maloobchodnej siete, s výnimkou úzkoprofilového tovaru. Začiatkom 50. rokov boli živnostníci diskriminovaní aj prostredníctvom systému prídelovania pracovných síl. Aj úloha tohto systému v polovici 50. rokov poklesla.¹⁹¹ V súvislosti s politikou tzv. nového kurzu, ktorá priniesla v rokoch 1953 – 1955 prudký rast životnej úrovne,¹⁹² došlo v niektorých oblastiach k určitému uvoľneniu štátnej kontroly nad spoločnosťou. Pokračoval proces rozpadu JRD, k určitej liberalizácii došlo aj v politike voči tzv. starej inteligencii. Jedným z prejavov obmedzenej liberalizácie komunistického režimu na Slovensku bola aj miernejšia politika voči súkromným živnostníkom. Napriek tomu pre súkromný sektor platili rozličné obmedzenia, v dôsledku ktorých v obchode a službách naďalej zaujímal marginálne postavenie.

¹⁸⁹ SNA, f. Úrad predsedníctva Zboru povereníkov (ÚPZP) – Zasadnutia Zboru povereníkov (ZP), kr. 270, Zasadnutie ZP 25.7.1957 – Správa o opatreniach finančnej a úverovej sústavy na úseku živnostenského sektora v zmysle uznesenia vlády z 25. 5. 1957.

¹⁹⁰ Kaplan, K.: c. d., s. 223.

¹⁹¹ SNA, f. ÚPZP – Zasadnutia ZP, kr. 270, zasadnutie ZP 25. 7. 1957 – Správa o opatreniach finančnej a úverovej sústavy na úseku živnostenského sektora v zmysle uznesenia vlády z 25. 5. 1957.

¹⁹² Barnovský, M: c. d., s. 23.

Určitú liberalizáciu postupu moci voči živnostníkom umožňovalo uznesenie vlády č. 1331 z 20.7.1954 o vývoji výroby spotrebného tovaru a služieb v miestnom priemysle, komunálnom hospodárstve a výrobných družstvách. Na toto uznesenie nadväzovala smernica Povereníctva miestneho hospodárstva č. 132/1955 Zb. inštrukcií.¹⁹³ Smernica na jednej strane umožňovala živnostníkovi udeliť, resp. odňať živnostenské povolenie na základe „verejného záujmu“, čo sa dalo vykladať účelovo. Na druhej strane vymedzovalo úlohu živnostenského sektora tam, kde požadované služby tzv. socialistický sektor „nemôže v rozhodujúcom čase a na určitom mieste buď vôbec alebo dostatočne a včas zabezpečiť.“ Týkalo sa to najmä opravárenstva a drobnej výroby. Pri udeľovaní živnostenských oprávnení sa mali hlavne na vidieku „skúmať hospodárske dôvody a dôvody verejného záujmu“. Hlavne na vidieku sa malo zvažovať, či „je tam účelné a hospodárne, aby určitý okruh činností zabezpečovali podniky socialistického sektora“. Podľa týchto smerníc bola odlišná situácia v mestách a na vidieku, kde poľnohospodárstvo po intenzívnej vlne likvidácie súkromného sektora začiatkom 50. rokov pociťovalo nedostatok kováčov, kolárov, sedlárov, pokrývačov a ďalších remeselníkov. Verejný záujem sa teda roku 1955 vykladal ako zabezpečenie potrieb obyvateľstva: „Povoľujúci orgán sa nemá spokojiť len so zistením, že je tu podnik socialistického sektoru, ktorý má zabezpečovať službu, ale má aj posúdiť, či tento podnik stačí službu obyvateľstvu zabezpečovať. Podľa neustále sa množiacich sťažností možno povedať, že odbory a správy miestneho hospodárstva nevyužili dostatočne možnosti dané im týmito smernicami, aby zabezpečili v dostatočnej miere služby obyvateľstvu“. V prvom rade sa predpokladala liberalizácia „živnostenskej politiky“ na vidieku. Hlavné nedostatkové služby a remeslá boli na dedinách kováčstvo, kolárstvo, sedlárstvo, zámočníctvo, klampiarstvo, vodo- a elektroinštalatérstvo, sklenárstvo a pokrývačstvo. V mestách sa mali prednostne povoľovať nové živnosti hlavne v oblasti umeleckých remesiel. V spomínaných odvetviach bola živnostníkom povolená aj výchova učňovského dorastu.

Pôsobenie živnostenského sektora však štátne orgány vnímali ako nutné zlo a jeho oživenie boli ochotní pripustiť iba v najnutnejších prípadoch. Živnostenské oprávnenie sa malo udeľovať najmä dôchodcom a občanom so zníženou pracovnou schopnosťou. V ich prípadoch sa predpokladalo ponechanie povolenia i v prípade, že išlo o živnosť štátnymi orgánmi označovanú za „hospodársky nadbytočnú.“ Smernice zásadne zakazovali udeľovať oprávnenia ľuďom, ktorí by chceli opustiť podniky tzv. socialistického sektora ako aj tým, ktorí boli zo štátnych podnikov prepustení alebo vylúčení z JRD pre „závadné chovanie.“ To isté platilo pre ľudí odsúdených za prejavy nepriateľského postoja k ľudovodemokratickému zriadeniu, resp. sa dopustili trestných činov zo ziskuchtivosti a ohrozenia hospodárskych záujmov republiky. Výnimku tvorili prípady ľudí, ktorí v štátnych podnikoch alebo družstvách vykonávali práce nezodpovedajúce ich kvalifikácii, resp. boli prepustení podniku pri znižovaní stavu zamestnancov. Kompetentné orgány však mali v prvom rade posúdiť, či nie sú iné možnosti zapojenia žiadateľa do „socialistického sektora“. Živnostníci museli mať v povolení na výkon činnosti rozsah a obvod svojej pôsobnosti, „spravidla“ nemali zamestnávať cudzie pracovné sily. Povolenie mohlo mať iba časovo obmedzenú platnosť, platilo len v obvode pôsobnosti ONV, ktorý povolenie udelil. V najlepšom prípade mohla byť jeho platnosť rozšírená aj na iné okresy príslušného kraja, v nijakom prípade však nemohlo platiť vo viacerých krajoch zároveň. Národné výbory boli povinné presviedčať občanov, ktorí sa rozhodli opustiť podniky socialistického sektora alebo súkromne podnikáť popri zamestnaní, že je ich povinnosťou starať sa hlavne o zlepšenie výroby a služieb pre obyvateľstvo v podniku, kde pracujú. Osobitne negatívne bolo hodnotené vykonávanie živnosti popri zamestnaní, po skončení pracovnej doby: „...pôsobí nepriaznivo na ich (t.j. zamestnancov – pozn. aut.) pracovný výkon, vedie k poškodzovaniu podniku ... má za následok pokles záujmu o prácu v podniku.“ Povereníctvo predpokladalo, že takýto živnostník sa bude usilovať získať pracovný materiál v prvom rade pre seba, až potom pre zamestnávateľa a mohlo by prípadne dôjsť aj k jeho krádežiam. O tom, že štátne orgány v skutočnosti nemali záujem o oživenie drobného

¹⁹³ Smernice Povereníctva miestneho hospodárstva č. 132/1955 Zb. inštr. o nastupovaní a zrušovaní súkromnej živnostenskej alebo inej samostatnej zárobkovej činnosti z 20.7.1955. In: Zbierka inštrukcií pre výkonné orgány národných výborov, čiastka 14.

súkromného podnikania, svedčí aj skutočnosť, že pri odôvodňovaní rozhodnutia o udelení, resp. zamietnutí živnostenského oprávnenia sa uvedené smernice nesmeli spomínať.

Napriek uvedenému nariadeniu však najmä v druhom polroku 1955 došlo k zmene oficiálnej politiky voči súkromnému sektoru v mestách i na vidieku. Znova sa kládol silnejší dôraz na zakladanie JRD, na dedinách bolo usporiadaných niekoľko zastrašujúcich tzv. kulackých procesov. Roku 1955 sa uskutočnilo viacero nárazových akcií, postihujúcich sektor tieňovej ekonomiky – napr. proti tzv. čiernym stavbám, na zisťovanie množstva neodovz danej masti a kože zo zakáľačiek, evidenciu hospodárskych zvierat a na kontrolu výrubu dreva. Kým roku 1954 orgány národných výborov prerokovali 58 676 priestupkov, o rok neskôr ich už bolo 89 014. Stíhali predovšetkým priestupky v oblasti stavebníctva (7 714 prípadov), ale roku 1955 bolo za rozličné priestupky stíhaných aj 1 360 obchodníkov a živnostníkov.¹⁹⁴ Ako konštatuje správa Slovenského štatistického úradu,¹⁹⁵ „socialistický sektor... nestačil kryť v plnej miere vzrastajúce potreby národného hospodárstva a obyvateľstva. V rokoch 1954 – 1956 bol proces socializácie spomalený, v celej ČSR poklesol počet živností o 2 976, ale na Slovensku národné výbory pristupovali k vydávaniu živnostenských oprávnení liberálnejšie, ich počet stúpol o 1 225. Len roku 1955 sa zvýšil, na základe zvýšených požiadaviek od obyvateľstva, o 2 405. Podľa SŠÚ na Slovensku ku dňu 31.12.1955 evidovali celkovo 9 294 živnostenských závodov s 9 473 pracovníkmi. Mladších ako 40 rokov z nich bolo iba 1 436, prevažovali medzi nimi ľudia vo veku 40 – 60 rokov (6 004). Starších ako 60 rokov spomedzi nich bolo 1944. Roku 1955 v živnostenskom sektore námezodne pracovalo 179 ľudí.

Vzrast bol zaznamenaný predovšetkým v oblasti výrobných remesiel, kovospracujúcich, drevospracujúcich živností, v odbore textil, odev, výživa, stavebná výroba, záhradníctvo a doprava. Poverenictvo financií však evidovalo viac živnostníkov ako štatistický úrad (roku 1956 12-13 tis.). Štatistický úrad evidoval živnostníkov len podľa platného živnostenského oprávnenia do 31.12. príslušného roku. Nezisťoval tie, ktoré zanikli pred týmto dátumom, kým Poverenictvo financií evidovalo stav počtu platiteľov živnostenskej dane v priebehu celého roka, bez ohľadu na to, či platiteľ je držiteľom živnostenského oprávnenia alebo nie. Preto sa v štatistikách poverenictva financií objavoval jeden daňový poplatník aj viackrát.

Vývoj počtu pracovníkov v súkromno-živnostenskom sektore ilustruje aj Tabuľka 1, informujúca o vývoji počtu zamestnancov v tomto sektore pripadajúcich na 1 000 obyvateľov. Vyplýva z nej, že kým do roku 1953 ich počet v rámci celého Československa, ako aj v českých krajinách a na Slovensku kontinuálne klesal, v období rokov vývoj nadobudol odlišný trend. Hoci v rámci celej ČSR a v Česku sa ich počet naďalej znižoval, na Slovensku sa ich počet zvýšil z 2,1 roku 1953 na 2,3 roku 1956, u výrobných remesiel z 1,5 (1953) na 1,6 (1956).

¹⁹⁴ SNA, f. Poverenictvo vnútra – Kolégium povereníka (PV-KP), Kolégium povereníka 7.3.1956, inv. č. 122, Správa o výkone trestnej právomoci orgánov národných výborov.

¹⁹⁵ SNA, f. P SNR, kr. 411, Súkromné živnosti na Slovensku v rokoch 1930 – 1956 (1958).

Tabuľka 1. - Počet pracovníkov v živnostiach na 1 000 obyvateľov (Stav ku koncu príslušného kalendárneho roka)

	Spolu živností			Z toho výrobné remeslá		
	ČSR	Česko	Slovensko	ČSR	Česko	Slovensko
1948	73,3	84,9	43,5	37,2	42,8	11,2
1950	34,6	39,5	21,9	18,7	21,6	11,2
1953	4,2	5,0	2,1	2,6	3,0	1,5
1956	3,8	4,3	2,3	2,2	2,5	1,6

Zdroj: SNA, f. P SNR, kr. 411, Súkromné živnosti na Slovensku v rokoch 1930 – 1956 (1958).

V celej ČSR pracovalo koncom 1956 v súkromnom obchode 4 246 ľudí, z toho na Slovensku 706. V súkromných pohostinstvách v celej ČSR pracovalo 2 141 ľudí, na Slovensku 7. V priebehu roku 1955 podľa Slovenského štatistického úradu vzrástol počet živnostenských závodov celkovo o 2 405, t.j. o 34,9%. Pribudli živnostenské závody v oblasti výrobných remesiel (o 1 051, t.j. o 20,3%), hlavne u kovospracujúcich, textilných a odevných, drevospracujúcich a potravinárskych remesiel. Najväčší však vzrástol počet živnostenských závodov v odbore stavebníctva (o 745, t.j. o 405,6%), záhradníctva (o 203, t.j. o 751,9%) a dopravy (o 549, t.j. o 243,6%).

Hoci na východnom Slovensku koncentrácia živnostenských závodov nebola vysoká, v Košickom kraji pribudlo 694 nových živností, ktoré zamestnávali 709 pracovníkov. V Prešovskom kraji vzniklo 349 nových živnostenských závodov, v ktorých pracovalo 368 pracovníkov. Pribúdali teda najmä v najmenej rozvinutých regiónoch, kde štátny, resp. družstevný sektor boli v najmenej miere schopné uspokojovať požiadavky obyvateľstva a kde sa roku 1953 najviac prejavovala nespokojnosť verejnosti. Živnostenské závody ďalej pribúdali predovšetkým v západoslovenských krajoch, kde už predtým bola ich koncentrácia najhustejšia (v kraji Bratislava pribudlo 52 živnostenských závodov a počet pracovníkov stúpol o 75, v Nitrianskom kraji pribudlo 601 živností so 625 pracovníkmi). Najmenší prírastok bol zaznamenaný v kraji Banská Bystrica (407 závodov a 405 pracovníkov) a Žilina (302 závodov a 314 pracovníkov).

Roku 1956 však počet pracovníkov v živnostenskom sektore v porovnaní s rokom 1955 mierne poklesol, s výnimkou záhradníctva. Podľa údajov SŠÚ, ktoré sa teda výrazne odlišujú od údajov, ktoré mal k dispozícii Zbor povereníkov, roku 1955 na Slovensku pracovalo v tomto sektore 9 473 ľudí, o rok neskôr 8 873 a roku 1957 už iba 8 212. Pracovali predovšetkým vo výrobných remeslách (rok 1955 – 6 362; 1956 – 5 946; 1957 – 5 520), ich podiel dosahoval roku 1957 takmer 70%, kým roku 1948 nedosahoval ani 50%. Nacionalizácia teda postihovala v prvom rade súkromných obchodníkov. V prípade remesiel, vzhľadom na obmedzené možnosti štátneho, resp. družstevného sektora zabezpečiť obyvateľstvu požadované služby, zoštátnovanie postupovalo pomalšie. Koncom roku 1956 na Slovensku prakticky zaniklo zamestnávanie námezdnych pracovných síl v živnostenskom sektore. Koncom roku 1956 zamestnávalo 47 135 prevádzkovateľov živností v celej ČSR 2 699 námezdnych pracovníkov, z toho na Slovensku 8 694 prevádzkovateľov zamestnávalo len 174 zamestnancov. Uvedené čísla však nezahŕňajú ľudí, ktorí v súkromnom sektore pracovali bez oficiálneho povolenia. V živnostenskom sektore zostávali pracovať hlavne starší ľudia. K 31.12.1956 len 17,1% pracovníkov v tomto sektore sa narodilo po roku 1918, až 62,3% sa narodilo v rokoch 1898 – 1917, pred rokom 1897 sa narodilo 20,6% pracovníkov v živnostenskom sektore.

Podľa správy, ktorú na zasadnutí Zboru povereníkov 25.5.1957 predložil povereník financií Ján Marko,¹⁹⁶ roku 1956 na Slovensku pôsobilo 11 057 živností, t.j. 21% z celkového počtu živností v rámci ČSR. Podľa daňovej štatistiky, z ktorej vychádzal povereník J. Marko, v rokoch 1953 – 1956 bol zaznamenaný nepatrný pokles živnostníkov, o 11,4%. Roku 1956 tvorili 48,2% živnostníkov prestarnutí a invalidi, ktorí mali živnostenské povolanie zo sociálnych dôvodov. Údaje J. Marku zachytávajú aj tzv. fušerov, t.j. ľudí, ktorí podnikali bez platného živnostenského oprávnenia, pokiaľ ich príjmy boli zdanené (pozri Tabuľka 2).

Hlavnú skupinu živnostníkov tvorili remeselníci, roku 1956 sa na ich celkovom počte podieľali 80%. Spomedzi remeselníkov tvorili takmer 50% prestarnutí a invalidi. Podiel námezdné pracujúcich cudzích pracovných síl v živnostenskom sektore v pomere k celkovému počtu živností bol nepatrný. Na Slovensku dosahoval 2%, najviac cudzích pracovných síl zamestnávali remeselníci a autodopravcovia.

Podľa správy povereníka miestneho hospodárstva A. Horáka, ktorá sa prerokovala na tom istom zasadnutí Zboru povereníkov, roku 1952 na Slovensku pôsobilo v oblasti remeselných živností 31 411 závodov, ktoré zamestnávali 79 050 pracovníkov. Na konci roku 1955 ich bolo 6 239 a pracovalo v nich 6 362 pracovníkov. Zo správy A. Horáka teda vyplýva, že medzi rokmi 1955 a 1957 sa počet remeselných živností mierne zvýšil (pozri Tabuľka 3). Z porovnania oboch tabuliek vyplýva, že úrady na Slovensku v niektorých prípadoch tolerovali nelegálne podnikanie.

Tabuľka 2. - Prehľad počtu živností na Slovensku (podľa údajov Povereníctva financií)

Druh živnosti	1953		1954		1955		1956					
	Spolu	Z toho	Spolu	Z toho	Spolu	Z toho	Spolu	Z toho	Spolu	Z toho		
		Prestarnutí a invalidi	S cudzími pracovnými silami		Prestarnutí a invalidi	S cudzími pracovnými silami		Prestarnutí a invalidi	S cudzími pracovnými silami		Prestarnutí a invalidi	S cudzími pracovnými silami
Remeslá	8 499	1 467	211	9 210	3 691	270	9 493	4 166	211	8 883	4 341	204
Pohostinstvá	22	15	-	17	10	-	11	6	-	8	8	-
Povozníci s kon-skými záprahmi	2 239	78	7	1 858	103	7	967	186	8	996	181	3
Autodopravcovia	113	15	1	172	25	2	220	14	6	235	20	15
Trafikanti				886	796	4	732	687	4	628	595	4
Poslužné živnosti	1 606	1 111	15	221	120	7	191	92	9	180	115	8
Obchodníci				126	79	3	113	61	3	125	75	4
SPOLU	12 479	2 686	234	12 490	4 824	293	11 727	5 212	241	11 057	5 335	238

Zdroj: SNA, f. ÚPZP – Zasadnutia ZP, kr. 270, zasadnutie ZP 25. 7. 1957 – Správa o opatreniach finančnej a úverovej sústavy na úseku živnostenského sektora v zmysle uznesenia vlády z 25. 5. 1957.

¹⁹⁶ SNA, f. ÚPZP – Zasadnutia ZP, kr. 270, zasadnutie ZP 25. 7. 1957 – Správa o opatreniach finančnej a úverovej sústavy na úseku živnostenského sektora v zmysle uznesenia vlády z 25. 5. 1957.

Tabuľka 3. - Stav remeselných živností k 31.12. príslušného roku (podľa údajov Povereníctva miestneho hospodárstva)

Rok	Počet závodov	Počet pracovníkov
1948	31 411	79 050
1950 (1.3.)	21 133	38 913
1952 (30.9.)	7 026	7 216
1953	6 148	6 249
1954	6 003	6 077
1955	6 239	6 362

Zdroj: SNA, f. ÚPZP – Zasadnutia ZP, kr. 270, zasadnutie ZP 25. 7. 1957 – Správa o opatreniach finančnej a úverovej sústavy na úseku živnostenského sektora v zmysle uznesenia vlády z 25. 5. 1957.

Obdobie miernejšieho prístupu k drobným živnostníkom trvalo krátko a ani v rokoch 1954 – 1956 neboli prijaté nijaké systémové opatrenia na podporu drobného podnikania. Vedúci predstavitelia KSČ a štátnych orgánov nepovažovali určité ústupky v tejto sfére za trvalý jav, drobné živnostenské podnikanie tolerovali iba ako nutné zlo, ktorého úlohou bolo utlmiť nespokojnosť obyvateľstva s nedostatočnou ponukou služieb. Aj napriek tomu, že bola v niektorých aspektoch uznávaná pozitívna úloha živnostenského sektora, v nijakom prípade sa nemali posilniť jeho pozície v ekonomike a naďalej bol odsúdený na marginálne postavenie vo sfére obchodu, drobnej výroby a služieb. Na druhej strane v dôsledku zvýšenia životnej úrovne obyvateľstva a zvýšenia jeho kúpyschopnosti rástol dopyt po nedostatkovom tovare i službách.

Napriek pôvodným zámerom povoľovať nové živnosti hlavne na vidieku sa celkom spontánne vytvárali nové živnostenské závody najmä v mestách, kde bola vyššia koncentrácia obyvateľstva, rýchlejšie rástla jeho kúpyschopnosť a kde bola aj väčšia živnostenská tradícia ako na dedinách. Trend vo vývoji živností teda nadobúdala odlišný vývoj, ako sa predpokladalo v rámci tzv. Akcie R (Tento plán považoval Zbor povereníkov za platný ešte aj roku 1957). Štátne orgány síce považovali za hlavnú úlohu živnostníkov uspokojovanie potrieb obyvateľstva, ale ich služby vyhľadávali aj štátne inštitúcie a podniky. Je pochopiteľné, že pokiaľ išlo o rozsiahlejšie zákazky, tržby živnostníkov, najmä vo veľkých mestách, dosahovali aj sumy v hodnote niekoľko stotisíc korún. Na tieto príjmy sa orgány štátnej správy pozerali ako na bezpracné zisky. Bolo to v prípade mnohých nedostatkových služieb, ako napr. autodopravcov, inštalatérov, klampiarov, pokrývačov a i. Napr. JRD v Čunove pri Bratislave zamestnávalo pri dodávkach piesku a štrku 44 súkromných nákladných autodopravcov. Existencia trvalého nedostatku viacerých druhov tovaru (napr. autosúčiastok, pneumatík a i.), pri ktorých existoval dokonca aj „režim regulovaného rozdeľovania“, t.j. prídellový systém, nutne viedol k rozsiahlej korupcii. Ako exemplárny prípad bol v tejto súvislosti trestne stíhaný automechanik Viktor Novotný, ktorý sa dostal do pozornosti represívnych orgánov potom, ako na zákazkách pre štátne podniky roku zarobil roku 1956 takmer 1 mil. Kčs.

Na chronický nerovnová žny stav medzi ponukou a dopytom obyvateľstvo reagovalo vytvorením tzv. tieňovej ekonomiky. Nadobúdala mnohoraké podoby – „čiernymi“ stavbami (t.j. stavbami bez povolenia) počnúc, nelegálnym podnikaním, rozkrádaním štátneho majetku, „podpultovým“ špekulovaním s nedostatkovým tovarom a korupciou (napr. za tolerovanie „čiernej“ stavby a i.) končiac. Len časť živnostníkov, resp. súkromných podnikateľov, podnikala oficiálne, so súhlasom štátnych úradov. Okrem nich nelegálne pôsobili aj niektorí bývalí živnostníci, ktorým bolo živnostenské oprávnenie odňaté, alebo sa ho vzhľadom na nepriaznivé podmienky sami vzdali. Neoficiálne, „fušersky“ podnikali aj pracovníci komunálnych a družstevných podnikov, ktorí svoju

činnosť vykonávali po pracovnej dobe, alebo aj počas nej, pričom často využívali ukradnutý podnikový materiál a zo svojich príjmov neodvádzali dane.

Rozsah nelegálnej, resp. tieňovej ekonomiky ilustruje aj správa povereníka miestneho hospodárstva A. Horáka z 25.7.1957, paradoxne vypracovaná v čase, keď sa prijímali reštriktívne opatrenia voči zvyškom legálne pôsobiacich súkromných živnostníkov: „Zatlačovanie súkromného sektoru, ktoré často prechádzalo až k likvidácii, nebolo vyvážené úmerným rastom a konsolidovaním socialistického sektoru... kvitne podnikanie bez oprávnenia, tzv. fušerstvo.“ Podľa A. Horáka sa to týkalo prakticky všetkých odborov služieb obyvateľstvu. „Tak miesto súkromného sektoru, ktorý mohol byť vedený v evidencii, kontrolovaný a za predpokladu doplnenia služieb socialistickým sektorom účinne zatlačovaný, máme dnes nezistiteľné množstvo fušerov všetkého druhu, ktorí sa vymykajú akejkolvek kontrole,“ konštatuje A. Horák. Nelegálni podnikatelia, tzv. fušeri, sa regrutovali spomedzi zamestnancov, ktorí tieto činnosti vykonávali počas pracovného voľna, alebo spomedzi nepracujúcich dôchodcov. Pracovali bez režijného a väčšinou aj bez daňového zataženia, materiál získavali v štátnom a družstevnom maloobchode, kde mohli kúpiť aj úzkoprofilový, nedostatkový tovar – napr. elektromateriál, inštalачný materiál, zdravotnícku keramiku, náhradné diely k autám a pod. Horák ďalej upozorňoval na časté prípady rozkrádania, napr. elektromotorov, plechov na výrobu práčiek po domácky, stavebného materiálu a iného tovaru. Dôsledkom boli absencie na pracoviskách, vysoký počet čiernych stavieb, poškodzovanie zákazníkov – napr. pri nelegálnom zavádzaní elektroinštalácií. „Je ohrozená dôvera občanov v socialistický sektor... Fušer pracuje s malou réziou, neplatí dane, nie je viazaný výrobným plánom, môže si prácu vyberať a preto ďaleko lepšie sa prispôsobuje želaniam svojich zákazníkov, môže pracovať rýchlejšie, lacnejšie a niekedy i kvalitnejšie, ako socialistický sektor.“ Ďalej žiadal, aby finančné orgány oznamovali fušerov odborom miestneho hospodárstva na stíhanie pre neoprávnené prevádzanie živnosti. Tí to po zdanení považovali za súhlas s výkonom živnosti. Na druhej strane odbor miestneho hospodárstva nemal prostriedky na zistenie a usvedčenie fušerov: „Orgány VB nepovažujú stíhanie fušerov za svoju úlohu.“ Diskriminácia živnostenského sektora neraz viedla aj legálne pôsobiacich živnostníkov k obchádzaniu, resp. porušovaniu platných právnych noriem. Častým javom boli daňové úniky, napr. v prípade stavebnej firmy spoločníkov Š. Géryho a J. Bartela, ktorí v rokoch 1954 – 1956 disponovali dvoma účtami, v Bratislave a v Šamoríne, pričom pri daňovom priznaní vykazovali len jeden. Živnostníci neraz rozličným spôsobom zatajovali svoje príjmy a „načierno“ zamestnávali cudzie pracovné sily.

Obnovenie „tvrdého kurzu“ v polovici roku 1955, prerušené krátkou vlnou liberalizácie po XX. zjazde KSSZ, prinieslo zmeny aj v politike štátu voči súkromnému sektoru v meste i na vidieku, v poľnohospodárstve i v sektore obchodu a služieb. Už 30.12.1955 adresovalo Ministerstvo miestneho hospodárstva obežník všetkým KNV, v ktorom ich informovalo o zámeroch vlády prijať nové opatrenia voči živnostenskému sektoru. Žiadalo ich, aby pre „naliehavosť úlohy“ vypracovali na základe štatistických výkazov ONV informáciu o počte závodov súkromného sektoru a ich zamestnancov. Pripravované opatrenia v liste neboli špecifikované, ministerstvo sa však zaujímalo, či sa pri povoľovaní nových živnostenských závodov dbalo na hospodárske potreby obyvateľstva v meste a na vidieku, či boli rozhodujúce osobné, rodinné a sociálne pomery žiadateľov a či súkromní živnostníci zamestnávajú cudzie pracovné sily, čo bolo charakterizované ako negatívny jav.¹⁹⁷ V priebehu roku 1956 sa však problematika súkromného sektora vo sfére obchodu a služieb ocitla mimo pozornosti štátnych orgánov, zamýšľané opatrenia neboli prijaté.

Celoštátna konferencia KSC (11.–15. 6. 1956) sa problematikou živností nezaoberala, ako prioritu vytýčila zintenzívnenie kolektivizácie poľnohospodárstva, aby do konca druhej päťročnice dosiahol tzv. socialistický sektor prevahu v tomto odvetví. Za jedinú vykorisťovateľskú triedu bolo označené kulactvo a konferencia rozhodla, že sa proti nemu bude pokračovať v politike „obmedzovania a zatlačovania“: „Avšak to, čo je charakteristické pre postoj a konanie triedy, nemusí

¹⁹⁷ Štátny oblastný archív Bratislava (ŠOBA), f. Krajský národný výbor (KNV) Bratislava, oddelenie (odd.) MHD, roč. 1956, č. 345, 502/II – SMH, kr. 70, archívna jednotka (a. j.) 345.

platiť vždy a v každom prípade pre postoj a konanie každého jednotlivca.“¹⁹⁸ K zostreniu politiky voči živnostníkom došlo na jar 1957. Kým nariadenie SNR z roku 1955 prisudzovalo súkromnému sektoru istú pozitívnu rolu, uznesenie vlády číslo 561 z 25.5.1957 vytýčilo ako hlavný cieľ „dosiahnuť naprostú hospodársku prevahu socialistického sektora, menovite na úseku miestneho hospodárstva...“ Zabezpečením plného uspokojovania požiadaviek organizácií i obyvateľstva kvalitnými prácami a službami sa malo „zabrániť všetkým pokusom o oživenie súkromného podnikania.“ Vláda vydala direktívu, podľa ktorej súkromný sektor nemal zásadne zamestnávať cudzie pracovné sily. Svoje služby a práce mohol poskytovať iba obyvateľstvu, nie štátnym, resp. družstevným organizáciám. Jediná výnimka sa pripúšťala na vidieku. Podľa vládneho uznesenia sa v prípade živnostníkov prestala uznávať osobitný štatút brigádnikov, ktorí mali byť podriadení rovnakému režimu, ako ostatní pracovníci. Vláda nariadila ustanoviť prídely materiálu súkromným živnostníkom, ktorý mohol dosahovať iba nevyhnutnú mieru, najmä v prípade úzkoprofilového stavebného materiálu. Tento prídely dostal označenie „úživný“. Súkromným podnikateľom teda bolo zakázané nakupovať tovar v maloobchode. Pri kontrole súkromného sektoru sa pri trestnom správnom konaní malo prikračovať aj k odnímaniu živnostenských oprávnení: „V prípade, že by tieto oprávnenia nevedli k obmedzeniu kapitalistických súkromných podnikov, použiť i formy nariadenia národného výboru k prevedeniu § 164 odst. 2 Ústavy, t.j. obmedziť rozsah prevádzania živnosti ... v tých prípadoch, kde to už podľa platných predpisov nie je možné. Pri nesplnení podmienok zakročiť i odňatím príslušného oprávnenia.“ Nové živnosti sa mali povoľovať iba vo výnimočných prípadoch, pokiaľ išlo o zabezpečenie služieb pre obyvateľstvo na dedine, prípadne potrieb poľnohospodárskej výroby. Cieľom sa teda stalo „maximálne obmedzenie činnosti súkromného sektora.“ Pri obmedzovaní súkromníkov sa malo rešpektovať tzv. triedne hľadisko, hlavná pozornosť sa mala sústreďovať na podnikateľov, ktorí zamestnávali námezdné pracovné sily. Ich živnosti boli označené za živnosti „kapitalistického charakteru“ a mala sa u nich „so všetkou dôslednosťou prevádzať politika obmedzovania a zatlačovania až k ich likvidácii a nepripúšťať žiadne tendencie oživovania ich činnosti.“ Keďže zamestnávanie námezdných pracovníkov v súkromnom sektore v podmienkach Slovenska, ale aj v českých krajinách takmer zaniklo, represívne opatrenia zákonite postihovali najmä individuálnych živnostníkov. Hoci voči nim sa mal uplatňovať miernejší postup, požiadavky, aby sa v ich prípade dbalo predovšetkým na súlad ich činnosti s „verejným záujmom“, vyžadovalo „presné plnenie povinností voči štátu“ a vystupovalo proti „špekulačným tendenciám“, sa dali, najmä v miestnych podmienkach, vykladať rozličným spôsobom.

Zasadnutie Zboru povereníkov o dva mesiace neskôr na základe uznesenia vlády prijalo konkrétne opatrenia proti živnostníkom. Správa povereníka financií J. Marka konštatovala „nežiadúci rozvoj niektorých súkromných živností a rozšírenie fušerstva všetkého druhu,“ čo údajne vyvolávalo vážne politické a ekonomické následky. Práve existencia zvyškov súkromného sektora v obchode a službách údajne spôsobovala, že dochádzalo k realizácii bezpracných ziskov. „Odcudzuje sa materiál v socialistickom sektore, neoprávnene sa vykupuje materiál z bežných fondov určených pre obyvateľstvo, porušujú sa mzdové a cenové predpisy, dochádza k daňovému úniku a iným škodlivým zjavom v našom hospodárstve,“ konštatuje správa.

I správa povereníka A. Horáka konštatuje v súvislosti s miernym nárastom počtu súkromných živností nutnosť sprísnenia postupu voči súkromným podnikateľom. Jedným z dôvodov bola aj skutočnosť, že tento sektor sa samotnou svojou povahou vymyká priamemu a plánovitému riadeniu. „Súkromný sektor nehrá pri zabezpečovaní služieb obyvateľstvu takú úlohu, akú mal mať do doby, keď socialistický sektor nerozšíri svoje služby tak, aby spolu s výrobnými družstvami stačil uspokojiť potreby obyvateľstva,“ uvádzal vo svojej správe A. Horák. Zároveň však poukazyval na reálnu situáciu vo sfére služieb, ktorá nastala po faktickej likvidácii súkromného sektoru a varoval pred uskutočnením represívnych opatrení. V prípade, ak sa upustí od opätovného udeľovania živnostenských povolení, východisko videl A. Horák v rozširovaní služieb, stíhaní a trestaní fušerov výkonnými orgánmi národných výborov, komisií národných výborov a odborovými organizáciami

¹⁹⁸ Celostátní konference KSČ. In: Nová mysl, zvláštní číslo, červen 1956, s. 14-15, 17.

v podnikoch. Ich úlohou malo byť nielen zisťovanie prípadov nelegálneho podnikania, ale aj ich oznamovanie orgánom rezortu miestneho hospodárstva na potrestanie. Za najúčinnšie riešenie však A. Horák považoval „všestranný rozvoj a zvýšenie kvality prác a zlacňovanie v podnikoch socialistického sektoru, najmä v oblasti služieb“.

Uznesenie vlády, ako aj správy oboch povereníkov zároveň konštatovali, že príčinou nárastu tzv. fušerstva, ako aj legálneho živnostenského podnikania, bola neschopnosť podnikov miestneho hospodárstva a výrobných družstiev uspokojovať dopyt obyvateľstva po službách. Hoci príčinou nárastu nelegálneho podnikania bola samotná existencia centrálne plánovanej a reglamentovanej ekonomiky, ktorá nedokázala reagovať na požiadavky obyvateľstva, zasadnutie ZP rozhodlo o prijatí opatrení proti živnostníkom. Hoci nemali primárne represívny charakter, ich uplatňovanie v konečnom dôsledku znamenalo sťaženie podmienok, ba dokonca až znemožnenie ďalšieho fungovania jestvujúcich živnostenských závodov.

Všetci povereníci a vedúci tzv. oblastných orgánov štátnej správy, ako aj vedúci podriadených rozpočtových a hospodárskych organizácií dostali zákaz zadávať práce súkromníkom. Zákaz sa v prvom rade týkal stavebných prác. Výnimočne mohli súkromníci poskytovať svoje služby organizáciám tzv. socialistického sektora na vidieku, ktorý trpel nedostatkom remeselných služieb. Mali byť zároveň prijaté opatrenia na likvidáciu nájomných pomerov so súkromníkmi v prípade strojov a zariadení, pokiaľ mohli byť použité v štátnom, resp. družstevnom sektore, čo fakticky znamenalo ich nútené vyvlastnenie. Podobne sa mali do tzv. socialistického sektora dostať prevádzkové budovy. Všetky hospodárske a rozpočtové organizácie dostali príkaz, aby každý štvrtrok vykazovali výplaty v prospech fyzických osôb, pokiaľ nepodliehali plateniu dane zo mzdy alebo dane z literárnej a umeleckej činnosti.

Povereníctvo financií dostalo úlohu v prípade niektorých kategórií živností alebo pre živnosti určitého rozsahu zaviesť povinnosť viesť záznamy alebo jednoduchú účtovnú evidenciu najmä pre potreby finančných orgánov. Mala sa preskúmať aj správnosť zaradenia súkromných živností do príslušnej kategórie živnostenskej dane. Sprísnenie štátnej kontroly nad súkromníkmi znamenalo zavedenie povinnosti sústrediť platby od tzv. socialistického sektora za dodávky od živnostníkov na jeden bežný účet v mieste trvalého bydliska živnostníka. Zbor povereníkov zároveň nariaďoval sprísnenie kontroly tzv. fušerov, hlavne pri porušovaní daňových predpisov.

Zbor povereníkov zároveň prijal niektoré opatrenia v daňovej a úverovej sústave, ktorých cieľom bolo „zatlačenie a obmedzovanie“ súkromného sektora. Upozornil podriadené hospodárske a rozpočtové organizácie na plnenie oznamovacej povinnosti pri vykazovaní výplat živnostníkom za poskytované služby, ktorá sa dovedy často neplnila. Súkromní živnostníci mohli od štátnych, resp. družstevných organizácií inkasovať platby v hotovosti, resp. poštovou poukážkou len za dodávku, prácu alebo službu v hodnote menej ako 100,- Kčs. Všetky ostatné platby museli byť poukazované na jediný bežný účet v mieste trvalého bydliska. Už od začiatku roku 1957 museli živnostníci strhávať a odvádzať dane aj z miezd svojich zamestnancov a príležitostných pracovníkov. Po zasadnutí ZP 25.7.1957 sa zaviedla povinnosť pre súkromných podnikateľov viesť účtovnú evidenciu, denné záznamy o tržbách a iných príjmoch zo zárobkovej činnosti. Museli uschovávať záznamy o stálych a pomocných pracovných silách. Finančné odbory na niektorých ONV boli upozornené, aby venovali väčšiu pozornosť zaradeniu živnostníkov do príslušnej kategórie živnostenskej dane. Konkrétne sa v tejto súvislosti upozorňovalo na povozníkov v okrese Brezno. Povereníctvo financií dostalo úlohu prísnejšie vymáhať od živnostníkov daňové nedoplatky. Roku 1956 síce finančné odbory ONV vydali 41 677 upomienok, v 1 192 prípadoch prišli k zabaveniu pohľadávok, vydali 717 platobných zákazov a v 384 prípadoch siahli k pozemkovoknižnému zabezpečeniu daňových nedoplatkov, zatiaľ neprišli k exekúciám hnutelného alebo nehnuteľného majetku. Na príkaz Zboru povereníkov sa mali proti notorickým neplatičom „použiť podľa potreby všetky zákonné donucovacie prostriedky“. Výnimku mali tvoriť iba prestarnutí a invalidní živnostníci, v prípade ktorých by vymáhanie daní mohlo ohroziť ich výživu. Mali sa zintenzívniť aj trestné postihy za krátenie daní, ktoré sa podľa uznesenia Zboru povereníkov nepoužívali takmer vôbec.

Hoci podľa uznesenia Zboru povereníkov sa uvedenými opatreniami mala odčerpať časť príjmov živnostníkov, ich činnosť to údajne podstatne obmedziť nemalo. „Sprísnenie postupu a používanie trestných sankcií pre porušenie daňových, prípadne i cenových a mzdových predpisov, alebo i odňatie živnostenského oprávnenia bude znamenať za dnešnej situácie naopak ďalší rozvoj fušerstva,“ uvádza sa v dokumente. Východisko videl Zbor povereníkov len vo zväčšení objemu a zvýšení kvality práce a služieb „socialistického sektora“: „Treba predovšetkým skončiť s takým stavom, kedy i komunálne podniky sú odkázané na služby súkromných živnostníkov. Treba dosiahnuť to, aby služby hlavne podnikov miestneho hospodárstva stačili plne uspokojiť požiadavky organizácií i obyvateľstva.“ Na rozdiel od tvrdsie formulovaného uznesenia vlády Zbor povereníkov v tomto videl hlavný prostriedok, ako „zabrániť všetkým pokusom o oživenie súkromného podnikania.“ Podľa uznesenia Zboru povereníkov sa mali v prvom rade prijať opatrenia na obmedzenie činnosti a príjmov súkromných autodopravcov pri poskytovaní služieb nákladnej dopravy pre JRD. Mali sa tiež „účinnejšie odčerpať... vysoké príjmy“ vinohradníkov a povozníkov. Preveriť sa mala aj súkromná prax lekárov.¹⁹⁹ K sprísneniu postupu štátnych orgánov voči súkromnému sektoru prispelo vládne nariadenie č. 65/1957 Zb., ktorým sa rozšírili trestné právomoci MNV. Aj napriek tomu, že 1.12.1957 bola vydaná amnestia na niektoré priestupky a drobné trestné činy, roku 1957 výkonné orgány národných výborov na Slovensku v 46 prípadoch rozhodli o zákaze činnosti a v 2 295 prípadoch rozhodli o prepadnutí vecí, t.j. hlavne pracovných nástrojov používaných živnostníkmi pracujúcimi s povolením alebo bez povolenia na výkon svojej práce.²⁰⁰

Opatrenia prijaté vládou a Zborom povereníkov v máji, resp. v júli 1957 ešte neznamenali zmenu právneho prostredia pre fungovanie živnostníkov, sledovali najmä sprísnenie dodržiavania existujúcich noriem a znamenali zmenu výkladu dovtedajších predpisov v neprospech súkromného sektora. Hoci uznesenie Zboru povereníkov predpokladalo napr. likvidáciu nájomných vzťahov medzi štátnymi organizáciami a súkromníkmi a ešte v septembri 1957 sa malo rokovať o ďalšom osude súkromných lekárov, roku 1957 sa k razantnejším opatreniam na splnenie staronového politického cieľa, t.j. „obmedzovania a vytlačenia kapitalistických prvkov v období prechodu od kapitalizmu k socializmu“ zatiaľ neprišlo. Ešte koncom roku 1957 rozhodlo ministerstvo financií na základe vládneho uznesenia zo 4.9.1957 o daňových úľavách pre prestarnutých a invalidných živnostníkov, najmä trafikantov a takých, ktorí nezamestnávali cudzie pracovné sily.²⁰¹ Výnimky v prípade zamestnávania nanajvýš jednej pracovnej sily, platila pre vdovy po padlých účastníkov odboja a nevidiacich. Daňové úľavy sa však nevzťahovali na súkromných autodopravcov, hostinských, povozníkov, konštruktérov, projektantov a podnikateľov v oblasti stavebníctva. Opatrenia, prijaté Zborom povereníkov, boli rozoslané na národné výbory, ale roku 1957, resp. začiatkom roku 1958 sa ešte uplatňovali v rozsiahlejšej miere. Príčinou bola o. i. skutočnosť, že národné výbory nedisponovali presnou evidenciou živnostníkov a ľudí, ktorí podnikali bez povolenia, chýbala tiež dostatočná koordinácia odborov miestneho hospodárstva a finančných odborov pri zisťovaní „čiernych“ podnikateľov.²⁰² Na druhej strane to, že k zintenzívnieniu represívnej politiky proti súkromnému sektoru došlo až v rokoch 1958 – 1959, však bolo skôr výsledkom značného byrokratizmu a pomalosti orgánov štátnej správy, vydania vládneho uznesenia, uznesenia Zboru povereníkov a príslušných inštrukcií národným výborom v letných mesiacoch, marginálneho postavenia súkromného sektora, ako liberálneho prístupu štátnej byrokracie k súkromníkom.

¹⁹⁹ SNA, f. ÚPZP – Zasadania ZP, kr. 270, Zasadnutie ZP 25. 7. 1957, Správa o opatreniach finančnej a úverovej sústavy na úseku živnostenského sektora v zmysle uznesenia vlády z 25. 5. 1957 č. 561.

²⁰⁰ SNA, f. PV/sekr., kr. 185, inv. č. 119, Správa o činnosti výkonných orgánov národných výborov pri výkone trestnej právomoci, 7.4.1958.

²⁰¹ Vyhláška Ministerstva financií č. 228/1957 Ú. 1. o úľavách na dani z príjmov obyvateľstva pre živnostníkov z 13.12.1957. In: Úřední list Republiky československé, částka 123, 17.12.1957, s. 789-790.

²⁰² SNA, f. Náместník generálneho prokurátora na Slovensku, kr.154, SeIV 048/59, Správa o činnosti Generálnej prokuratúry na Slovensku na úseku všeobecného dozoru za rok 1958, 13.3.1959.

Príkladom môže byť postup KNV v Bratislavskom kraji. Po poradách vedúcich odborov miestneho hospodárstva na ONV v júli 1957 nasledovalo 18.9.1957 zasadnutie Rady KNV, na ktorom boli prijaté opatrenia na 4. štvrtrok 1957. Postup národných výborov však definitívne upravovali až inštrukcie Povereníctva miestneho hospodárstva z 30.10.1957. Vedúci odborov miestneho hospodárstva boli poverení vypracovaním podkladov pre likvidáciu nájomných pomerov so súkromníkmi, aby všetok hnutelný a nehnuteľný majetok mohol byť vykúpený od súkromníkov. Orgány podriadených národných výborov mali vykonávať sústavnú mzdovú a cenovú kontrolu živnostníkov. Ich úlohou bolo zároveň vykonávať previerku siete služieb, pričom súkromníci a fušeri mali byť podľa možnosti získavaní do prevádzkárni MNV. Rušiť sa mali najmä živnosti v mestách, kde pôsobili štátne, resp. družstevné podniky. Výnimky sa pripúšťali pri prestarnutých a invalidných občanoch. V tom čase však už začalo s postupnou likvidáciou súkromných živností. Na zrušenie živnosti stačilo rozhodnutie príslušného ONV o jej prebytočnosti, pokiaľ v danom mieste (najmä v okresných mestách), pôsobil podnik „socialistického sektora.“ Dikcia inštrukcie z roku 1957 sa odlišuje od dikcie inštrukcií z roku 1955, keď sa za určujúce kritérium považovalo, či takýto podnik uspokojivo plní požiadavky obyvateľstva. Povereníctvo žiadalo národné výbory, aby poskytovali informácie o konkrétnych opatreniach na obmedzenie súkromných živností i fušerov. Na kontrolu posledne menovaných boli mobilizované okrem aparátu národných výborov a orgánov Ministerstva vnútra aj vedúci podnikov, zamestnávajúcich remeselníkov, ktorí dostali za úlohu kontrolovať svojich zamestnancov doma, po pracovnom čase. Dokument KNV sa zmieňuje o tom, že takáto pozornosť bola venovaná najmä holičom a fotografom.²⁰³ Generálny prokurátor Jan Bartuška na kolégiu za účasti krajských, vrchných vojenských, oblastných dopravných prokurátorov a vedúcich odborov Generálnej prokuratúry 12.11.1957 medzi hlavné úlohy prokuratúry na rok 1958 zaradil ochranu ľudovodemokratického štátu a jeho zriadenia pred vonkajším a vnútorným a triednym nepriateľom, upevnenie a rozšírenie socialistického sektoru na dedine a zaistenie vzostupu poľnohospodárskej výroby, ale aj ochrana a upevnenie socialistickej hospodárskej sústavy a socialistického vlastníctva. O tom, ako tento boj mal prebiehať, svedčí jeho akcent na „zbavenie procesu upevňovania socialistickej zákonnosti formalistického poňatia“ a „boj za prekonanie byrokratizmu v činnosti prokuratúry.“ Za triednych nepriateľov, proti ktorým nemožno uplatňovať „nemiestny liberalizmus“ v podobe krátkodobých a podmienených trestov, označil „kontrarevolučné živly v meste a na vidieku, chuligánov, špekulantov, lichvárov, zlodejov, úplatkárov a zločincov.“ Proti nim mali prokuratúry nielen ako orgán činný v trestnom konaní, ale aj ako orgán všeobecného dozoru viesť „rozhodný boj, prísne ich trestať a na dlhšiu dobu izolovať od spoločnosti.“²⁰⁴ Vláda vydala 25.4.1958 nové uznesenie č. 386, v ktorom upozornila na potrebu dodržiavať uznesenie z júla 1957, najmä v prípade zákazu zadávania prác a služieb súkromným podnikateľom.²⁰⁵

Po XI. zjazde KSČ (18.–21. 6. 1958), ktorý znova výraznejšie akcentoval požiadavku „odstránenia zvyškov vykorisťovateľských tried na dedinách a v mestách,“ však boli prijaté aj konkrétne opatrenia zamerané už nie len na sprísnenie štátnej kontroly nad súkromným sektorom, resp. na jeho „obmedzovanie a zatlačanie“, ale aj na jeho likvidáciu. Za formu triedneho boja zjazd označil potieranie špekulácie a „rozkrádania spoločenského majetku“, pričom za páchatelov uvedených trestných činov boli označení „príslušníci bývalých vykorisťovateľských vrstiev.“ Ďalšou úlohou pre najbližšie obdobie sa stal rozhodný postup proti „niektorým pokusom bývalých podnikateľov o obnovovanie súkromného podnikania“ a najímaniu námezdných pracovných síl: „Príslušné štátne orgány sú povinné urobiť rázne opatrenia, ktoré natrvalo znemožnia, aby sa takéto

²⁰³ ŠOBA, f. KNV Bratislava, odd. MHD, roč. 1957, číslo 380, 502-1, SMH, kr. 76.

²⁰⁴ SNA, f. Náместník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 141, 0-30/57, Operatívne porady u generálneho prokurátora, materiál, Náčrt referátu generálneho prokurátora na rozšírené kolégium za účasti krajských, vrchných vojenských, oblastných dopravných prokurátorov a vedúcich odborov Generálnej prokuratúry.

²⁰⁵ SNA, f. Náместník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 152, SeIV 066/59, Správa pre ÚV KSČ – sekretariát, 15.5.1959.

případy opakovali... potláčať všetky ich pokusy obohacovať sa na úkor spoločnosti, pokusy najímať námezdné pracovné sily a narušovať socialistickú výstavbu.“ Zjazd konštatoval, že v Československu sa „prakticky odstránilo vykorisťovanie človeka človekom a v podstate vybudovali základy socializmu.“ Za najbližší cieľ stanovil dosiahnuť „konečné víťazstvo socializmu“ prostredníctvom „dobudovania a upevnenia v celom ...národnom hospodárstve vzťahov, ktorých základom je socialistické vlastníctvo výrobných prostriedkov.“ Politika „obmedzovania a zatlačania kulakov“ mala v „dohľadnom čase“ viesť k „likvidácii kulactva ako triedy.“ Osud súkromných živnostníkov a podnikateľov spečatilo rozhodnutie, podľa ktorého KSČ nesmie podceňovať „existenciu zvyškov ďalších bývalých vykorisťovateľských tried“ a musí ich viesť k „statočnej práci.“²⁰⁶ V auguste 1958 vydalo ministerstvo zdravotníctva vyhlášku č. 129/1958 Ú. v. o súkromných ordináciách lekárov a dentistov.²⁰⁷ Vyhláška znamenala definitívny zákaz povoľovania nových súkromných ordinácií a likvidáciu všetkých dovtedy existujúcich súkromných lekárskejších ordinácií. Výnimku tvorili ordinácie akademikov, vysokoškolských profesorov, docentov a doktorov lekárskejších vied, resp. iných vynikajúcich odborníkov, pokiaľ zároveň pracovali na plný úväzok v štátnom zdravotníctve. Ďalšou výnimkou boli ordinácie lekárov a zubárov, ktorí poberali starobný dôchodok alebo plný invalidný dôchodok. Aj tieto oprávnenia boli ponechané iba na určitú dobu a orgán príslušného KNV získal možnosť „kedykoľvek oprávnenie trvale alebo dočasne odobrať.“ Súkromné ordinácie sa nesmeli nachádzať v priestoroch verejných zdravotníckych zariadení. Súkromní lekári zároveň nesmeli posielat pacientov na iné odborné vyšetrenia do verejných zariadení a nemohli ani uznávať pracovnú neschopnosť, resp. podávať návrhy na kúpeľnú starostlivosť.

Zákaz zadávania zákaziek súkromným podnikateľom platil v rokoch 1957 – 1959 iba ako interná smernica a nefungoval ako právna norma, ale bol prijatý len vo forme vládneho uznesenia, t.j. politického dokumentu. Zdá sa však, že tento zákaz sa nie vždy a na všetkých úrovniach dodržiaval. Vláda vo svojej vyhláške č. 40/1959 Ú. v. z februára 1959 varovala, že „takýto nesprávny postup narušuje ďalší rozvoj a upevňovanie socialistických výrobných vzťahov, brzdí rozmach pracovného nadšenia pracujúcich a umožňuje, že jednotlivci môžu zneužívať vymoženosti nášho zriadenia.“²⁰⁸ Kým roku 1957 vláda iba varovala pred oživovaním súkromného podnikania, o necelé dva roky neskôr už varovala, že „nekontrolovateľné, často neúmerne príjmy“ živnostníkov oživujú „dokonca niekedy kapitalistické tendencie.“ Vládna vyhláška právne kodifikovala zákaz zadávania prác a služieb súkromným podnikateľom zo strany „socialistických organizácií“ (t.j. nielen ústredných úradov a štátnych podnikov, ale aj zo strany družstiev, organizácií podriadených národným výborom a ostatných inštitúcií). Ojedinelé výnimky sa v malom rozsahu pripúšťali najmä na vidieku, pokiaľ požadované práce a služby nemohli vykonávať organizácie tzv. socialistického sektora. Drobní remeselníci však museli všetky práce vykonávať osobne. Vyhláška však zdôrazňovala, že zadávanie prác a služieb súkromným podnikateľom „sa prieči všeobecnému záujmu a je preto neprípustné.“

Roku 1959 boli prijaté aj dve ďalšie právne normy, ktoré znamenali faktickú legalizáciu mocenských opatrení zo začiatku 50. rokov, zameraných na faktické vyvlastňovanie súkromného majetku aj nad rámec platnej ústavy. Uvedené normy znamenali legalizáciu akcií, akými bola napr. známa Akcia B, pri ktorej boli zo svojich bytov, resp. domov z veľkých miest vystahovaní mnohí občania. Pri tejto a ďalších akciách, ktorých cieľom bolo získanie priestorov pre rozrastajúcu sa administratívu, resp. ubytovanie pre funkcionárov stranického a štátneho aparátu, mnohokrát aj napriek vystahovaniu občanov nedošlo k formálnemu vyvlastneniu zabavených bytov a domov. Vznikalo tak nebezpečie, podobne ako v prípade podobne zabavených výrobných priestorov a strojov, resp. zariadení drobných živnostníkov, že by postihnutí občania mohli začať uplatňovať svoje nároky na veci, resp. nehnuteľnosti, ktoré formálne zostávali v ich vlastníctve.

²⁰⁶ XI. sjezd KSČ. In: Nová mysl, mimoriadne číslo v slovenskom vydaní, júl 1958, s. 22 – 23, 236-237, 239.

²⁰⁷ Vyhláška ministra zdravotníctva č. 129/1958 Ú. v. o súkromných ordináciách lekárov a dentistov zo 6.8.1958. In: Úradný vestník, čiastka 68, 22.8.1958, s. 613-614.

²⁰⁸ Vládna vyhláška č. 40/1959 Ú. v. o zadávaní prác a služieb socialistickými organizáciami jednotlivcom z 20.2.1959. In: Úradný vestník, čiastka 16, 11.3.1959, s. 187-189.

Opatrenia, prijaté roku 1959, boli teda súčasťou celkovej tendencie komunistického režimu aj formálno-právne legalizovať a legitimizovať svoju moc, ktorá sa najmä počas tzv. zakladateľského obdobia (roky 1948 – 1953) opierala predovšetkým o politické rozhodnutia. Prvým dôležitým opatrením, ktoré legalizovalo majetkové prevody z obdobia začiatku 50. rokov, bolo vládne nariadenie č. 15/1959 Zb. o opatreniach týkajúcich sa niektorých vecí užívaných organizáciami socialistického sektora.²⁰⁹ Deklarovaným cieľom spomínaného nariadenia bolo „ďalšie upevnenie socialistických výrobných vzťahov a rozšírenie materiálnej základne socialistického sektora,“ čím sa rozumelo uľahčenie vyvlastnenia týchto vecí. V duchu uvedeného nariadenia sa obmedzilo právo vlastníkov nakladať s vecami a nehnuteľnosťami, ktoré boli dosiaľ vo vlastníctve súkromníkov, resp. súkromných právnických osôb, ale boli v užívaní organizácií tzv. socialistického sektora na základe nájomného alebo iného právneho pomeru. Vlastníci s nimi mohli nakladať len so súhlasom výkonného orgánu príslušného ONV, kde sa veci, alebo nehnuteľnosti nachádzali. Užívateľ nadobudol právo užívané veci kúpiť v cene max. 10 000,- Kčs, v prípade nehnuteľností max. za 50 000,- Kčs. Pokiaľ ku kúpe, t.j. k dohode medzi pôvodným vlastníkom a užívateľom nedošlo, napr. pre nesúhlas vlastníka so stanovenou cenou, o prechode „najatej veci do socialistického vlastníctva“ i o výške náhrady s konečnou platnosťou rozhodol ONV. Podobne svojvoľne mohli rozhodovať orgány výrobných družstiev o získaní užívaného súkromného majetku svojich členov. Podľa vyhlášky ministerstva financií, nadväzujúcej na nariadenie, všetky podobné nájomné alebo iné vzťahy mali byť bezodkladne zrušené.²¹⁰ Pôvodní vlastníci sa v duchu uvedeného nariadenia ocitli v bezprávnom postavení, stratili právo rozhodovať o svojom majetku a nemali inú možnosť, ako akceptovať rozhodnutie štátnych orgánov. Preto sa nazdávam, že hoci za svoj majetok získali obmedzenú finančnú kompenzáciu, možno uvedené opatrenia považovať za akt svojvoľného vyvlastnenia.

Prijatie spomínaného vládneho nariadenia bolo vyvolané tým, že v početných prípadoch nebolo možné likvidáciu nájomných vzťahov štátu voči súkromníkom nijako právne zdôvodniť. V mnohých prípadoch, hlavne na vidieku, naliehali na vyvlastnenie spotrebné družstvá Jednota, ktoré v rodinných domoch využívali 1-2 miestnosti ako predajne. Podobne problematickým sa javilo vyvlastňovanie nájomných domov. Začiatkom roku 1960 vznikli na tento účel osobitné komisie pri ONV vedené námestníkom podpredsedu ONV s účasťou okresného prokurátora. Generálny prokurátor J. Bartuška zároveň vydal obožník, kde orgánom národných výborov vytýkal nedostatky pri vykonávaní vládneho nariadenia: „Nesprávnym spôsobom pri ohodnocovaní najatých vecí sa pomáha zvyškom kapitalistických živlov a na druhej strane je neúčelne žiadaný výkup rodinných domov alebo častí poľnohospodárskych usadlostí, ktoré sú vo vlastníctve robotníkov, drobných a stredných roľníkov – členov JRD a drobných živnostníkov.“ Upozornil, že vyvlastnenie je možné aj v prípade rodinných domov alebo poľnohospodárskych usadlostí, hoci pôvodne sa nariadenie nevzťahovalo na pôdu alebo domy prikázanú do užívania JRD na základe vládneho nariadenia č. 50/1955 Zb. K vyvlastneniu mohlo dôjsť i v prípade, ak to MNV označil za „naliehavý celoobecný záujem.“ Takýmto spôsobom sa legalizovali prípady vystahovania roľníkov z obcí, ako aj násilné kolektívizačné akty, uskutočnené bez formálneho súhlasu majiteľa pôdy. Správa Generálnej prokuratúry konštatovala nerovnomerný vývin v jednotlivých krajoch. Kým v niektorých krajoch proces vyvlastňovania už bol začiatkom roku 1960 dovŕšený, v iných sa začalo s jeho realizáciou až koncom roku 1959. Generálna prokuratúra vo svojej správe kritizovala, že na Slovensku častejšie dochádzalo ku kúpe vecí namiesto vydania rozhodnutia ONV.²¹¹

²⁰⁹ Vládne nariadenie č. 15/1959 Zb. o opatreniach týkajúcich sa niektorých vecí užívaných organizáciami socialistického sektora zo 6.3.1959. In: Zbierka zákonov Republiky československej, čiastka 8, 25.3.1959, s.59-60.

²¹⁰ Vyhláška Ministerstva financií č. 88/1959 Ú. v. o opatreniach týkajúcich sa niektorých vecí užívaných organizáciami socialistického sektora zo 4.5.1959. In: Úradný vestník, čiastka 37, 12.5.1959, s. 385-387.

²¹¹ SNA, f. Námestník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 55, SeIV 0038/60, Výročná správa GP za rok 1959, 26.5.1960; Tamže, kr. 24, Se 0013/60, 18.1.1960 Vládne nariadenie č. 15 zo 6.3.1959 o opatreniach týkajúcich sa niektorých vecí užívaných organizáciami socialistického sektora.

O tom, ako táto „likvidácia nájomných a iných pomerov“ štátu so súkromníkmi vyzerala, svedčí výpoveď dcéry človeka postihnutého v Akcii B, ktorého úrady vystaňovali z vily v Bratislave: „V rámci Akcie B bol náš dom pridelený Krajskej správe verejnej bezpečnosti (KS VB), ktorá v ňom zriadila svoju úradovňu a niektorí zamestnanci ŠtB v ňom aj bývali. Bola vyhotovená aj nájomná zmluva, ale s tak smiešnym ročným nájomným... Hoci otca obvinili zo sprenevery, vystaňovali ho, dom ostal v jeho vlastníctve, ale boli v ňom byty pracovníkov ŠtB. Tí v dome robili všelijaké zásahy, určité miestnosti prerábali na kancelárie, samozrejme - to všetko bez otcovho súhlasu. Dom takto devastovali, nestarali sa oň a otec musel hradíť škody. Keď roku 1953 vtedajší politickí činitelia, medzi inými aj Viliam Široký, Akciu B vyhlásili za protizákonnú, otec sa znova usiloval získať aspoň jednu izbu v tejto päťizbovej vilke pre nás - t. j. pre mňa. Ja som vtedy nemala kde bývať a už bola na svete prvorozená dcéra. KS VB samozrejme odpovedala, že to nie je možné, lebo dom je určený pre ich pracovníkov. V priebehu ďalších rokov sa otec stále usiloval, aby mu umožnili bývať aspoň v jednej miestnosti, ale KS VB neuvolnila nič. Ani celomestský, ani obvodný národný výbor, ktorý tieto otázky mal pod kuratelou, otcovi neodpovedali, resp. odpovedali negatívne. Navyše na otca podali žalobu za neoprávnený výber peňazí z roku 1947, pričom suma 113 tisíc korún bola vymyslená. Zo Západotlače poslali otcovi vydieračský list, v ktorom mu navrhli, že sa zrieknu nárokov na všetky podlžnosti, pokiaľ otec odovzdá svoj dom do štátneho vlastníctva. Konal sa súd a ten otca odsúdil na zaplatenie údajného nedoplatku 113 tisíc korún, hoci otec vysvetľoval, že nešlo o spornú sumu 113 tisíc korún, ale ak, tak o 47 tisíc z jeho osobného účtu. Ale Západotlač mu poslala papiere - boli v češtine, lebo celú agendu už od fondu znárodneného majetku prevzal Ústrední likvidátor v Prahe, kde sa všetky podobné prípady koncentrovali - išlo o tlačivo Nabídka odevzdání majetku do vlastníctví československého štátu. Otec sa odvolal, ale nič nepomohlo. Keďže nevladnil nijaký iný majetok, ako vilku, v ktorej bývali príslušníci KS VB, ponúkol ju na úhradu uvedenej sumy. To sa roku 1964 aj stalo. O rok neskôr, v septembri, prišiel otcovi list zo Správy pro věci majetkové a devizové o neprijatí ponuky. Podľa listu mesto Bratislava ponuku neprijalo. Navyše Ústrední likvidátor otcovi oznámil, že naozaj nešlo o 113 tisíc korún, ale o 47 tisíc. Vtedy otec okamžite písal listy na príslušné miesta, či už na národný výbor v Bratislave, na ministerstvo financií v Prahe, mestskej prokuratúre v Bratislave, v ktorých protestoval proti darovacej zmluve a označoval ju za neplatnú, pretože išlo v domnení o 113 tisíc korún a nie o 47 tisíc. Odnikiaľ nechodili odpovede, až naraz prišla odpoveď z Bratislavy, že dom je prijatý ako dar. Ale otec vlastne musel dom darovať pod psychickým nátlakom. Musel podpísať dokument, ktorý bol vymyslený. Roku 1966 sa otec usiloval sa dokázať, že darovacia zmluva je neplatná. Budúci majiteľ robil všetko pre to, aby dom získal. Takže v čase, keď ľuďom už určité veci vracali, otcovi jeho majetok vzali. Je však pravdou i to, že otec sa roku 1967 nervovo zrútil a potom už nemohol dosť dobre bojovať. Ešte roku 1968 sa však otec bránil, že sa nikdy sťahovať nechcel.“²¹² Podobne môžeme hodnotiť ďalšie opatrenie, ktoré v konečnom dôsledku znamenalo likvidáciu súkromného vlastníctva nájomných domov. Ešte na jeseň 1957 vydalo Ministerstvo financií na základe vládneho uznesenia 28.8.1957 smernice, podľa ktorých bolo, síce za nevýhodných podmienok, možné na väčšie opravy súkromných nájomných domov poskytnúť bezúročné pôžičky, v prípade ak majiteľ nedisponoval vlastnými prostriedkami na účte a ani si ich nemohol obstaráť úročnou pôžičkou v sporiteľni. Dom bol po poskytnutí pôžičky zabezpečený záložným právom. Majiteľ bol povinný pôžičku splácať sumou rovnajúcou sa výške čistého výnosu domu a polovicou sumy, rovnajúcej sa obvyklého nájomného z bytu, resp. bytov, ktoré v dome obýva alebo ktoré dal do bezplatného užívania. V závislosti od majetkových pomerov však mohla byť vlastníčkovi určená na splácanie aj vyššia suma.²¹³

Zákon č. 71/1959 Zb., schválený Národným zhromaždením však už nepočítal s možnosťou realizácie opráv súkromných nájomných domov v režii ich dovtedajších vlastníkov. Naopak, umožňoval miestnym národným výborom rozhodnúť o vykonaní úprav na domoch aj bez súhlasu

²¹² Archív projektu „Perzekúcie na Slovensku po roku 1948“, Historický ústav SAV Bratislava, pani XZ. (zaznamenal J. Marušiak)

²¹³ Smernice Ministerstva miestneho hospodárstva a Ministerstva financií č. 198/1957 Ú. v. o pôžičkách na udržovanie súkromného bytového majetku z 1.10.1957. In: Úradný vestník, čiastka 101, s. 709.

súkromných vlastníkov nájomných domov (s výnimkou rodinných domčekov).²¹⁴ Byty v nich potom mohol MNV prideliť zamestnancom podniku, ktorý vykonal na súkromnom nájomnom dome úpravy. Vlastník nájomného domu bol povinný miestnemu národnému výboru za všetky vykonané úpravy zaplatiť, bez ohľadu na to, či uvedené úpravy boli vykonané s jeho súhlasom alebo bez neho. Kým požadovanú sumu nezaplatil, na dome viazlo záložné právo, počas ktorého vlastník mohol s nájomným domom nakladať len so súhlasom výkonného orgánu ONV. Úplne svojvoľný výklad zákona umožňoval § 6 uvedeného zákona, podľa ktorého v prípade, ak všetky pohľadávky organizácií tzv. socialistického sektora prevyšovali dve tretiny hodnoty domu pred jeho úpravou, mohol výkonný orgán ONV nájomný dom spolu so stavebným pozemkom, na ktorom bol postavený a so záhradou hraničiacou s týmto pozemkom, s okamžitou platnosťou vyvlastniť. Dovtedajší vlastník domu sa tak stal vo vlastnom dome nájomníkom.

Okrem spomínaných právnych noriem štátne orgány uplatňovali proti živnostníkom i tlak prostredníctvom represívnych orgánov, t.j. prokuratúry, súdov a výkonných orgánov národných výborov. Už začiatkom roku 1958 kritizoval povereník vnútra Oskár Jeleň činnosť výkonných orgánov národných výborov pri zabezpečovaní trestnej právomoci národných výborov za „neprimerane nízke tresty“ pri postihovaní priestupkov a malý počet udelených vedľajších trestov v (t.j. napr. zákaz činnosti, zverejnenia výmeru, prepadnutie vecí a i.).²¹⁵ Takýmto spôsobom sa vyvíjal tlak na represívne orgány, aby zintenzívnili vyhľadávanie a sprísnilo postihy voči občanom, pričom osobitne bol zo strany centrálnych orgánov sledovaný postup pri „obmedzovaní a zatlačaní“ súkromného sektora.

Tak napr. generálny prokurátor J. Bartuška v júni 1958 vyzval okresné prokuratúry podávať hlásenia a prísnejšie postupovať voči súkromným podnikateľom a upozornil ich, že „ešte stále existujú živnosti kapitalistického charakteru.“²¹⁶ Generálna prokuratúra zas pri hodnotení práce prokuratúr v Prešovskom kraji na jeseň 1958 žiadala zintenzívniť postihy proti živnostníkom, keď s odvolaním sa na uznesenie vlády upozorňovala, že finančné odbory rád ONV a rád KNV „nedostatočne využívajú daňový systém k tomu, aby okrem obstarávania prostriedkov pre štátny rozpočet boli týmto (t.j. daňovým – pozn. aut.) systémom obmedzované a zatlačované súkromnokapitalistické živly“. Týkalo sa to napr. vyvodzovania sankcií pri oneskorenom podaní daňového priznania alebo zvyšovania dane pri vedľajšej zárobkovej činnosti. Prokuratúry ako orgán všeobecného dozoru dostali za úlohu vypracúvať zdôvodnenia odloženia sťažností živnostníkov, domáhajúcich sa navrátenia odňatého živnostenského

Na odnímanie živnostenských oprávnení sa využívali najrôznejšie zámienky. Často k nemu dochádzalo napr. vtedy, keď pri kontrole objavili u živnostníka väčšie množstvo tovaru, ako bolo povolené.²¹⁸ Štátna moc vyhľadávala aj zámienky na to, aby mohla proti živnostníkom organizovať súdne procesy. Najmä v II. polroku výrazne stúpol počet uväznených, označovaných ako príslušníkov buržoázie a maloburžoázie.²¹⁹ Jedným z príkladov takýchto procesov, pri ktorých často dochádzalo

²¹⁴ Zákon č. 71/1959 Zb. o opatreniach týkajúcich sa niektorého súkromného domového majetku z 19.11.1959. In: Zbierka zákonov Republiky československej, čiastka 34, 14.12.1959, s. 301-302.

²¹⁵ SNA, f. PV/sekr., kr. 185, inv. č. 119, Správa o činnosti výkonných orgánov národných výborov pri výkone trestnej právomoci, 7.4.1958.

²¹⁶ SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 152, SeIV. 066/59, Správa pre ÚV KSČ – sekretariát, 15.5.1959.

²¹⁷ SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 152, SeIV. 0234/58, Celková previerka práce prokuratúr v kraji Prešov vykonaná v dňoch 10. – 19. 9. a 30.9. – 4.10.1958, Generálna prokuratúra Praha, 23.10.1958.

²¹⁸ SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 151, SeIV 0145/58.

²¹⁹ SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 54, SeIV 0034/59, Rozbor na úseku boja proti trestnej činnosti a ďalšie úlohy, 14.2.1959.

k svojvoľnému výkladu rozličných pojmov len preto, aby sa podarilo naplniť direktívy vyšších orgánov, bol prípad bratislavského podnikateľa Mikuláša Kendeho, vlastníaceho firmu na hubenie škodcov. Bol obvinený zo špekulácie a krátenia daní, pretože roku 1957 pod menom národného podniku objednal suroviny na rôzne extrakty, ktoré potom „so ziskom predával JRD a domovým správam“. Bol tiež obvinený, že sa zaoberal aj ničením hľadavcov, čo mohla robiť iba štátna Asana.²²⁰

Za rok 1958 konštatovalo Povereníctvo vnútra prísnejší postih osôb, ktoré bez povolenia prevádzkovali živnosti, ako aj živnostníkov, podnikajúcich údajne nad rámec svojho oprávnenia. Ako exemplárne príklady porušovania platných predpisov boli spomenuté prípady Lesného závodu Pruské, ktorý zadával práce povozníkom podnikajúcim bez platného živnostenského oprávnenia, ako aj Okresného stavebného podniku vo Vsetíne, kupujúceho štrk a piesok od súkromníkov zo Slovenska. Tresty zákazů činnosti a prepadnutia nástrojov sa udeľovali vo väčšom rozsahu, ako v predchádzajúcich rokoch. Postupovalo sa tak u remeselníkov z rozličných odborov, napr. v prípade murárov, stolárov, povozníkov, krajčírov a kožušníkov. Pokiaľ „priestupky“ živnostníkov neboli príliš vážne, bola im ponúkaná možnosť začleniť sa do prevádzok miestnych národných výborov. V tom prípade im nebol uložený trest.²²¹ Aj z uvedeného postupu vyplýva, že dôležitejšie, ako postih skutočných priestupkov proti platným finančným predpisom bolo splnenie politických cieľov, t.j. postupnej likvidácie súkromného sektoru. Generálna prokuratúra vo svojej výročnej správe za rok 1958 však i napriek sprísneniu kurzu voči súkromným podnikateľom kritizovala, že „výsledky daňových revízií slúžili len k domeraniu dane, ale nebolo ich využívané dôsledne tiež k trestnému alebo trestoprávnemu postihu a ako dôvod k zrušeniu živnosti.“²²² K ďalšiemu pritvrdeniu kurzu došlo roku 1959, keď boli represívne orgány opäť kritizované za „prejav liberalizmu“ pri stíhaní triednych nepriateľov, príživníckych živlov a notorických recidivistov. Generálna prokuratúra vydala direktívu, aby „najmä u páchatelov z radov bývalých vykorisťovateľov súdy zlepšili svoju prácu pri ukladaní vedľajších majetkových trestov, prepadnutia majetkového prospechu (získaného trestnou činnosťou) a zákazom činnosti.“ Súdom, ale aj prokuratúre sa vytýkalo „formalistické poňatie politického zmyslu a obsahu našich zákonov“: „...každé opatrenie na úseku boja proti kriminalite musí jasne ukazovať socialistickú funkciu práva.“ Hlavnou úlohou orgánov činných v trestnom konaní sa stala podpora dobudovania ekonomickej základne socializmu a upevnenia „socialistických vzťahov medzi občanmi.“ Pri vyšetovaní mali „dôsledne zisťovať triedny profil obvinených pri zahájení vyšetovania“ a dbať na „dôkladnú triednu aplikáciu našich zákonov vo veciach trestných i občiansko-právnych.“ Osobitne boli kritizované za príliš vysoký počet odsúdených robotníkov a tzv. pracujúcich roľníkov (za ktorých boli považovaní drobní a strední roľníci, ako aj členovia JRD) a nízky počet odsúdených príslušníkov „buržoázie“: „Boj za priaznivejšie triedne zloženie a zníženie celkového počtu trestne stíhaných osôb ... nemal žiadne výsledky.“ Predmetom kritiky bola činnosť sudcov, hlavne ich údajná „nízka ideologická úroveň“. Tá sa prejavovala v preceňovaní spoločenskej nebezpečnosti niektorých trestných činov, nedostatočného hodnotenia osoby páchatel'a a jeho zásluh o vybudovanie socializmu, motív činu a iných „triednych“ faktorov, čo vyvolávalo „nepriaznivé politické dôsledky“. Pri čítaní podobných dokumentov a kritických výhrad si treba uvedomiť, že prokurátori ani sudcovia sa v skutočnosti nijakého „liberalizmu“ nedopúšťali, ale takto sa formulovala požiadavka na ďalšie zostrenie represálií a dotyční boli upozornení na možnosť, že budú z liberalizmu obvinení. V skutočnosti o rovnosti občanov pred zákonom, resp. o „liberálnom“ alebo „netriednom“ prístupe ku stíhaným sotva možno hovoriť. Počas prvých troch štvrtí rokov roku 1958 bolo daných do väzby okolo 10% všetkých stíhaných robotníkov a drobných a stredných roľníkov, kým u príslušníkov pracujúcej inteligencie sa vo väzbe ocitlo 15% stíhaných, u príslušníkov „maloburžoázie“ až 24%, u

²²⁰ SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 151, T 0178/58.

²²¹ SNA, f. PV- KP, kr. 19, Kolégium povereníka 1.4.1959, inv. č. 184, Kontrolná správa o plnení uznesenia Zboru povereníkov z 3.5.1958 č. 146 o činnosti výkonných orgánov národných výborov pri výkone trestnej právomoci.

²²² SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 54, SeIV 0076/59, Výročná správa Generálnej prokuratúry za rok 1958.

Ľudí označených ako príslušníci buržoázie toto číslo prekročilo počet 50%, spomedzi stíhaných zaradených do kategórie kulakov sa vo väzbe ocitlo 20 – 38%. Rozličné kritériá platili aj pri posudzovaní nebezpečnosti trestných činov – „rozhodne a bez akéhokoľvek liberalizmu“ sa postupovalo pri trestnej činnosti tzv. triednych nepriateľov, ku ktorým sa na príkaz generálnej prokuratúry a so súhlasom vedúcich orgánov KSSČ, ktoré pravidelne dostávali správy o činnosti generálnej prokuratúry, pristupovalo rovnako ako k ľuďom zaraďovaným do kategórie deklasovaných a príživníckych živlov. Na druhej strane u robotníkov sa menej uplatňovala represívna stránka stíhania, naopak, trestné činy menšej nebezpečnosti sa mali riešiť primárne prokurátorským pohovorom alebo pri drobnej trestnej činnosti (napr. rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve, malé krádeže osobného majetku, absencie, fluktuácia, opilstvo, ohováranie, bitky bez vážnejších následkov, iná trestná činnosť, priestupky proti zásadám socialistického spoluzititia) sa malo zvoliť mimosúdne riešenie prípadu. Predpokladalo sa napr. prenesením niektorých funkcií štátneho aparátu na spoločenské organizácie. Tieto tendencie, prameniace v dobových predstavách prvého tajomníka ÚV KSSZ N. S. Chruščova o skorom vybudovaní komunizmu, vyústili do justičnej reformy v rokoch 1959 – 1960, ktorej podstatou bolo ustanovenie miestnych ľudových súdov v obciach i na niektorých pracoviskách a k posilneniu trestnej právomoci národných výborov.²²³ Kritika, na základe ktorej sudcov obviňovali z „liberálneho“ prístupu k triednym nepriateľom, sledovala aj ďalší cieľ. Dovtedajšie prípady trestného stíhania súkromných podnikateľov mali individuálny charakter. Vedenie KSSČ a represívne zložky režimu pripravovali rozsiahlejší represívny zákrok proti bývalým, ale aj existujúcim podnikateľom. Táto akcia bola zameraná na prieskum „zatajených hodnôt“, t.j. tovaru, ktorý napriek nacionalizácii a zavedeniu „úživných“ prídeltov nebol odovzdaný štátu a ktorý obiehal v systéme tieňovej ekonomiky. Pripravovaná akcia mala za úlohu „odhaliť zatajené hodnoty, akoukoľvek formou odňaté národnému hospodárstvu, preveriť ich pôvod a účel, postihnúť ich majiteľov a ukrývateľov podľa zákona a vrátiť ich národnému hospodárstvu.“

Akcia sa začala pripravovať veľmi dlho vopred konšpiratívnym spôsobom, v podmienkach „najprísnejšieho utajenia“. Na úrovni regiónov prebiehali roku 1958 medzirezortné porady orgánov prokuratúry a Verejnej bezpečnosti, ktoré sledovali „príjmy a život bývalých príslušníkov buržoázie,“ so zameraním na špekulácie a ukrývanie zlata.²²⁴ Dlhodobo teda prebiehalo vyhľadávanie, uskutočňované príslušníkmi VB. Orientovali sa na bývalé podniky, prevádzky, sklady, pomocné priestory, garáže, neobývané priestory v domoch a ohrady patriace súkromníkom, ale aj na objekty, ktoré boli vo vlastníctve štátu, resp. družstiev. Pozornosť VB sa v tomto prípade sústredila predovšetkým na sklady štátnych zasielateľských alebo skladovacích podnikov, priestory patriace ČSAD, Čechofrachtu i podnikom miestneho hospodárstva. Vyhľadávanie oficiálne posvätilo Politické byro ÚV KSSČ, ktoré na svojom zasadnutí 25.11.1958 poverilo Ministerstvo vnútra uskutočnením akcie, pomenovanej „Akcia S“, resp. Akcia Sklady. Akcia sa pripravovala v súčinnosti s národnými výbormi a podnikmi. Jej podstata spočívala v uskutočnení kontroly skladovacích priestorov na celom území ČSR.

Plán akcie bol vypracovaný na Generálnej prokuratúre a rozoslaný do krajov, resp. námestníkovi generálneho prokurátora na Slovensku, dňa 3.2.1959. Pod plánom je podpísaný námestník generálneho prokurátora Eduard Švach. Načasovaná bola na 10.2.1959 a obsahovala dve nezávislé opatrenia. Jednak sa uskutočnila prehliadka majetkov a hodnôt dlhodobo uskladnených v skladoch ČSAD, Čechofrachtu, podnikoch miestneho hospodárstva a v ostatných podnikoch, ktoré sa dlhodobo venujú skladovacej činnosti. Nezávisle od prehliadky týchto priestorov sa uskutočnila policajná razia v bývalých prevádzkach, skladoch, pomocných priestoroch, patriacich bývalým podnikateľom, v nebytových, resp. neobývaných priestoroch domov i v detašovaných priestoroch štátnych podnikov vrátane ohrád, v nefungujúcich priemyselných podnikoch. Kontrole podliehali aj „skladiská vo viaduktoch“ a prístavoch. O rozsahu akcie svedčí fakt, že sa netýkala jedine objektov

²²³ SNA, f. Námestník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 54, SeIV 0034/59, Rozbor na úseku boja proti trestnej činnosti a ďalšie úlohy, 14.2.1959.

²²⁴ SNA, f. Námestník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 151, T 0178/58.

pod trvalým dozorom, objektov armády, ministerstva vnútra a požiarnej ochrany, rodinných domov a poľnohospodárskych udalostí, pokiaľ v nich nebola v minulosti alebo v súčasnosti živnostnícka alebo iná prevádzka a sklady a budov, kde sa nenachádzali vyhradené nebytové priestory pre súkromné osoby. Na druhej strane sa razii nevyhli nijaké objekty, ani vtedy, ak boli vo vlastníctve, resp. v užívaní organizáciou „socialistického“ sektora, pokiaľ v nich mal bývalý majiteľ vyhradené nejaké obytné alebo nebytové priestory. Kontrole podliehali aj distribučné zariadenia štátnych a súkromných podnikov, t.j. sklady predajní, drobné dielne a podobné prevádzky a ostatné sklady, podobne ako zariadenia, ktoré prevzali od súkromníkov železnice.

V prípade, že počas prehliadky vyvstalo podozrenie z trestného činu špekulácie, resp. iného trestného činu, prišli orgány VB aj k domovej prehliadke. Generálna prokuratúra v predbežných pokynoch varovala, že „nesmie sa nikam vnikat násilím alebo bez súhlasu zodpovednej osoby alebo majiteľa uzavretých miestností, debien, alebo iných predmetov ...“ Príslušníci VB sa, podobne ako riaditelia podnikov, dozvedeli o pripravovanej akcii až na inštruktáži pred jej bezprostredným začiatkom. Osnovatelia akcie si uvedomovali, že zásah môže vyvolať negatívne odozvy vo verejnosti, preto sa po uskutočnení zákroku mala spustiť aj kampaň v masmédiách. Bezprostredne pri zásahu sa mala urobiť fotodokumentácia zhabaného tovaru. Dňa 27.1.1959 bol vydaný rozkaz náčelníka Hlavnej správy VB náčelníkom jednotlivých správ VB. Tí mali byť v súvislosti s akciou v priamom kontakte s vedúcimi tajomníkmi krajských výborov KSČ, predsedami KNV a krajskými prokurátormi. mali ich oboznámiť s pripravovanou akciou a spôsobom jej vykonania. Mali tiež zistiť počet pracovníkov príslušného KNV, resp. ONV, ktorí sa budú podieľať na zákroku. Ďalším krokom bolo rozpracovanie plánu kontrol v štátnych podnikoch i v súkromných zariadeniach, aby akcia prebehla v termíne. O tom, aký význam mocenské orgány prikladali uvedenej akcii, svedčí to, že do nej boli zapojené všetky zložky VB a jej pomocných síl z radov civilistov. Z Hlavnej správy VB boli do každej správy VB vyslaní inštruktóri, podobne Generálna prokuratúra vyslala do krajov zonálnych prokurátorov, ktorí sa 9.2.1959, t.j. jeden deň pred akciou, mali prihlásiť u príslušného krajského (mestského) prokurátora.

Na konfiškáciu boli určené veci občanov, ktorým bol uložený trest prepadnutia majetku, ďalej hodnoty a veci „určené zrejme na špekuláciu“, ďalej veci uschované ľuďmi, ktorí nelegálne opustili Československo, veci nadobudnuté rozkrádaním a inou trestnou činnosťou, ale aj veci, ktoré „dokázateľne nie sú predmetom špekulácie či inej trestnej činnosti a ktoré majú národohospodársky význam“. V takomto prípade mal na prokurátor upozorniť príslušný orgán národného výboru. Ten mal rozhodnúť buď o likvidácii hodnôt, alebo o zavedení národnej správy.

V prípade skladovacích priestorov štátnych podnikov boli najprv vydané príkazy príslušných ministerstiev, v prípade podnikov miestneho hospodárstva príslušným KNV. Až deň pred spustením razie boli príkazy doručené vedúcim funkcionárom podnikov, pod ktoré spadali príslušné sklady. V prípade ostatných priestorov, najmä pokiaľ patrili súkromníkom, sa prehliadka uskutočňovala na príkaz národných výborov, pod zámenkou protipožiarnej kontroly, kontroly využitia skladov a neobývaných priestorov, resp. ako kontrola orgánov vodohospodárskej služby alebo ako hygienická prehliadka.

V rámci Slovenska mala „Akcia S“, pochopiteľne, najúspešnejší priebeh, v Bratislave. Okrem vytipovaných objektov skladov orgány VB prehľadávali aj pivnice a povaly. Podľa správy o priebehu akcie v obvode Bratislava – mesto z 12.2.1959 prokuratúra rozpracovala 33 prípadov, v ktorých boli vznesené obvinenia zo špekulácie, resp. rozkrádania. Zabavených bolo o. i. vyše 100 lustrov, 500 líšt na obrazy, tri debny hodinárskeho náradia, 5 000 kusov kelímok a voňavkových fliaš, jedno nákladné auto obuvníckeho materiálu, tri autá kozmetických prípravkov, štyri debny pečatného vosku, jedna debna kriedy, päť debien papiera, 600 kg podkovičiek a klincov, vyše 2 t prášku na čistenie, 15 záchodových mís a 11 radiátorov. Ďalším „úlovkom“ boli stolárske stroje v celkovej hodnote 80 000,- Kčs, 200 kg. papiera, množstvo elektroinštalačného materiálu, sústruh, dokonca aj jeden röntgenový prístroj, mäsiarske stroje, rezačka, miešačka, 11 drevoobrábacích strojov a dva stroje na rezanie gummy. V ostatných, ekonomicky menej vyvinutých krajoch Slovenska, boli výsledky omnoho skromnejšie. Podľa správy námestníka generálneho prokurátora na Slovensku Ladislava Gešu,

odoslanej aj so súpisom zabaveného materiálu dňa 14.2.1959 E. Švachovi, v Nitrianskom a Banskobystrickom kraji prokuratúra ďalej vyšetrovala dva prípady, v Žilinskom kraji 24 prípadov a v Košickom kraji deväť prípadov. V Nitrianskom kraji bol v Komjaticiach zabavený obuvnícky a kožiarsky materiál, v Leviciach zas lekárske prístroje a penicilín. V Banskobystrickom kraji orgány VB skonfiškovali poľnohospodárske stroje a u istého veľkoobchodníka 54 kg čierneho korenia. Obuvníkovi v Kysuckom Novom Meste zabavili kapce bez podrážok a obuvnícke náčinie, v Martine brúsené sklo a elektroinštaláciu. V Liptovskom Mikuláši „úlovok“ tvorili zvršky kože, nelegálne držaná zbraň, tabletky a dva ručné rozmnožovacie stroje. V Mošovciach zabavili 11 umeleckých obrazov v súkromnom vlastníctve. Zaistoval sa aj tovar v skladoch štátnych podnikov, pokiaľ nebol oficiálne evidovaný a nebol zistený jeho pôvod. V Turci ďalej boli skonfiškované farby a stavebný materiál, v obci Rakša (okres Turčianske Teplice) dokonca aj odložené ročníky časopisu Nový svet z rokov 1936 – 1944. V Košickom kraji VB zabavila stavebný materiál, stroje, kože a nedokončené výrobky. V Poprade u bývalého obchodníka so sklom zabavili dva vagóny skla a veľké množstvo porcelánu, u bývalých lekárov zaistili lieky, u iných zas sústruhy, zámočnícky materiál, kožušiny a iný tovar. V niekoľkých prípadoch boli objavené nelegálne vykonávané živnosti. Ako vyplýva zo správy, v rámci Akcie „S“ sa vyvlastňovali aj výlučne osobné veci, ako sa to stalo napr. u bývalého veľkostatkára v Trebišove. Ten takouto cestou prišiel o strieborný príbor a zatajený nábytok v troch miestnostiach.^{225??}

Hoci výsledky Akcie S (Sklady) rozhodne, a určite nie v prípade Slovenska, nesvedčia o tom, že príčinou nedostatkov v ekonomike, najmä pri zabezpečovaní potrieb obyvateľstva, bolo pôsobenie bývalých, resp. súčasných podnikateľov a živnostníkov, napriek tomu sa po nej uskutočnila proti nim séria súdnych procesov. Takýchto prípadov bolo, pochopiteľne, oveľa viac v Česku, pretože tam bol súkromný sektor aj po hlavnej vlne likvidácie, početnejší a silnejší ako na Slovensku. Početné boli prípady špekulácie so zlatom a pašovaným tovarom, stíhanie bývalých podnikateľov za zatajenie zásob, napr. textilu, ale aj iných komodít. V Brezne bol napr. stíhaný bývalý majiteľ drogérie za špekuláciu s drogistickým tovarom. V súvislosti s Akciou S bol vyšetrovaný aj spisovateľ Štefan Letz, pretože od Vincenta Mičuru a Františka Augustína, ktorí špekulovali so zlatom, klenotmi a obrazmi, kupoval zlaté mince. Mnohí živnostníci boli stíhaní v skutočnosti len za to, že vykonávali svoju prácu, ako sa to stalo napr. v prípade súkromného kominára Jozefa Töröka, ktorý bol odsúdený spolu so sklenárom Alfrédom Lövim. Török sa mal trestného činu špekulácie dopustiť skupovaním starých náhrobných kameňov a pomníkov, ktoré po úpravách predával. Ako vyplýva z inštrukcií vydaných pred začiatkom akcie, represívne orgány sa zamierovali predovšetkým na bývalých podnikateľov a súčasných živnostníkov. Jej pomerne chabé výsledky, i napriek dlhodobej a starostlivej príprave, svedčia zas o tom, že bola motivovaná predovšetkým ideologicky a nie potrebou viesť boj proti tieňovej ekonomike. Tento môj názor podporuje aj skutočnosť, že pri tak marginálnej úlohe súkromného sektora v ekonomickom živote krajiny koncom 50. rokov ani nebolo možné od akcie očakávať podstatnejšie úspechy pri zabavení „zatajovaných hodnôt.“

Hoci v oficiálnych dokumentoch sa pri „obmedzovaní a zatlačovaní“ súkromného sektora hovorilo, že postihovaní nemajú byť tí, ktorým bolo živnostenské oprávnenie ponechané zo sociálnych dôvodov (napr. dôchodcovia a invalidi), mocenské zákroky postihovali aj ich. Zámienkou bolo napr. objavenie zatajeného tovaru, prekročenie úživných prídeltov a získavanie tovaru z iných zdrojov. Napr. v Ostrave bol takto stíhaný 76-ročný Václav Kunc. V rámci tzv. úživného prídeltu mal v priebehu roka nárok na tovar v hodnote 70 000,- Kčs. Mal čerpať materiál zo štátneho veľkoobchodu, roku 1954 však začal skupovať staré hudobné nástroje, ktoré opravoval a predával. Opravy vykonávali robotníci, ktorých zamestnával neoficiálne a ktorí uňho pracovali popri riadnom zamestnaní. Ich príjmy teda nepodliehali zdaneniu. Predával aj súčiastky k hudobným nástrojom.

Medzi najväčšie odhalené prípady tieňovej ekonomiky, postihnuté v rámci Akcie S, možno zaradiť prípad bývalého továrnikar Jana Jeřábka, ktorý v rokoch 1956–1958 tajne vyrábala a predával

²²⁵ SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 54, SeIV 0024/59, Správa o akcii „S“ v obvode Bratislavy - mesta.

baletnú a vychádzkovú obuv. V priebehu dvoch rokov vyrobil približne 2 000 párov. Tie predával prostredníctvom súkromných obchodníkov, súkromným tanečným školám i jednotlivcom. Materiál kupoval od súkromných obuvníkov, vo voľnom predaji kupoval odpadovú kožu a rôznofarebné látky.²²⁶

Rok 1959 teda znamenal ďalšie prítvrdenie kurzu voči súkromným živnostníkom. Generálny prokurátor J. Bartuška v správe pre Sekretariát ÚV KSČ zdôrazňoval, že prokurátori „nesmú dopustiť taký výklad zákona a jeho konkrétnu aplikáciu, ktoré by prispievali triednemu nepriateľovi a boli v rozpore s úlohami socialistickej výstavby, jej dovŕšením a záujmami robotníckej triedy a ktoré by umožňovali príslušníkom zvrhnutých vykorisťovateľských tried zneužiť socialistický demokratizmus a socialistický právny poriadok pre osobné záujmy, nepriateľské pracujúcemu ľudu.“ Obviňoval štátne orgány z nedostatočne prísneho postoja k súkromným podnikateľom v predchádzajúcom roku, napr. pri vymáhaní daňových nedoplatkov a postihovaní „najrôznejších foriem fušerstva“. Správa tiež otvorene naznačovala, akou cestou sa má uberať ďalší postup voči súkromným podnikateľom: „Výsledky daňových revízií neboli využívané dôsledne ani k trestnému alebo trestno-právnomu postihu a ako dôvodu k zrušeniu živnosti – napr. v Ostravskom kraji roku 1958 udelili tresty 280 živnostníkom, ale ani jednému nezobrali oprávnenie.“ Živnostenské oprávnenia sa mali odnímať predovšetkým prostredníctvom upozornení radami národných výborov. Generálna prokuratúra akcentovala potrebu nielen likvidovať živnostenský sektor, ale aj „dôslednejšie využívať poznatkov zo všeobecného dozoru k trestnému postihu živnostníkov a súkromných podnikateľov.“

Sprísnený postup voči živnostníkom, ale aj voči tzv. kulakom, ľuďom zaradeným neraz len na základe ich zamestnania pred rokom 1948 medzi príslušníkov buržoázie, maloburžoázie a iným „triednym nepriateľom“ ako aj jednorázové represívne akcie, akou bola Akcia Sklady, prispeli k dosiahnutiu „zlepšenia triedneho zloženia stíhaných osôb,“ ako ho požadovali aj vedúce orgány KSČ, kritizujúce najmä vysoký podiel robotníkov medzi stíhanými. V priebehu roka 1959 sa zvýšil podiel stíhaných kulakov. Roku 1958 bolo začaté trestné stíhanie proti 297 kulakom a na celkovom počte stíhaných sa podieľali 7,7%. O rok neskôr ich bolo stíhaných 342, čo tvorilo 11,5% celkového počtu stíhaných. Počet stíhaných príslušníkov buržoázie sa zvýšil z 2 407 roku 1958 na 2 890 v nasledujúcom roku. Po Akcii Sklady stúpol počet stíhaných za trestný čin špekulácie z 2 116 (1958) na 2 576 (1959). O prístupe mocenských zložiek voči jednotlivým sociálnym vrstvám však lepšie než údaje v absolútnych číslach svedčí Tabuľka 4, ktorá uvádza relatívne počty trestne stíhaných príslušníkov jednotlivých sociálnych vrstiev.

Tabuľka 4 - Počet trestne stíhaných príslušníkov danej sociálnej vrstvy na 1 000 príslušníkov

	1956	1958	1959
Na 1 000 robotníkov	10,5	7,7	5,7
Na 1 000 roľníkov	7,8	6,2	4,9
Na 1 000 príslušníkov buržoázie a kulakov	38,3	53,4	64,2
Na 1 000 príslušníkov maloburžoázie	67,2	82	85,1

Zdroj: SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 55, SeIV 0038/60, Výročná správa GP za rok 1959, 26.5.1960.

²²⁶ SNA, f. PV - sekr./taj., 1959, kr. 232, inv. č. 135, Informačný bulletin HS VB 15.2.1959.

Kým podiel trestne stíhaných robotníkov na 1 000 príslušníkov svojej sociálnej vrstvy v priebehu rokov 1957–1959 sústavne klesal a pohyboval sa v rozmedzí 10,5 (1956) – 5,7, prudko rástol počet stíhaných „príslušníkov buržoázie“, kulakov a „maloburžoázie.“ Kým tzv. maloburžoázia bola stredobodom pozornosti represívnych orgánov počas celého sledovaného obdobia, počet stíhaných príslušníkov „buržoázie“ a kulakov na 1 000 príslušníkov svojej vrstvy sa v sledovanom období takmer zdvojnásobil.²²⁷ Od konca roka 1958 a v priebehu nasledujúceho roku v dôsledku „aktívneho uplatnenia predpisov daných k postupnej likvidácii živnostenského podnikania, koncom roku 1958 len v niektorých krajoch dočasne existoval menší počet živností kapitalistickej povahy.“ V prvom polroku orgány národných výborov na Slovensku za „fušerstvo“ potrestali 1 123 ľudí, v 74 prípadoch uložili trest zákazu činnosti a v 1 944 rozhodli o prepadnutí vecí.²²⁸ Hoci je pravdou, že živnostenský sektor ako relevantné odvetvie ekonomiky a drobní podnikatelia ako spoločenská vrstva de facto prestali jestvovať, resp. zohrávať významnejšiu rolu už začiatkom 50. rokov, opatrenia na konci 50. rokov zlikvidovali mestské stredné vrstvy (napr. súkromných lekárov, majiteľov nájomných domov a i.) de iure. Do roku 1957 rozhodujúcu úlohu pri likvidácii živností zohrávali politické rozhodnutia, ktorých účinnosť sa po roku 1953 oslabil, ba dokonca naopak, pod vplyvom zmeny politických priorít i oslabenia celkovej kontroly moci nad spoločnosťou došlo dokonca na Slovensku k nepatrnému rastu živností. Po roku 1957, po prijatí spomínaných vládnych uznesení a z nich vyplývajúcich právnych noriem, živnostenský sektor prakticky, okrem nepatrných a bezvýznamných výnimiek, trpených zo sociálnych dôvodov, úplne zaniká.

Rok 1959 sa niesol aj v znamení likvidácie súkromného vlastníctva lesov. Uznesenie vlády č. 102 zo 4.2.1959 konštatuje „neuspokojivý vývoj“ pri kolektivizácii lesov, pretože JRD síce obhospodarovali už 70% poľnohospodárskej pôdy, ale iba 13% lesov. Tento stav bol dlhé roky tolerovaný, aby sa nespomalil priebeh združštevňovania poľnohospodárstva a nedošlo k „triešteniu síl.“ Okrem toho, ako sa uvádza v uznesení vlády, „nebolo vtedy možné stanoviť zásadu, že lesy budú odovzdávané bez náhrady.“ Roku 1959 sa však vyvlastnenie lesov stalo „reálnou, nevyhnutnou úlohou.“ Proti súkromným vlastníkom lesov sa prijala línia „obmedzenia a postupnej likvidácie.“ V prvom rade boli vyvlastňované lesy tzv. kulakov a „ostatných príslušníkov bývalých vykorisťovateľských tried.“ Ako argument v prospech uvedeného kroku sa použilo obvinenie, že zo svojich lesov ťažia a obohacujú sa „bez toho, že by venovali najzákladnejšiu starostlivosť ich obmene ... Neplnia uložené úlohy, ktoré pre nich nie sú výhodné, nerešpektujú pokyny dozorných a kontrolných orgánov, dlhujú štátu veľké čiastky za odbornú správu.“ Lesy boli odoberané na základe platných právnych opatrení (vládne nariadenie č. 50/1955 Zb., nariadenie č. 65/1956 Zb. inštrukcií, ktorých platnosť sa novým výkladom rozšírila aj na lesnú pôdu) z dôvodov neplnenia povinností, porušovania stanovených zásad hospodárenia. Vyvlastneniu však podliehali aj lesy drobných vlastníkov, ktorí nepracovali v poľnohospodárstve, napr. majiteľov rekreačných chat. Tí si mohli ponechať v užívaní iba nevyhnutných 10 árov v bezprostrednom okolí chaty, lebo údajne na rekreáciu nevyužívali „iba svoju výmeru lesa, ale celý komplex lesov.“ Ani na spomínaných 10 ároch však lesný porast mohli obhospodarovať iba štátne lesné závody alebo JRD. Lesy „triednych nepriateľov“ a neroľníkov mali pripadnúť štátu. Drobným majiteľom mohlo byť ponúknuté aj členstvo v JRD.

V prípade drobných a stredných roľníkov, rovnako ako u členov JRD, sa stanovil iný postup. Prijali sa opatrenia na likvidáciu lesných družstiev, charakterizovaných ako súkromné organizácie. Roľníci mali byť v rámci kolektivizácie poľnohospodárstva postupne „získavaní“, aby zároveň s poľnohospodárskou pôdou odovzdávali do spoločného hospodárenia aj lesy. Ponechanie lesov v súkromnom vlastníctve bolo charakterizované ako „nežiadúce zvýhodnenie niektorých členov – družstevníkov,“ ktoré negatívne pôsobilo pri upevňovaní JRD a znižovalo záujem členov o hospodárenie v JRD. Aj v ich prípade však platila zásada, že lesy mali odovzdávať bez náhrady.

²²⁷ SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 55, SeIV 0038/60, Výročná správa GP za rok 1959, 26.5.1960.

²²⁸ SNA, f. PV – sekr./taj., kr. 233, inv. č. 135, 136, Zvolanie schôdzky poradného zboru pre koordináciu a usmerňovanie výkonu trestnej právomoci národných výborov.

V ojedinelých a sociálne odôvodnených prípadoch mohli istý čas bývalí majitelia dostávať za svoje lesy kompenzáciu formou palivového dreva. V prípade drobných majiteľov (v dokumente už označovaných za „držiteľov“) sa mala rešpektovať zásada dobrovoľnosti. Odovzdanie lesov malo s nimi byť prerokované na národných výboroch. Ak však napriek upozorneniam „vážne porušovali“ zásady riadneho hospodárenia v lesoch, po prerokovaní v príslušných orgánoch národných výboroch sa mali plne využiť zákonné opatrenia. Hodnotenie kvality hospodárenia však už bolo dané vopred, vláda ho označila za neuspokojivé. Vopred bol stanovený aj politický cieľ – likvidácia súkromného vlastníctva lesov. O plnení stanovených zásad hospodárenia v lesoch zo strany roľníkov rozhodoval ten istý orgán, ktorý spomínaný politický cieľ vytýčil.²²⁹

V novej ústave, prijatej roku 1960, sa existencia súkromného vlastníctva nespomínala, ale garantovala sa ochrana osobného vlastníctva. Objavil sa v nej iba článok 9, zakotvujúci právo na drobné súkromné hospodárstvo „založené na osobnej práci“ a vylučujúce vykorisťovanie cudzej pracovnej sily. Tento článok bol prijatý i napriek počiatočnému nesúhlasu predsedu Národného zhromaždenia Zdeňka Fierlingera a prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného.²³⁰ Aj právo na osobné vlastníctvo ktoré v nej bolo spomínané v článku 10, bolo formulované veľmi vágne. Za predmet osobného vlastníctva, ktoré bolo ústavou garantované, boli považované iba spotrebné predmety, hlavne predmety osobnej a domácej potreby, ako aj rodinné domčeky a úspory nadobudnuté prácou.²³¹ Vedúci predstavitelia KSČ pri formulovaní ústavy vychádzali zo vtedajších sovietskych oficiálnych ideologických a civilizačných koncepcií, predpokladajúcich vybudovanie komunizmu a úplný zánik súkromného vlastníctva. Napriek tomu opatrenia prijaté štátnymi orgánmi v rokoch 1958–1959 v jestvujúcom právnom poriadku Československa legalizovali majetkové presuny po rokoch 1948, a to aj tie, ktoré dovtedy nemali oporu v nijakom právnom akte.

Roku 1959 sa však začala aj ďalšia ideologicky motivovaná kampaň proti prejavom súkromnej iniciatívy, ktorej dôsledky sa, najmä na Slovensku, prejavili až neskôr, začiatkom 60. rokov. Správa Generálnej prokuratúry pre Sekretariát ÚV KSČ z 15.5.1959 konštatuje, že „živnosti kapitalistického charakteru a najrôznejšie druhy zárobkovej činnosti špekulatívnej povahy, zakrývané v početných prípadoch i formami podnikania socialistického,“ pod čím sa konkrétne rozumelo najmä pôsobenie tzv. pridružených výrobných družstiev na JRD. Tie pomáhali družstvám prekonávať nedostatok práce v zime a v oblastiach s komplikovanými podmienkami pre poľnohospodársku veľkovýrobu umožňovali zvýšenie úrovne členov JRD, pretože príjmy členov JRD za tzv. pracovné jednotky patrili v uvedenom období medzi najnižšie. Napriek tomu v nich mocenské orgány, podobne ako v existencii záhumienkových hospodárstiev členov JRD, videli pozostatky kapitalizmu a súkromného podnikania, ktoré brzdili proces formovania zamestnaneckej mentality u roľníkov a oslabovali u nich vedomie úplnej závislosti od štátu. Kampaň proti pridruženým výrobám vyústila na Slovensku začiatkom 60. rokov do súdneho procesu s predsedom JRD Nový Liptov Jozefom Herczegom.

Na druhej strane odlišný postoj zaujímali vedúci predstavitelia KSS a KSČ k individuálnej iniciatíve v oblasti bytovej výstavby. Dôraz, ktorý vedenie KSČ po roku 1953 sústavne kladlo na zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva a rast jeho kúpyschopnosti sa prejavoval aj vo zvýšenom tlaku na výstavbu nových bytov. Tak sa bytový problém stal chronickým problémom počas celej existencie komunistického režimu, ktorý túto potrebu z vlastných zdrojov uspokojiť nedokázal a preto v značnom rozsahu musel pri riešení tejto otázky tolerovať individuálnu iniciatívu, chcel si však nad ňou udržať kontrolu. Československé politické špičky sa ocitli na jednej strane pod tlakom verejnosti na výstavbu nových bytov, resp. na povoľovanie individuálnej výstavby rodinných domov, na druhej strane boli obmedzované jednak ideologickými hľadiskami, jednak nedostatkom stavebných hmôt, ktoré sa stali úzkoprofilovým tovarom, predmetom rozkrádania a vyhľadávaným artiklom na čiernom trhu. Po ústupe od politiky tzv. nového kurzu štátne orgány spočiatku realizovali reštriktívnu politiku

²²⁹ SNA, f. Námetník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 54, Se0027/59.

²³⁰ Rychlík, c. d., s. 180, 187.

²³¹ Ústava ČSSR. Orbis, Praha 1961, s. 11-12.

s cieľom zabrániť „živelnému rastu neplánovaných a nepovolených súkromných obytných stavieb.“²³² V apríli 1955 vláda schválila uznesenie, ktorým sa výrazne obmedzovala výstavba súkromných domov. Zakázala povoľovať ďalšie stavby rodinných domov, ktoré neboli zahrnuté do štátneho plánu. Povolená bola len individuálna bytová výstavba realizovaná s podporou štátu. Zákaz neplatil ani pre drobné poľnohospodárske stavby a pre udržiavacie práce. Výnimky zo zákazu v rámci limitu určeného Poverením miestneho hospodárstva mohol udeľovať jedine KNV. Podmienkou bolo, že stavebník musel vykázať, že legálne zabezpečil stavebný materiál a že je schopný stavbu zabezpečiť aj po finančnej stránke. Stavbu mohol realizovať iba svojpomocne a dokončiť ju do dvoch rokov od začatia. Na stavbu náhradných domov za domy zničené živelnou pohromou, resp. vo verejnom záujme, udeľoval povolenie ONV.

Represívny postup sa však neukázal ako príliš účinný. Naďalej sa rozvíjal čierny obchod so stavebným materiálom, mnoho stavieb rodinných domov sa realizovalo i napriek oficiálnym zákazom (tzv. čierne stavby), s čím súviseli aj početné prípady rozkrádania v rezorte stavebníctva. Roku 1956 bolo v stavebníctve spáchaných 1 204 trestných činov, pričom medzi nimi dominovali hlavne krádeže a špekulácia so stavebným materiálom.²³³ Bežnou praxou sa stalo rozpredávanie stavebného materiálu určeného pre JRD. Analýza Hlavnej správy VB pri Ministerstve vnútra hodnotila čierne stavby ako „veľmi spoločensky nebezpečnú trestnú činnosť,“ lebo odčerpávali pracovné sily a materiál plánovaný pre „socialistickú výstavbu.“ Len počas roku 1956 bolo na Slovensku postavených celkovo 5 404 takýchto stavieb, v období rokov 1950–1955 ich postavili spolu 12 181. Hoci ústredné orgány tento jav hodnotili negatívne, jeho masovému rozšíreniu prakticky nemohli zabrániť. V tomto prípade sa prejavovala mimoriadna účinnosť tzv. erozívnej sily sociálnych sietí,²³⁴ t.j. rozličných príbuzenských, rodáckych či priateľských väzieb, ktoré bránili prísnejšiemu postihu takejto činnosti. MNV sa spravidla uspokojovali udelením symbolickej pokuty vo výške 100–150 Kčs (resp. maximálne 1 000,- Kčs), aj ľudové sudy udeľovali pokuty v podobných výškach. To fakticky znamenalo dodatočnú legalizáciu stavby, v priebehu roku 1956 bolo vydaných 1 608 dodatočných povolení. Len v ojedinelých prípadoch bývali za „čierne stavby“ udeľované podmienené tresty odňatia slobody. Na čiernych stavbách sa totiž podieľali aj samotní predstavitelia mocenských štruktúr režimu alebo ich blízki príbuzní a priatelia. Len podľa zoznamu, ktorým disponovalo roku 1957 ministerstvo vnútra, sa to týkalo 59 funkcionárov a zamestnancov národných výborov. Samotné orgány VB však priznávali, že nemajú prehľad, aký je ich skutočný počet. Priznali tiež, že nie sú schopné odhadnúť skutočné množstvo stavebného materiálu, pohybujúceho sa vo sfére „tieňovej ekonomiky.“ Podľa Hlavnej správy VB v priebehu roku 1956 len do železničnej stanice v Dunajskej Strede došlo 83 vagónov stavebného materiálu pre súkromných stavebníkov, do Banskobystrického kraja celkovo 359 vagónov, do okresu Zlaté Moravce 44 vagónov, do okresu Martin 14 vagónov a do okresu Vranov nad Topľou 28 vagónov. „Počet železničných vagónov uvedených v správe je iba nepatrným zlomkom skutočného počtu vagónov odčerpávaných špekulantmi a rozkrádačmi k prevážaniu stavebného materiálu,“ uvádza sa v správe. Východiskom sa malo stať zostrenie represívnych postupov a štátnej kontroly nad individuálnymi stavebníkmi.

K zmene dovtedajšieho reštriktívneho prístupu došlo na jar 1959. Vedenie KSČ si uvedomilo, že ponechaním štátneho monopolu na bytovú výstavbu nebude možné ani len čiastočne realizovať propagandistické sľuby o vyriešení „bytového problému“ do roku 1970. Na zasadaní ÚV KSČ 4.–5. 3. 1959 boli prijaté viaceré „opatrenia k zvýšeniu životnej úrovne.“ Vyriešenie bytového problému do roku 1970 definoval člen Sekretariátu ÚV KSČ Oldřich Černík ako „celonárodnú úlohu.“²³⁵ Súčasťou

²³² Smernice Povereníctva miestneho hospodárstva č. 125 pre vykonanie zákazu povoľovania súkromných obytných stavieb podľa uznesenia vlády zo 6.4.1955. In: Zbierka inštrukcií pre národné výbory, čiastka 13.

²³³ SNA, Archív ÚV KSS (A ÚV KSS), f. P. David, kr. 2249, archívna jednotka (a. j.) 430, Rozbor trestnej činnosti na úseku stavebníctva v slovenských krajoch (1957).

²³⁴ Kusá, Z.: Buržoázny pôvod - neprekonateľná stigma? OS, č. 10, 1998, s. 32-36.

²³⁵ Pravda, 8.3.1959.

novej bytovej politiky sa stala štátna podpora pri výstavbe rodinných domov, realizovaná prostredníctvom pôžičiek poskytovaných Štátnou sporiteľňou, podnikových fondov pracujúcich a sociálnych fondov JRD.

Ďalším významným nástrojom sa stalo oživenie družstevnej bytovej výstavby, utlmenej a nakoniec definitívne zastavenej v rokoch 1948–1951. Podnikové bytové družstvá boli v tom čase zoštatnené, ostatné sa direktívne zlúčili do okresných bytových družstiev (po roku 1954 ľudových bytových družstiev). Keďže vedúca politická garnitúra bola presvedčená, že bytová výstavba má ostať doménou štátu, nebol umožnený ani vznik samostatného zväzu bytových družstiev. Úlohou ľudových bytových družstiev ostala údržba vlastného, spravidla staršieho bytového fondu, na čo však nedisponovali dostatočnými finančnými prostriedkami.²³⁶ „Rehabilitácia“ družstevnej bytovej výstavby začiatkom roku 1959 znamenala skĺbenie súkromnej iniciatívy a štátnej podpory. Príslušný zákon č. 27/1959 Zb. bol schválený v Národnom zhromaždení 12. 5. 1959.²³⁷ Hoci cieľom vytvorenia družstiev bolo využiť finančné prostriedky, ktorými disponovali občania s vyššími príjmami, pretože sa na výstavbe bytov finančne podieľali a platili aj vyššie nájomné ako v štátnych bytoch, proces vzniku bytových družstiev prebiehal pod prísnu štátnu kontrolou. Vznikajúce stavebné družstvá mohli byť, podobne ako iné organizácie združujúce občanov, usporiadané jedine na tzv. územno-výrobnom princípe, t. j. buď ako družstvá pracovníkov podnikov a iných štátnych inštitúcií alebo na úrovni miest a obcí. Ľudové bytové družstvá nové byty stavať nemohli, nové bytové družstvá nepodliehali Ústrednej rade družstiev, ale národným výborom. Nové stavebné bytové družstvá nemohli stavať rodinné domy. K určitému uvoľneniu štátnej kontroly došlo až v roku 1964, keď bolo riadenie bytových družstiev zverené ústrednej komisii stavebných bytových družstiev pri Ústrednej rade družstiev a vznikol slovenský výbor a krajské výbory stavebných bytových družstiev.²³⁸ Vzhľadom na takto definované postavenie stavebných bytových družstiev podľa zákona z roku 1959 nemožno teda celkom hovoriť o „rehabilitácii“ bytového družstevníctva, ale skôr o forme spoluúčasti ekonomicky silnejších vrstiev obyvateľstva na štátnej bytovej výstavbe.

Obdobie druhej polovice 50. rokov sa vyznačovalo upevňovaním závislosti občana od štátu a utlmovaním súkromnej iniciatívy, dôsledkom čoho sa stala postupná zmena mentality obyvateľstva. Na rozdiel od predchádzajúcich rokov, keď s cieľom dosiahnuť založenie JRD v obci mocenské orgány akceptovali pomerne vysoký podiel odmien v naturáliách, v druhej polovici 50. rokov sa objavovala tendencia redukovat' podiel naturálnych odmien. Za negatívny jav začala byť považovaná aj existencia záhumienkových hospodárstiev členov JRD, pretože títo sa pri nízkych zárobkoch na JRD orientovali prioritne na prácu na záhumienkoch. Ďalší útok zo strany komunistickej moci smeroval proti bývalým príslušníkom tzv. stredných vrstiev, t.j. proti „starej“ inteligencii, ktorá získala vzdelanie pred rokom 1948, podnikateľom, roľníkom, príslušníkom ostatných politických strán a i. V rokoch 1957 – 1959 došlo k zintenzívneniu súdnych i mimosúdnych perzekúcií voči týmto skupinám obyvateľstva. Súčasťou mimosúdnych perzekúcií boli aj previerky v rokoch 1957 – 1959, ktoré vyvrcholili v roku 1958 previerkami „politickéj spoľahlivosti“ pracovníkov centrálnych úradov, pričom kritériá, ktoré mali pôvodne platiť len pre nich, boli aplikované aj v iných rezortoch, napr. v školstve. Previerky vychádzali z vopred vypracovaných zoznamov „závadných osôb.“²³⁹

Doslova existenčné ohrozenie však znamenali opatrenia z konca augusta 1958, na základe ktorých boli znížené a v niektorých prípadoch dokonca aj odňaté dôchodky „bývalým podnikateľom, význačným predstaviteľom predošlého zriadenia a niektorým odsúdeným osobám ako aj pozostalým po nich.“ Do kategórie takto postihnutých občanov patrili predovšetkým bývalé samostatné

²³⁶ Pešek, J.: Slovenské družstevníctvo po roku 1948. In: 150 rokov slovenského družstevníctva. Družstevná únia SR, Bratislava 1995, s. 191.

²³⁷ Pravda, 13.5.1959.

²³⁸ Pešek, J.: Slovenské družstevníctvo po roku 1948, c. d., s. 191–192.

²³⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2244, a.j. 23, Zoznam bývalých kapitalistov, exponentov rôznych buržoázných strán, bývalých gardistov a dôstojníkov československej a tzv. slovenskej armády.

hospodáriace osoby, ktoré zamestnávali cudzie pracovné sily, vrátane sirôt po nich. Výnimku tvorili iba niekdajší malí živnostníci, ktorým pri práci pomáhali rodinní príslušníci, resp. učni ako aj malí a strední roľníci. Opatrenia sa však týkali aj exponentov politického života (senátorov, poslancov, ministrov, členov vedení politických strán a organizácií počnúc okresnou úrovňou, primátorov a starostov väčších miest, šéfredaktorov a redaktorov „kapitalistickej tlače“, pokiaľ boli „reakčného zmysľania), exponentov hospodárskeho života (t. j. členov správnych rád, riaditeľov, prokuristov veľkých bánk, veľkých poisťovacích spoločností a ústavov či veľkých priemyselných, obchodných a banských podnikov a spoločností, predstaviteľov „kapitalistických“ spoločností, združení a zväzov, akými boli napr. priemyselné a obchodné komory, predstaviteľov koncernov, trustov a družstiev) a v neposlednom rade aj významných príslušníkov vysokej štátnej byrokracie (krajinských prezidentov, prezidentov a viceprezidentov najvyšších, krajinských a hlavných súdov, vedúcich odborov na ministerstvách a iných ústredných úradoch, vedúcich úradov s pôsobnosťou v bývalých krajinách, vedúcich štátnych zastupiteľstiev, bývalých policajných riaditeľov a ich námestníkov, vyslancov a vysokých úradníkov vyslanectiev, konzulov, vysokých funkcionárov armády, žandárstva a polície).²⁴⁰

Represívne zásahy štátu voči súkromnému sektoru v druhej polovici 50. rokov a začiatkom 60. rokov boli motivované predovšetkým ideologicky. Hoci na najrôznejšie súkromno-podnikateľské aktivity, ako napr. živnosti, existencia súkromných nájomných domov, lekárskej praxe, jednotlivu hospodáriacich roľníkov, záhumienkové hospodárenie, pridružená výroba a iné legálne aktivity, ktoré boli, prinajmenšom v očiach režimu, potenciálnym zdrojom renesancie súkromného sektora, sa mocenské štruktúry pozerali negatívne a usilovali sa ich potláčať, predovšetkým vytvorenie tzv. miestnych ľudových súdov a posilnenie trestnej právomoci národných výborov prispeli k faktickému tolerovaniu drobného rozkrádania. Rozkrádanie orgány činné v trestnom konaní posudzovali odlišne v prípade tzv. bývalých ľudí (t. j. príslušníkov politických a hospodárskych elít z obdobia pred rokom 1948), u ktorých bol volený prísnejší postih, a u robotníkov, resp. u členov JRD. „Osobitne prísne treba pritom postupovať proti zvyškom vykorisťovateľských tried, predstavitelia ktorých nechýbajú ani v jednom prípade organizovaného rozkrádania,“ uvádza sa v správe povereníka SNR pre spravodlivosť Ladislava Gešu pre Sekretariát ÚV KSS z októbra 1961.²⁴¹

Existencia tieňovej ekonomiky sa tak stala verejným tajomstvom. V mnohých prípadoch ju štátne úrady tolerovali, či už preto, lebo si uvedomovali jej faktickú nepostihnuteľnosť, alebo preto, lebo jej existencia sa stávala stabilizačným faktorom režimu, keďže zmiernovala nespokojnosť obyvateľstva s nedostatočným fungovaním oficiálnej ekonomiky a dopyt po nedostatkovom tovare. Niekoľkonásobné zníženia cien spotrebného tovaru nespokojnosť obyvateľstva zmierniť nemohli, pretože sa neraz týkali výrobkov, ktoré vyšli z módy alebo sa prestali vyrábať a nahradili ich nové, drahšie druhy. Po znížení cien sa navyše stali nedostatkovým tovarom. I napriek tomu, že v rokoch 1953–1960 bolo vyhlásených 6 znížení cien potravín a spotrebných výrobkov, ceny týchto tovarov rástli. Napr. vlnené tkaniny mali od roku 1953 zlacnieť o 50% a odevné zvršky o 27,4%, v skutočnosti však od zníženia cien k 1. 4. 1954 do roku 1957 vzrástli ceny vlnených tkanín o 25,24% a vrchných odevov o 30,58%. Podobná situácia bola v prípade potravín. Direktívne opatrenia, ako napr. uznesenie Politického byra ÚV KSČ z 18. 6. 1956, požadujúce „nepripustiť zvyšovanie cien bez zvyšovania akosti“ sa míňalo účinkom. Podniky, v záujme ktorých bolo naopak dosiahnutie čo najpriaznivejšieho hospodárskeho výsledku, sa podobným opatreniam bránili, napr. vyradovaním lacnejších druhov tovaru z výroby a predaja. „Rodiny s nižšími príjmami a viacdetné rodiny, hlavne robotníci s nižšími príjmami nepocítili trvalé zníženie maloobchodných cien v očakávanej miere,“

²⁴⁰ Inštrukcia Slovenského úradu sociálneho zabezpečenia č. 104/1958 Úprava dôchodkov bývalých podnikateľov, významných predstaviteľov predošlého zriadenia a niektorých odsúdených osôb ako aj pozostalých po nich z 26.8.1958. In: Zbierka inštrukcií pre národné výbory, čiastka 12.

²⁴¹ SNA, A ÚV KSS, f. Sekretariát ÚV KSS (Sokr. ÚV KSS), Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS (SÚV KSS) 20.10.1961, kr. 220, Správa povereníka SNR pre spravodlivosť s. Gešu „O súčasnom stave a problémoch dodržiavania štátnej disciplíny a socialistickej zákonnosti pri ochrane majetku v socialistickej vlastníctve.“

konštatovalo začiatkom roku 1959 vedenie KSS.²⁴² Roku 1959 k nedostatkovým tovarom patril textil, obuv a odevy, najmä v prípade detskej konfekcie a obuvi. Obyvatelia sa sťažovali na nedostatok bavlnených tkanín a posteľnej bielizne. V potravinárskych obchodoch okrem mäsa chýbala aj bravčová masť a maslo II. akosti.²⁴³ Správa Sekretariátu ÚV KSS konštatuje, že v polovici roku 1959 chýbala hladká a hrubá múka, trvanlivé pečivo, cestoviny a džemy. Po znížení cien 8. 3. 1959 sa zistilo, že napr. z 92 druhov zlacnenej obuvi sa nevyrábalo 44 (48%). Medzi zlacnenými výrobkami bolo aj 15 druhov obuvi, ktorá sa nevyrábala od rokov 1954–1955. U odevov sa zo 145 zlacnených druhov nevyrábalo 34 (23,4%).²⁴⁴ Začiatkom roku 1960 označilo vedenie KSS za kritickú situáciu v zásobovaní obyvateľstva zeleninou, ovocím a výrobkami z nich. To isté platilo o bavlnených tkaninách, zvrškových odevoch, osobnej bielizni, pletenom vrchnom ošatení. Nedostatok vajec, mlieka a masla nadobúdala chronický charakter. Z predchádzajúceho roku pretrvával nedostatok detskej konfekcie a obuvi, pracovných odevov a obuvi, posteľnej bielizne, stavebného a elektroinštalačného tovaru. Vedenie KSS konštatovalo zároveň neuspokojený dopyt po bicykloch, osobných autách, výrobkov zo skla a porcelánu ako aj po hutníckych výrobkoch, elektroinštalačnom materiále, papierenských výrobkoch a zdravotníckej keramike. Preto podniky miestneho hospodárstva a výrobné družstvá dostali príkaz vo väčšej miere venovať sa šitiu konfekcie. Kým na jednej strane zásoby tovaru v obchodoch klesali, na rok 1960 boli naplánované veľkolepé podujatia, koncipované ako demonštrácia sily, úspechov a stability komunistického režimu (napr. voľby, oslavy 15. výročia oslobodenia ČSR Sovietskou armádou, spartakiáda, prijímanie novej ústavy atď.). Mocenské špičky sa preto usilovali o zabezpečenie plynulého zásobovania aspoň počas týchto podujatí.²⁴⁵ Sekretariát ÚV KSS konštatoval koncom roku 1960 zaostávanie u základných služieb, ich predražovanie, čo spôsobovalo pokles podielu žien na ekonomicky aktívnom obyvateľstve. Služby poskytované podnikmi miestneho hospodárstva a výrobnými družstvami trpeli nízkou kvalitou a dlhými dodacími lehotami. Zároveň boli drahšie v porovnaní s Českom. Podiel služieb pre obyvateľstvo na celkovej produkcii týchto podnikov dokonca klesal, resp. stagnoval.²⁴⁶

Faktické tolerovanie rozkrádania v štátnych podnikoch i na JRD, rovnako ako pomerne nízke nároky na pracovnú morálku i vznik skupiny ľudí, majúcich prístup k nedostatkovému tovaru nie na základe svojich finančných možností, ale pracovného zaradenia, resp. mocenského postavenia, vytvorili v spoločnosti relatívne silnú vrstvu zainteresovaných a profitujúcu z existencie centrálne plánovanej ekonomiky, riadenej administratívno-direktívnymi mechanizmami. Po zlyhaní morálno-politických nástrojov ovládania spoločnosti v polovici 50. rokov a po rezignácii na teror ako na každodennú súčasť života sa pre systémy sovietskeho typu stáva typickou orientácia na konzumné hodnoty a jedným z hlavných zdrojov legitimity režimov sa stáva zabezpečenie relatívne stabilnej životnej úrovne pre väčšinu obyvateľstva pri absencii rozsiahlejších majetkových rozdielov. Na druhej strane však neschopnosť režimov uspokojovať legálnou cestou materiálne požiadavky obyvateľstva viedla k tomu, že neformálne štruktúry a vzťahy v ekonomike sa stali ich dôležitým stabilizačným faktorom. Pre súkromný prospech začal fungovať aj tzv. socialistický (t.j. štátny a družstevný sektor), všeobecne rozšíreným javom sa stalo „fušerstvo“, vykonávané v pracovnom čase a spravidla aj s pomocou materiálov a nástrojov zo štátnych podnikov, ako aj obchádzanie plánovacích predpisov zo

²⁴² SNA, A ÚV KSS, f. Predsedníctvo ÚV KSS (PÚV KSS), Zasadnutie Byra ÚV KSS (BÚV KSS) 27.2.1959, kr. 1003, Správa o vývoji a tvorbe cien spotrebného tovaru za podniky na Slovensku.

²⁴³ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, Zasadnutie BÚV KSS 16.10.1959, kr. 1016, Kontrolná správa o plnení uznesení Byra ÚV KSS k nedostatku niektorých druhov tovaru, u ktorých boli k 8.3.1959 znížené ceny.

²⁴⁴ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, Zasadnutie SÚV KSS 22.5.1959, kr. 190, Správy o nedostatku niektorých druhov tovarov, u ktorých boli k 8.3.1959 znížené ceny.

²⁴⁵ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, Zasadnutie BÚV KSS 12.2.1960, kr. 1027, Správa o zabezpečení zásobovania obyvateľstva spotrebným tovarom v roku 1960.

²⁴⁶ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, Zasadnutie SÚV KSS 23.12.1960, Kontrolná správa o plnení uznesenia Politického byra ÚV KSČ a vlády o riešení niektorých problémov na úseku miestneho hospodárstva a výrobných družstiev.

strany štátnych a družstevných podnikov v záujme uspokojovania ich vlastných, resp. individuálnych záujmov a potrieb. I napriek častým propagandistickým útokom, podľa ktorých išlo o „jav cudzí socializmu a nemorálny“, tento typ tieňovej ekonomiky desaťročia prispieval k tlmeniu sociálnych napätí v štátoch sovietskeho bloku, vrátane Československa.²⁴⁷

Summary

The collectivization of the agriculture was accompanied by the completing of the liquidation of the private sector in the trade and services. Although the majority of the small private enterprises in the sphere of trade and services was liquidated till 1953, after this year in the framework of the policy of the „New Course“ the number of the private enterprises in Slovakia was growing (of course in the small measure) till 1956. That was caused by the underdevelopment of the trade and services in Slovakia after the nationalization. In Czech lands the number of the private enterprises didn't grow. On the end of 1957 and on the beginning of 1958 the leadership of CPCz decided on the liquidation of these rests of the private sector. There were in 1957 – 1959 adopted the juridical norms that enabled the liquidation of the rests of the private enterprises, private properties of the living houses and private medicine doctors. Although the decisive period in the nationalization of the small business was in the beginning of 50' s, it was happened not on the base of the law but on the base of the political decisions. In 1957 and 1959 there was forbidden for the state institution to close the contracts with the private enterprises. In 1959 were nationalized the rests of the private forests and was the action of “Sklady” (“Storehouses”) realized. These action was aimed on the private storehouses especially in the property of the “former people” (the name used in the slang of the Communist power on the member of the “bourgeois class”) to confiscate the things that could be used in the “shadow” private business. Lot of small businessmen or former businessmen was after this action imprisoned.

---

²⁴⁷ Mlynář, Z.: Krize v sovětských systémech od Stalina po Gorbačova. Prospektrum, Praha 1991, s. 47-49.

Udalosti v roku 1960 ako demonštrácia sily komunistického režimu

Z hľadiska slovenských dejín sa rok 1960 zapísal ako rok, v ktorom bol po prijatí novej Ústavy Československej socialistickej republiky zrušený Zbor povereníkov (ZP) a obmedzená právomoc Slovenskej národnej rady (SNR), čím boli aj po formálnej stránke takmer úplne zlikvidované, resp. oklieštené prvky autonómie Slovenska, garantovanej Košickým vládnym programom z roku 1945. Udalosti v roku 1960 však nemožno vnímať iba v kontexte česko-slovenských vzťahov, ale aj v kontexte vývoja systému vzťahov v sovietskom bloku po smrti J. V. Stalina, vývoja politického systému vnútri jednotlivých štátov sovietskeho bloku a vývoja oficiálnej ideológie.

Kríza sovietskych systémov v rokoch 1953 - 1957 znamenala odmietnutie tzv. stalinského, totalitného modelu socializmu, verejnosť však zatiaľ vo svojich požiadavkách neodmietala socialistický systém ako taký. Vedúci predstavitelia Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) si však uvedomovali, že aj obmedzená liberalizácia systému alebo jeho demokratizácia by znamenali začiatok jeho erózie, ktorý by v blízkej, resp. vzdialenejšej budúcnosti viedol k jeho likvidácii. Zároveň si však uvedomovali, že nie je možný jednoduchý návrat k politickej praxi pred roku 1953, resp. 1956 a že je nutné, aby komunistické režimy odvodzovali svoju legitimitu z iných zdrojov ako z revolučného prevzatia moci.

Charakteristickým znakom vývoja oficiálnej ideológie režimov sovietskeho typu je v druhej polovici 50. a začiatkom 60. rokov úporná snaha sformovať novú civilizačnú víziu. Po Stalinovej smrti „sovietske vedenie videlo ako jednu zo svojich hlavných úloh čo možno najrýchlejší ekonomický pokrok ZSSR, uvedenie najmodernejšej technológie a plnej automatizácie celej výroby s cieľom dohnať a predbehnúť USA v čo najkratšom čase“²⁴⁸. Svetové víťazstvo socializmu deklaroval za hlavný programový cieľ KSSZ aj jej XXI. zjazd vo februári 1959. Toto víťazstvo malo byť dosiahnuté na poli ekonomiky a pomocou ideologického boja. Zjazd konštatoval začiatok etapy rozvinutej výstavby komunizmu.

V Československu v súlade s trendom nastúpeným v ZSSR XI. zjazd KSČ proklamoval v roku 1958 výzvu na dovŕšenie výstavby socializmu v krajine. To okrem zintenzívnenia represíí proti reálnym i potenciálnym odporcom oficiálnej politiky KSČ znamenalo rozpútanie novej vlny kolektivizácie i novej vlny protináboženskej kampane. Kým v prvej polovici 50. rokov ťažisko komunistickej politiky spočívalo najmä v likvidácii nezávislých štruktúr a potenciálnych protivníkov režimu, po roku 1956 sa KSČ už sústreďovala na to, aby obyvateľstvo aktívne prejavovalo podporu jej politickým cieľom a tak sa plne integrovalo do ňou naoktrojovaného politického systému.

Príznamy centralistických tendencií a apriórnej nedôvery vedenia KSČ dokonca aj voči reprezentácii KSS na čele s Karolom Bacíľkom, Pavlom Davidom a Rudolfom Strechajom, ktorej autorita a mocenské pozície boli jednoznačne závislé od prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného, ktorá sa priamo podieľala na všetkých dovtedajších kampaniach proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu a neprejavovala nijaký odpor voči centralizačným tendenciám ani voči pestovaniu tzv. československého socialistického vlastenectva, sa prejavovali už v letných mesiacoch roku 1959. V auguste 1959 boli napr. za vedúcich oddelení ÚV KSS a na ďalšie mocenské posty v aparáte ÚV KSS vymenovaní viacerí noví funkcionári, pričom všetci pochádzali z českých krajín a dovtedy tam aj pôsobili²⁴⁹. Podobným prejavom nedôvery bolo aj rozhodnutie z roku 1959 o vydávaní slovenskej mutácie ústredného stranického denníka Rudé právo už od začiatku roku 1960, napriek tomu, že dovtedy jeho odber na Slovensku nedosahoval ani 10 tisíc výtlačkov²⁵⁰. Vydávanie bolo motivované snahou demonštrovať jednotu KSČ a slovenská mutácia Rudého práva mala mať „vplyv

²⁴⁸ Leonhard, W. : Three faces of Marxism, New York 1974, s. 137.

²⁴⁹ Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Predsedníctvo ÚV KSS (PÚV KSS), krabica (kr.) 1014, Zasadnutie Byra ÚV KSS 14. 8. 1959, Návrh na obsadenie niektorých funkcií v aparáte ÚV KSS.

²⁵⁰ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1018, Zasadnutie BÚV KSS 30. 10. 1959, Zpráva o priebehu príprav na vydávanie Rudého práva v slovenskom jazyku.

na výchovu v duchu proletárskeho internacionalizmu, v duchu československého socialistického vlastenectva.“ Vedenie KSS rozhodlo o začatí intenzívnej kampane na získanie odberateľov prostredníctvom krajských a okresných výborov KSS i prostredníctvom základných organizácií KSS. O tom, aký význam pripisovali vedúci predstavitelia KSČ a KSS tomuto centralizačnému kroku, svedčí aj fakt, že zároveň sa mali preskúmať možnosti zvýhodnenia doručiteľov, kolportérov a ostatných rozširovateľov Rudého práva.

Snaha o vybudovanie maximálne monolitnej spoločnosti sa neprejavovala iba v postupe vedenia KSČ voči potenciálnym odporcom režimu, resp. v oblasti česko-slovenských vzťahov. V druhej polovici 50. rokov boli postupne prijímané represívne opatrenia i v oblasti politiky voči etnickým menšinám (konkrétne voči maďarskej, poľskej, nemeckej a špecifickým spôsobom aj voči rómskej menšine), ktorých cieľom bola dosiahnutie ich maximálnej identifikácie s československým štátom (t.j. štátnej asimilácie) a obmedzenie ich kontaktov s krajinami, v ktorých tieto menšiny žili ako dominantné národy. Vedenie KSČ predovšetkým odmietalo názory, že príslušníci maďarskej, poľskej, resp. nemeckej menšiny sú súčasťou maďarského, poľského, resp. nemeckého národa, snažilo sa v maximálnej možnej miere redukovať vplyv a pôsobnosť ich autonómnych kultúrnych inštitúcií a ich národnostným združeniam odmietalo priznať štatút politickej reprezentácie menšín. V maximálnej možnej miere sa snažilo aj obmedziť ich autonómny kultúrny život. Ako špecifikum menšín bolo ochotné uznať nanajvýš rozdielnosť jazykov.

Z doteraz prístupných archívnych zdrojov nie je možné stanoviť presnú genézu štátoprávnej reformy z rokov 1959 - 1960. Zdá sa, že možno súhlasiť s názorom českého historika Jana Rychlíka, ktorý tvrdí, že „eliminácia zbytku slovenskej autonómie bola osobnou iniciatívou Antonína Novotného“²⁵¹, resp. že myšlienka sa zrodila v jeho bezprostrednom okolí. Úvahy o administratívnej reforme a posilnení právomocí národných výborov sa objavovali už v roku 1956, pri formálnom posilnení právomocí slovenských národných orgánov a na celoštátnej konferencii KSČ, neskôr sa však od nej upustilo²⁵². Predovšetkým z hľadiska potrieb centrálne plánovanej ekonomiky sa uvažovalo o posilnení kompetencií krajských národných výborov a o zrušení niektorých malých, ekonomicky slabých okresov. Od roku 1957 začala pod rúškom kampane proti buržoáznemu nacionalizmu a za obnovenie „morálno-politickej jednoty ľudu“ na neformálnej úrovni prebiehať postupná recentralizácia v riadení ekonomiky i v politickej sfére. O príprave novej ústavy a o reforme administratívneho členenia Československa sa začalo však v konkrétnejších súvislostiach hovoriť až v roku 1959. O zásadách nového územného členenia prvý raz hovoril A. Novotný na zasadaní ÚV KSČ 23. 9. 1959²⁵³. Niet pochýb, že tento názov bol prevzatý zo sovietskej terminológie. Hoci v nich sa ešte o zmene postavenia slovenských národných orgánov nehovorilo, už o necelých päť týždňov neskôr, na porade vedúcich tajomníkov krajských výborov KSČ 29. 10. 1959 na pražskom hrade z úst prvého tajomníka ÚV KSČ a československého prezidenta A. Novotného táto myšlienka zaznela²⁵⁴.

A. Novotný sa vyslovoval za centrálne riadenie ekonomiky, pričom podniky celoštátneho významu mali byť riadené priamo z ústredných ministerstiev, podniky oblastného významu orgánmi oblastí a podniky okresného významu mali riadiť okresné národné výbory. „Všetky priemyselné a hospodárske podniky budú i naďalej riadené ústredne, to znamená vládou, či už cez ministerstvá, alebo národné výbory. To znamená, jednotné hospodárstvo riadené ústredne“, povedal A. Novotný. Vôbec sa nezmienil o kompetenciách slovenských národných orgánov v riadení ekonomiky. Namiesto dovtedajších krajov mali vzniknúť väčšie administratívne celky, oblasti a malo dôjsť k zlúčeniu dovtedajších malých okresov do väčších. Avizoval, že hoci bude zachovaná trojstupňová

²⁵¹ Rychlík, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992. Praha 1998, s. 180

²⁵² SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922, Zasadnutie BÚV KSS 1. 6. 1956, Návrh uznesenia ÚV KSČ na zvýšenie právomocí slovenských národných orgánov.

²⁵³ Rychlík, J.: c. d., s. 180

²⁵⁴ Státní ústřední archiv (SÚA), Archiv ÚV KSČ (A ÚV KSČ), fond (f.) 018, svazek (sv.) 56, archívni jednotka (a. j.) 265.

sústava národných výborov, okresy „stále viac budú vystupovať do popredia ako najvýznamnejší organizujúci činiteľ a hospodársky celok.“ Návrh Politického byra ÚV KSČ počítal s existenciou 10 oblastí a územia hlavného mesta Prahy a približne 120 okresov. Zasadou bolo, aby nové administratívne jednotky „čo najlepšie a najvýhodnejšie územne tvorili jednotný celok. To znamená, chceme budovať nové okresy bez ohľadu na doterajšie hranice okresov“. V uvažovaných oblastiach a okresoch mali ihneď po porade vzniknúť stranícke komisie, zložené z funkcionárov dovtedajších krajov. Ich úlohou bolo stanoviť hranice oblastí, okresov a príprava konferencií, na ktorých sa mali ustanoviť nové oblastné a okresné stranícke orgány i pripraviť nových pracovníkov straníckeho aparátu. Komisie dostali za úlohu predostrieť aj personálne návrhy na funkcionárov KSČ v nových oblastiach. V prvom rade sa mali členmi uvedených komisií stať vedúci tajomníci krajských výborov KSČ, predsedovia krajských národných výborov (KNV), krajských plánovacích komisií a vedúci oddelení štátnej administratívy KNV. Tento proces sa mal zavŕšiť pred oslavami 15. výročia oslobodenia Československa sovietskou armádou. Mal teda dosiahnuť aj značný propagandistický efekt. Nové územné stranícke organizácie a nové orgány spoločenských organizácií formované podľa vzoru KSČ sa mali konštituovať do konca apríla 1960. Po nich mala nasledovať celoštátna konferencia KSČ, neskôr, v mesiacoch máj - jún 1960 mali prebehnúť celoštátne konferencie spoločenských organizácií. Voľby do Národného zhromaždenia a národných výborov boli pôvodne naplánované na 23. 10. 1960, aby sa nové zastupiteľské zbory mohli ustanoviť do 1. 11. 1960. Mal sa tiež zvýšiť počet členov nových územných straníckych orgánov. A. Novotný avizoval aj výmenu poslancov v obvodných a okresných národných výboroch, ako aj v Národnom zhromaždení. Argumentoval pritom, že „kvalita niektorých našich poslancov Národného zhromaždenia nie je zvláštna“. Podčiarkol posilnenie úlohy národných výborov i Národného zhromaždenia, predovšetkým však komisií národných výborov, v ktorých mohli pôsobiť aj neposlanci, t.j. nevolení funkcionári a ktoré vypracúvali návrhy konkrétnych rozhodnutí.

V tom čase ešte vedenie KSČ nemalo konkrétnu predstavu o úprave pôsobnosti a štruktúry slovenských národných orgánov. Úvodný prejav A. Novotného však naznačil veľmi veľa. Návrhom na ich nové usporiadanie bola poverená osobitná komisia. Mala pritom vychádzať zo zásady „z rovnakých práv oblastí slovenských ako českých“. „Myslíme, že už môžeme jasne povedať, že Slovensko je tak priemyselne rozvinutá a politicky a kádrom zabezpečená oblasť, že netreba, aby pri riadení sa vždy vychádzalo zo zvláštnych ustanovení pre Slovensko... Slovensko je dnes ako české, moravské oblasti... Východné Slovensko, stredné Slovensko, západné Slovensko. Nech sa k tomu slovenskí súdruhovia vyslovia. Ale myslím, že je správne za tým už urobiť bodku... treba túto vec definitívne vyriešiť,“ vyhlásil A. Novotný. Odporúčal tiež, aby sa v roku 1960 nekonal zjazd Komunistickej strany Slovenska (KSS). Ten sa mal konať podobne ako zjazd KSČ, iba raz za štyri roky. O zrušení Zboru povereníkov sa na uvedenej porade zatiaľ nehovorilo, vystúpenie A. Novotného sa však o jeho budúcich úlohách nezmienilo²⁵⁵.

Prejav A. Novotného sa na uvedenej porade nestretol s nijakým odporom. Aj vedúci tajomníci krajských výborov KSS jeho myšlienky podporili. Vedúci tajomník KV KSS v Banskej Bystrici Pavel Tonhauser vyhlásil, že o postavení slovenských národných orgánov sa diskutuje už dávnejšie. Jednotliví krajskí tajomníci navrhovali likvidáciu niektorých konkrétnych malých okresov. Týkalo sa to napr. okresov Levoča, Hurbanovo, Vráble, Šurany alebo Šahy. **Mockovčiak** informoval o návrhu vytvoriť na východnom Slovensku z dovtedajších okresov Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany jeden „maďarský“ (t.j. obývaný v prevažnej miere príslušníkmi maďarskej menšiny) okres a z okresov Svidník, Stropkov, časti okresov Medzilaborce a Humenné a 3 - 4 obcí s prevažnou väčšinou ukrajinského obyvateľstva jeden „ukrajinský“ okres. **Chlebec** súhlasil s názorom A. Novotného, že „pracujúci na Slovensku, či už sú to Slováci, Ukrajinci alebo Maďari, všetci považujú Československú republiku naozaj za svoju vlasť. A teraz, na tejto platforme, bude táto skutočnosť ešte viac potvrdená“. Upozornil však, že bude potrebné túto tézu vysvetľovať: „Bude preto potrebné, aby sme vedeli, ako odpovedať, že bude rovnaké právo slovenských oblastí ako českých.. mali by sme vedieť to, čo

²⁵⁵ Na druhej strane však A. Novotný vo svojom prejave vytýčil kurz na urýchlené a rozsiahle administratívne zlučovanie obcí, čo tiež v konečnom dôsledku posilňovalo centralizačné tendencie.

slovenské orgány budú mať.“ Navrhoval zdôrazňovať význam ekonomického riešenia slovenskej otázky v Československu. Návrh na zmenu postavenia slovenských národných orgánov aktívne podporovali aj mladí stranícki funkcionári zo Slovenska Alexander Dubček a Jozef Lenárt, ktorých náhly vzostup v rokoch 1958 - 1960 natíska hypotézu, že s oboma mužmi A. Novotný počítal ako so svojimi chránencami a je možné, že už v tom čase od nich očakával, že nahradia predstaviteľov „gottwaldovskej“ garnitúry vo vedení KSČ i KSS, skompromitovanej svojím podielom na nezákonnostiach v prvej polovici 50. rokov²⁵⁶. **A. Dubček** uviedol, že treba, aby „zmeny prispeli k zjednodušeniu a zlepšeniu riadenia pri uskutočňovaní politiky strany na Slovensku“. „Mám na mysli vykonanie zmien v centrálnych orgánoch a úradoch na Slovensku z toho hľadiska, aby sa upevnilo a rozšírilo centrálné riadenie, pokiaľ ide o priamy vplyv politického byra, vlády atď. ... V žiadnom prípade by nebolo správne v akejkoľvek forme upevňovať niektoré dočasne existujúce centrálné orgány, pretože vieme, že celý objektívny vývoj ekonomický i politický speje k tomu, na určitom stupni upevniť centrálné riadenie“, zdôraznil A. Dubček. Dodal, že možno ihneď prikočiť napr. k zrušeniu povereníctva vnútra, dopravy, spravodlivosti a inštitúcie námestníka generálneho prokurátora na Slovensku. „Predsa nie je možné súdiť v Bratislave inak ako v Prahe“, povedal.

Ideologickým aspektom pripravovanej ústavnej reformy sa venoval vo svojom rozsiahlom vystúpení ideologický tajomník ÚV KSS a člen BÚV KSS Jozef Lenárt. Zdôraznil, že na Slovensku vystupuje do popredia otázka upevňovania jednoty republiky, posilňovania internacionálnej výchovy, predovšetkým socialistického vlastenectva. Vyslovil názor, že je potrebné mať „jeden orgán namiesto dvoch“ a dosiahnuť, aby Národné zhromaždenie a vláda ČSR mali rovnaký vzťah k slovenským oblastiam ako k českým: „Bude potrebné, aby centrálné plánovanie a rozhodujúce úseky národného hospodárstva boli posilňované, aby slovenský plán nebol zvlášť, aby bol posilnený plán centrálny“. Tvrdil, že zvýšenie právomocí a zodpovednosti oblastných národných výborov na Slovensku treba považovať za zvýšenie právomocí slovenských národných orgánov: „Princípom by malo byť, aby orgány na Slovensku neboli medzičlánkom medzi vládou a oblastnými národnými výbormi a medzi hospodárskymi jednotkami a inštitúciami, ktoré bude vláda riadiť.“ Hovoril už iba o jednom „slovenskom národnom orgáne“, ktorý by nemal „napodobňovať Národné zhromaždenie, nemal by rozdeľovať zákonodarnú moc“. Tento orgán by nemal mať svoj obsah iba vo vybojovaní práva voči niekomu, ale mal fungovať ako iniciatívny, pomocný a konzultatívny orgán pri Národnom zhromaždení a vláde. „Maximálne je treba, keď sa vyskytujú zvláštne otázky na Slovensku, urobiť zákon pre Slovensko Národným zhromaždením, pretože sú tam rovnoprávne zastúpení aj zo Slovenska“. Doterajší stav prirovnával k existencii druhého centra. Názov orgánu „mal by vychádzať z obsahu a malo by sa prihliadať k tradíciám“.

Značnú pozornosť venoval aj boju proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Po rozhodnutí o vydávaní Rudého práva na Slovensku malo podľa neho nasledovať vytvorenie centrálného rozhlasu i televízie, údajne aby sa nepestoval „lokálny patriotizmus“. Za „prežitok“ označil napr. snahy slovenských škôl vydávať „zbytočne mnoho slovenských máp“. „Ideová marxistická previerka“ sa mala podľa J. Lenárta uskutočniť na každom úseku²⁵⁷. „Hovorí sa, že kultúra má byť obsahom socialistická a formou národná, ale zneužíva sa národná forma“, zdôraznil. Odmietol budovanie vedeckých inštitúcií na nacionálnom princípe, čím mal na mysli zjednotenie Slovenskej akadémie vied a Československej akadémie vied. Spoločné ústavy, resp. vedecké rady mali vzniknúť napr. v odbore filozofie, ekonomiky, prírodných a technických vied. „Spoločný postup“ sa však mal uplatňovať aj v takých vedných odboroch, akými sú napr. jazykoveda, literatúra a história. V tejto súvislosti sa kriticky dotkol napr. vedeckých prác **Bohuslava Gracu** a Ústavu dejín KSS, pretože

²⁵⁶ Ako vyplýva z dokumentov Politického byra ÚV KSČ, už od konca roku 1960 a v roku 1961 možno v nich pozorovať kritické narážky A. Novotného na činnosť vedúcich predstaviteľov KSS, napr. prvého tajomníka ÚV KSS Karola Bacílka, povereníka poľnohospodárstva Michala Chudíka, tajomníka ÚV KSS Pavla Davida i predsedu Slovenskej národnej rady (SNR) Rudolfa Strechaja.

²⁵⁷ Pri týchto slovách ho upozornil A. Novotný: „Treba, aby ste sa pozreli na umelcov, ktorí vám dávajú pravopis dohromady“.

slabo rozpracúvali obdobie protifašistického odboja a „proletárskych bojov“, ktoré podľa J. Lenárta spájali históriu Čechov a Slovákov. To isté hovoril o hodnotení husitstva. Paradoxné však je, že konkrétne mal na mysli knihu českej historičky **Menclovej** o histórii Spišského hradu. Za nemarxistický prístup považoval tiež preceňovanie významu L. Štúra v slovenskej historiografii.

Za príklad buržoázneho nacionalizmu označoval však aj snahy o rozvinutie práce so slovenským jazykom, napr. v prípade niektorých článkov literárneho kritika a historika Alexandra Matušku kritizujúcich nízku pozornosť oficiálnych miest rozvoju slovenského jazyka a nízku úroveň ovládania slovenčiny u vedúcich funkcionárov. Zo separatistických tendencií obviňoval aj slovenských jazykovedcov kvôli ich snahe nahrádzať niektoré pôvodom české slová slovenskými ekvivalentmi (napr. „nepodarok“ namiesto slova „zmetek“, „pásavka zemiaková“ namiesto „mandelinka bramborová“ atď.). Kým vystúpenia Lenártových predrečníkov vrátane A. Novotného sledovali predovšetkým centralizačné tendencie, resp. pokračovanie v politike štátnej asimilácie, ktorá sa v prípade Slovákov i etnických menšín uplatňovala už od roku 1957, v Lenártovom vystúpení možno badať prejavy stalinskej koncepcie „zblížovania národov“, resp. pokiaľ ide o jeho kritiku jazykovedcov, dokonca aj rezíduá čechoslovakizmu²⁵⁸.

V ďalších vystúpeniach bola však napadnutá aj existencia regionálnej organizácie KSČ na Slovensku: „Súdruhovia sa nás pýtajú, prečo v Československu sú dve komunistické strany, prečo nie je jedna komunistická strana. Hovorí sa KSČ a ešte má vlastný orgán KSS. Súdruhovia hovoria, že táto otázka by mala byť zväžená, či nie je doba, aby sa súčasne s ďalším, s tým, čo pripravujeme, riešila... Keď hovoríme, že naša vláda Národného frontu je prejavom nerozbornej jednoty Čechov a Slovákov, prečo sú na Slovensku orgány národnej rady a prečo na Slovensku nie sú problémy riešené inak. Keby to hovorili ľudia, ktorí na Slovensko nikdy neprídu, neupozorňovali by sme na tieto otázky. Hovoria to však ľudia, ktorí s novou organizáciou priemyslu na Slovensko jazdia a hovoria, že slovenskí súdruhovia a pracujúci sú toho názoru, že je nutné túto otázku vcelku riešiť“. Na tieto slová podráždené reagoval prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek, lebo uvedené výroky už ohrozovali aj jeho mocenské pozície: „Je len jedna strana, KSČ. Každý si to môže prečítať v stanovách, ako to je“. Na porade odzneli aj ďalšie radikálne vystúpenia, napr. vedúci tajomník KV KSČ v kraji Gottwaldov Alois Indra otvoril otázku existencie výrobných a spotrebných družstiev. Tvrdil, že spotrebné družstvá stratili svoje pôvodné triedne a politické poslanie a namiesto nich by stačil centralizovaný veľkoobchod. Podobne v prípade výrobných družstiev sa mala preskúmať ich oprávnenosť, pretože mnohokrát poskytovali lepšie sociálne podmienky ako štátne podniky a navrhoval ich podriaďiť národným výborom. A. Novotný mu dal v otázke výrobných družstiev za pravdu („To sú skutočne výrobnopriemyselné podniky a nie vždy ich potrebujeme“), v prípade spotrebných družstiev upozornil na „určité politické momenty, týkajúce sa medzinárodných podmienok“. Radikalizmus krajských funkcionárov KSČ, ako sa prejavil na spomínanej porade, bol taký silný, že A. Novotný musel po už spomínanom vystúpení, požadujúc omrvinky likvidáciu KSS, vyhlásiť: „Keď to Československo je v strede Európy a my musíme mať ohľad okolo seba, pretože socializmus nezvítal v celom svete. Musíme vidieť, že za hranicami nás dobre pozorujú, čo všetko robíme. To treba vidieť. Treba to všetko rozumne zväziť.“

Okrem referátu A. Novotného sa vo fonde tajomníka ÚV KSS Pavla Davida zachoval ešte jeden materiál, v ktorom sa zdôvodňuje nutnosť nového administratívneho členenia i úpravy

²⁵⁸ Podobné kampane, v ktorých vedúci predstavitelia KSČ a KSS obviňovali slovenských jazykovedcov z nacionalizmu, pokračovali aj neskôr. Napr. na porade vedúcich krajských a okresných tajomníkov KSČ v Prahe 2.-3. 11. 1960 J. Hendrych upozornil K. Bacílka na „nedostatky v práci Slovenskej názvoslovnej komisie pri vydávaní súboru turistických máp Vysokých Tatier“. Na návrh vedúcich oddelení ÚV KSS Antona Ťažkého a Viliama Šalgoviča Sekretariát ÚV KSS schválil uznesenie, podľa ktorého premenovanie Českého plesa a Českého štítu vo Vysokých Tatrách v roku 1954 bolo „politicky nesprávne“. SNA, A ÚV KSS, f. Sekretariát ÚV KSS (SÚV KSS), kr. 209, Zasadnutie SÚV KSS 9. 12. 1960, Návrh listu s. Novotnému o prešetrení nesprávneho pomenovania niektorých pôvodných názvov v oblasti Vysokých Tatier.

postavenia slovenských národných orgánov²⁵⁹. Hoci tento text nie je datovaný a nie je označený ani názvom, nie je známy ani jeho autor, resp. adresát, čiastočne nám približuje okolnosti, za akých bola pripravovaná územná reorganizácia, motiváciu tohto kroku i uvažované alternatívy. Vedúci predstavitelia KSČ boli nespokojní z pomalého postupu decentralizácie riadenia ekonomiky z KNV na okresné a miestne národné výbory. Hoci už od roku 1958, od XI. zjazdu KSČ, sa hovorilo, že ťažisko riadenia hospodárstva spravovaného národnými výbormi sa presunie na okresy, rozhodujúcim článkom ostávajú naďalej KNV. Na Slovensku mali pritom prevahu malé obce do 1 000 obyvateľov a malé okresy, ktorých počet obyvateľov nedosahoval ani 25 000. Napriek proklamovanej decentralizácii klesal podiel rozpočtov miestnych národných výborov na Slovensku z 822,5 mil. Kčs v roku 1957 na 6820,6 mil. Kčs v roku 1959, t.j. ich podiel na celkovom úhrne rozpočtov národných výborov na Slovensku klesol za uvedené dva roky z 10,8 % na 7,2 %. „Decentralizáciou sa nezvýšila právomoc MNV, ale nastal zjav práve opačný.“ Príčinou bola koncentrácia kompetencií v rukách KNV, ale aj malá veľkosť obcí a okresov, ktorá neumožňovala presun kompetencií v riadení miestneho hospodárstva do ich rúk. „Terajšie územné členenie... vyhovovalo len administratívno-správnym požiadavkám, menej však účelom plánovitého proporcionálneho rozvoja spoločnosti.“ Dokument uvažoval s presunom prevažnej časti hospodárstva doteraz spravovaného KNV na okresy, ktoré sa mali stať základným článkom riadenia ekonomiky. Z tohto dôvodu vyvstala požiadavka na redukciu ich počtu. Rozšíriť sa malo aj hospodárstvo riadené MNV. Dokument počítal so štyrmi alternatívami. Podľa prvej sa mali pre viacero obcí zriaďovať spoločné MNV, ponechať pôvodné kraje, ale mali byť zrušené okresy s menej než 30 000 obyvateľmi a ich územie sa malo rozdeliť medzi susedné okresy. Podľa druhého variantu mali zaniknúť niektoré kraje, ktoré by sa rozdelili medzi susedné, to isté sa týkalo aj okresov s menej než 30 000 obyvateľmi, mali sa ponechať pôvodné MNV a posilniť kompetencie KNV v riadiacej oblasti. Tretí variant počítal s likvidáciou okresov a krajov a zriadením nových územných obvodov, ktorých sídla by sa nachádzali v 30 % dovedajších okresných sídiel. Pre viaceré obce sa mali zriaďovať spoločné MNV. Štvrtou uvažovanou možnosťou bolo zrušenie krajov, zväčšenie okresov, zriadenie spoločných MNV, pričom na úrovni krajov nemali existovať volené orgány, ale len menované oblastné hospodárske rady alebo oblastné plánovacie komisie. Dokument odmietol prvú i druhú alternatívu, pretože údajne nerešpektovali ekonomické hľadiská. Štvrtý variant bol nepriečhodný preto, lebo počítal s likvidáciou krajov, pričom by značný rozsah ich právomocí sa vrátil na centrálné úrady. Ako optimálny variant bol označený tretí, údajne vychádzajúci zo skúseností ZSSR a ľudovodemokratických štátov, v ktorom sa skĺbil odborový a územný princíp riadenia ekonomiky. Uvažoval na Slovensku s 33 - 36 okresmi s priemerným počtom 110 - 120 000 obyvateľov, najmenší z nich mal mať 55 000 obyvateľov. Na jeden okres malo pripadať 93 obcí. Tam, kde došlo k spojeniu intravilánov obcí, sa malo pristúpiť k administratívne zlučeniu. Autori návrhu nového územného členenia, ktoré sa neskôr aj realizovalo, počítali s úsporou 3 500 – 4 000 pracovníkov v štátnom aparáte a 70 mil. Kčs mzdových fondov.

Dokument sa zaoberá aj úvahami o reorganizácii slovenských národných orgánov. Argumenty odôvodňujúce potrebu tohto kroku sú plne v súlade s vystúpením A. Novotného. Uvádzajú sa v ňom dve alternatívy reorganizácie. Prvá počítala s ponechaním SNR i Zboru povereníkov, ktorého väčšina kompetencií sa však mala presunúť na oblastné a okresné národné výbory. Zaniknúť mali iba poverenictva miestnych palív a naftového priemyslu, dopravy, spojov, zdravotníctva, vnútra, zlúčiť sa mali poverenictva spotrebného a potravinárskeho priemyslu. V rezortoch, kde by boli zrušené poverenictva, sa mali ponechať iba menšie útvary určené na koordináciu činnosti oblastných orgánov. Druhá, víťazná alternatíva ráta so zriadením jedného celoslovenského orgánu s funkciou hospodársko-organizačnou, kultúrno-výchovnou, riadiacou a kontrolnou. Pozostával by zo 100 členov, pričom v predsedníctve mali zasadať aj predsedovia oblastných národných výborov. Jeho aparát by tvorili odbory, ktoré by boli podriadené slovenským i celoštátnym orgánom zároveň.

Hoci vedenie KSS vystúpenie A. Novotného na porade krajských tajomníkov KSČ ani plánované obmedzenie právomoci slovenských národných orgánov neodmietalo, ba naopak, prijalo

²⁵⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2234, XVIII. Otázky národných výborov všetkých stupňov, a. j. 84
Zdôvodnenie administratívno-správneho členenia.

ho pozitívne a na priebehu prípravy novej ústavy, resp. reformy územného členenia sa neskôr aktívne podieľalo, nemožno povedať, že jeho členovia neboli dikciou referátu prekvapení. Prejavilo sa to napr. aj v mlčaní členov „vedúcej trojky“ Byra KSS (K. Bacílek, P. David a R. Strechaj) na pražskej porade krajských tajomníkov, ale aj na priebehu zasadnutia BÚV KSS, ktoré nasledovalo na druhý deň po spomínanej porade²⁶⁰. Neboli na ňom prítomní K. Bacílek ani člen BÚV KSS Pavol Majling a kandidát BÚV KSS Alexander Dubček. Vedúci predstavitelia KSS, azda s výnimkou A. Dubčeka a J. Lenárta s pripravovaným dokumentom s najväčšou pravdepodobnosťou neboli vopred oboznámení. Svedčí o tom tá skutočnosť, že o referáte A. Novotného informovali tajomníci ÚV KSS P. David a Jozef Kríž členov BÚV KSS ústne²⁶¹. O tom, že s týmto bodom programu sa na schôdzi BÚV KSS pravdepodobne vopred nepočítalo, svedčí aj to, že z jeho prerokovania bol urobený rukopisný záznam, čo v prípade preberania bežnej agendy v najvyššom grémiu KSS nebolo zvykom. Vystúpenia jednotlivých členov byra však neobsahovali podstatnejšie námietky proti zamýšľaným opatreniam. Na druhej strane konkrétna podoba novej štruktúry slovenských národných orgánov ešte nebola známa. J. Kríž na začiatku diskusie vyhlásil: „Súduh Novotný dal podnet, aby sme uvažovali a dali podnety, ako vec riešiť.“ Člen BÚV KSS Jozef Valo otvoril diskusiu o novej štruktúre slovenských národných orgánov otázkou: „Je tu hovorené o SNR ako o zákonodarnom orgáne, keď však nemá výkonný orgán (ako je Zbor povereníkov), čím je jej existencia odôvodnená.“ Podľa **Dvorského** by SNR mala mať výkonné orgány podobné výkonným orgánom národných výborov. Povereník vnútra Oskár Jeleň i ďalší členovia byra opakovali argumenty A. Novotného. Podľa O. Jeleňa „u nás sa vytvárala už taká prax, že Zbor povereníkov dubloval v určitých otázkach. Stáva sa, že výnos ministra nemá platnosť na Slovensku (anomália)...“ Navrhoval ponechať existujúce slovenské národné orgány, ale žiadal „prispôbiť ich činnosť novej situácii a organizácii“. Už omnoho jednoznačnejšie vystupoval povereník poľnohospodárstva Michal Chudík: „V praxi sa vytvorila na úseku ekonomickom situácia, keď musíme často otázky dublovať, neexistuje hospodárstvo Zboru povereníkov, ale jednotné hospodárstvo ČSR. Ak sa vytvára potreba vytvoriť orgán, nech je jeho úlohou zabezpečovať celoslovenské úlohy.“ Ako prvý však explicitne hovoril o potrebe zrušenia Zboru povereníkov: „Do košického vládneho programu sa zásluhou buržoázných nacionalistov dostali i prvky nacionálne. Bolo by možné zrušiť celý rad povereníctiev a oblastných slovenských orgánov. Nutnosť celoslovenského riadiaceho orgánu nie je nutná (3 oblasti). Slovensko už nie je zaostalou oblasťou. Musíme usilovne pracovať, aby sme neboli hamovkou, aby nám nemuseli byť dávané podnety“. Uvádza ďalšie praktické príklady zlého stavu, spôsobeného existenciou Zboru povereníkov, napr. pri výkupe poľnohospodárskych produktov. V podobnom duchu hovoril P. David: „Dva orgány slovenské nebudú môcť byť. jeden reprezentant tradície. 3 slovenské oblasti budú celoštátne riadené. Zbaviť sa musíme tzv. zvláštností. Druhá otázka je náplň slovenského orgánu. Je fakt, že Zbor povereníkov sa dnes stal zbytočným. Nový orgán celoslovenský by mal mať výkonnú moc, nie zákonodarnú, zabezpečovať uznesenia vlády.“ O. Jeleň naznačil, že riadenie kultúry si vyžaduje existenciu vlastného slovenského orgánu. Nesúhlas s oklieštením právomocí slovenských národných orgánov neprejavoval ani predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj: „Bola tu vytvorená prax, kedy sa Zbor povereníkov mal vyjadrovať ku všetkým otázkam, ktoré posielali a riešili ministerstvá. Veci dôkladne premyslieť, nie je to ľahká vec. SNR je nesporná. Je otvorená otázka jej náplne. Zákonodarnú moc nebude mať. Bude možnosť uplatniť požiadavky v celoštátnych zákonoch. Účinnosť jednotného riadenia musíme posilniť a premyslieť, aký orgán na Slovensku vytvoriť.“

²⁶⁰ O tom, že vystúpenie A. Novotného bolo neočakávané, svedčí aj tá skutočnosť, že ešte pred viac než dvoma mesiacmi sa na zasadnutí BÚV KSS prerokovala správa o štátnobezpečnostnej situácii na Slovensku, pričom prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek uviedol, že „takúto správu máme prvý raz“ (SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1015, Zasadnutie BÚV KSS 21. 8. 1959, Informatívna zpráva o štátnobezpečnostnej situácii na Slovensku). Skutočnosť, že vedenie KSS bolo oficiálne oboznamované s činnosťou ŠtB na Slovensku, napriek tomu, že bola riadená centrálnie z Ministerstva vnútra, svedčí napriek prebiehajúcej kampani proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu o stúpajúcej autorite vedenia KSS.

²⁶¹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1018, Zasadnutie BÚV KSS 30. 10. 1959, Oboznámenie členov Byra ÚV KSS s úvodným referátom s. Novotného na porade vedúcich tajomníkov krajských výborov strany z 29. 10. 1959.

BÚV KSS k vystúpeniu A. Novotného nezaujalo nijaké oficiálne stanovisko. Ako však z prvých reakcií vedúcich predstaviteľov KSS vyplýva, hoci boli zámermi vedenia KSČ prekvapení a uvedomovali si, že pripravované opatrenia bude v slovenskej spoločnosti ťažké odôvodniť, ba dokonca napriek tomu, že iba pred niečo vyše troma rokmi schvaľovali úplne opačné opatrenia - rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov - ich správnosť nespochybňovali. Naopak, prijali ich za svoje a okamžite začali pracovať na ich realizovaní. Vtedajšie vedenie KSS sa jednoznačne cítilo byť vo svojich mocenských pozíciách byť závislé od vedenia KSČ a aj napriek tomu, že v roku 1956 boli (na podnet vedenia KSČ) schválené rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov, sa vôbec nepokúsilo a neuvažovalo o vyvíjaní autonómnej politiky vo vzťahu k pražskému centru.

Nové administratívne členenie krajiny schválilo Politické byro ÚV KSČ 17. 11. 1959²⁶². Odvtedy sa až do decembra 1959 na oficiálnej úrovni o administratívnej reforme i o zmene postavenia slovenských národných orgánov nehovorilo. Politické byro ÚV KSČ sa k problematike vrátilo na svojom zasadnutí 15. 12. 1959²⁶³. Predmetom diskusie už nebolo samotné územné členenie štátu, ale konkrétne detaily súvisiace s realizáciou administratívnej reformy. Na návrh A. Novotného vedenie KSČ rozhodlo, že v obciach ležiacich na hraniciach budúcich okresov alebo oblastí (krajov) mali v prípade sporov o ich administratívnu príslušnosť rozhodovať stranícke a štátne orgány uvedených obcí. Najprv o veci mal prijať rozhodnutie miestny národný výbor, potom sa o nej malo diskutovať na verejných schôdzkach občanov. S nejednoznačnou reakciou verejnosti sa stretlo zavedenie pojmu „oblasť“ namiesto pojem kraj, čo sa s najväčšou pravdepodobnosťou prijímalo ako napodobňovanie ZSSR. Preto na návrh A. Novotného malo o tom, či budúce vyššie administratívne celky ponesú názov „oblasť“ alebo „kraj“, rozhodnúť plénum ÚV KSČ. Na zasadnutí politického byra sa potom už riešili konkrétne otázky územnej príslušnosti jednotlivých okresov. Spornou otázkou, kde nedošlo k dohode medzi Západoslovenskou a Stredoslovenskou oblastnou komisiou, napr. bola príslušnosť okresu Prievidza, ktorý začlenili do budúcej Stredoslovenskej oblasti, napriek tomu, že okresní činitelia žiadali začlenenie okresu do Západoslovenskej oblasti. Vedenie KSČ v tejto veci odobrilo rozhodnutie BÚV KSS z 27. 11. 1959. Po pôvodných úvahách začleniť okres Levice do Stredoslovenskej oblasti tento okres nakoniec pripadol do západného Slovenska. Predmetom sporov vnútri regionálnych elít sa stalo tiež sídlo budúcich okresov. Išlo napr. o diskusiu, či sídlom okresu na Orave bude Tvrdošín alebo Dolný Kubín. Podobné pochybnosti o sídlach okresov sa prejavovali aj na plénach okresných výborov KSS napr. v Šali (vo vzťahu ku Galante), vo Veľkých Kapušanoch (budúci okres Trebišov), Púchove (okres Považská Bystrica), Ružomberok (okres Liptovský Mikuláš), ale potom, ako im boli dôvody určenia nových sídiel okresov „vysvetlené“, ich okresné výbory KSS schválili. Vedenie KSČ však aj napriek tomu, že o svojej územnej príslušnosti mali rozhodovať obce samostatne, fakticky vopred o ich požiadavkách rozhodlo vedenie KSČ, pričom väčšine požiadaviek nebolo vyhovené. Týkalo sa to napr. požiadaviek Dubnice nad Váhom, ktorá žiadala začlenenie do okresu Trenčín, niekoľkých obcí v okrese Trebišov, ktoré sa dožadovali začlenenia do okresu Košice i ďalších prípadov. Celkovo v súvislosti s novým administratívnym členením ÚV KSČ obdržal „desiatky protestov“.²⁶⁴ Na uvedenom zasadnutí sa prerokovalo aj rozšírenie kompetencií a zodpovedností budúcich národných výborov²⁶⁵. Toto posilnenie právomocí však zakotvovalo podriadenie krajských národných výborov priamo centrálnej vláde, išlo teda o posilnenie centralizmu v rozhodovaní. Krajské národné výbory sa mali vláde aj zodpovedať za svoju činnosť. A. Novotný materiál predložený členom Sekretariátu ÚV KSČ Oldřichom Černíkom hodnotil pozitívne. V. Široký a A. Novotný akcentovali najmä posilnenie právomocí komisií národných výborov, v ktorých mohli zasadať aj neposlanci, čím sa napriek deklarovanej demokratizácii v skutočnosti oslabovalo postavenie volených orgánov. Oproti predchádzajúcemu stavu získali okresné národné výbory právo po odvolaní s konečnou platnosťou rozhodnúť o platnosti uznesení

²⁶² SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 239, a. j. 320, bod 1.

²⁶³ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 242, a. j. 323, bod 4a).

²⁶⁴ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 260, a. j. 345, bod 3.

²⁶⁵ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 242, a. j. 323, bod 4b).

miestnych národných výborov v prípadoch, keď by bol „porušený zákon a politika strany“. S významnejšou odozvou sa nestretli ústne podané návrhy predsedu Národného zhromaždenia Zdeňka Fierlingera a tajomníka ÚV KSČ Jiřího Hendrycha, podľa ktorých by sa mala posilniť aj úloha Národného zhromaždenia. To by podľa Z. Fierlingera malo dozerať na plnenie plánov národnými výbormi, sledovať ich normatívnu činnosť a to, ako zaisťujú účasť pracujúcich na správe a riadení. V podobnom duchu sa vyjadroval J. Hendrych. Navrhoval hlbšie posúdiť Fierlingerov návrh a upozorňoval, že mocenské a správne funkcie budú postupne splývať.

Aj v tomto prípade zohrávalo vedenie KSS úlohu štatistu. Uspokojilo sa s tým, že o priebehu rokovania Politického byra ÚV KSČ jeho členov ústne informoval K. Bacílek. Rovnako ako v októbri 1959 neprijalo k rozhodnutiu vedenia KSČ nijaké uznesenie. Nie je známe ani to, aké stanovisko zaujali k otázkam jednotliví členovia BÚV KSS²⁶⁶. O budúcom názve vyšších administratívnych celkov sa definitívne rozhodlo na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 22. 12. 1959. Na návrh A. Novotného sa upustilo od pojmu „oblasť“ a rozhodlo sa o ponechaní názvu „kraj“²⁶⁷.

Začiatkom roku 1960 sa zintenzívnili práce na novom štátovom usporiadaní. Zasadnutie Politického byra ÚV KSČ 12. 1. 1960 schválilo definitívny návrh uznesenia o prestavbe územnej organizácie štátu vypracovaný O. Černíkom, ktorý bol predložený na formálne schválenie plénu ÚV KSČ v dňoch 13. - 14. 1. 1960. Návrh uznesenia potvrdil, že ťažisko rozhodovania sa v štátnej správe presunie na nové, hovorovo nazývané „veľké“ okresy. Zlučovanie obcí malo prebiehať len tam, kde obce už zástavbou splynuli, alebo ak pre to existovali „ekonomické a politické podmienky“. Zlučovaniu obcí malo predchádzať zlúčenie jednotných roľníckych družstiev²⁶⁸. Vedenie KSČ v januári 1960 rozhodlo, že v roku 1960 sa nebude konať zjazd KSS, napriek tomu, že stanovy KSČ hovorili o tom, že zjazd KSS sa po dohode s ÚV KSČ koná raz za dva roky²⁶⁹. O definitívnej podobe nového územného členenia i s konkrétnym stanovením príslušnosti jednotlivých obcí sa rozhodlo na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ²⁷⁰. Táto otázka vyvolala vo verejnosti veľké vzrušenie, údajne sa k nej vyslovilo 70 - 80 % členov KSČ, z toho najmenej v kraji Ostrava (17 000 členov - 20 %) a v kraji Prešov (13 000 členov - nad 40 %). Búrliivé diskusie prebiehali aj na verejných schôdzkach, len v kraji Bratislava sa ich zúčastnilo 50 000 ľudí, v kraji Brno 76 000 a v kraji Ostrava 70 000. Pripomienky obyvateľov, resp. vedúcich predstaviteľov obcí vedenie KSČ klasifikovalo ako „v prevažnej väčšine oprávnené.“ Z celkového počtu 714 pripomienok bolo akceptovaných 424 (58 %), 29 % pripomienok stiahli ich navrhovatelia späť a 13 % pripomienok k začleneniu do nového administratívneho celku bolo zamietnutých. Na Slovensku bola však situácia v porovnaní s celoštátnym priemerom odlišná. V Západoslovenskom kraji vyhovelí zo 63 pripomienok iba 29. Predmetom sporov bola hlavne príslušnosť obcí na hraniciach okresov Galanta a Trnava, resp. Trnava a Topoľčany ako aj Topoľčany a Trenčín. V Stredoslovenskom kraji bolo kladne vybavených iba 13 pripomienok z 30, vo Východoslovenskom kraji z 29 pripomienok bolo akceptovaných 14. Neprešli požiadavky Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich na zriadenie národnostného okresu so sídlom vo Svidníku ani návrhy na vytvorenie maďarského okresu so sídlom v Kráľovskom Chlmci.

Hoci sa v súvislosti s diskusiou o novom administratívnom členení krajiny oficiálne pripúšťala diskusia, realita bola odlišná. Ilustruje to napr. prípad obce Budmerice, v ktorej občania usporiadali podpisovú akciu proti začleneniu obce do okresu Trnava, pričom žiadali jej začlenenie do okresu

²⁶⁶ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1021, Zasadnutie BÚV KSS 18. 12. 1959, Informácia prvého tajomníka ÚV KSS s. K. Bacílka o návrhu zmien územného usporiadania štátu na základe rokovania Politického byra ÚV KSČ (ústne).

²⁶⁷ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 243, a. j. 324, bod 19.

²⁶⁸ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 245, a. j. 326, bod 2.

²⁶⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1032, Zasadnutie BÚV KSS 23. 4. 1960, Návrh na nekonanie riadneho zjazdu KSS v roku 1960 a na zmenu 6. kapitoly, čl. 43 stanov strany o zvolávaní zjazdu KSS.

²⁷⁰ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 253, a. j. 337, bod 7.

Bratislava-vidiek. Funkcionári MNV a dedinskej organizácie KSS boli v tejto súvislosti obvinení z protištátnej činnosti²⁷¹. Pri tvorbe nových orgánov moci v krajoch a okresoch vyšli na povrch početné animozity medzi jednotlivými klikami v rámci štátneho a stranického aparátu. Napr. v apríli 1960 vedúci funkcionári KV KSS v Banskej Bystrici zistili, že v hoteli Národný dom, v ktorom boli od polovice januára 1960 prechodne ubytovaní, sa nachádzali odpočívacie zariadenia, pričom ako sa zdá, odpočívanie bolo iniciované miestnymi funkcionármi a išlo o svojráznu metódu riešenia sporov a zápasov o vedúce pozície medzi funkcionármi bývalého banskobystrického a žilinského kraja²⁷². O tom, že napriek oficiálnym deklaráciám reakcie príslušníkov regionálnych elít na pripravovanú územnú reorganizáciu neboli jednoznačné, svedčia slová povereníka vnútra O. Jeleňa v diskusii na zasadnutí BÚV KSS 26. 2. 1960: „Na okresoch je dezorientácia, mnohí ľudia nevedia, kde pôjdu, nehovorí sa s nimi. Aj medzi inteligenciou treba otázky správne vysvetľovať - besedy usporiadať na vysokých školách, medzi spisovateľov, vedcov atď. Dôležitá bude otázka nového štýlu práce nových orgánov.“²⁷³

Vedenie KSS však ešte stále nemalo odvalu otvorene hovoriť o budúcom postavení a štruktúre slovenských národných orgánov a je pravdepodobné, že ešte o tejto otázke nemalo konkrétnu predstavu. Na zasadnutí BÚV KSS 8. 1. 1960 sa hovorilo iba o časovom harmonograme ustanovovania nových stranických a štátnych orgánov spojenom s mohutnou propagandistickou kampaňou v súvislosti so všeobecnými voľbami pripravovanými na rok 1960²⁷⁴. Ešte aj referát K. Bacílka určený na plénum ÚV KSS o novej územnej organizácii sa síce ani raz nezmienil o Zbore povereníkov, ale vôbec nehovoril ani o jeho prípadnom zániku, resp. o budúcej úlohe SNR. Vedenie KSS si uvedomovalo zložitost situácie a zároveň skutočnosť, že bolo postavené pred hotovú vec a že mu neostáva nič iné, ako rozhodnutie vedenia KSČ presadiť. Preto aj v uznesení zo zasadnutia BÚV KSS, na ktorom sa prerokoval text Bacílkovho referátu, sa hovorí, že zasadnutie ÚV KSS musí byť jednodenné i za tú cenu, že by sa diskusia mohla v prípade potreby predĺžiť do neskorých večerných hodín. V referáte K. Bacílek v podstate zopakoval iba to, čo odznelo na zasadnutí pléna ÚV KSČ, resp. na jemu predchádzajúcej schôdzke politického byra. V januári 1960 vedenie KSČ prijalo rozhodnutie o urýchlenní postupu realizácie zmeny územného členenia. Všeobecné voľby plánované na október 1959 sa presunuli na 12. 6. 1960. Oficiálne sa to zdôvodňovalo prípravou novej päťročnice a tým, že „vytváranie nových územných organizácií ide omnoho lepšie, ako sme predpokladali a že urýchlenní celého postupu bude ku prospechu, lebo urýchlí konsolidáciu nových územných orgánov a pomôže zabezpečiť závažné úlohy v priemysle a poľnohospodárstve.“ V tom istom referáte K. Bacílek však poukázal na zrejme pravdivější dôvod urýchlenní celého procesu: „Celý postup bolo treba urýchlenní aj preto, že na okresoch sa ukazujú nálady, ktoré nasvedčujú tomu, že by po okresných konferenciách strany ONV prestali prakticky pracovať.“ Vedúcim predstaviteľom KSS ešte ani začiatkom februára nebola známa konečná podoba budúcich štátnych orgánov. Ešte 12. 2. 1960 sa na BÚV KSS prerokoval článok Pavla Majlinga určený pre ústredný stranický denník Pravda o novej územnej organizácii štátu, kde síce časti, ktoré by „predbiehali riešenie celoštátnych otázok“, boli vypustené, ale vo vzťahu k poverenictvam sa hovorilo iba o tom, že kompetencie v odvetviach ekonomiky s dvojitou podriadenosťou (Zboru povereníkov a krajským národným výborom) prejdú od 1. 7. 1960 pod právomoc krajov²⁷⁵.

²⁷¹ SNA, f. Predsedníctvo SNR (P SNR), kr. 914, inventárne číslo 989/60.

²⁷² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2251, a. j. 601, Zpráva o porušení línie strany v metodách práce orgánov KS MV v Banskej Bystrici a návrh na riešenie (1960).

²⁷³ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1027, Zasadnutie BÚV KSS 26. 2. 1960, Návrh na zvolanie pléna ÚV KSS.

²⁷⁴ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1024, Zasadnutie BÚV KSS 8. 1. 1960, Návrh na zvolanie pléna ÚV KSS.

²⁷⁵ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1027, Zasadnutie BÚV KSS 12. 2. 1960, Návrh na schválenie článku s. Pavla Majlinga pre Pravdu „O novej územnej organizácii štátu“.

Už 23. 2. 1960 však schválilo vedenie KSČ nové usporiadanie slovenských národných orgánov²⁷⁶. Hoci autorom myšlienky zmeny postavenia slovenských národných orgánov bol pravdepodobne A. Novotný alebo niekto z jeho blízkeho okolia, tento návrh na zasadnutí politického byra predkladal tajomník ÚV KSČ Vladimír Koucký. Ukázalo sa, že hoci na zasadnutiach BÚV KSS ani Sekretariátu ÚV KSS (SÚV KSS) nikto oficiálne nepredkladal svoje pripomienky, niektorí predstavitelia KSS sa snažili pôvodný návrh modifikovať. V tejto súvislosti sa však rozhodli konať nie prostredníctvom orgánov KSS, ale rokovaním, resp. lobbovaním vo vedení KSČ. Je však pravdepodobné, že cieľom takýchto pripomienok nebolo ani tak zachovanie právomocí slovenských národných orgánov, ako skôr snaha udržať si vlastné mocenské pozície. Konkrétne sa to týka pripomienok Pavla Majlinga týkajúcich sa úloh Slovenskej plánovacej komisie. Konkrétny text jeho návrhov nie je k dispozícii, z rukopisného neautorizovaného záznamu z rokovania politického byra však vyplýva, že jeho pripomienky boli čiastočne akceptované. Pôvodný návrh určoval Slovenskej plánovacej komisii pracovať z poverenia SNR a Štátnej plánovacej komisie i z vlastnej iniciatívy na sústavnej analýze rozvoja hospodárstva na Slovensku, pričom však týmto orgánom jej ostávalo právo predkladať iba iniciatívne návrhy, odhaľovať rezervy v hospodárstve a navrhovať využívanie dodatočných zdrojov. Okrem toho sa počítalo, že bude ešte vypracúvať územné prierezy rozvoja národného hospodárstva na Slovensku a predkladať ich SNR a ŠPK.

Slovenská plánovacia komisia získala na návrh P. Majlinga právomoc vypracúvať návrhy súhrnného rozvoja hospodárstva na Slovensku a predkladať ich SNR a Štátnej plánovacej komisii ŠPK. Jej úlohou sa ďalej stalo venovať sa sústavnej analýze hospodárstva na Slovensku a predkladať SNR a ŠPK iniciatívne návrhy, odhaľovať rezervy v hospodárstve a navrhovať využívanie dodatočných zdrojov. Jej súhrnné návrhy a prierezy mali zahrňovať celé hospodárstvo na Slovensku, vrátane hospodárstva krajov v základných ukazovateľoch, majúcich prvoradý význam pre rozvoj Slovenska²⁷⁷. Ďalej mala „pomáhať“ pri rozmiestňovaní výrobných síl v rámci Slovenska a pri riešení správneho umiestňovania významných investícií na Slovensku. Mala slúžiť tiež ako poradný orgán vlády a ŠPK pri riešení otázok rozvoja ekonomiky, resp. jednotlivých odvetví na Slovensku. Návrhy rozvoja hospodárstva na Slovensku predkladané Slovenskou plánovacou komisiou však nemali mať charakter komplexného návrhu plánu, ten mohli predkladať iba jednotlivé ústredné orgány a KNV. Slovenské prierezy rozvoja ekonomiky sa mali v SNR prerokúvať pred ich schválením v Národnom zhromaždení, aby sa tak zabránilo ich dodatočnému schvaľovaniu v SNR. Povereníci SNR sa zároveň stávali členmi kolégií ministrov. Návrh počítal so zrušením poverenia miestnych palív a naftového priemyslu, poverenia spotrebného priemyslu, poverenia potravinárskeho priemyslu a výkupu poľnohospodárskych výrobkov, poverenia obchodu, poverenia dopravy, poverenia spojov a poverenia vnútra.

SNR bola podľa návrhu chápaná ako „nedeliteľná súčasť jednotnej štruktúry československých ľudovo demokratických štátnych orgánov“, ale na rozdiel od predchádzajúceho stavu bola koncipovaná ako jednotný orgán, spájajúci výkon štátnej moci a štátnej správy. V návrhu sa pripúšťala zlučiteľnosť funkcie poslanca Národného zhromaždenia a krajského národného výboru s funkciou poslanca SNR. Volebné obvody do Národného zhromaždenia a do SNR mali byť zhodné, takže počet poslancov budúcej SNR klesol na 87. Návrh počítal s ponechaním originálnej zákonodarnej právomoci SNR vo veciach národnej alebo regionálnej povahy, pokiaľ „k zaisteniu všestranného hospodárskeho a kultúrneho rozvoja Slovenska si vyžadujú osobitnú úpravu.“ Odvodená, delegovaná zákonodarná právomoc SNR umožňovala, že SNR sa mohla ďalej uznášať na základe delegácie celoštátnym zákonom Národného zhromaždenia. Okrem toho k jej zredukovaným kompetenciám patrila starostlivosť o národnostné menšiny, podávanie iniciatívnych návrhov zákonov Národnému zhromaždeniu, právo kontroly v medziach vlastnej právomoci (najmä vo vzťahu k výkonu určitých

²⁷⁶ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 249, a. j. 332, bod 6.

²⁷⁷ Konkrétne sa to týkalo ukazovateľov objemu priemyselnej výroby, stavebnej a poľnohospodárskej výroby, investičnej výstavby, počtov pracovníkov, výchovy a kvalifikácie pracovníkov, oblasti spoločenskej spotreby a vývoja životnej úrovne.

úsekov štátnej správy povereníkmi SNR), právomoc tvoriť vlastné orgány a ustanovovať stále a dočasné komisie SNR. V oblasti riadenia hospodárstva SNR mohla prerokovať v medziach vopred Národným zhromaždením schváleného štátneho národnohospodárskeho plánu súhrnne rozvoj národného hospodárstva na Slovensku s cieľom mobilizovať pracujúcich na Slovensku k jeho plneniu ako aj podávať územné prierezy rozvoja národného hospodárstva na Slovensku, schvaľovať rozpočet SNR a jej podriadených orgánov na Slovensku.

Ani komisie SNR však nezískali významnejšie kompetencie v oblasti výkonnej moci. Ich funkcia sa redukovala na „iniciatívnu, pomocnú a kontrolne mobilizačnú so zameraním na činnosť SNR a jej orgánov“. Ich členmi sa okrem poslancov SNR mohli stať aj neposlanci. Stálymi komisiami SNR sa stali Slovenská plánovacia komisia, finančná a rozpočtová komisia SNR, poľnohospodárska komisia SNR, komisia SNR pre výstavbu, komisia SNR pre školstvo a kultúru, zdravotnícka komisia SNR, právna komisia SNR a mandátová komisia SNR.

Návrh počítal už s konkrétnou delimitáciou kompetencií orgánov štátnej správy na Slovensku, ktoré mali byť zrušené. Tieto kompetencie sa mali presunúť buď na kraje, alebo priamo na ústredné orgány. Z povereníctva vnútra napr. na Slovensku zostali iba celoslovenské pracovisko Správy tlačového dozoru, krajské pobočky Štátnej banky československej mala riadiť pražská centrála, bratislavský tzv. oblastný ústav dostal iba funkciu akéhosi metodického, kontrolného a analytického centra s približne 40 pracovníkmi, ktorého úlohou bolo vypracúvať analýzy pre potreby SNR a centrály ŠBČS v Prahe. Právomoc Slovenského úradu sociálneho zabezpečenia sa zredukovala iba na správu dôchodkov, zo Slovenského štatistického úradu ostal štatistický útvar pri SNR, úplne boli zlikvidované Správa vodného hospodárstva na Slovensku, Správa geodézie a kartografie na Slovensku a Slovenský výbor pre zveľobovanie poľného, lesného a vodného hospodárstva. Pod právomoc krajských národných výborov prešla aj správa miestneho hospodárstva. Politické byro ÚV KSC rozhodlo o začlenení Slovenskej akadémie vied do Československej akadémie vied ako jej „nedeliteľnej súčasť“, pričom sa však mal zachovať jej názov. Odporúčalo tiež „nevoliť ďalších členov SAV.“ Rozpočet SAV sa stal súčasťou rozpočtu ČSAV. Centralizácia sa dotýkala aj spoločenských organizácií, masovokomunikačných prostriedkov, nielen rozhlasu a televízie, kde sa určovaní programov malo „ešte dôslednejšie vychádzať z celoštátnych hľadísk a potrieb“, ale aj tlače: „Bude preskúmaná aj potreba a opodstatnenosť vydávania niektorých slovenských časopisov, aby zbytočným dublovaním nedochádzalo (najmä pri vedeckých časopisoch) k zníženiu ich úrovne a vytváraniu umelých národných priehrad.“ V časopisoch sa mali viac objavovať dvojazyčné materiály, niektoré zas mali vychádzať na Slovensku, pričom mali mať celoštátnu pôsobnosť. Návrh úpravy právomocí slovenských národných orgánov však zároveň počítal s priamym podriadením Československého rozhlasu a Československej televízie ÚV KSC.

Predložený dokument už jednoznačne hovoril o zrušení Zboru povereníkov ako orgánu výkonnej moci, pričom SNR mala byť jednotným orgánom štátnej moci a štátnej správy, pričom jej výkonnými orgánmi sa mali stať Predsedníctvo SNR, komisie SNR a na ich čele mali stáť jednotliví povereníci SNR. Komisie disponovali svojím aparátom - odbormi SNR, pre ktoré platil princíp dvojitej podriadenosti - SNR a príslušnému ministrovi. Táto formulácia sa neskôr zmenila na zásadu, podľa ktorej svoju právomoc vykonávali v rámci vlastnej právomoci SNR a v rámci splnomocnenia, ktoré je stanovené vládnu normou upravujúcou vzťah povereníka a príslušného ústredného orgánu (ministerstva). Pôvodný návrh dokonca počítal s taxatívnym vymedzením inštitúcií, ktoré mali byť podriadené SNR.

Podľa predloženého materiálu základnou myšlienkou oficiálne nemalo byť redukovanie právomocí slovenských národných orgánov, ale naopak, „posilnenie autority voleného národného orgánu... ako nedeliteľnej súčasť štátnych orgánov ČSR.“ Zámer údajne v základnej myšlienke nadväzoval na zmeny uskutočnené už v roku 1956, pričom sa akcentovala tendencia „stále tesnejšieho spojenia štátnej moci a správy, volených a výkonných orgánov.“ „V tomto období kladieme dôraz na ďalší rozkvet oboch našich socialistických národov a na ich zblížovanie na základe uskutočňovania socialistických a komunistických cieľov,“ uvádza sa v návrhu. Zdôrazňovalo sa chápanie Československa ako jednotného socialistického štátu dvoch rovnoprávných národov. Argumentovalo

sa tiež postupným vyrovnávaním podstatných rozdielov medzi českými krajinami a Slovenskom, čím sa vrazil „na mnohých hospodárskych úsekoch už odstránila potreba vydávať pre slovenské kraje osobitné nariadenia a smernice.“ To sa malo prejavovať aj tým, že vedúci volení predstavitelia sa mali stať aj členmi vlády. Proti tomuto návrhu však vzniesol námietky V. Koucký. Podľa neho, keby sa predseda SNR stal podpredsedom vlády a podpredsedovia SNR (konkrétne predseda Slovenskej plánovacej komisie) a povereník pre školstvo a kultúru členmi vlády, predseda SNR ako člen predsedníctva vlády, ktoré je „fakticky vrcholným orgánom moci vládnej a výkonnej“²⁷⁸ by sa dostal na vyššiu pozíciu ako predseda Národného zhromaždenia, čím by „autorita NZ voči SNR bola podstatne znížená“. Zároveň by to podľa Kouckého obmedzilo právomoc prezidenta menovať členov vlády. Odmietol tiež pôvodne uvažované menovanie povereníkov ministrami.

Diskusia sa ďalej týkala názvu budúcich špecializovaných orgánov, pričom sa uvažovalo o tom, že tieto orgány ponesú názov povereníctvo, zrejme z obáv, aby pripravovaná reforma nevyvolala odstránením názvu symbolizujúceho autonómiu Slovenska garantovanú Košickým vládnym programom v slovenskej spoločnosti pobúrenie. Podľa V. Kouckého bolo pomenovanie odbor alebo povereníctvo vecou terminológie. A. Novotný na to reagoval slovami: „To ste na omyle“ a trval na označení odbor. V. Široký s ním súhlasil: „Je správne, že sa s povereníctvami lúčime“. Na zasadnutí došlo k určitej polemike medzi A. Novotným a K. Bacílkom, ktorý namietal proti „polemickému tónu (predloženej - pozn. aut.) správy v niektorých miestach“ a proti jej pasážam týkajúcim sa buržoázneho nacionalizmu. A. Novotný mu oponoval, pričom zrejme mal na mysli referát povereníka poľnohospodárstva M. Chudíka o výkupe poľnohospodárskych produktov (s poznámok z diskusie to nie je dostatočne zrejme - pozn. aut.). K. Bacílek po ostrej replike A. Novotného o buržoáznom nacionalizme ustúpil a obhajoval sa, že treba „použiť správnu terminológiu, aby ľudia pochopili, že je to k prospechu socializmu“.

Za zachovanie názvu povereníctva sa zasadzoval aj R. Strehaj: „Hovoríť povereníctva, ale nechať vo funkcii odboru, že je to výkonný aparát komisie... aby ľudia nevideli to nesprávne, že je to oblastný orgán s. ministra.“ A. Novotný aj jeho názor odmietol. Podobne sa vyslovoval Jiří Hendrych. Ten zároveň podával aj ideologické zdôvodnenie zamýšľaného kroku. Podľa neho bolo treba vysoko vyzdvihovať zlúčenie mocenskej a výkonnej právomoci: „To zodpovedá našej tendencii.“ Žiadal „jasne povedať, ako toto opatrenie zodpovedá leninskému riešeniu národnostnej otázky.“ Tvrdil, že „aj u nás záleží, na čo dnes viac položiť akcent - áno, teraz na zblížovanie národov... odstraňovanie priehrad.“ V. Široký s predloženým návrhom súhlasil, okrem názoru na zachovanie názvov „povereníctvo“. Navrhoval, že „nech sú len „povereníci“, nech vynikne socialistickej demokracii... nech zdôrazníme zásadu zapojenia volených ľudí do práce SNR.“ Čo sa týka ideologického zdôvodnenia pripravovaných opatrení, povedal: „Kľádol by som hlavný dôraz na účasť ľudu...“ Navrhoval práve na Slovensku zdôrazňovať posilnenie právomocí národných výborov, ktoré označil za národné orgány a povedal, že „ponechanie dnešného rozdelenia výkonnej a mocenskej právomoci s národnými orgánmi znamenalo by uzatváranie Slovákov do vlastnej nacionálnej ulity.“ Ďalší rozvoj slovenského národného života sa mal podľa neho uberať cestou zapojenia slovenských kádrov do centrálného riadenia. Navrhované riešenie podľa neho „vyjadruje potreby štátu, ale aj Slovenska.“ Isté pochybnosti o správnosti pripravovaných krokov vyjadroval člen Politického byra ÚV KSČ Jaromír Dolanský. Upozorňoval na možné nálady verejnosti („15 rokov sa žilo...“). Poukazoval pritom na rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov v roku 1956 a na deklarovaný princíp svojbytnosti slovenského národa („...aby nevznikol falošný dojem...“) i na skúsenosti z predvojnovnej ČSR: „Keby nebolo nutné stavať otázku svojbytnosti, tak by neboli obavy, aby to neskĺzlo k nacionalizmu.“ J. Hendrych na to reagoval slovami, že nacionalizmus je choroba, ktorá najdlhšie trvá. J. Dolanský upozorňoval: „...preto veľmi starostlivo zvážiť... preto som si takto staval otázku, ide mi o to, nakoľko sú tam pripravení pre túto koncepciu... dôležité, ako to na ÚV KSS postaví.“ S názorom J. Hendrycha interpretovať opatrenia ako prejav zblížovania národov a socialistickej výstavby Slovenska súhlasil. Tvrdil, že treba akcentovať, že ide o rozvoj Slovenska vo všetkých

²⁷⁸ Na margo tejto formulácie poznamenal Z. Fierlinger, že je „z hľadiska marx.-leninskej ústavy vadná“.

oblastiach: „Nestávať z pozície obhajoby, ale aby bolo jasne vidieť, že je to produkt vývoja a že ide o rozvoj slovenského národa“. Upozorňoval však, že treba počítať s rozličnými náladami, nečakať a podľa toho pôsobiť. A. Novotný trval na tom, aby sa zo života odstránil pojem poverenictvo, pravdepodobne práve pre jeho symbolický význam. Hovoril, že „neobmedzujeme práva, naopak, zvyšujeme práva národných výborov, ale aj celej SNR.“ Čo sa týka postavenia kultúrnych inštitúcií, uviedol: „Na ne nesiahaj - je to otázka vývoja... bude potom potreba upraviť, ale jednota ľudu bude.“ Navrhol pri SNR okrem navrhovaných stálych komisií ponechať štatistický úsek i obchodnú inšpekciu. Uvedomoval si zároveň možnosť negatívnych reakcií slovenskej inteligencie, pričom upozornil, že je potrebné dobre argumentačne pripraviť zasadanie ÚV KSS, pričom materiál sa mal „prejednať a ísť von až po ÚV KSČ.“

Konečný text uznesenia znova položil dôraz na tézu o zblížovaní národov. Uznesenie konštatovalo, že „národnostná otázka je v podstate v našej krajine vyriešená v tom zmysle, že sú zabezpečené všetky predpoklady pre všestranný rozvoj našich národov ako národov socialistických i pre všestranný rozvoj občanov ostatných národností v našej krajine. V súčasnom období sa vytvárajú aj najdôležitejšie predpoklady pre ďalšie zblížovanie oboch našich socialistických národov... Komunistom ide o zblížovanie národov, ktoré v podmienkach socializmu nie je v rozpore s ich rozvojom a rešpektovaním národnostných rozdielov, ale práve naopak, tento rozvoj uľahčuje a urýchľuje.“ Z ďalšieho textu uznesenia však vyplýva, že pripravované obmedzenie právomocí slovenských národných orgánov nesledovalo iba centralistické tendencie, resp. nebolo iba motivované oficiálnou komunistickou tézou o rozvoji a zblížovaní národov za socializmu, ale možno v ňom pozorovať aj prejavy istej renesancie teórie čechoslovakizmu ako teórie o jednotnom československom národe: „KSČ vychádza zo skutočnosti, že český a slovenský národ sú v úzkych príbuzenských zväzkoch, ktoré sa v poslednom období silne upevnili. O tom svedčí blízkosť ich reči i celého národného charakteru, ktoré vyplynuli z tradícií historickej a kultúrnej vzájomnosti, so spoločného zápasu robotníckej triedy a všetkých pracujúcich v oboch častiach republiky“.

Vedenie KSČ na čele s A. Novotným si uvedomovalo možnosť negatívnych reakcií v slovenskej spoločnosti i zo strany slovenských politických elít. Obávalo sa však, či vedenie KSS dokáže jeho zámery realizovať bez prípadných komplikácií, resp. nemalo dostatočnú dôveru dokonca ani voči vtedajšej garnitúre vedúcich predstaviteľov KSS, dosadenej A. Novotným po odstavení obvinených z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu a stúpencov V. Širokého. Preto K. Bacílek dostal za úlohu „nielen zvolať plénum (ÚV KSS - pozn. aut.), ale aj návrh referátu a rezolúcie pléna ÚV KSS predložiť na schválenie Politickému byru ÚV KSČ.“ Do 25. 3. 1960 mal predložiť politickému byru aj návrh na zmeny v orgánoch a v aparáte ÚV KSS a na riešenie kádrových otázok zodpovedajúcich novému usporiadaniu slovenských národných orgánov.

Vedenie KSS o novej štruktúre slovenských národných orgánov rokovalo za prítomnosti V. Širokého o tri dni neskôr, 26. 2. 1960²⁷⁹. Hlavným referujúcim bol K. Bacílek, na prípravu referátu BÚV KSS zostavilo komisiu v zložení J. Lenárt, vedúci oddelení ÚV KSČ **Poruben**, Matej Lúčan, Michal Sabolčík (vedúci 6. oddelenia ÚV KSS), Ján Uher (zástupca vedúceho 3. oddelenia ÚV KSS) a povereník spravodlivosti Ladislav Gešo. V. Široký a R. Strechaj zdôvodňovali účelnosť centrálného riadenia ekonomiky existenciou hlbokých vzťahov medzi podnikmi v Čechách a na Slovensku: „Treba správne tieto otázky postaviť, presvedčivo..., aby nijaké nejasnosti u čestných ľudí nevznikli. Na zasadaní byra to ešte dôkladne premyslieť. Zvlášť národnostnú otázku v tomto rozpracovať. Prehĺbenie bratstva - hlavný dôraz.“ O. Jeleň zas tvrdil, že „musíme v propagande vychádzať z toho, že tie orgány Slovenska sú odôvodnené, ktoré pomáhajú budovať socializmus. Tie, ktoré zastarali, neplnia už... úlohu, neváhať ich zrušiť.“ Na pléne ÚV KSS navrhol O. Jeleň rozpútať diskusiu na adresu Zboru povereníkov i SNR („...zasypávali sme súdruhov obežníkmi...“) a začať kampaň proti byrokratizmu: „Podstatne sa tu odbúra byrokratizmus. Zdola bolo a je veľa kritiky na prácu slovenských orgánov - povereníctiev. I zmenšenie aparátu je dôležitá otázka, ľudia to privítajú.“ Upozornil na nálady

²⁷⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1027, Zasadnutie BÚV KSS 26. 2. 1960, Návrh na zvolanie pléna ÚV KSS.

v okresoch i na potrebu vysvetľovacej kampane medzi inteligenciou. Jediní členovia vedenia KSS, ktorý voči návrhu vzniesol na pôde BÚV KSS námietku, boli J. Valo a O. Jeleň. Valova námietka sa však netýkala samotnej podstaty návrhu, naopak, tvrdil, že v propagande treba argumentovať tým, že návrh je pre Slovákov lepší ako doterajšie usporiadanie: „Otázka „zasahovať“ do právomocí slovenských národných orgánov to je nesprávne stanovisko. Obranné stanovisko je nie tu na mieste.“ Kritizoval jedine vymedzenie kompetencií Slovenského úradu sociálneho zabezpečenia, vyhlásil, že „ten, čo návrh robil, veci nerozumel“. Navrhoval v novej štruktúre slovenských národných orgánov úrad buď zrušiť, alebo inak koncipovať - ako kontrolný a poradný orgán. Uviedol však niečo, čo potvrdzuje moju hypotézu, že vedúci predstavitelia KSS (alebo aspoň ich veľká časť) sa na vzniku predstavy o novej štruktúre slovenských národných orgánov nepodieľali a neboli o nej vopred informovaní. Podľa rukou písaného záznamu o veci „s ním nikto nehovoril vopred.“ O. Jeleň navrhoval zachovanie SAV, aby nefungovala ako pobočka ČSAV. O návrhu na nové usporiadanie slovenských národných orgánov vopred nevedel ani predseda SNR Ludovít Benada. Napriek tomu však s ním súhlasil, podobne ako A. Dubček opakujúci tézu o tom, že dovtedajšie orgány splnili svoju úlohu. Varoval však pred podceňovaním nacionalistických prežitkov: „Presvedčivá a bojová argumentácia... Otázku uvoľnených pracovníkov nestavať na vedúce miesto v referáte a v argumentácii.“ Návrh odobrili aj **Dvorský**, J. Kríž a šéf odborov Vojtech Daubner. Ten žiadal zdôrazniť, že návrh znamená posilnenie kompetencií slovenských národných orgánov a jedným dychom označil zrušenie slovenských výborov odborových zväzov za krok vpred²⁸⁰. K ofenzívnej argumentácii nabádal aj predseda Slovenského ÚV ČSM Milan Rázus a J. Lenárt.

V tomto duchu sa niesol aj pripravovaný referát K. Bacílka na plénum ÚV KSS v dňoch 16. - 17. 3. 1960²⁸¹. V jeho texte sa už hovorí o zavŕšení výstavby socializmu v Československu a o prechode do etapy výstavby rozvinutej komunistickej spoločnosti. Dôležité je v ňom, že i napriek tomu, že vedenie KSS sa ocitlo postavené pred hotovú vec, BÚV KSS rozhodlo, že návrh bude navonok formulovaný ako iniciatívny návrh ÚV KSS. Opatrenia si podľa členov vedenia KSS (napr. J. Vala) vyžiadali dosiahnuté úspechy, boli výsledkom objektívnej nevyhnutnosti „neustále zlepšovať a zdokonaľovať aj organizáciu štátnej moci, štruktúru jej orgánov.“ Argumentácia v prospech obmedzenia právomocí slovenských národných orgánov bola podobná ako v roku 1956 pri ich rozširovaní: „To, čo bolo účelné a správne napr. pred desiatimi rokmi, nemusí byť správne dnes a treba novým riešením odstrániť všetko, čo by mohlo našu cestu k socializmu hamovať“. Táto formulácia sa neskôr v definitívnom texte neobjavila, azda pre svoju ťažkú obhájiteľnosť. Pripravovaný referát akcentoval ekonomické riešenie slovenskej otázky, t.j. odstránenie jeho zaostalosti v porovnaní s českými krajinami. K. Bacílek argumentoval tiež existenciou ekonomických celkov v ZSSR, ktorých hranice sa neprekryvali s hranicami jednotlivých zväzových republík: „Pri súčasnom rozvoji národného hospodárstva je to nevyhnutné, pričom nikto nemôže pochybovať, že naša republika tvorí jeden ekonomický celok.“ Pôvodný text, v ktorom sa hovorilo konkrétne o ekonomických administratívnych rajónoch v ZSSR a o tom, že Československo tvorí jeden ekonomický rajón bol tak zmenený, azda kvôli tomu, aby sa predišlo ožiovaniu obáv vo verejnosti z pričlenenia krajiny k ZSSR²⁸². K. Bacílek použil aj argumenty o spájaní zákonodarnej a výkonnej moci a o nadväznosti na zmeny z roku 1956, čo bola reakcia na námietky niektorých členov BÚV KSS (napr. M. Chudíka), že nemožno obísť mlčaním rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov v uvedenom roku. BÚV KSS sa však očividne nedokázalo s týmto problémom argumentačne vyrovnáť, preto sa túto záležitosť ponechalo otvorenú a obrátilo sa vedenie KSČ, aby o texte definitívne rozhodlo. Na druhej strane poukázalo na skutočnosť, že „vo vlastnom návrhu je celý rad

²⁸⁰ Pričom je dosť pravdepodobné, že tento návrh vyšiel z jeho iniciatívy, pretože vopred sa o tom nerokovalo. K. Bacílek na Daubnerov návrh reagoval slovami: „Pokiaľ ide o masové organizácie, tie otázky nie je treba riešiť ináč, ako je to dosiaľ. Budem hovoriť so súdruhmi.“

²⁸¹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1028, Zasadnutie BÚV KSS 4. 3. 1960, Nové zásady práce a postavenia slovenských národných orgánov.

²⁸² Ako nasvedčujú archívne dokumenty týkajúce sa verejnej mienky občanov, tieto obavy v slovenskej spoločnosti boli prítomné aj v druhej polovici 50. rokov.

otázok - najmä pokiaľ ide o náplň budúcej činnosti SNR - ešte nedostatočne prepracovaných a domyslených.“

Na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ z 8. 3. 1960, na ktorom sa text Bacílkovho referátu posudzoval, sa dávali do popredia pri definitívnej redakcii referátu ideologické dôvody pripravovaných opatrení pred ekonomickými, resp. národnostnými²⁸³. J. Hendrych žiadal zdôrazniť, že „ľud sa môže ďaleko širšie podieľať na rozvoji Slovenska v národných výboroch“. Mimoriadne iniciatívne na tomto zasadnutí vystupoval Z. Fierlinger. Žiadal „ofenzívne vypichnúť myšlienku“, podľa ktorej slovenské národné orgány sú aj národné výbory. V diskusii aktívne vystupoval aj V. Kopecký, hovoriac, že v skutočnosti rozšírením právomocí KNV vznikajú tri Zbory povereníkov, na čo A. Novotný reagoval, že ich vzniká jedenásť.

Pred zasadnutím ÚV KSS v dňoch 16. - 17. 3. 1960 sa ešte raz zišlo BÚV KSS, na ktorom sa definitívne posúdil návrh rezolúcie pléna²⁸⁴. R. Strechaj a J. Kríž ešte raz žiadali zdôrazniť, že ide o iniciatívny návrh ÚV KSS. Plénum ÚV KSS predložený návrh, pochopiteľne schválilo, čím sa aj oficiálne otvorila cesta k jeho publikovaniu a zapracovaniu do pripravovanej ústavy. Otvorenou zostáva otázka, kedy bolo prijaté rozhodnutie o príprave novej ústavy. Odpoveď na ňu by azda bolo možné získať po sprístupnení archívnych fondov A. Novotného a ďalších vedúcich predstaviteľov KSČ, resp. jej orgánov v tomto období. Prvá zmienka sa o nej objavuje v dokumentoch zo zasadania BÚV KSS 4. 3. 1960, keď sa v pripomienkach BÚV KSS k pripravovanému referátu K. Bacílka na plenárne zasadnutie ÚV KSS spomína, že „základné otázky tohto návrhu (na zmenu postavenia slovenských národných orgánov - pozn. aut.) budú zahrnuté i do novej Ústavy ČSR - ústavy už socialistickej“²⁸⁵.

Napriek tomu museli byť práce na príprave novej ústavy už v pokročilom štádiu, pretože Politické byro ÚV KSČ už 15. 3. 1960 prerokúvalo paragrafované znenie jej návrhu²⁸⁶. Návrh novej ústavy už zakotvoval postavenie slovenských národných orgánov, ako bolo schválené na predchádzajúcich zasadaniach Politického byra ÚV KSČ a BÚV KSS, teda ešte predtým, ako to ÚV KSS schválil ako svoj „iniciatívny návrh“. Návrh ústavy v znení, v akom sa prvý raz na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 15. 3. 1960, už počítal so zakotvením mocenského monopolu KSČ v článku 4 i postavenie Československa ako súčasť „svetovej socialistickej sústavy“²⁸⁷. Napriek tomu, že A. Novotný podporoval návrhy Z. Fierlingera, aby sa v článkoch 9 a 12 nespomínalo právo občanov na súkromné vlastníctvo, pretože to bolo podľa Z. Fierlingera to nebolo potrebné, v definitívnom texte ústavy sa článok 9, zakotvujúci právo na drobné súkromné hospodárstvo „založené na osobnej práci“ a vylučujúce vykorisťovanie cudzej pracovnej sily objavilo. Václav Kopecký sa na tomto zasadnutí politického byra zasadil, aby sa v článku venovanom právam menšín nespomínala existencia nemeckej menšiny: „Nemci etnickým celkom nie sú - nemôžeme pripustiť - to by útočil Adenauer - bol by to ústupok.“ Na návrh J. Hendrycha bol z článku 26 vypustený odsek 3, v ktorom sa garantovalo rovnoprávne postavenie detí bez ohľadu na ich pôvod, pričom autori ústavy mali na mysli manželský, resp. nemanželský pôvod. J. Hendrych pri vypustení odseku argumentoval tým, že by mohol byť chápaný aj ako triedny pôvod. Neprešiel ani návrh explicitne zaradiť do ústavy právo na ateistickú propagandu, toto bolo nepriamo spomenuté v článku 16, odseku 3: „Štát a spoločenské organizácie sústavne usilujú o odstraňovanie prežitkov vykorisťovateľskej spoločnosti vo vedomí ľudí.“ Pri koncipovaní pasáží o právach a povinnostiach občanov sa tvorcovia ústavy

²⁸³ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 250-251, a. j. 334, bod 10.

²⁸⁴ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1028, Zasadnutie BÚV KSS 12. 3. 1960, Návrh rezolúcie pléna ÚV KSS o postavení a nových zásadách práce slovenských národných orgánov (16. - 17. 3. 1960).

²⁸⁵ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 250-251, a. j. 334, bod 10; SNA, f. PÚV KSS, kr. 1028, Zasadnutie BÚV KSS 4. 3. 1960, Nové zásady práce a postavenia slovenských národných orgánov.

²⁸⁶ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 251, a. j. 335, bod 1.

²⁸⁷ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 251, a. j. 335, bod 1.

inšpirovali ústavou ZSSR. Hoci sa pôvodne uvažovalo, že v novej ústave bude zakotvená „vzájomná a nerozlučná spätosť a vzájomná podmienenosť práv a povinností občana socialistickej spoločnosti“ a triedny charakter práv a povinností, t.j. ich súlad so „záujmom celku“ pri „nadradenosti spoločenského záujmu nad individuálnym“, zrejme s ohľadom na možné reakcie zo zahraničia sa také ostré formulácie nezakotvili, namiesto nich sa v článku 19 hovorilo, že „v spoločnosti pracujúcich môže jednotlivec dospieť k plnému rozvinutiu svojich schopností a k uplatneniu svojich oprávnených záujmov len aktívnou účasťou na rozvoji celej spoločnosti“. Nepresadili sa návrhy na to, aby výbory Národného zhromaždenia mali právo aktívnej účasti a pomoci pri výkone štátnych úloh, resp. aby Národné zhromaždenie spolupôsobilo pri vykonávaní zákonov a svojich uznesení. Tieto návrhy pripomínali spôsob, akým sa v ústave upravovalo postavenie slovenských národných orgánov. To, že v prípade ústredných mocenských orgánov tieto návrhy neprešli, je argumentom v prospech tvrdenia J. Rychlíka, že úprava postavenia a štruktúry slovenských národných orgánov neboli motivované ideologicky, ale snahou eliminovať zvyšky autonómie Slovenska²⁸⁸. Do konečného textu novej ústavy sa nedostali ani pasáže navrhované Z. Fierlingerom, ktoré zakotvovali väčší význam odborov v politickom živote krajiny.

Napriek tomu, že návrh novej ústavy vedenie KSČ prerokúvalo už v polovici marca 1960, ústredný slovenský denník Pravda jeho návrh zverejnil až 17. 4. 1960²⁸⁹. Návrh novej ústavy bol koncipovaný nielen ako základný zákon štátu, ale čiastočne plnil aj rolu politickej deklarácie, „zvrchovane dôležitého politického dokumentu“. Na rozdiel od predchádzajúcej ústavy aj formálne zakotvoval mocenský monopol KSČ, hoci v skutočnosti sa samotná podstata komunistického režimu nemenila²⁹⁰. Prijatie novej ústavy teda neznamenala zmenu politického systému, ale iba formálne zakotvenie existujúceho systému a tým aj jeho legalizáciu. Úlohou ústavy bolo deklarovať víťazstvo „socializmu“ v Československu a aj z ústavnoprávneho hľadiska legitimizovať mocenské i ekonomické zmeny v spoločnosti po roku 1948. Mala vyjadriť „všetky doterajšie úspechy a prevratné zmeny v našej spoločnosti“, ktoré sa dosiahli „len a len za veľkej, sústavnej bratskej pomoci Sovietskeho zväzu a za spolupráce so všetkými krajinami mohutného socialistickeho tábora.“

ÚV KSČ schválil návrh novej ústavy na svojom zasadnutí 7. - 8. 4. 1960 a vyzval verejnosť k „všeľudovej diskusii o novej ústave“. Deň na to, 9. 4. 1960 Národné zhromaždenie schválilo návrh novej územnej organizácie štátu a 25. 5. 1960 schválilo aj zákon, ktorým sa posilnila právomoc národných výborov. Vytvoril sa tak právny rámec, ktorý umožnil uvedenie administratívnej reformy do života. Na návrh J. Hendrycha, predostrený na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 8. 3. 1960, sa presadilo zjednotenie volebného obdobia NZ a národných výborov na štyri roky²⁹¹.

Kým formálne zvýšenie právomocí slovenských národných orgánov v roku 1956 „nepriineslo podstatnú zmenu v podriadenosti slovenských národných orgánov voči ústredným orgánom“²⁹² o. i. aj preto, lebo nedošlo k posunu kompetencií medzi skutočnými mocenskými centrami štátu, t.j. ÚV KSČ a ÚV KSS, zmena postavenia slovenských národných orgánov v roku 1960 bola sprevádzaná aj oslabením právomocí a postavenia ÚV KSS²⁹³. V súvislosti s novým členením štátu sa počet politických pracovníkov tohto faktického centra moci na Slovensku znížil zo 188 na 151, namiesto samostatného oddelenia sa otázkami armády, bezpečnosti, súdnictva a prokuratúry zaoberal päťčlenný

²⁸⁸ Rychlík, c. d., s. 180, 187.

²⁸⁹ Tamže, s. 181-182.

²⁹⁰ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1032, Zasadnutie BÚV KSS 23. 4. 1960, Návrh referátu s. Strechaja na plénum ÚV KSS 28. 4. 1960.

²⁹¹ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 250-251, a. j. 334, bod 8.

²⁹² Žatkuliak, Jozef: K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956, in: Česko-slovenská historická ročenka, 1998, Brno 1998, s. 64.

²⁹³ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1029, Zasadnutie BÚV KSS 24. 3. 1960, Návrh systemizácie oddelení a pracovísk ÚV KSS.

odbor pri prvom tajomníkovi ÚV KSS, obdobne ako v prípade vedúcich tajomníkov krajských výborov KSS. Bolo zrušené oddelenie masových organizácií, oddelenie propagandy a agitácie sa zlúčilo s oddelením pre školstvo, vedu a kultúru, oddelenie plánovania a financií sa zlúčilo s oddelením priemyslu. Úlohou ÚV KSS sa stalo zabezpečiť v zmysle uznesení ÚV KSČ „úlohy v oblasti hospodárstva a kultúry Slovenska“, pracovať na „zvýšení intenzity poľnohospodárskej výroby tak, aby sa svojou úrovňou v rovnakých podmienkach dosiahlo intenzity poľnohospodárskej výroby ako v Čechách.“ Ďalšou úlohou ÚV KSS sa stala výchova kádrov pre potreby priemyslu a poľnohospodárstva, rozvoj socialistickej kultúry, ideologickej práce a výchovy v duchu marxizmu-leninizmu, so zvláštnym zreteľom na výchovu k proletárskemu internacionalizmu a československému socialistickému vlastenectvu. V právomoci ÚV KSS ďalej zostala starostlivosť o maďarskú a ukrajinskú menšinu. Kým dovtedy sa Byro a Sekretariát ÚV KSS schádzali najmenej raz do týždňa, od roku 1960 sa začali schádzať iba raz za 14 dní. ÚV KSS teda podobne ako SNR stratil väčšinu svojich právomocí, do značnej miery sa zmenil na konzultatívny orgán vedenia KSČ.

Podstatne sa zúžil aj okruh funkcií, na obsadenie ktorých mal vplyv ÚV KSS, resp. jeho orgány. ÚV KSS stratil akýkoľvek vplyv na dosadzovanie a odvolávanie krajských, resp. okresných stranických i štátnych funkcionárov²⁹⁴. ÚV KSS predkladal na schválenie ÚV KSČ návrhy na predsedu a podpredsedov SNR ako aj návrhy na poslancov Národného zhromaždenia, na návrh ÚV KSS schvaľovalo Politické byro ÚV KSČ do funkcií povereníkov SNR, na návrh BÚV KSS schvaľoval ÚV KSČ aj ostatných členov Predsedníctva SNR. Vedúce orgány ÚV KSS, t.j. byro a sekretariát mali samostatnú právomoc jedine pri obsadzovaní ostatných funkcií v aparáte SNR, resp. pri menovaní vedúcich útvarov na Slovenskej plánovacej komisii a odboroch SNR. Sekretariát ÚV KSS schvaľoval aj vedúcich funkcionárov tzv. oblastných orgánov celoštátnych inštitúcií. Vedúci oddelení ÚV KSS sa vyjadrovali, t.j. nerozhodovali o menovaní vedúceho zvláštného oddelenia na SNR, referenta zvláštnych úloh na SNR a vedúceho konzulárnej agendy na SNR.

Zmeny sa dotkli aj tzv. masových organizácií²⁹⁵. Ich usporiadanie malo kopírovať štátoprávne usporiadanie krajiny. Predseda Slovenskej odborovej rady už dávnejšie (je dosť pravdepodobné, že z vlastnej iniciatívy) navrhol zrušenie slovenských výborov odborových zväzov, čo vedenie KSS okamžite akceptovalo. V prípade ostatných organizácií sa mali konať celoslovenské konferencie raz za štyri roky, vždy pred celoštátnymi zjazdmi. Tým sa malo zdôrazniť, že slovenské orgány týchto organizácií sú len územnými orgánmi tej-ktorej organizácie. Krajské organizácie mali byť riadené a financované priamo z pražského ústredia, slovenské výbory mali byť riadené osobitne. Revízne komisie existujúce pri slovenských orgánoch „masových organizácií“ získali právo kontrolovať iba ich vlastnú činnosť. ÚV Slovenského národného frontu mohol zabezpečovať, prerokúvať a kontrolovať činnosť iba organizácií pôsobiacich výlučne na Slovensku, t.j. Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich, Csemadoku, Strany slovenskej obrody a Strany slobody. Vedenie KSS uvažovalo tiež o zrušení slovenských zväzov výrobných a spotrebných družstiev, keďže sa malo zrušiť Povereníctvo obchodu a tieto družstvá sa stali podriadenými priamo ministerstvu vnútorného obchodu²⁹⁶. Podľa názoru vedenia KSS sa existencia slovenských zväzov stala „ekonomicky neúčelnou“. V apríli 1960 ešte nebola definitívne vyriešená otázka slovenských družstevných organizácií, do úvahy pripadali dve alternatívy - zriadenie Slovenského zväzu družstiev ako spoločenskej organizácie Národného frontu, alebo ponechanie dovtedajších zväzov, pričom by ich úlohou ostala iba tzv. politická činnosť - t.j. propagácia a „masovo-politická práca s členmi“. Nakoniec sa presadila táto alternatíva, okrem „politicko-výchovnej“ pribudla k úlohám slovenských družstevných zväzov aj „kultúrno-osvetová“

²⁹⁴ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr.1033, Zasadnutie BÚV KSS 29. 4. 1960, Návrh na zmenu kádrového poriadku ÚV KSS pre slovenské národné orgány a oblastné orgány štátnej správy na Slovensku.

²⁹⁵ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1029, Zasadnutie BÚV KSS 24. 3. 1960, Návrh na nové usporiadanie slovenských masových organizácií.

²⁹⁶ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1031, Zasadnutie BÚV KSS 15. 4. 1960, Návrh na nové usporiadanie slovenských organizácií spotrebných, výrobných a bytových družstiev.

činnosť, resp. koordinácia činnosti krajských organizácií²⁹⁷. Celkovo z aparátu tzv. masových organizácií na Slovensku odišlo približne 280 pracovníkov²⁹⁸. Vedenie KSS sa iniciatívne na návrh P. Davida rozhodlo nevytvoriť ani ústrednú komisiu pre voľby do Národného zhromaždenia, SNR a národných výborov na Slovensku²⁹⁹.

Podrobnosti o štruktúre slovenských národných orgánov a úradov štátnej správy na Slovensku sa prerokovali na Byre ÚV KSS 23. 4. 1960³⁰⁰. Tu sa definitívne rozhodlo o zrušení Slovenského štatistického úradu, z ktorého zostal iba útvar pri Slovenskej plánovacej komisii, Slovenského úradu sociálneho zabezpečenia (zredukoval sa na správu dôchodkového zabezpečenia), z Povereníctva vnútra zostala iba Správa tlačového dozoru podriadená priamo Hlavnej správe tlačového dozoru pri Ministerstve vnútra, postavenie „oblastného“ ústavu ŠBČS sa upravilo podľa už spomínaných návrhov. Na Slovensku mali vzniknúť útvary jednotlivých ministerstiev. Vedenie KSS rozhodlo o začlenení tzv. výrobo-hospodárskych jednotiek (VHJ) v oblasti spotrebného priemyslu do celoštátnych VHJ, polygrafia a drevársky priemysel mali byť začlenené do jedného celoštátneho združenia so sídlom na Slovensku. Podobne podniky v potravinárskom priemysle sa dostali do celoštátnych VHJ, z ktorých tri mali mať svoje sídlo na Slovensku (Združenie konzervární, liehovarov a škrobární; Združenie hydinárskeho priemyslu; Vinárske závody). V aparáte SNR malo ostať pracovať 1129 pracovníkov, v tzv. oblastných orgánoch centrálnych inštitúcií ďalších 603 pracovníkov. R. Strechaj populisticky odôvodňoval toto opatrenie argumentmi o úspore pracovníkov a miezd ako aj 10 tisíc m² kancelárskej plochy, ktorá mala pripadnúť školstvu, zdravotníctvu, kultúrnym inštitúciám a prípadne aj na byty. K. Bacílek žiadal, aby sa pri argumentácii o príčinách likvidácie Zboru povereníkov reagovalo na hlasy pripomínajúce Košický vládny program slovami: „Treba vedieť, za akých okolností bol Košický vládny program schvaľovaný (dualizmus, federácia)... Nehovoríť o splynutí národov, to je ďaleká budúcnosť. To bola benešovská teória.“ K otázkam súvisiacim s postavením slovenských národných orgánov sa vedenie KSČ vrátilo ešte 14. 6. 1960³⁰¹. Podľa názoru A. Novotného vedenie KSS počítalo s príliš veľkým množstvom úradníkov a prejavoval nespokojnosť, že prisudzovalo SNR viac kompetencií, ako im bol ochotný poskytnúť. Týkalo sa to napr. problematiky poľnohospodárstva v horských oblastiach. Na Bacílkove námietky vyhlásil, že „to je vec KNV“, V. Široký žiadal znížiť počty námestníkov povereníkov SNR, J. Hendrych žiadal vôbec z návrhu vypustiť funkciu povereníkov.

Citlivou otázkou bol aj osud prepustených pracovníkov zo zanikajúcich (resp. redukujúcich svoje početné stavy) úradov centrálnej štátnej správy na Slovensku, resp. zo zanikajúcich okresných a krajských mocenských orgánov. Túto problematiku upravovali smernice vlády č. 486. R. Strechaj sa dotkol tejto otázky na zasadnutí BÚV KSS 23. 4. 1960³⁰². Odvolával sa na slová A. Novotného, podľa ktorého tento problém bol „výsostne politický“. Žiadal ho riešiť „citlivo a pozorne“, hovoriť so zamestnancami pred ich premiestením, rešpektovať ich odbornú kvalifikáciu a „prihliadať i na materiálnu stránku ich ďalšieho zabezpečenia.“ Z KNV a ONV, resp. KV a OV KSS malo byť za

²⁹⁷ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1046, Zasadnutie BÚV KSS 31. 12. 1960, Návrh na nové usporiadanie slovenských organizácií spotrebných, výrobných a bytových družstiev; SNA, f. PÚV KSS, kr. 1048, Zasadnutie BÚV KSS 13. 1. 1961, Návrh úpravy právomocí a zodpovedností Slovenského zväzu výrobných družstiev v systéme jednotného riadenia výrobných družstiev v ČSSR.

²⁹⁸ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 256, a. j. 340, bod 15.

²⁹⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1031, Zasadnutie BÚV KSS 15. 4. 1960, Návrh na zrušenie uznesenia Byra ÚV KSS z 1. 4. 1960, ktorým bolo schválené ustanovenie a zloženie Ústrednej komisie SNF pre voľby do NZ, SNR a národných výborov.

³⁰⁰ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1032, Zasadnutie BÚV KSS 23. 4. 1960, Návrh referátu s. R. Strechaja na plénum ÚV KSS 28. 4. 1960.

³⁰¹ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 262, a. j. 347, bod 18.

³⁰² SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1032, Zasadnutie BÚV KSS 23. 4. 1960, Návrh referátu s. R. Strechaja na plénum ÚV KSS 28. 4. 1960.

tajomníkov MNV preradených 936 pracovníkov, za predsedov JRD ďalších 868, do iných odvetví malo odísť 1607 zamestnancov. Vedenie KSS sa k tejto otázke vrátilo v máji 1960³⁰³. Ku koncu apríla 1960 bolo z 2559 uvoľňovaných pracovníkov neumiestnených okolo 580. Ostatní, napriek tomu, že sa s nimi počítalo na národných výboroch, sa premiestňovaniu do regiónov vzdialenejších od Bratislavy bránili, usilovali sa zostať prevažne v Západoslovenskom kraji. Usilovali sa uchýtiť aj na zložkách centrálnych ministerstiev, pôsobiacich v Bratislave. K 20. 6. 1960 ostalo už iba 136 neumiestnených pracovníkov, vedenie KSS však naďalej konštatovalo svoju nespokojnosť s nedostatočným presunom pracovníkov na národné výbory³⁰⁴. Akcentovalo rešpektovanie zásady dobrovoľnosti v tejto otázke. Ak by sa rezortnej komisii nepodarilo presvedčiť pracovníka, aby prijal ponúkané miesto, malo sa mu vyhľadať nové, resp. mali ho uvoľniť na také, ktoré si sám vyhľadal.

Napriek deklarovaným príslubom sa nedaril ani presun pracovníkov na centrálné úrady do Prahy, príčinou bola hlavne bytová otázka. Ani v roku 1964 podiel Slovákov, ktorí pracovali v celoštátnych orgánoch, vôbec nezodpovedal ich podielu na celkovom počte obyvateľstva štátu³⁰⁵. Vtedy spomedzi námestníkov vedúcich ústredných riadiacich orgánov bolo 12,3 % Slovákov, spomedzi vedúcich skupín ich bolo 10 %, Slováci na ústredných úradoch tvorili 4,1 % vedúcich odborov alebo ich zástupcov a 3,6 % vedúcich oddelení. Čo sa týka celkového počtu zamestnancov ústredných úradov, tam bola pre Slovákov situácia ešte menej priaznivá. Najviac ich pracovalo na Ministerstve poľnohospodárstva, resp. Ministerstve stavebníctva (9, resp. 6 % celkového počtu zamestnancov), na ostatných ministerstvách ich podiel kolísal medzi 0 % až 5 %. Teda napriek deklarovaným príslubom, že pripravovanými opatreniami sa zvýši podiel Slovenska, resp. Slovákov na rozhodovaní o osudoch štátu, sa ich podiel v dôsledku centralizačných opatrení v skutočnosti výrazne znížil.

Problematika nového začlenenia slovenských podnikov patrila tiež medzi citlivé otázky, pri riešení ktorých došlo k určitým konfliktom. Vedenie KSS navrhlo 30. 5. 1960 oddeliť túto od uznesenia o novom usporiadaní slovenských národných orgánov, čo sa aj stalo. Vláda a predovšetkým jednotlivé rezortné ministerstvá presadzovali návrh začleniť jednotlivé podniky ako samostatne hospodáriace chozrasčotné jednotky jednotky do celorepublikových združení (VHJ), sídliacich najmä v Čechách, kým vedenie KSS sa tomu bránilo a navrhovalo zachovať dovedajšiu štruktúru VHJ. Začlenenie do českej VHJ sa malo týkať napr. nábytkárskeho priemyslu, sídlo drevárskej VHJ malo zostať na Slovensku, ale navrhovalo sa vyčleniť z neho štyri podniky a začleniť ich do nábytkárskej VHJ v Brne. K. Bacílek navrhoval súhlasiť s menšími zmenami, napr. v sklárskom priemysle, resp. v prípade kožiarskych závodov v Liptovskom Mikuláši a pod. Na Slovensku mali ďalej zostať sídla VHJ Odevné závody V. Širokého v Trenčíne, Závody 29. augusta v Partizánskom a Polygrafických závodov v Bratislave. Vedenie KSČ na druhý deň schválilo zásadu, aby podniky na Slovensku, ktoré by mali prejsť pod VHJ sídliacu v českých krajoch, boli ponechané ako samostatné VHJ podriadené priamo ministerstvám. Návrhy K. Bacílka sa presadili aj po porade u tajomníka ÚV KSČ Vratislava Krutinu 14. 6. 1960.

Ako sme už spomínali, súbežne s reformou územného členenia, pozostávajúcou z vytvorenia rozsiahlejších krajov a okresov, prebiehalo aj zlučovanie obcí. Pre tento proces bola charakteristická jeho kampaňovitosť a zásahy zhora, vyplývajúce z prílišnej horlivosti regionálnych funkcionárov, ktoré muselo, aspoň verbálne, korigovať aj vedenie KSČ³⁰⁶. Politické byro ÚV KSČ 31. 5. 1960 upozorňovalo, že zlučovanie obcí musí byť sprevádzané zlučovaním JRD, pričom nejde o jednorázovú

³⁰³ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1033, Zasadnutie BÚV KSS 20. 5. 1960, Zpráva o stave premiestňovania pracovníkov ku dňu 30. 4. 1960 povereníctiev a oblastných správ, ktoré zanikajú.

³⁰⁴ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1037, Zasadnutie BÚV KSS 4. 7. 1960, Zpráva o stave v rozmiestňovaní pracovníkov uvoľňovaných v súvislosti s novým usporiadaním slovenských národných orgánov.

³⁰⁵ Pavlenda, V.: Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v Československu. Bratislava, 1968.

³⁰⁶ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 260, a. j. 345, bod 3.

akciu, ale o „proces vyžadujúci dôkladnú politickú prípravu“. V roku 1960 sa celkovo zlúčilo 2444 JRD do 1051 družstiev (z toho na Slovensku sa zlúčilo 104 družstiev do 50), čo bolo sprevádzané spravidla aj zlučováním obcí (3767 obcí sa zlúčilo do 1620, z toho na Slovensku 265 obcí sa zlúčilo do 89). Tento proces bol mimoriadne intenzívny najmä v Čechách, kde prichádzalo k zlučovaniu obcí bez zlúčenia JRD.

Konečný návrh novej ústavy, určený už na prerokovanie do NZ, bol vopred prerokovaný na dvoch zasadnutiach Politického byra ÚV KSČ, v dňoch 14. a 28. 6. 1960. J. Hendrych ich predkladal ako výsledky tzv. diskusie³⁰⁷, v skutočnosti však v podmienkach totalitného režimu o slobodnú diskusiu nemohlo ísť. Vzhľadom na to, že vznášať pripomienky bolo možné jedine na oficiálnej pôde, výsledky takejto „diskusie“ sú skôr svedectvom o dominujúcej politickej orientácii mocenských elít. Podľa J. Hendrycha od zverejnenia návrhu do 2. 6. došlo 6936 prejavov, z toho bolo asi 500 konkrétnych návrhov, do celkovej uzávierky (približne okolo 20. 6.) ešte 1713 rezolúcií a 274 listov. Ba základe analýzy týchto pripomienok možno usúdiť, že v československých politických elitách v uvedenom čase jednoznačne dominovali radikalistické nálady, umocňované atmosférou triumfalizmu, šírenou oficiálnou propagandou po celý rok 1960, ktorý mal ako rok 15. výročia oslobodenia Československa od fašizmu byť rokom demonštrácie sily a úspechov komunistického režimu. Účastníci „diskusie“ vyjadrovali súhlas so zakotvením spojenectva so ZSSR v ústave. Často sa tiež vyskytovala požiadavka na zmenu názvu Československej republiky na Československú socialistickú republiku. Táto požiadavka bola akceptovaná. Často sa objavovala aj požiadavka na odluku cirkvi od štátu, vypustenie ustanovení zakotvujúcich náboženskú slobodu i na vypustenie článku 9 o možnosti existencie drobných súkromných hospodárstiev, objavovali sa tiež návrhy na to, aby z článku 1 o zväzku robotníckej triedy, roľníctva a inteligencie bola vypustená inteligencia. V oblasti cirkevnej politiky sa ozývali aj názory žiadajúce „premeniť kostoly na kultúrne domy“, prijať prísne opatrenia proti náboženským sektám a pod. Existencia článku zaručujúceho slobodu vyznania bola označovaná za „ústup od boja proti náboženskému tmárstvu“ a „priznávanie práva voľnej náboženskej propagandy.“ Objavovali sa úvahy o tom, aby z ústavy boli vypustené zmienky o Národnom fronte rovnako ako o nekomunistických politických stranách³⁰⁸. Tieto a podobné úvahy vedenie KSČ síce naoko odmietlo, ale nedištancovalo sa od nich: „Hoci takýmto pripomienkam nie je možné vyhovieť, sú samy o sebe príznačným javom, ktorý znamená, že niektorí z našich pracujúcich by chceli ísť ešte ďalej smerom k dovŕšeniu socializmu a prechodu ku komunizmu, než to na základe dosiahnutého stavu našej spoločnosti zachytáva návrh novej ústavy.“ Namiesto zmienok o organizáciách mládeže v článku 5 sa presadila formulácia o organizácii mládeže, v „diskusii“ sa objavili návrhy na zmenu názvu Československého zväzu mládeže.

Viacere podnety sa týkali ochrany osobného vlastníctva, žiadalo sa predovšetkým rozšíriť počet predmetov vymenovaných v ústave považovaných za osobné vlastníctvo špeciálne napr. o rekreačné chaty, čo tiež možno kvalifikovať i ako prejav záujmu komunistickej nomenklatúry, resp. nových politických a ekonomických elít chrániť si svoje privilégia i získaný majetok. Navrhovalo sa aj v článku 8 zmeniť formuláciu o vlastníctve pôdy združenej v JRD, čo vedenie KSČ odmietlo, lebo

³⁰⁷ Rychlík, J.: c. d., s. 182-183; SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 262, a. j. 347, bod 16.; SÚA, A ÚV KSČ, sv. 268, a. j. 349, bod 1.

³⁰⁸ Koncom 50. a začiatkom 60. rokov časť vedúcich funkcionárov KSČ skutočne uvažovala o likvidácii nekomunistických strán združených v Národnom fronte. A. Novotný takéto úvahy odmietal, hoci nebol ich principiálnym odporcom. V rozhovore s vedúcim oddelenia ÚV KSSZ pre vzťahy s komunistickým a robotníckymi stranami socialistických štátov J. A. Andropovom v predvečer XXI. zjazdu KSSZ koncom januára 1959 uviedol, že to „zatiaľ ešte neslobodno urobiť, berúc do úvahy medzinárodný význam existencie týchto strán.“ Na druhej strane tieto strany A. Novotný chápal ako nutné zlo a pozeral sa na ich existenciu s nedôverou i napriek tomu, že v uvedenom období azda s výnimkou Emanuela Šlechtu (predsedu Československej strany socialistickej) ich vedúci politici týchto strán vystupovali voči komunistickému režimu mimoriadne devótno. J. Andropovovi povedal, že „zo všetkých predsedov štyroch nekomunistických strán existujúcich v ČSR možno veriť iba Plojharovi.“ Centr chranenija sovremennoj dokumentacii, Moskva, fond 1, opis 3, jedinica chranenija 3, Vneočerednoj XXI. sjezd KPSS (27.1. - 5.2. 1959).

nepovažovalo za „žiadúce rozvíjať okolo otázky vlastníctva k združenej pôde diskusiu.“ Odmietnuté boli námietky, vyjadrujúce nespokojnosť, že za národnostnú menšinu nebola uznaná aj nemecká menšina. Argumentmi boli slová, podľa ktorých táto menšina netvorí „etnickú skupinu“, pretože bola pod vplyvom Postupimskej dohody rozrušená: „Nie je dôvod poskytovať zvláštne práva občanom nemeckej národnosti, ktorí žijú roztrúsene alebo v pomerne malých ostrovčekoch.“ Vedenie KSČ sa stotožňovalo s názorom, že nová ústava by nemusela obsahovať ustanovenie o slobode tlače, resp. o slobode slova (článok 27), ocitlo sa v nej však „z medzinárodne politických zreteľov“ i preto, že tieto slobody obsahovala aj ústava ZSSR, hoci v pôvodnom znení návrhu neboli uvedené. Mocenský primát orgánov KSČ nad štátnymi orgánmi sa vyjadroval i v akceptovanom návrhu, podľa ktorého vláda mala v parlamente predkladať svoje „programové vyhlásenie“ namiesto „programu“, lebo „vláda v našej spoločnosti nebude predstupovať s nejakým „vlastným programom“, lebo program ďalšieho rozvoja spoločnosti stanovujú uznesenia najvyšších orgánov strany, ktorého výkon má vláda celou svojou činnosťou zaisťovať.“

Vo vzťahu k úprave postavenia slovenských národných orgánov sa objavovali aj požiadavky na úplné zrušenie SNR, ktorej existencia mala byť už údajne prekonaná. V tejto súvislosti však nemožno potvrdiť ani vyvrátiť názor J. Rychlíka, že táto iniciatíva mohla z českých politických kruhov, resp. z okruhu K. Bacílka alebo P. Davida³⁰⁹, pretože v dokumentoch ÚV KSS sa táto myšlienka neobjavuje. J. Hendrych a spolu s ním vedenie KSČ radikálne návrhy hodnotilo vcelku pozitívne, napriek tomu, že ich v danom momente nepovažovalo za politicky priechodné, keď priebeh diskusie zhodnotilo týmito slovami: „Politicko-morálna jednota nášho ľudu dosiahla už dnes vysokú úroveň, diskusia sama potom prispela nesporne k jej ďalšiemu upevneniu a prehĺbeniu“. Podľa jeho slov „diskusia“ ukázala, že sa „v našom pracujúcom ľude prehľbuje nové vedomie, ktoré už v značnej miere dospieva k prekonaniu prežitkov spojených s predstavami zdedenými z dôb buržoáznej demokracie.“ Postoj verejnosti k ústave vedenie KSČ interpretovalo ako prejav jej „kladného postoja k politike komunistickej strany“.

Po schválení nového administratívneho členenia štátu sa 12. 6. 1960 uskutočnili voľby do Národného zhromaždenia a národných výborov, ktoré umožnili konštituovanie nových orgánov moci na celoštátnej i regionálnej úrovni. Definitívny návrh novej ústavy, určený na prerokovanie v Národnom zhromaždení, schválila v dňoch 5. - 7. 7. 1960 celoštátna konferencia KSČ. Po jej konaní sa 11. 7. 1960 zišlo Národné zhromaždenie, ktoré predložený návrh schválilo. Hoci konečnému jednomyseľnému schváleniu predchádzalo zvolenie rozsiahlej ústavnej komisie Národného zhromaždenia, parlamentná procedúra len formálne potvrdila rozhodnutie vedenia KSČ.

V súvislosti s prípravou novej ústavy sa začalo pracovať aj na novom návrhu štátneho znaku Československa³¹⁰. Návrh predkladal na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 15. 3. 1960 J. Hendrych, vypracovaním návrhov znakov a ich výtvarnej podoby boli poverení Adolf Zábranský, Vl. Kovařík, Milan Hegar, Alois Sopr a Bohumil Němec. Neskôr k nim pribudli aj slovenskí výtvarníci Vincent Hložník a Anton Hollý. Vincent Hložník sa však práce na novom štátnom znaku čoskoro zriekol. Nový štátny znak mal byť vypracovaný a prijatý v pomerne krátkom čase, dokonca v ešte kratšom čase, ako to uvádza vo svojej knihe J. Novák³¹¹. Autori dostali za úlohu predložiť svoje práce politickému byru do 30. 4. 1960. Vedenie KSČ zároveň rozhodlo, že nový štátny znak „bude vychádzať z tradičného znaku českého leva a má vyjadriť, že ČSR je 1. socialistickým štátom... 2. jednotným štátom dvoch rovnoprávných národov - Čechov a Slovákov“. Podľa rozhodnutia vedenia KSČ nový znak mal „socialistické zriadenie Československa“ symbolizovať päťcipou červenou hviezdou. Zároveň stanovilo zásady pre novú podobu znaku Slovenska: „Pre alegóriu slovenského národa treba nájsť vhodný symbol. Odporúča sa v budúcnosti používať jediný štátny znak.“ I pri tvorbe nového štátneho znaku sa teda okrem ideologických hľadísk uplatnila aj požiadavka zdôrazniť

³⁰⁹ Rychlík, J., c. d., s. 183.

³¹⁰ SÚA, f. 02/2, sv. 251, a. j. 335, bod 2.

³¹¹ Novák, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava 1990, s. 98.

jednotný charakter štátu. Vedenie KSČ sa k príprave nového štátneho znaku vrátilo ešte 17. 5. 1960, pričom ho prerokovalo ústne³¹². Vedúci predstavitelia KSČ a KSS chceli, aby zmena štátneho znaku, ktorá sa týkala predovšetkým jeho slovenskej časti, mohla byť prezentovaná ako návrh pochádzajúci zo Slovenska a prijatý z iniciatívy slovenskej verejnosti. Verejnosť sa tak o pripravovanej zmene štátneho znaku oficiálne dozvedela až koncom mája 1960, keď ústredný denník KSS Pravda uverejnil v rámci tzv. diskusie článok akéhosi robotníka zo Spišskej Novej Vsi Jána Kundeka.³¹³ Jeho argumentom bolo, že „doterajší štátny znak mnohým našim ľuďom pripomína časy, keď pracujúci trpeli nadvládou buržoázie a keď naši najlepší vlastenci boli prenasledovaní“ a zároveň dodal, že sa to týka najmä slovenského znaku, t.j. dvojramenného kríža, ktorý „Hlinkovi gardisti nosili na rukávoch.“ Nový znak mal podľa článku vyjadriť realizované spoločenské zmeny. Na tej istej schôdzi NZ, na ktorej bola schválená nová, „socialistická ústava“, bol schválený aj nový štátny znak. Jeho opis pritom tvoril súčasť novej ústavy. Až na druhý sa verejnosť prostredníctvom denníka Pravda oboznámila s jeho vyobrazením³¹⁴. Dodatočne bolo publikovaných viacero článkov, ktoré mali úpravu štátneho znaku ideologicky zdôvodniť. Znak leva podľa týchto argumentov symbolizoval nezávislosť, jeho umiestnenie na štít tvaru pavézy zas husitské tradície a boj proti „stredovekému útlaku a tmárstvu“. „Treba si... uvedomiť, že doterajší symbol Slovenska bol vlastne historickým omylom“ a nebol slovenským národným znakom, tvrdila oficiálna publicistika. Kriváň s partizánskou vatrou mal podľa nej symbolizovať tradície SNP³¹⁵. Autormi štátneho znaku sú A. Hollý, ktorý vytvoril novú symboliku Slovenska a M. Hegar, ktorý vytvoril definitívne schválenú kompozíciu. Hoci A. Hollý tvrdí, že navrhoval umiestnenie symbolu Slovenska v rovnoprávnom postavení so symbolom Česka, čo zamietlo Politické byro ÚV KSČ³¹⁶, v dostupných dokumentoch som zmienku o tom nenašiel. V októbri 1960 vedenie KSČ prijalo zákon o štátnom znaku a štátnej vlajke, v ktorom sa upravilo ich používanie i návrh konečného výtvarného riešenia nového štátneho znaku³¹⁷. Predseda vlády V. Široký počas prerokovania zákona v NZ interpretoval nový štátny znak ako symbol víťazstva socializmu, vernosť zásadám proletárskeho internacionalizmu, „jednotu bratských národov Čechov a Slovákov“ a „pokrokové tradície oboch našich národov“. Podľa J. Nováka si však uvedomoval násilnosť reformy, keď vyhlásil, že bude úlohou predovšetkým národných výborov, aby viedli občanov k tomu, aby prejavovali úctu k štátnym symbolom krajiny³¹⁸.

Prijímanie novej ústavy bolo sprevádzané počas celého roku 1960, najmä však jeho prvej polovice, atmosférou triumfalizmu a oslavnou kampaňou, inšpirovanou vedením KSČ. Jej zdôvodnením boli oslavy 15. výročia oslobodenia Československa sovietskou armádou. Komunistický režim bol zároveň rozhodnutý pri tejto príležitosti demonštrovať svoju silu a svoje víťazstvo a potvrdiť tak v očiach verejnosti svoju trvalú prítomnosť. Tomuto cieľu boli podriadené niektoré ďalšie opatrenia pripravované, resp. prijímané v roku 1960 súvisiace s pripravovanou novelou trestného zákona a zavedenia miestnych ľudových súdov, ale najmä amnestia, na základe ktorej bola prepustená rozhodujúca časť politických väzňov. Súčasťou týchto opatrení a masívnej propagandistickej kampane sa stala napr. konferencia KSČ (5. - 7. 7. 1960), všeobecné voľby do Národného zhromaždenia a národných výborov, II. celoštátna spartakiáda Oslavy i uvedené pripravované opatrenia teda nemali byť prejavom liberalizácie režimu, ale naopak, prejavom jeho sily a potvrdením mocenského i ideologického monopolu KSČ.

³¹² SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 259, a. j. 343, bod 31.

³¹³ Kundek, J.: K štátnemu znaku ČSR, Pravda 28. 5. 1960.

³¹⁴ Pravda, 12. 7. 1960.

³¹⁵ Novák, J.: c. d., s. 97-98.

³¹⁶ Tamže, s. 99-100.

³¹⁷ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 278, a.j. 361, bod 3; sv. 279, a.j. 362, bod 13

³¹⁸ Novák, J.: c. d., s. 96.

Preto boli napr. vopred, ešte koncom apríla paralyzované akékoľvek snahy cirkví o aktívnejšiu účasť na oslavách 15. výročia oslobodenia a aktivity pri príležitosti všeobecných volieb, prostredníctvom ktorých by dokázali na jednej strane svoju lojalitu voči režimu a na druhej strane v nej videli šancu výraznejšie sa „zviditeľniť“ v očiach verejnosti. Cieľom prijatých opatrení bolo „zabezpečiť kladný postoj cirkví vo volebnej kampani, avšak zároveň...“ zabrániť „prílišnému, trebárs i živelnému zasahovaniu cirkví do priebehu osláv i prípravy a priebehu volieb.“ Cirkevní hodnostári predkladali návrhy na konanie zvláštnych ďakovných bohoslužieb za oslobodenie ČSR, slávnostné vyzváňanie, prípadne vydanie pastierskeho listu biskupov a ordinárov. Podľa dokumentov ÚV KSČ také návrhy predostreli napr. predseda Celoštátneho mierového výboru katolíckeho duchovenstva Josef Plojhar, Českobratská cirkev evanjelická, Slovenská evanjelická cirkev augsburského vyznania ako aj Československá cirkev husitská.

Minister školstva a kultúry František Kahuda si predvolal začiatkom mája 1960 predstaviteľov všetkých početnejších cirkví a oboznámil ich so zásadami a významom prípravy osláv. Oboznámil ich aj s pripravovaným návrhom novej ústavy, pričom dôraz položil na to, že neprinesie zmenu vo vzťahu medzi cirkvami a štátom. K 15. výročiu oslobodenia, 19. 5. 1960, sa zišiel rozšírený ÚV Celoštátneho mierového výboru katolíckeho duchovenstva. Podľa vopred dohodnutého scenára na ňom odznel prejav J. Plojhara, pripomínajúci výročie oslobodenia, v ktorom sa venoval aj prijatiu novej ústavy a nadchádzajúcim voľbám. Výbor vydal vyhlásenie k veriacim o plnej podpore politiky vlády a vyzval ich, aby svoj úplný súhlas dali najavo vo voľbách. O tomto vyhlásení informovala denná tlač a bolo čítané v rímskokatolíckych kostoloch. J. Plojhar zároveň dostal možnosť predniesť slávnostný prejav na zhromaždení študentov bohosloveckej fakulty v Litoměřiciach, kde absolvoval besedu so študentmi.

Dôležitá je skutočnosť, že v súvislosti s oslavami a pripravovanými voľbami neboli povolené nijaké osobitné akcie pre stúpcov cirkví - napr. besedy, kultúrne programy, ani slávnostné vyzváňanie v kostoloch, resp. ďakovné bohoslužby alebo iné slávnostné cirkevné obrady. Význam 15. výročia oslobodenia mal byť vyjadrený „vhodným spôsobom pri normálnych bohoslužbách“. Politické byro ÚV KSČ zároveň rozhodlo o tom, že na úrovni krajov a okresov boli prijaté opatrenia, aby „činnosť cirkví bola v predvolebnej kampani vhodne využitá, aby však súčasne nedochádzalo k rozširovaniu ich činnosti a ďalšej aktivizácii cirkevného života. Zvláštnu pozornosť treba venovať príslušníkom reholí, u ktorých sa predpokladá, že sa nebudú chcieť zúčastniť volieb. Ide o to, aby im bolo zabránené agitovanie medzi obyvateľstvom, rôzne demonštratívne vystúpenia a pod.“³¹⁹ Pred konaním samotných osláv boli koncom apríla 1960 zároveň prijaté prísne preventívne bezpečnostné opatrenia, aby sa zabránilo ich narušeniu zo strany potenciálnych odporcov režimu. Politické byro ÚV KSČ prijalo 26. 4. 1960 „opatrenia na ochranu verejného poriadku a bezpečnosti občanov“ počas osláv, prípravy volieb a II. celoštátnej spartakiády pred „protispoločenskými elementmi v hlavnom meste Prahe.“ Preventívne opatrenia sa mali v prípade „osôb, proti ktorým možno zaviesť trestné stíhanie, uskutočniť toto väzobne“, proti ľuďom, u ktorých neexistoval konkrétny materiál k trestnému stíhaniu, ale o ktorých bolo „známe, že využívajú veľkého sústredenia ľudí k páchaniu trestnej činnosti alebo provokáciám, vykonať ich izoláciu.“³²⁰

Čeliť rastúcej nespokojnosti občanov, udržať si politickú iniciatívu a predísť otvoreniu diskusie o potrebách zásadnejších politických i ekonomických reforiem, potvrdiť správnosť doterajšej línie KSČ a zabrániť tak spochybneniu legitimacy súčasných mocenských elít mala aj rozsiahla amnestia, uskutočnená pri príležitosti 15. výročia oslobodenia Československa. Bola od samého počiatku ponímaná ako politický krok, ktorý mal dokázať v čase „dov?šenia socialistickej výstavby... silu a humánnosť ľudovodemokratického zriadenia“³²¹. Napriek represiam v predchádzajúcom období, ktoré

³¹⁹ SÚA, A ÚV KSČ, f. 05/3, sv. 38, a. j. 302; por. SNA, f. P. David, kr. 2224, a. j. 535, Ďalekopisy za rok 1960, Opis ďalekopisu č. 030 Praha, 6. 5. 1960, 14.45 h.

³²⁰ SÚA, A ÚV KSČ, sv. 258, a. j. 341, bod 30.

³²¹ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 241, a. j. 322, bod 14; SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 245, a. j. 326, bod 5

boli namierené aj proti autorom požiadaviek na prepustenie obetí vykonštruovaných politických procesov, vrátane procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami, si vedenie KSČ a KSS pravdepodobne uvedomovalo neudržateľnosť situácie v čase, keď sa už dávno vo väčšine krajín sovietskeho bloku dostali funkcionári komunistických strán prenasledovaní za života J. V. Stalina, na slobodu, alebo boli dokonca rehabilitovaní, napr. v prípade Poľska dokonca zastávali najvyššie mocenské posty (Władysław Gomułka a i.). Na druhej strane ich rehabilitácia by nevyhnutne musela otvoriť otázku zodpovednosti vedúcich predstaviteľov KSČ a KSS za organizovanie vykonštruovaných politických procesov a ich zotrvania vo svojich funkciách. Amnestia mala v súvislosti s nadchádzajúcou novou vlnou destalinizácie v ZSSR uzavrieť tému politických procesov zo začiatku 50. rokov.

Cieľom amnestie, pri ktorej sa na slobodu dostala väčšina politických väzňov, bolo zabránenie prehlbovaniu nespokojnosti občanov, pričom politicky a propagandisticky bola pripravovaná ako demonštrácia sily režimu. Na základe ohlasov verejnosti, ako o nich informujú hlásenia MV, sa tento zámer vcelku podaril³²². Amnestia však nemala vzbudiť dojem liberalizácie režimu, naopak. Dôkazom je, že takmer zároveň s amnestiou došlo k zatýkaniu ďalších odporcov režimu. Jedným z najznámejších prípadov represíí je napr. prípad bratislavských jezuitov na čele s tajným biskupom rímskokatolíckej cirkvi J. Ch. Korcom. Ich aktivity pritom boli ŠtB známe už dlhší čas.

Amnestia mala v prípade protištátnych trestných činov individuálny charakter, kým u kriminálnych deliktov išlo o všeobecnú amnestiu. Pri jej príprave sa v januári 1960 uvažovalo, že milosť sa bude udeľovať zásadne na základe žiadosti o omilostenie. „Túto zásadu navrhujeme preto, aby odsúdení vo svojej žiadosti sľúbili, že budú po prepustení poctivo pracovať“, t.j. ak odsúdení urobia „pokánie“ a prisľúbia oddanosť režimu. Uvedené princípy však pripúšťali možnosť omilostenia aj v prípade, že amnestovaný odmietne takúto žiadosť podať, „ak to bude politicky účelné“. V žiadnom prípade nemali byť prepustení tí, čo pri „protištátnej činnosti“ použili zbrane, alebo sa dopustili priamej sabotáže, teroristických akcií, špionáže, zvlášť nebezpečných foriem velezrady alebo vojenskej zrady. Na slobodu sa pôvodne nemali dostať ani ľudia, ktorí v minulosti zastávali významné politické a hospodárske funkcie (zo Slovenska konkrétne napr. J. Lichner, Ján Vojtašák) ani väzni, čo „hrubo narúšali výkon trestu“. V januári 1960 Politické byro ÚV KSČ rozhodlo o vypracovaní menných zoznamov ľudí, ktorí mali byť prepustení³²³. Tieto zoznamy sa postupne rozširovali. Celkovo sa počítalo s návratom okolo 5000 ľudí. Z prijatého uznesenia vyplynulo, že v prípade význačných politických prominentov rozhodovalo individuálne PB ÚV KSČ. Viazanosť aktu omilostenia na individuálnu žiadosť o milosť bolo v konečnom uznesení zrušené, pretože by to oslabovalo váhu amnestie ako politického gesta³²⁴. Rozhodlo tiež, že bude mať charakter všeobecnej politickej amnestie. Mala sa týkať trestných činov so sadzbou do 10 rokov odňatia slobody a neúmyselných trestných činov. Z amnestie boli vylúčení ľudia obvinení ako „agenti imperialistických rozvedok, ktorí boli zaviazaní a organizovali proti republike špionáž“, ďalej obvinení z terorizmu, sabotáže, záškodníckych akcií, „organizátori nebezpečných protištátnych skupín“, prípravy ozbrojených akcií a ľudia, ktorí pri svojej údajnej protištátnej činnosti mali používať zbrane. Z amnestie sa mali vylúčiť aj „páchatelia trestných činov proti štátu a ľudu v dobe neslobody“ s následkom smrti viacerých ľudí. Týkalo sa to hlavne príslušníkov POHG odsúdených v procesoch v roku 1958 a odsúdených na základe tzv. retribučných dekrétov. Podľa oficiálnych údajov do tejto kategórie patrilo 148 ľudí, ktorí boli v uvedenom období uväznení. Podľa údajov Politického byra ÚV KSČ z 12. 1. 1960 sa na slobodu malo dostať 5 500 ľudí z celkového počtu 8 786. Amnestia im odpustila nezaplatené finančné tresty, tresty straty čestných práv občianskych i nezaplatené náklady na trestné konanie a výkon trestu. Rozhodnutím Politického byra ÚV KSČ zostali v platnosti tresty prepadnutia majetku. Podľa zoznamov, ktoré mal najvyšší orgán KSČ k dispozícii, vo väzení sa t. č. nachádzalo 199 významných

³²² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2244, a. j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 - správa

³²³ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 241, a. j. 322, bod 14; SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 245, a. j. 326, bod 5

³²⁴ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 255, a. j. 339, bod 14; SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 258, a. j. 341, bod 29

politických a hospodárskych predstaviteľov pôsobiacich v predchádzajúcich politických režimoch a 18 bývalých členov KSČ spred roku 1945³²⁵.

Podľa údajov z konca apríla 1960 sa v rámci Slovenska malo dostať na slobodu 1070 ľudí, z nich bolo 588 odsúdených za tzv. protištátnu trestnú činnosť. Tieto počty sa neskôr zvýšili. Do Bratislavy sa malo vrátiť 116 politických väzňov. V apríli 1960 sa počítalo s návratom 8 bývalých vysokých funkcionárov, konkrétne s G. Husákom, I. Karvašom, D. Okálím, O. Valáškom, Teodorom Balážom, E. Löblom, Ervínom Polákom a Ondrejom Kabošom. Sekretariát ÚV KSČ vydal pokyn, aby títo ľudia boli „vhodne rozmiestňovaní z hľadiska politického i štátnobezpečnostného tak, aby sa nesústredovali vo väčších počtoch na jednom alebo niekoľkých miestach“. Vedúci predstavitelia KSČ zároveň rozhodli, že amnestia nebude predmetom pozornosti médií ani súčasťou propagandistickej kampane k 15. výročiu oslobodenia ČSR či predvolebnej kampane, okrem jej samotného vyhlásenia prezidentom republiky a prípadnej úradnej správy vydanéj pre tlač. V prípade, že amnestovaní dosiahli dôchodkový vek, mali podľa týchto smerníc nárok na dôchodok maximálne vo výške 400,- Kčs, v mimoriadnych prípadoch im mohol byť zvýšený na 600,- Kčs. Na odporúčenie II. oddelenia ÚV KSS malo o rozmiestnení prepustených bývalých vysokých politických funkcionárov rozhodnúť BÚV KSS³²⁶. V prípade amnestie kolovali fámy o možnom prepustení A. Macha. ŠtB sondaovala u bývalých aktívnych členov HSLS názory na jeho eventuálne prepustenie. Zaujímali ju možnosti prípadnej aktivizácie bývalých ľudákov i to, či by A. Mach samotný mal šancu začať vyvíjať politickú aktivitu. Napriek tomu, že z agentúrnych záznamov nevyplývalo, že by bolo možné od neho očakávať nejakú politickú činnosť ani to, že by ešte bol pre bývalých ľudákov nejakou autoritou³²⁷, na slobodu sa nedostal. Podobne neboli prepustení ďalší ľudia, ktorí boli označovaní za organizátorov trestných činov politickej povahy. Týkalo sa to napr. Bohumil Laušmana, Aloisa Vilíma, biskupov Jána Vojtašáka, Pavla Gojdiča, Stanislava Zelu, ale aj nedávno odsúdeného šéfredaktora Príručného encyklopedického slovníka pripravovaného martinským vydavateľstvom Osveta Alexandra Hirnera³²⁸.

Amnestia bola vyhlásená 9. 5. 1960, väzňov prepúšťali v priebehu nasledujúcich dvoch dní. Amnestovaní bývalí funkcionári KSS a ŠtB sa v hojnom počte schádzali u spisovateľky K. Lazarovej, ktorá bola mimochodom taktiež agentkou ŠtB. A. Rašla nadviazal ihneď po prepustení kontakt s G. Husákom. Na margo amnestie A. Rašla hovoril: „Vedúci činitelia strany netrepezlivo čakali na 15. výročie, aby bez ľútosti a pri zachovaní dekóra likvidovali svinstvá, ktoré napáchali. T. Baláž ho napomenul, že „on je, bol a zostane komunistom“, pričom mal výhrady len voči niektorým osobám, ale nie voči systému. U amnestovaných politických väzňov bola snaha vyhýbať sa rozhovorom o politike, napr. u Ervína Poláka, D. Okáliho či u Teodora Baláža. Ivan Horváth zas údajne prejavoval spokojnosť s pracovným zaradením. Názory verejnosti na prípadný návrat prepustených do politického života sa rôznili. Mnohí si ešte pamätali ich pôsobenie začiatkom 50. rokov, pred ich uväznením. Alexander Matuška napr. tvrdil: „Ja keď sa s niektorým z tých dvoch (Husák, Okáli) stretnem, ja im poviem iba toľko: Vidíte hoši, bez vás to bolo lepšie. Aj literatúra bola lepšia, aj viac bolo vína a bolo lacnejšie, aj menej sa zatváralo, aj viacerí ľudia dostali byty a povereníci nebývali v desatizbových vilách, ako vy, Gustík“. Došlo však aj k úplne odlišným reakciám, napr. keď sa v hoteli Carlton zišli G. Husák, Daniel Okáli a bývalý povstalecký veliteľ Ján Malár, hostia ich privítali

³²⁵ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 248, a. j. 331, bod 10.

³²⁶ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1033, BÚV KSS 29. 4. 1960, Návrh opatrení k zabezpečeniu amnestie prezidenta republiky pripravovanej z príležitosti 15. výročia oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou

³²⁷ Napr. spisovateľ J. Nižňanský v rozhovore so spolupracovníkom ŠtB povedal, že „intelektuáli exponovaní za tzv. slovenského štátu si s Machom určite nič nezačnú. Tých, ktorí t.č. slušne žijú a pracujú, nie sú ochotní nič riskovať“. Ďalej tvrdil, že by si Macha ani do bytu nepustil, „pretože je mu rodina bližšia, že nemá chuť vyčkávať niekde vo väzení na najbližšiu veľkú amnestiu“. Neočakával ani politickú aktivizáciu A. Macha. Podobne Marián Tiso, syn bývalého premiéra Štefana Tisu neočakával, že by sa verejnosť orientovala na bývalých exponentov slovenského štátu. Vyslovil sa, že A. Macha by si „na Slovensku i tak nikto nevyšimľal“ - SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2244, a. j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 - správa

³²⁸ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 255, a. j. 339, bod 14; SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 258, a. j. 341, bod 29

podaním ruky a objednali im pohostenie. G. Husák bol zas podľa slov A. Rašlu otrávený z toho, aké miesta zastávajú jeho bývalí vrstovníci. Očakával v sovietskej politike návrat k stalinskej línii v zahraničnej politike, z čoho „možno urobiť záver, že by mohli nastať zmeny vo vedení u nás a že by snád „svitlo slnko“ aj bývalým vedúcim funkcionárom“. Uvažoval vraj tiež o návšteve u K. Bacílka, aby „mal vodítka, ako sa vlastne má chovať“³²⁹.

Spôsob, akým sa pripravovaná amnestia uskutočnila, mohol Sekretariát ÚV KSS 9. 12. 1960 oprávnené hodnotiť ako prejav sily a stability režimu. Takto tento krok vyznel aj vo verejnosti³³⁰. Na Slovensko sa uvažovaný počet 1070 ľudí zvýšil najprv na 1160 (z toho 706 za tzv. protištátnu činnosť), v skutočnosti však bolo prepustených až 1315 osôb, z nich 730 za politické delikty. Značnú časť (okolo 12%) z amnestovaných odsúdených za protištátnu trestnú činnosť tvorili duchovní a predstavitelia cirkví. Na základe rozhodnutia Politického byra ÚV KSČ sa na Slovensko vrátilo 36 významných bývalých štátnych a politických prominentov. Okrem už spomínaných medzi nich patrilo napr. Otto Obuch, Ernest Dittrich, Oskár Langer, Izidor Koso a i. Do samotnej Bratislavy sa dostalo 20 z nich. Napriek tomu, že títo ľudia sa dostali na slobodu, ostali predmetom pozornosti ŠtB. Sekretariát ÚV KSS v tejto súvislosti upozorňoval: „Nie sú zriedkavé prípady..., že chovanie niektorých amnestovaných osôb hraničí s trestnou činnosťou, resp. že sú za ňu i trestne stíhaní“. V tejto súvislosti ukladal bezpečnosti v prípade bývalých politických väzňov, aby „bolo zabezpečené dobré poznanie ich činnosti a ich stykov a aby zavčas bolo zabránené prípadnému spáchaniu trestných činov... Bude správne, aby stranícke orgány boli ako dosiaľ informované funkcionármi bezpečnosti o chovaní a stykoch amnestovaných osôb... Osobitnú pozornosť treba venovať týmto osobám najmä v meste Bratislava. Orgány bezpečnosti musia naďalej prehľbovať a skvalitňovať svoje opatrenia voči amnestovaným osobám, aby každý pokus o nepriateľskú činnosť bol v zárodku odhalený a páchatelia nekompromisne potrestaní“. Títo ľudia mali byť naďalej agentúrne „obsadení“ a sledovaní. Zároveň sa mali zdokonaľiť formy a metódy sledovania i zvýšiť počet spolupracovníkov. SÚV KSS upozorňoval na nedostatky po tejto stránke najmä na úrovni okresov. V tejto súvislosti sa na SÚV KSS hovorilo o stykoch G. Husáka s A. Rašlom, M. Chorváthom a O. Pavlíkom. Ako uviedol V. Šalgovič, M. Chorváth mali „súdruhovia napraviť“, aby sa s G. Husákom prestal schádzať³³¹.

Opatrenia prijaté vedením KSČ v prvej polovici roku 1960 v súlade s jeho zámermi vyzneli ako demonštrácia sily komunistického režimu. Verejnosť, ohrozená intenzitou oficiálnej propagandy i existenciálnym strachom, keďže najmä nové územné členenie spojené s prepúšťaním „prebytočných“ pracovníkov zo štátnej správy znamenalo o.i. aj nové politické previerky, sa nezmohla na nijaké otvorené prejavy nesúhlasu. V roku 1960 prebiehala aj výmena členských legitimácií KSČ v základných organizáciách, s cieľom, „aby sa ďalej upevnili stranícke rady, upevnil vzťah členov ku strane a zvýšila sa ich aktivita, aby sa dosiahlo ďalšieho zlepšenia straníckej práce“. Realizovali sa formou individuálnych pohovorov, na ktorých sa „zdôraznil veľký význam členstva v strane“³³².

Na druhej strane niektoré opatrenia režimu, ako napr. zavedenie bezplatného poskytovania učebníc žiakom v škole a zníženie cien znamenali posilnenie sociálnych istôt obyvateľov. Vedenie KSČ sa v roku 1960 začalo zaoberať aj prípravou niektorých opatrení, ktoré síce boli schválené v roku 1961, ale skutočnosť, že sa na nich začalo pracovať už od prvej polovici roku 1960, ovplyvnila vzťah medzi občanmi a štátom. Okrem pokračovaní prác na zriaďovanie tzv. súdružských súdov sa začali

³²⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2244, a. j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 - správa

³³⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2244, a. j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 - správa

³³¹ SNA, A ÚV KSS, f. SÚV KSS, kr. 209, SÚV 9. 12. 1960, Zpráva o zabezpečení amnestie prezidenta republiky z príležitosti 15. výročia oslobodenia Československa Sovietskou armádou.

³³² SNA, A ÚV KSS, f. SÚV KSS, kr. 209, Zasadnutie SÚV KSS 21. 1. 1961, Informatívna zpráva o plnení uznesenia ÚV KSČ k výmene členských legitimácií KSČ v základných organizáciách na Slovensku podľa stavu k 1. 1. 1960.

prípravné práce na novele trestného zákona³³³. Tá vychádzala zo zásady, že „represívne opatrenia, súdne tresty, sú síce nevyhnutným, ale nie hlavným prostriedkom socialistickej spoločnosti k prevýchove a náprave osôb, ktoré porušujú ustanovenia trestných súdov.“ Napriek odporu R. Baráka A. Novotný v Politickom byre ÚV KSČ 22. 3. 1960 presadil zníženie výšky najvyššieho trestu odňatia slobody z 25 na 15 rokov, ako aj najvyššej hranice u ostatných trestov. Vedenie KSČ rozhodlo zároveň, že v novom trestnom zákone budú vypustené niektoré podstaty trestného činu. Pripravovalo sa zároveň zavedenie inštitúcie spoločenských žalobcov a obhajcov, v rámci ktorej mal pracovný kolektív reprezentovaný členskou schôdzou základnej organizácie ROH, ČSM alebo JRD právo prijať záruku za nápravu páchatelov trestných činov „menšej spoločenskej nebezpečnosti“, na základe ktorej bolo možné upustiť od uloženia trestu.

Zmiernenie trestného postihu za niektoré menšie trestné činy a priestupky (napr. drobné rozkrádanie, bitky, opilstvo, výtržníctvo, zanedbávanie starostlivosti o rodinu, porušovanie pracovnej disciplíny, poškodzovanie majetku v socialistickej vlastníctve a i.) ich stíhaním národnými výbormi, resp. súdružskými a miestnymi ľudovými súdmi, ktoré začali vznikať v roku 1959, ale aj rozsiahla amnestia, prispeli k tomu, že teror a represálie postupne prestávali byť každodennou súčasťou života obyvateľov³³⁴. Udalosti roku 1960 vo vnútornej politike, ale aj v zahraničí, posilnili v ich očiach presvedčenie o nezvratnosti nastolenia komunistického režimu v Československu. Politika československého komunistického režimu v roku 1960 voči obyvateľstvu je ukážkou účinnej politiky „cukríka a biča“, politiky sklbenia represíí alebo ich hrozby s určitými ústupkami v záujme upevnenia stability režimu.

Stabilizačným faktorom komunistického režimu bola aj politika zvýšeného prílevu nových členov do KSČ v druhej polovici 50. rokov, vďaka čomu sa zvýšil počet ľudí, ktorí mali šancu na dosiahnutie spoločenského vzostupu a tvorili sociálnu základňu režimu. Na konci roku 1960 mala KSČ viac než 1,6 mil. členov, t.j. do nej patrilo 17,3 % dospelých občanov Československa starších ako 18 rokov (takmer jedna šestina dospelých občanov krajiny)³³⁵. V českých krajinách bolo toto percento vyššie, dosahovalo číslo 18,7, na Slovensku bolo v KSS síce iba 10,4 % dospelých populácie, ale organizovanosť tam rástla rýchlejšie ako v Česku. Za roky 1958-1960 sa počet členov KSČ zvýšil o 13,4 %, v absolútnych číslach o 280 000 nových kandidátov. Zvyšoval sa predovšetkým počet novoprijatých kandidátov z radov robotníkov. Kým v roku 1956 tvorili 42 % nových kandidátov, v roku 1960 už viac než 61 %. Na druhej strane sa nedarilo získavať do KSČ roľníkov, a to ani z radov členov JRD.

Ako som už spomínal, úprava postavenia slovenských národných orgánov v roku 1960 bola odôvodňovaná o. i. aj tézou o všestrannom rozvoji a zároveň zblížení socialistických národov. Praktické uplatňovanie tejto tézy sa postupne, najmä začiatkom 60. rokov, stalo záväzným pre všetky krajiny sovietskeho bloku. V praxi znamenali definitívne skoncovanie s konciliatnejšou politikou komunistických strán voči národnostným menšinám. V mnohých krajinách (napr. v Poľsku alebo v Maďarsku) boli prijaté reštriktívne opatrenia proti národnostnému školstvu, postupne sa menila aj politika rumunských komunistov voči maďarskej menšine, koncom 50. rokov v ZSSR bol prijatý zákon, podľa ktorého sa vyučovanie v národnom jazyku stalo dobrovoľným³³⁶. Téza o rozvoji a zblížení národov v praxi znamenala snahu o zapojenie nacionalizmu väčšinových národov do služieb komunistického režimu. Takto podporovaný nacionalizmus mal zároveň odvrátiť pozornosť

³³³ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 252, a. j. 336, bod 8.

³³⁴ Na druhej strane sa mocenské orgány mali naďalej pridržiavať zásady, podľa ktorej pri stíhaní delikventov je potrebné „správne rozlišovať osoby robotníckeho pôvodu od príslušníkov bývalých vykorisťovateľských tried a parazitických protispoločenských živlov, kde je potrebný prísnejší postih.“ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, Zasadnutie BÚV KSS 3. 12. 1960, Zpráva o plnení uznesenia Politického byra ÚV KSČ z 21. 4. 1959 o práci bezpečnosti, prokuratúry a súdov.

³³⁵ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 302, a. j. 386, bod 13.

³³⁶ Švankmajer, M. - Veber, V. - Sládek, Z. - Moulis, V.: Dějiny Ruska. Praha 1995, s. 374.

verejnosti od nadvlády ZSSR, ktorá obmedzovala suverenitu jednotlivých národných štátov. Tieto tendencie sa neskôr najvypuklejšie prejavili v politike šéfa rumunských komunistov Nicolae Ceaușesca, ktorý povýšil nacionalizmus na oficiálnu štátnu ideológiu, ale aj v ofenzíve nacionalistického smeru v poľských komunistických elitách reprezentovaného Mieczysławom Moczarom³³⁷.

Tézu o „búrlivom a všestrannom rozvíjaní národov“ sprevádzanom „procesom ešte väčšieho zblížovania sa socialistických národov“ kanonizoval XXII. zjazd KSSZ v dňoch 17. - 31. 10. 1961. Sovietski komunisti pritom avizovali, že v priebehu rozvinutej výstavby komunizmu bude dosiahnutá úplná jednota národov a že „komunisti nebudú konzervovať a naveky uzákoňovať národnostné rozdiely“³³⁸. Uvedenú tézu si osvojilo aj vedenie KSC. Sovietsku tézu však rozpracovalo na československé podmienky až pomerne neskoro, venovalo sa jej na zasadnutí Politického byra ÚV KSC 2. 5. 1962. Obe spomínané tendencie v národnostnej politike považovalo za navzájom sa podmieňujúce: „Vzájomné spojenie oboch stránok tohto jednotného procesu vidíme v tom, že rozkvet národov je nesprávne chápať úzko nacionalisticky, t.j. z hľadiska zveličovania a konzervovania historicky podmienených národných zvláštností tak, aby to viedlo k oživovaniu škodlivej vzájomnej izolovanosti, na druhej strane zblížovanie národov nie je možné zamieňať za kozmopolitický, nihilistický pomer k zvláštnostiam národov, ktoré za socializmu a v celej etape prechodu ku komunizmu objektívne existujú“³³⁹. Namiesto tézy o československom socialistickom vlastenectve sa v dokumente Úlohy strany v oblasti národnostných vzťahov a ďalšie cesty zblížovania našich národov hovorí o „novom, socialistickom spoločenstve československých pracujúcich,“ ktoré sa však nesmelo stotožňovať so „starým, umelo vytváraným buržoáznym čechoslovakizmom.“ Napriek tomu sa však v dokumente akcentovalo, že vďaka vzniku „nového Slovenska“, ktoré už nie je „zaostalým agrárnym prívieskom priemyselne vyspelých českých krajov“ a vzniku socialistických národov s obdobnou triednou štruktúrou, sa „naše národy Čechov a Slovákov, ktoré sú veľmi príbuzné, stali ešte navzájom bližšími“. Dokument však akcentoval aj kontinuitu dovtedajšej národnostnej politiky, predovšetkým vyzdvihol úpravu postavenia slovenských národných orgánov v roku 1960. Na druhej strane vedenie KSC žiadalo, aby sa „lepšie ako doteraz využívala SNR, jej orgány a aparát.“ Jednoznačne však dominuje dôraz na prehlbovanie procesu zblížovania národností v Československu. V konkrétnych otázkach sa vytyčovala požiadavka naďalej „prehlbovať rovnakú obsahovú náplň vyučovania na všetkých školách v celej republike na základe jednotných osnov a učebníc, s prihliadnutím k národnostným problémom a pri zabezpečení vyučovania v materinskom jazyku.“ Na rozdiel od iných krajín sovietskeho bloku vedenie KSC neplánovalo zlikvidovať vyučovanie na národnostných školách v materinskom jazyku, to však neznamenalo, že nepodporovalo proces tzv. zblížovania národov a národností. Ten charakterizovalo ako „proces postupného dobrovoľného zblížovania, ktorý sa deje na základe spoločných záujmov pracujúceho ľudu našich národov a národností.“ Obávalo sa však možných dôsledkov „umelého administratívneho „urýchľovania“ tohto procesu.“

Kým úprava postavenia slovenských národných orgánov, prijatá síce spočiatku bez vedomia, ale neskôr za ochotnej asistencie vedúcich funkcionárov KSS, vyvolávala (v danom čase prinajmenšom v súkromí) prejavy nesúhlasu, najmä v na nižšom a strednom stupni politických elít, počas neskorších rokov prestala byť vyhovujúca aj novému vedeniu KSS na čele s A. Dubčekom, napriek tomu, že aj samotný A. Dubček sa na jej zavedení aktívne podieľal. Na druhej strane, obdivuhodnú životaschopnosť preukázalo nové územné členenie, najmä usporiadanie okresov, ktorého predkladateľom v Politickom byre ÚV KSC bol Oldřich Černík a ktoré na Slovensku s menšími obmenami pretrvalo do roku 1996 a v Česku funguje doteraz.

³³⁷ Mimochodom, tento muž bol vo vedení Poľskej zjednotenej robotníckej strany hlavným dôverníkom Moskvy.

³³⁸ Sikora, S.: K téze o rozvoji a zblížování národov a národností a jej aplikácii v politike KSC v 60. rokoch. In: Pástor, Z. - Štefánský, M. (eds.): Pokus o reformu v roku 1968. Banská Bystrica 1999, s. 68 - 69.

³³⁹ SÚA, A ÚV KSC, f. 02/2, sv. 348, a. j. 439, bod 8.

The Events in 1960 as the Manifestation of the Power of Communist Regime

My research enabled me to gain and to publish the new knowledge about the adopting of the new constitution of the „Czechoslovak Socialist Republic“ where was officially the leading role of the Communist Party and the position of „marxism-leninism“ like the official ideology mentioned. For the future political development in Slovakia had the new constitution peculiar role because there it reduced of the competencies of the Slovak national organs. These reform was the result of the trends of the centralization that is beginning early after the formal increasing of the competencies of Slovak national organs in 1956. Already in October 1956 on the session of Presidium of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia Antonín Novotný warned before the interpretation of these step like the historical step. In 1957 and peculiar after the rejection of an attempt of the member of Slovak Party leadership Štefan Šebesta to increasing of the competencies of the Slovak national organs elaborated without the consultation with the central Party organs is beginning the new wave of the campaign against the Slovak bourgeois nationalism. In these campaign were criticized the Slovak and Czech historians that gave less accent on such facts that should confirm the unity of Czech and Slovak history. The reform of the structure of the Slovak national organs announced the First Secretary of the Communist Party of Czechoslovakia Antonín Novotný on the conference of the regional secretaries of Party in autumn 1959. On the one side my research confirmed the thesis of Czech historian Jan Rychlík that the decision according to it was dissolved the Corps of Commissaries (the Slovak organ of the executive power) and the Slovak National Council (the Slovak parliament) gained the executive power as well, but it's real competencies were reduced on the level of consultative organ of the central organs was a personal initiative of Antonín Novotný, but on the other side it was adopted much more earlier than considered J. Rychlík. According to their reaction on the conference and especially after it – on the following meeting of the Presidium of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia, they were acknowledged with the Novotný's initiative only during the session of the conference. There were in Slovak Party leadership only two people – the relative young secretaries of the Central Committee Alexander Dubček and Jozef Lenárt that had prepared the speech on the conference where they by active manner supported Novotný's initiative and Jozef Lenárt in his speech sharply attacked the Slovak linguists and writers and accused them on the so called „Slovak bourgeois nationalism“. Both of them were early after these conference moved in the higher Party position in Prague. Although the official Slovak Party leadership demonstrated the initiative and loyalty during the all ideological campaigns as well as during the campaigns against „Slovak bourgeois nationalism“ the behavior of Novotný to Karol Bacílek and Pavol David significante the growing mistrust to them. It was demonstrated not only in the constitutional reform in 1960 but in previous measures like the nomination of the people from the Czech lands to the high position in the Party apparat in Slovakia in 1958 – 1959 or beginning of the publication of central Party paper of Rudé právo in Slovak language although the Slovak Party leadership published it's own daily Party newspaper Pravda etc. Despite of it Slovak Party leadership approved the liquidation of the autonomy of Slovakia and fully supported these measures although it led to the reduction of the influence of the Slovaks on the political development in Czechoslovakia. The constitutional reform of the structure of Slovak national organs became officially interpreted like the initiative of Slovak Party leadership although it was not right. The official propaganda promised that the constitutional reform by the strengthening of the competencies of the central organs and moving of the Slovak officials in Prague enabled to the increasing of the position of Slovaks on the power in the whole Czechoslovakia. The reality was another because the number of Slovaks working in the central state organs was not increasing. The result of the centralization became the weakening of the Slovak political and economical elite. With the constitutional reform was connected the administrative reform as well. Its result was the strengthening of the centralization of the state. New constitution stated that the victory of the socialism in Czechoslovakia was achieved. In these constitution was not mentioned the existing of the private property, only the right of the peasants to have the small private farm. Year of 1960 was the year of celebration of the liberation of Czechoslovakia by Soviet Army. New constitution as well as administrative reform and releasing of the majority of political prisoners were realized as the demonstration of the power and stability of

communist regime. The power of the Communist regime was demonstrated on the role of the Churches in celebration as well. The organization of the special celebrations of liberation or worships for believers was forbidden. By these manner wanted the leaders of the Churches to demonstrate it's positive role in the building of socialism and to strengthening their position in political system. In the discussion about the new constitution was given the publicity only for the extreme radical Communist opinions, mostly expressed by the members of the Party apparatus but interpreted like the voice of the broad strata of the inhabitants. The Czechoslovak Party leadership decided for example about the liquidation of the historical Slovak weapon in the weapon of the state and about it's replacement by the new one. Before the adopting of the new constitution it was demonstrated like the initiative of Slovak workers.

I analyzed the factors of stability of regime in the beginning of 60' s. On the first place it was an improvement of the living standard of the inhabitants. To the political stability of the regime contributed the fact that the political persecution ceased to be an element of every-day life.

Postavenie nekomunistických strán v politickom systéme Slovenska v druhej polovici 50. rokov

Hoci v krajinách sovietskeho bloku bol v rokoch 1945-1948 postupne nastolený mocenský a ideologický monopol jedinej, komunistickej strany, v niektorých krajinách, ako napr. v Poľsku, NDR, Bulharsku i Československu formálne naďalej jestvovali aj „nekomunistické“ strany, ktoré však boli súčasťou tzv. národných alebo vlasteneckých frontov ovládaných komunistickými stranami. Existencia nekomunistických politických strán mala predovšetkým v prvom, tzv. zakladateľskom období³⁴⁰ komunistických režimov vytvárať ilúziu kontinuity so systémom tzv. ľudovej demokracie v očiach domácej i zahraničnej verejnosti, ako aj slúžiť ako prevodová páka komunistickej moci pri realizácii jej politiky voči skupinám, resp. sociálnym vrstvám, ktoré úplne alebo čiastočne patrili medzi potenciálnych odporcov režimu. Tieto strany boli v rozličnej miere zbavené možnosti vytvárať alternatívnu názorovú či politickú platformu i možnosti samostatne vyvíjať akúkoľvek politickú činnosť. O kreovaní ich riadiacich orgánov, vydávaní vlastných periodík a neraz aj o možnosti prijímať a vylučovať svojich členov rozhodovali vedúce orgány komunistických strán. Miera podriadenosti nekomunistických politických strán komunistickým stranám bola najmenšia v Poľsku, kde sa vplyv týchto strán na dianie v spoločnosti a ich podiel na moci zvýšil najmä po roku 1956, najväčšia v Bulharsku a Československu. Ani v Poľsku však tieto strany nenadobudli postavenie nezávislých politických subjektov. Napriek tomu práve nekomunistické strany plnili v rozličných, najmä v zlomových obdobiach existencie komunistických režimov, funkciu sprostredkovateľa medzi komunistickou mocou a občianskou spoločnosťou.

Po roku 1948 a zániku Československej sociálnej demokracie v Česku vyvíjali činnosť dve politické strany - Československá strana socialistická (ČSS), vytvorená ako nástupnícky subjekt Československej strany národnosocialistickej a Československá strana ľudová (ČSL), ktorej úlohou bolo vplývať na katolícke vrstvy obyvateľstva. Na Slovensku ostali po likvidácii Strany práce (resp. Československej sociálnodemokratickej strany na Slovensku) pôsobiť dve strany – Strana slovenskej obrody (SSO) založená prokomunisticky orientovanými členmi vedenia Demokratickej strany a Strana slobody (SSI). Kým v Česku ostali fungovať okresné organizácie nekomunistických strán a mohli, aj keď v obmedzenom rozsahu, mať aj naďalej individuálne členstvo, na Slovensku proces likvidácie nekomunistických strán pokročil omnoho ďalej. Príčinou boli slabšie pozície KSČ vo voľbách, silnejší vplyv rímskokatolíckej cirkvi i obava, že nekomunistické strany by sa mohli stať nositeľmi nacionalistických, resp. separatistických tendencií.

Pre Československo 50. i začiatku 60. rokov je charakteristický pokles významu a prítomnosti nekomunistických strán v politickom živote krajiny. Napriek svojmu marginálnemu postaveniu však ostali predmetom pozornosti mocenských špičiek. Hoci režim ich existenciu potreboval ako formálny dôkaz svojej údajnej demokratickej legitimity, neprestal ich vnímať ako svoje potenciálne ohrozenie. I napriek tomu, že v uvedenom období nekomunistické strany, prinajmenšom na Slovensku, nijakú reálnu opozíciu proti režimu nevytvorili a v daných podmienkach ani vytvoriť nemohli, ich osud je typickým príkladom uplatňovania mocenského monopolu KSČ, spočívajúceho v kontrole všetkých zložiek verejného života jednou politickou stranou. Postavenie nekomunistických politických strán v uvedenom období nebolo regulované nijakou právnou normou, iba politickými rozhodnutiami vedúcich predstaviteľov KSČ.

Po voľbách 1954 mali nekomunistické strany na Slovensku 3%-né zastúpenie v KNV, 0,2% v ONV a 1,8% v MNV³⁴¹. Zastúpenie týchto strán však nezodpovedalo ich skutočnej činnosti. Po roku 1948 sa tieto strany na zásah KSS, ale aj v záujme stabilizácie pozícií nových vedúcich predstaviteľov, zámerne redukovali počty svojich členov, prestali udržiavať kontakty s členskou základňou, väčšina bývalých členov však pochopila ich efemérne postavenie v politickom systéme.

³⁴⁰ Kaplan, K.: *Mocní a bezmocní. Sixty-eight Publishers*, Toronto 1989, s. 190.

³⁴¹ Lipták, L. (ed.): *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Archa, Bratislava 1992, s. 297

Voľby 1954 znamenali ďalšie oslabenie postavenia nekomunistických strán vo verejnom živote. Poklesol počet ich zástupcov v zákonodarných zboroch, namiesto poslaneckých klubov začali fungovať krajské združenia poslancov a aj v rétorike vedúcich predstaviteľov KSČ zaujímal Národný front čoraz menšiu úlohu. V Česku potenciál nekomunistických strán oslabila výmena členských legitimácií. Funkcionári v okresoch a krajoch nemali veľký záujem o kontakty s členmi, koncom apríla 1955 v ČSL vymenili z celkového počtu 27 610 členov legitimácie 15 463. Ani samotní členovia nejavili záujem o členské preukazy, keď zistili, že ČSL nemôže uspokojiť ich očakávania. Na členských schôdzach ČSS sa zúčastňovalo podľa hlásení iba 30% členov, ale v skutočnosti ich počet bol ešte nižší. Vnútrostranícke previerky slúžili aj ako prostriedok na elimináciu členov, ktorí si „neplnili povinnosti voči štátu, alebo mali rôzne výhrady k dnešku“.

Rámec pôsobenia nekomunistických strán na Slovensku vymedzili Zásady pre činnosť SSO a SSI, prijaté predsedníctvom ÚV SNF 27.5.1955. Podľa týchto zásad sa mali zamerať hlavne na masovo-výchovnú prácu. Mali viesť svojich aktivistov k aktívnej účasti na všetkých mierových podujatiach (vystupovať na besedách, prednáškach a verejných schôdzach), získavať roľníkov pre vstup do JRD, resp. viesť ich k plneniu všetkých povinností, kvôli čomu mali zriadiť pri svojich ústredných sekretariátoch tzv. roľnícke komisie, zúčastňovať sa na akciách a podujatiach poriadanych Národným frontom a podieľať sa na zvelaďovaní miest a obcí. Ich ďalšou úlohou bolo „v plnej miere sa podieľať pri upevňovaní bratského zväzku Čechov a Slovákov“ a „viesť nekompromisný boj s ľudáctvom a jeho prejavmi v akejkoľvek forme.“ Podľa prijatých zásad mali vedenia oboch strán „venovať ďaleko väčšiu pozornosť práci svojich poslancov ako tomu bolo doteraz,“ na druhej strane ich funkcionári mohli na všetkých verejných podujatiach vystupovať iba ako zástupcovia SNF. Otvorene sa podporovalo vyvolávanie konfliktov vo vedení týchto strán „odporúčaním“, aby sa v nich zaviedol princíp kolektívneho vedenia vo všetkých orgánoch, delegovaním dvoch zástupcov z každej strany do Predsedníctva ÚV SNF a uplatňovania tejto zásady pri rokovaní na sekretariáte ÚV SNF³⁴². Kriticky bola hodnotená aj úroveň straníckych periodík. Mali sa orientovať na problematiku kolektivizácie poľnohospodárstva, boja proti ľudáctvu a vzťahu Čechov a Slovákov. Na druhej strane mala moc záujem posilniť dôveryhodnosť týchto periodík, preto sa im v inštrukcii z roku 1955 odporúča, aby neuvverejňovali články od komunistov.

Pre štruktúru týchto strán mal zásadný význam bod 6 uvedených Zásad, podľa ktorého mali obe strany fungovať ako „strany aktivistov“, t.j. bez masovej členskej základne: „Nie je žiadúce rozširovanie členskej základne týchto strán v samotnom záujme týchto strán, pretože by nemali dostatočnú kontrolu nad svojím členstvom. Tým by vzniklo nebezpečie prílivu skrachovaných ľudáckych živlov, ktoré by mali možnosť organizovať sa a vyvíjať nepriateľskú činnosť na legálnej platforme.“ Ako jedna z prvoradých úloh bolo pre tieto strany stanovené dbať o čistotu svojich radov a „zbaviť sa so všetkou rozhodnosťou všetkých nepriateľských živlov, ktoré sa ešte doposiaľ ukrývajú pod rôznymi rúškami v ich radoch“. Všetky organizačné a personálne zmeny v stranách sa mohli robiť len po prerokovaní a súhlase výborov SNF³⁴³. Pre obe strany platila zásada, že nesmeli do svojich radov prijímať ľudí vylúčených z KSČ. Sekretariát ÚV SNF disponoval kádrovou evidenciou každého člena SSO a SSI³⁴⁴. Orgány NF povinne dostávali všetky zápisnice a korešpondenciu týchto strán.

V súvislosti so konferenciou šéfov vlád štyroch veľmocí v Ženeve v dňoch 18.-23.7.1955 vznikli v nekomunistických stranách očakávania, že získajú väčší priestor pre svoje aktivity. Akékoľvek úvahy v tomto smere však razantne odmietol predseda vlády Viliam Široký, ktorý na rozšírenom zasadnutí ÚV SNF 11.11.1955 podobné „falošné názory“ vyskytujúce sa najmä v ČSS a

³⁴² Mimo chodom, táto zásada sa rešpektovala účelovo, neplatila napr. v styku vedúcich predstaviteľov KSČ, resp. NF s tými členmi vedenia nekomunistických strán, ktorí sa tešili ich osobitnej dôvery a s ktorými rokovali poza chrbát nominálnych vedúcich predstaviteľov uvedených strán.

³⁴³ Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (ÚAV SNF), kartón (kr.) 113, inventárne číslo (inv. č. 164), SSI. – poslanci, funkcionári, personálne 1948-1958.

³⁴⁴ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 114, inv. č. 164, SSI. – poslanci, funkcionári, personálne 1960-1968.

ČSL odsúdil. Kritizoval aj tlač SSO a SSI, ktorá „plní nedostatočne svoju úlohu a hľadá cestu v únikových článkoch a zhromažďuje len rôzne zaujímavosti a informácie.“ V. Široký vyhlásil, že záujmy vlastní a mieru si vyžadujú prehĺbovať boj proti reakčným silám vnútri štátu a proti šepkanej propagande a „ideologickým vplyvom imperializmu.“ Vedúci predstavitelia KSC kritizovali hlavne pasivitu krajských výborov týchto strán a to, že značná časť ich vedúcich predstaviteľov sa nezapája, resp. bráni sa kolektívizácii poľnohospodárstva a nedôverovali im³⁴⁵.

Nekomunistické strany sa chovali vyložene pasívne pred voľbami do národných výborov v máji 1957³⁴⁶. S výnimkou ČSS sa podarilo pokusy o získanie nových členov, resp. rozvíjanie iných politických aktivít utlmiť. S priebehom konferencie ČSL v dňoch 12.-13.10.1957 vyslovilo Politické byro ÚV KSC na zasadnutí 29.10.1957 spokojnosť, neodznili na nej názory kritizujúce cirkevnú politiku KSC. Negatívne boli hodnotené dva príspevky, požadujúce zvýšenie nákladu denníka Lidová demokracie a vystúpenie kapitulného vikára Aloisa Stehlíka, ktorý vo svojom prejave ani raz nepoužil slovo socializmus³⁴⁷. Pokusy nekomunistických strán z roku 1956 o prijímanie nových členov, evidenciu členov, príp. zavedenie členských preukazov alebo o zriadenie krajských sekretariátov, čím by sa spochybnili Zásady z mája 1955, definitívne zamietol Sekretariát ÚV KSS v auguste 1958. Vzhľadom na neustále zužovanie funkcionárskej základne SSO a SSI akceptoval možnosť pribrať aktivistu alebo funkcionára, ale jedine v prípade prirodzeného úbytku, alebo k odchodu člena z politických príčin. Tak sa však mohlo stať iba po predbežnom súhlase KV SNF³⁴⁸. Kádrové previerky, prebiehajúce v rokoch 1958-1959 v ústredných štátnych inštitúciách, neobišli ani nekomunistické strany³⁴⁹.

Marginalizácia nekomunistických strán v politickom systéme súvisela s postupujúcim upevňovaním moci aparátu KSC, ktorá už považovala svoj mocenský monopol za nepochybniteľný a cítila čoraz menšiu potrebu dokazovať svoju demokratickú legitimitu napr. pomocou existencie nekomunistických strán alebo Národného frontu, ktorý mal vyvolávať zdanie spoločenského konsenzu. Ešte v júni 1956 celoštátna konferencia KSC vyzvala, aby dobudovanie socializmu sa stalo „vecou celého NF,“ čoho dôsledkom mala byť aktivizácia organizácií NF, pochopiteľne, ako prevodového mechanizmu na výkon direktív zhora. V materiále vydanom ÚV KSC v marci 1957 sa zároveň tvrdí, že „orgány NF musia rešpektovať samostatnosť a dobrovoľnosť spoločenských organizácií. Nemôžu preto zasahovať do otázok týkajúcich sa vnútorných problémov spoločenských organizácií“. Materiál žiada širšie zapojenie nestraníkov, resp. príslušníkov nekomunistických strán. Tí mali byť častejšie prizývaní na zasadnutia rozšírených výborov NF. Vedenie KSC označovalo miestne výbory NF, ktoré postupne strácali svoj význam, za „dnes ešte nutný článok v celkovej štruktúre NF.“ To svedčí o tom, že KSC chcela aspoň navonok vyvolávať zdanie samostatnosti jednotlivých zložiek NF a uplatňovať metódy ich ovládania neformálnymi nástrojmi. Riadenie zložiek NF sa malo uskutočňovať prostredníctvom komunistov v týchto organizáciách i prostredníctvom komunistov v orgánoch NF. ÚV KSC odmietlo názory funkcionárov nižších straníckych orgánov, ktoré odznili v roku 1956, popierajúce nutnosť existencie NF, ako názory sektárske: „Podceňovať význam NF alebo dokonca ignorovať jeho existenciu v politickej praxi znamená dopúšťať sa sektárskych chýb.“ Vedenie KSC bolo pri formulácii takéhoto postoja motivované skúsenosťami z Maďarska, tvrdilo, že tam „podceňovanie Vlasteneckého frontu bolo jednou z okolností, ktoré

³⁴⁵ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 111, inv. č. 161, SSI. – činnosť strany 1954-1968; SNA, f. ÚAV SNF, kr. 97, inv. č. 96, Správa o činnosti inopolitických strán v krajoch 1956.

³⁴⁶ SNA, Archív ÚV KSS (A ÚV KSS), f. P. David, kr. 2246, archívna jednotka (a. j.) 112, Správa o štátnobezpečnostnej situácii v predvolebnom období, 8.3.1957.

³⁴⁷ Státní ústřední archiv (SÚA), Archiv ÚV KSC (A ÚV KSC), f. 02/2, svazek (sv.) 156, a. j. 207, K inf.

³⁴⁸ SNA, A ÚV KSS, f. Sekretariát ÚV KSS (Sekt. ÚV KSS), kr. 176, Zasadnutie SÚV KSS, 8.8.1958, Správa o práci orgánov NF na Slovensku.

³⁴⁹ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 100, inv. č. 104, SSO – zápisnice zo zasadnutí Predsedníctva SSO 1959.

prehĺbili politickú krízu v tomto štáte.³⁵⁰ Napriek deklarovaným zámerom však mal vývoj NF i organizácií nadobúdať opačný trend. Predstavitelia KSC sa usilovali svoj mocenský monopol uplatňovať čoraz viac prostredníctvom formálnych nástrojov, prostredníctvom právnych noriem a priameho presadzovania vplyvu straníckych orgánov. Ako sa ukazuje, presadzovanie priameho vplyvu straníckych orgánov mal na nižších, ale aj na vyšších úrovniach spontánny charakter a vyplýval zo samotnej povahy politického systému. Procesy, prebiehajúce v politickom systéme koncom 50. rokov, možno charakterizovať ako tendencie k inštitucionalizácii mocenského monopolu KSC, k jeho legalizácii aj po formálnej stránke, pričom nedochádzalo ku kvalitatívnym zmenám systému a mechanizmov moci. V takejto situácii bol Národný front odsúdený na živorenie a postupný útlm, pretože ako „prevodový systém“ na realizáciu politiky KSC medzi nestraníkmi sa stal redundantný. Signálom uvedeného procesu sa o. i. stalo aj rozhodnutie vedenia KSC o znížení počtu pracovníkov aparátu NF a likvidácii okresných sekretariátov NF v júli 1959, sprevádzané posilnením „straníckeho vedenia masových a spoločenských organizácií priamo straníckymi orgánmi na príslušnom stupni riadenia“. Úlohy, ktoré sa v masových organizáciách dovtedy zabezpečovali prostredníctvom orgánov NF, odvtedy zabezpečovali priamo príslušné orgány KSC. Prax, keď KV SNF ukladal jednotlivým členom, resp. zástupcom masových organizácií úlohy, označil SÚV KSS za chybnú. Zredukoval sa aj aparát ÚV SNF, pri ktorom sa zrušili oddelenia. Tento krok zdôvodňovalo Byro ÚV KSS tým, že „svoje poslanie a úlohy môžu masové organizácie plniť s úspechom len za predpokladu, že sa naďalej upevní a prehĺbi vedúca úloha KSC v celom NF.“ Priamy vplyv KV KSC na krajské orgány NF sa mal realizovať prostredníctvom predsedov KV NF, ktorým sa v prípade potreby mal stať vedúci tajomník KV KSC. Do funkcie predsedov OV NF mali byť volení vedúci tajomníci OV KSC alebo iní členovia byra OV KSC, najčastejšie tajomník OV KSC zodpovedný za ideologické otázky³⁵¹. Vyvrcholením spomínaného procesu inštitucionalizácie moci bolo prijatie novej Ústavy ČSSR v roku 1960, ktorá o. i. právne zakotvila mocenský monopol KSC ako aj spojenectvo so ZSSR.

V súvislosti s prijímaním novej ústavy a reformou územného členenia v roku 1960 vedenie KSC rozhodlo o zriadení krajských sekretariátov slovenských nekomunistických strán³⁵². Pôvodne sa totiž prijala celoštátna úprava o usporiadaní územných orgánov zložiek Národného frontu, podľa ktorej mali mať nekomunistické strany v každom kraji svoj sekretariát. Autorom návrhu však ušla skutočnosť, že tieto strany na Slovensku nemali platených pracovníkov v krajoch³⁵³. Vedenie KSS ešte v januári 1960 nerátalo s možnosťou vytvorenia krajských sekretariátov SSO a SSI³⁵⁴. Členovia Byra ÚV KSS si to však všimli a spočiatku na návrh reagovali negatívne, najmä člen BÚV KSS Jozef Valo. Hoci aj prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek najprv zvažoval možnosť požiadať Politické byro ÚV KSC o zrušenie pôvodného rozhodnutia, nakoniec sa vyslovil v prospech zriadenia krajských sekretariátov SSO a SSI: „Je diskusia, že strany budú zrušené. Týmto opatrením budeme čeliť nesprávnym názorom³⁵⁵.“ V súvislosti s pripravovanými voľbami do národných výborov rozhodol

³⁵⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2240, a. j. 59, Brožúra – materiál k niektorým otázkam činnosti orgánov NF a organizácií združených v NF.

³⁵¹ SNA, A ÚV KSS, f. Predsedníctvo ÚV KSS (PÚV KSS), kr. 1010, Zasadnutie BÚV KSS, 3.7.1959, Návrh na organizačné zabezpečenie uznesenia PB ÚV KSC o niektorých zmenách v činnosti orgánov NF a jeho aparátu; SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie SÚV KSS 22.1.1960, Správa o plnení uznesenia PB ÚV KSC o niektorých zmenách v činnosti orgánov a aparátu NF.

³⁵² SNA, f. ÚAV SNF, kr. 114, inv. č. 164, SSI. – krajské výbory 1954-1962.

³⁵³ SÚA, A ÚV KSC, f. 02/2, sv. 249, a. j. 332, bod (b.) 7.

³⁵⁴ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie SÚV KSS 29.1.1960, Návrh na prevedenie územných zmien v orgánoch niektorých spoločenských organizácií.

³⁵⁵ SNA, A ÚV KSS, f. Predsedníctvo ÚV KSS, kr. 1029, Zasadnutie BÚV KSS 24.3.1960, Návrh na zriadenie sekretariátov KV SSO a SSI.

7.3.1960 Sekretariát ÚV KSS o maximálnom počte členov oboch strán v KNV³⁵⁶. Krajské výbory KSS mali určiť počty poslancov v ONV, okresné výbory KSS rozhodovali o prípadných poslancoch MNV za tieto strany. V podmienkach Česka rozhodol ÚV KSČ, že počet poslancov národných výborov za ČSS a ČSL sa bude určovať v závislosti od počtu členov týchto strán v jednotlivých okresoch a krajoch. Pre pôsobenie zástupcov nekomunistických strán v národných výboroch však platil jednoznačný kádrový strop: nesmeli zastávať funkciu podpredsedu národného výboru akéhokoľvek stupňa, mohli pôsobiť najvyššie ako predsedovia komisií³⁵⁷.

Objavovali sa úvahy o tom, aby z ústavy boli vypustené zmienky o Národnom fronte a o nekomunistických politických stranách. Tieto a podobné úvahy vedenie KSČ síce naoko odmietlo, ale nedištancovalo sa od nich: „Hoci takýmto pripomienkam nie je možné vyhovieť, sú samy o sebe príznačným javom, ktorý znamená, že niektorí z našich pracujúcich by chceli ísť ešte ďalej smerom k dovŕšeniu socializmu a prechodu ku komunizmu, než to na základe dosiahnutého stavu našej spoločnosti zachytáva návrh novej ústavy³⁵⁸.“

Koncom 50. a začiatkom 60. rokov časť vedúcich funkcionárov ÚV KSČ skutočne uvažovala o likvidácii nekomunistických strán združených v Národnom fronte. Prvý tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný takéto úvahy z taktických dôvodov odmietal, hoci nebol ich principiálnym odporcom. V rozhovore s vedúcim oddelenia ÚV KSSZ pre vzťahy s komunistickým a robotníckymi stranami socialistických štátov Jurijom A. Andropovom v predvečer XXI. zjazdu KSSZ koncom januára 1959 uviedol, že to „zatiaľ ešte neslobodno urobiť, berúc do úvahy medzinárodný význam existencie týchto strán.“ Chápal ich ako nutné zlo, pristupoval k nim s nedôverou, hoci v uvedenom období azda s výnimkou Emanuela Šlechtu (predsedu ČSS) ich vedúci politici týchto strán vystupovali voči komunistickému režimu mimoriadne devótno. J. Andropovovi povedal, že „zo všetkých predsedov štyroch nekomunistických strán existujúcich v ČSR možno veriť iba Plojharovi³⁵⁹.“ Obavy A. Novotného však boli prehnané. Kým ešte v polovici 50. rokov sa v oficiálnych zápisniciach zo zasadnutí orgánov nekomunistických strán ešte objavovalo oslovenie „pán“ alebo „priateľ“, začiatkom 60. rokov je už aj v týchto dokumentoch všeobecne rozšírené oslovenie „súdrh“.

Vedenie KSČ mimoriadne znepokojovali aktivity časti vedúcich predstaviteľov ČSS, najmä predsedu strany E. Šlechtu. Po ženevskej konferencii 1955 E. Šlechta a V. Technik očakávali oslabenie vplyvu ZSSR v oblasti strednej Európy a jej neutralizáciu, pozitívne hodnotili neutralitu Rakúska a tvrdili, že E. Šlechta sa stane predsedom vlády. Tieto nádeje uzavrelo rokovanie Predsedníctva ÚV NF v novembri 1955. Po XX. zjazde KSSZ Šlechta vyhlasoval, že ČSS sa môže riadiť „zdravým rozumom“, pretože nie je napojená na ZSSR. Opäť sa v ČSS očakávala neutralita ČSR, Šlechta sa vyslovoval za rozšírenie obchodných kontaktov so Západom. Predstavitelia ČSS argumentovali nutnosťou revidovať niektoré leninské poučky a potrebou budovať socializmus evolučnou cestou. Dožadovali sa výraznejšieho zastúpenia vo vláde a žiadali posilnenie jej úlohy. Prejavovali snahy získať za členov bývalých príslušníkov ČSNS. Kritizovali aj politiku KSČ voči živnostníkom. Ústretovú politiku ČSS voči Južoslávii Šlechta zdôvodňoval tým, že ideologické otázky sa jeho strany netýkajú a kontakty so ZKJ majú medzištátny charakter. V roku 1958 sa snažilo Svobodné slovo získať interview s J. B. Titom, neskôr sa neúspešne pokúšalo publikovať článok šéfredaktora belehradskej Politiky. E. Šlechta zas poslal príspevok do novoročnej ankety týždenníka NIN v roku 1958³⁶⁰. V roku 1957 vedenie KSČ konštatovalo v tejto strane uvoľnenie disciplíny.

³⁵⁶ Kraje Západoslovenský: 7-10 poslancov; Stredoslovenský: 5-7 poslancov; Východoslovenský: 3-5 poslancov.

³⁵⁷ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 98, inv. č. 96, Správy o činnosti inopolitických strán a ich poslancov v r. 1960.

³⁵⁸ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 262, a. j. 347, bod 16.; SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 268, a. j. 349, bod 1.

³⁵⁹ Centr chranenija sovremennoj dokumentacii, Moskva, fond 1, opis 3, jedinica chranenija 3, Vneočerednoj XXI. sjezd KPSS (27.1. - 5.2. 1959).

³⁶⁰ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 222, a. j. 301, b. 11.

Niektorí vedúci predstavitelia ČSS sa pokúšali nadväzovať na tradície ČSNS, pozitívne hodnotili vznik ČSR i osobnosť E. Beneša. Kritizovali aj postavenie ČSS v systéme NF, ktorý žiadali pretvoriť na koalíciu politických strán. Podľa názoru vedenia KSČ „dr. Šlechta sa nedokáže s týmito názormi na orgánoch strany vyrovnávať a bojovať proti nim. Nemá tiež vo svojom najbližšom okolí nikoho, kto by ho utvrdzoval a podporoval, naopak sa domnievame, že ho skôr niektorí ľudia zviklávajú.“ Vedenie KSČ však ešte stále malo na E. Šlechtu pozitívny názor. Rozhodlo sa s ním, ako aj s lojálnymi funkcionármi ČSS v krajoch, rokovať a „konečne odstrániť z blízkosti dr. Šlechtu tých, o ktorých sa domnievame, že sú príčinou jeho nepevného postoja.“³⁶¹

Po konferencii ČSS 6.12.1958 vedenie KSČ obvinilo vedúcich predstaviteľov strany zo „zahmlievania vzťahov k ideológii marxizmu-leninizmu“. Konflikt s vedúcimi predstaviteľmi nezažehňalo ani rokovanie medzi zástupcami KSČ (A. Novotný, Václav Kopecký, Jiří Hendrych) a ČSS (E. Šlechta, Alois Neumann, Miroslav Klinger) pred konferenciou. ČSS sa pokúšala nadviazať autonómne kontakty so Zväzom komunistov Juhoslávie a prejavovala sympatie k juhoslovanskej politike v situácii, keď po roku 1956 opätovne prepukol konflikt medzi štátmi sovietskeho bloku a Juhosláviou, za čo ČSS bola obvinená zo „zmierlivého postoja k revizionizmu“. Na konferencii odznela aj kritika nedôstojného postavenia strany v rámci NF a mocenského monopolu KSČ. Podľa názoru vedenia KSČ sa táto politika odrážala aj na línii denníka Svobodné slovo, zdržiavajúceho sa zásadných komentárov napr. na tému revizionizmus a národný komunizmus a údajne objektivisticky popularizujúceho zriadenie niektorých kapitalistických krajín, ako aj edičnej činnosti vydavateľstva Melantrich. Noviny obviňovali vedenie KSČ z toho, že dávajú „tribúnu protisocialistickým výpadom hlavne v oblasti kultúry“³⁶². Konflikt nadobudol otvorený charakter po vystúpení Václava Kopeckého na konferencii ČSS. Predmetom kritiky sa stali snahy ČSS o rozšírenie medzinárodných kontaktov, napr. s radikálnymi socialistami vo Francúzsku, Taliankou socialistickou stranou Pietra Nenniho, britskými labouristami a nemeckou FDP. V tejto situácii sa vedenie KSČ rozhodlo získať si najmä funkcionárov ČSS na krajskej úrovni a postaviť ich proti vedeniu strany. Odporúčalo KV KSČ prerokovať s nimi aktuálne politické otázky: „Pritom nejde o rozširovanie činnosti ČSS, ale o tesnejšie primknutie ČSS k našim súčasným úlohám, o paralyzovanie niektorých škodlivých tendencií, ktoré prenikajú z vedenia ČSS a o podporu čestných síl v socialistickej strane tak, aby samy zvyšovali vnútorný tlak na vedenie ČSS. Denné riadenie činnosti ČSS je správne naďalej ponechať na orgánoch NF“³⁶³.

K radikálnemu kroku sa vedenie KSČ odhodlalo až koncom júna 1959. Zároveň sa rozhodlo zakročiť aj proti nezávislým umelcom a intelektuálom. Na zasadnutí PBÚV KSČ bolo schválené uznesenie O revizionistických vplyvoch v ČSS a o činnosti buržoázných skupín v literatúre a umení. Aktivity umelcov i profesionálnych politikov dalo do súvislosti, hoci išlo o nezávislé prejavy a charakterizovalo ich ako skupiny buržoázie, „ideovo riadené zástupcami bývalých buržoázných a reformistických strán“, ťažiacie z „politickej neskúsenosti časti našej inteligencie.“ Obvinili politikov ČSS z politickej podpory nezávislých spisovateľov (napr. V. Černého, J. Seiferta, O. Scheinpflugovej, Jindřicha Chalupeckého, skupiny okolo časopisu Květen i riaditeľa vydavateľstva Československý spisovateľ Ladislava Fikara a i.) i zo snahy vybudovať z ČSS stranu inteligencie a odviesť ju od KSČ. Vedenie KSČ sa rozhodlo „zatiaľ neodhaľovať do všetkých podrobností túto revizionistickú koncepciu“ a pôsobiť na „zdravé jadro“ vo vedení ČSS. So Šlechtom sa mal uskutočniť „otvorený pohovor“, ale zároveň už bolo rozhodnuté „pri vhodnej príležitosti“ uskutočniť jeho odchod z politického života a nahradenie Antonínom Fialom. Ďalej mali byť využívané údajné hospodárske machinácie v ČSS s cieľom postupne oslabovať jej organizačnú štruktúru a v budúcnosti jej činnosť obmedziť iba na vrcholné orgány³⁶⁴. Začiatkom marca 1960 sa podarilo dosiahnuť vnútrostranícky

³⁶¹ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 156, a. j. 207, K informáci.

³⁶² SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 998, Zasadnutie BÚV KSS 9.1.1959, Odpis obežníka ÚV KSČ č. 186/58, 23.12.1958.

³⁶³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2224, a. j. 553, Obežníky ÚV KSČ za rok 1958.

³⁶⁴ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 222, a. j. 301, b. 11.

prevrat, V. Kopecký odporúčal na zasadnutí PB ÚV KSČ 1.3.1960 na E. Šlechtu „vytiahnuť dokumenty z archívu“ a 4.3.1960 navštívila ÚV KSČ delegácia ČSS tvorená A. Neumanom, Ľudkom Kapitólom, A. Fialom, Josefom Šafaříkom, Mariou Fišerovou a Františkom Kukosom. S A. Novotným, R. Barákom, J. Hendrychom a V. Kopeckým rokovali o situácii v ČSS. Vzhľadom na to, že tento bod bol prerokúvaný ústne, ďalšie podrobnosti nie sú známe. Istá je len skutočnosť, že 17.3.1960 E. Šlechta spolu s manželkou spáchali samovraždu a novým predsedom strany sa stal namiesto A. Fialu A. Neuman.

SSO disponovala v rokoch 1955-1960 3 miestami v Zbore povereníkov (povereník pracovných síl do 31.8.1958 a od 1.7.1959 povereník potravinárskeho priemyslu a zároveň ústredný tajomník SSO Jozef Gajdošík, povereník spojov Jozef Lukačovič a povereník zdravotníctva Vojtech Török), 10 poslancami v SNR (po voľbách 1948 ich mala 20), 9 poslancami NZ, jedným kreslom ministra vo vláde, ktoré zastával predseda strany Jozef Kyselý (do 1.4.1958 minister miestneho hospodárstva, od 15.10.1958 minister – predseda Vládneho výboru pre zvelebenie poľnohospodárskeho, lesného a vodného hospodárstva). SSO disponovala aj kreslom podpredsedu SNR (Jozef Mjartan) a podpredsedu NZ (generálny dozorca Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania Andrej Žiak). V roku 1948 vykazovala 944 členov, o rok neskôr už len 531, v roku 1953 478, o dva roky neskôr už len 127. V roku 1960 ich počet poklesol na 119, pričom už SSO nevykazovala existenciu krajského výboru v Prešove. Podľa iných údajov mala SSO v roku 1960 iba 101 funkcionárov a aktivistov. Voľby 1960 znamenali ďalší pokles podielu SSO na moci, strane bolo pridelených 8 poslancových kresiel v SNR a 4 mandáty v NZ. Na jej čele stál 20-členný výkonný výbor, ktorý zo svojho stredu volil 9-členné predsedníctvo a roľnícku komisiu, v krajoch pracovali 14-33-členné krajské výbory. Strana nemala nijaké miestne, resp. regionálne organizácie ani dôverníkov. Stranícky denník *Lud* mal náklad 3700 kusov, pričom v roku 1955 z nich 1200 tvorila remitenda. Distribuoval sa najmä na vidieku, hoci väčšinu čitateľov mal v mestách. Vplyv strany na denník bol minimálny. Správa vedenia NF konštatovala v SSO silné „likvidátorské tendencie.“³⁶⁵ Aj keď strana vystupovala vo vzťahu k režimu lojálne, kandidovanie J. Lukačoviča do NZ za okres Galanta v roku 1954 vyvolalo nevôľu dedinskej organizácie KSS v Sládkovičove, ktorá v ňom videla najmä bývalého kňaza³⁶⁶. Predvolebné aktivity nekomunistických strán sledovala ŠtB a informovala o nich vedúcich predstaviteľov KSS, najmä tajomníka ÚV KSS Pavla Davida. Poslanec za SSO Jozef Dočkal neprejavoval záujem zúčastňovať sa predvolebných schôdzí, medzi členmi SSO sa prejavovala nespokojnosť s nezaradením na kandidátku bývalého poslanca SNR Ignáca Jančára z Čadce, ktorý bol mimoriadne obľúbený medzi slovenskými robotníkmi pracujúcimi v Třinci. Údajne sa mu predseda SNR František Kubač vyhrážal uväznením. Nespokojnosť vyslovoval aj odchádzajúci poslanec I. Jančár. Tvrdil, že „v starej mene mal našporené peniaze, za ktoré si chcel postaviť rodinný dom, ktorý z týchto dôvodov nestaval, aby nepoukazovali na neho, že z politiky zbohatol. Peniaze samozrejme pri výmene mu prepadli, teraz vytýka, že nemá ani domu, ani peňazí ani poslancového mandátu“. Odmietol zúčastniť sa predvolebnej agitácie. Na Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu prišli v jeho prospech štyri listy od robotníkov z Třinca a Vítkovic, ktoré podpísalo 200 ľudí. ŠtB mala podozrenie, že tieto listy inicioval I. Jančár. Poslanec Vladimír Brežný znechutený vyhlasoval, že SSO „fakticky už nemá žiadneho opodstatnenia“ a voľby označil za divadlo. Roman Kaliský, kandidát za túto stranu, sa zas negatívne vyjadroval o povereníkovi Gajdošíkovi a obviňoval V. Širokého z odstránenia Jána Ševčíka z kresla predsedu strany a jeho uväznenia. Naopak, v redakcii denníka *Lud* označovali R. Kaliského za špicľa nasadeného do redakcie a obávali sa ho³⁶⁷. S negatívnou reakciou voličov sa stretla kandidatúra policajného riaditeľa z roku 1935 Ivana Štefánika

³⁶⁵ Lipták, E. (ed.): c. d., s. 297; SNA, f. ÚAV SNF, kr. 113, inv. č. 164, SSL. – poslanci, funkcionári, personálne 1948-1958.

³⁶⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2245, a. j. 9, Verejná mienka obyvateľov k voľbám do NS a SNR – správa, 7.10.1954.

³⁶⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2245, a. j. 17, Voľby do NZ a SNR – správa.

(SSO) v obvode Bratislava-Vinohrady, ktorý v minulosti zasahoval proti štrajkujúcim robotníkom³⁶⁸. Vedúci predstavitelia SSO si veľmi dobre svoju politickú rolu uvedomovali. Napriek tomu, že z nej neboli príliš nadšení, hlavne z kariéristických pohnútok ju akceptovali. Na zasadnutí Predsedníctva SSO 30.1.1954 v Bratislave sa poslanec Andrej Žiak opýtal, či Jozef Gajdošík a J. Mjartan využili všetky možnosti k tomu, aby si strana udržala ten počet zástupcov, ktorý v minulosti mala. Poslanci za SSO kritizovali zaradenie R. Kaliského na kandidátku do NZ, napriek tomu, že bol v strane neoblúbený a predseda SSO sa dlho jeho opätovnej kandidatúre bránil. Vyslovovali názor, že R. Kaliský „niečo vedel“ na Kyselého. Z oslabenia pozícií SSO bol roztrpčený aj J. Mjartan, lebo nevedel, či sa opäť stane podpredsedom SNR alebo ostane radovým poslancom. „Mjartan sám hovorí, že čo bude robiť, keď je chorľavý, na dome má mnoho dlžoby, poslanci už pevného platu nebudú mať a z toho, čo dostane nejaký paušál, sa žiť nedá“³⁶⁹.

Predstavitelia SSO boli sledovaní a aparát KSS, resp. NF im príliš nedôveroval. Keď pred voľbami do národných výborov v máji 1954 žiadal J. Mjartan, aby denník *Lud* publikoval viac kritických materiálov o dedine, bolo to klasifikované orgánmi NF ako snaha rozšíriť počet svojich priaznivcov a „zaistiť si takto lacnú popularitu na dedine.“ Predstavitelia SSO v snahe udržať si autoritu u skupín obyvateľstva, ktoré pred rokom 1948 reprezentovali, sa bránili publikovať „angažované“ články o fašistickom Slovenskom štáte a o bývalých predstaviteľoch DS, ktorí po roku 1948 emigrovali. Podobne J. Mjartan vytykal redaktorovi denníka *Lud* kritický článok o E. Benešovi, lebo je vraj „moc mladý na to, aby hodnotil prácu Beneša“, ktorý podľa neho „urobil pre nás veľa.“ Odmietal tiež písať články proti kulakom a tvrdil, že „i tak sa na neho roľníci hnevajú, že ich zradil.“ Azda pod vplyvom krátkeho „odmäku“ po roku 1953 sa vedúci činitelia SSO bránili prepusteniu športového redaktora *Ludu* Františka Krchnáka za to, že jeho otec bol uväznený ako kulak. S iniciatívou na jeho prepustenie vyšla samotná redakcia. Viacerým poslancom, napr. R. Kaliskému, V. Brežnému a i. vytykali orgány NF vyhýbanie sa politickej práci a absenciu iniciatívy pri zabezpečovaní politických úloh. „SSO sa ešte čiastočne opiera najmä na dedinách predovšetkým o reakčných príslušníkov bývalej DS, kulakov, väčších živnostníkov a podobné elementy. Z tohto hľadiska nemožno podceňovať a pustiť zo zreteľa vzájomné vzťahy medzi SSO a týmito elementmi. Bude preto potrebné bedlivejšie sledovať uvedené vzájomné vzťahy a činnosť tejto strany napriek tomu, že táto už stratila svoj vplyv na masy...“ uzatvára správa vedenia SNF z 28.9.1954³⁷⁰. Už v roku 1955 však orgány NF hodnotili v roku 1955 poslancov SNR za SSO ako iniciatívnejších v porovnaní s poslancami za SSl. Najlepšie hodnotili činnosť formálne bezpartajného poslanca Jána Lichnera, ktorý však patril medzi starých členov SSO. Pozitívne bol hodnotený aj J. Mjartan, R. Kaliský, Ján Haško a A. Žiak.

Vývoj v SSO výrazne poznačili rozpory medzi jej dvoma predstaviteľmi – predsedom J. Kyselým a ústredným tajomníkom J. Gajdošíkom, pričom väčšiu dôveru vedenia KSS mal J. Gajdošík. Ihneď po vystúpení V. Širokého na zasadnutí PÚV NF v Prahe 21.11.1955 sa J. Kyselý vyslovil, že jednota, spolupráca a úprimnosť nemôžu byť jednostranné. Upozornil pritom na prípad poslanca Hašku, ktorý dostával policajne otváranú súkromnú korešpondenciu. P. David v liste V. Širokému tvrdil, že šetrením sa zistilo, že Haškove a Kyselého tvrdenia sa nezakladajú na pravde, ale hlásenia ŠtB, ktoré P. David dostával aj z prostredia SSO svedčia o tom, že jej funkcionári boli sledovaní. Ešte predtým, v decembri 1955 Gajdošík v liste informoval P. Davida, že ŠtB v Košiciach získavala bývalého poslanca SNR za DS Dančáka, aby sa snažil preniknúť do výkonného výboru a podávať odtiaľ správy. V roku 1956 v strane vypukla ďalšia aféra spôsobená informáciou jej predsedu Kyselého, ktorému 19.2.1956 člen výkonného výboru Pavol Ratkovský oznámil, že ho ŠtB získavala pre sledovanie funkcionárov SSO. Ústredný tajomník SSO J. Gajdošík Kyselého list z 9.3.1956 odovzdal P. Davidovi, ktorý ho postúpil prvému tajomníkovi ÚV KSS Karolovi Bacílkovi. Ten

³⁶⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2245, a. j. 20, Voľby do NZ a SNR – správa.

³⁶⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2245, a. j. 22, Voľby do NZ a SNR – správa, 29.10.1954.

³⁷⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2241, a. j. Správa o činnosti inopolitických strán za obdobie od volieb do NV.

prisľúbil prerokovať záležitosť s A. Novotným, aby ju prerokoval priamo s J. Kyselým. K. Bacílek neodporúčal vyšetrovať podozrenia zo sledovania funkcionárov SSO. J. Kyselý obviňoval zo spolupráce s ŠtB niektorých pracovníkov sekretariátu strany, ale v ich prípade to nebol iba jeho osobný názor. Hoci prípady sledovania funkcionárov SSO sa mali riešiť rozhovorom A. Novotného s J. Kyselým, nakoniec P. David iba nechal odkázať Kyselému prostredníctvom J. Gajdošíka, že „takéto neopodstatnené tvrdenia a upodozrievania vyvolávajú nežiaducu situáciu v SSO.“ To nebol jediný prípad, keď vedúci predstavitelia KSS v styku so SSO obchádzali jej predsedu a realizovali svoju politiku prostredníctvom ústredného tajomníka J. Gajdošíka. V marci 1956 Kyselý žiadal prerokovať prípad Ratkovského na Predsedníctve SSO. Na žiadosť J. Gajdošíka ho o celej záležitosti informoval písomne a dal návrh prerokovať situáciu na predsedníctve. Gajdošík však jeho list odoslal P. Davidovi a neinformoval o ňom predsedníctvo strany. Pochopiteľne, P. David opäť tvrdil, že vyšetrovaním sa zistilo, že prípad Ratkovského sa nezakladá na pravde. V skutočnosti ŠtB oboch mužov, Ratkovského i Dančáka získavala pre spoluprácu, údajne však na sledovanie „reakčných živlov z radov bývalej DS“, nie funkcionárov SSO. V roku 1957 sa však aj J. Gajdošík sťažoval P. Davidovi, že v budove sekretariátu strany sa nachádzajú odpočúvacie zariadenia, čo však P. David odmietal pripustiť.

Po zasadnutí Predsedníctva ÚV NF v Prahe 28.7.1956 získali ČSL a ČSS možnosť prijímať nových členov. Prijímanie malo prebiehať individuálne, po predbežnom súhlase orgánov NF, aby počet členov týchto strán dosiahol stav z 1.1.1955. Táto možnosť sa však netýkala slovenských strán, pretože Zásady z mája 1955 ostávali naďalej v platnosti. Na zasadnutí ÚV NF v Prahe v prípade SSO a SSI nikto ani túto možnosť nenavrhol, samotný J. Kyselý bol proti tejto možnosti, pričom argumentoval tým, že by sa do SSO mohli „vlúdiť ľudácke živly“³⁷¹. Na zasadnutí Predsedníctva SSO, ktoré nasledovalo bezprostredne potom, však už na tomto názore netrval a neoponoval návrhu I. Jančára na vydanie členských preukazov a zriadenie sekretariátov v krajoch po predbežnom prerokovaní v orgánoch NF. Návrh podporoval aj A. Žiak a J. Mjartan, naopak, J. Gajdošík bol proti podobným krokom. I. Jančár ďalej navrhoval získavať za členov bývalých členov DS. S podobnými návrhmi sympatizovali aj iní funkcionári SSO v krajoch. Na zasadnutí krajského výboru SSO v Košiciach 15.12.1956 J. Kyselý žiadal zintenzívniť činnosť strany a tvrdil, že vedenie SSO chcelo vytvoriť krajský výbor v Prešove, ale narazili na neporozumenie zodpovedných funkcionárov. Podľa neho „asi nebolo správne všetkých členov SSO vylúčiť – vyakčniť, ktorí sa možno aj celkom neprevinili a teraz by boli veľmi platní pri zapájaní sa do budovateľských úloh.“ Predsedníctvo SSO návrh na prerokovanie zriadenia krajských sekretariátov a vydanie členských preukazov schválilo 21.1.1957. Samozrejme, podobné iniciatívy bola predstaviteľmi KSS potlačená už v zárodku. Predsedníctvo SÚV SNF na návrh reagovalo slovami, že nie je potrebné nič meniť na Zasadách z roku 1955 a vydanie členských preukazov je neopodstatnené, pretože na verejnosti funkcionári SSO vystupujú ako zástupcovia SNF a vedeniu strany odporučilo netrvať na vydaní preukazov. Kyselý sa usiloval zbaviť zodpovednosti za prijaté rozhodnutie, za čo ho P. David obvinil z dvojtvárnosti a v liste Širokému ho po dohode s K. Bacílkom a Byrom ÚV KSS žiada zbaviť funkcie ministra a členstva v Predsedníctve ÚV NF.

Kyselý skutočne 1.4.1958 prestal byť ministrom miestneho hospodárstva. Ako svedčí hlásenie J. Gajdošíka vedúcej tajomníčke ÚV SNF Emílii Muriňovej zo zasadnutia Predsedníctva SSO dňa 7.7.1958, Kyselý sa obával o svoju budúcnosť. Vyhlasoval, že „nemá kde sedieť, nemá mu kto dať plat, nevie, čo s ním bude a ani nevie, či ho nečaká osud dr. Ševčíka“. Ďalej tvrdil, že „KSC hovorí, že na konci každého snaženia je človek a on musí zdôrazniť, že skutočne až na konci.“ Na zasadnutí padol návrh vyslať delegáciu k A. Novotnému alebo V. Širokému, ktorá by s nimi prerokovala otázku zaradenia J. Kyselého. Návrh podporili A. Žiak a J. Haško, naopak, proti sa postavili predstavitelia pôsobiaci v slovenských národných orgánoch – J. Gajdošík, V. Török a J. Mjartan. Nie je zrejmé, či sa nakoniec rokovania medzi SSO a vedúcimi predstaviteľmi KSC uskutočnili, ale J. Kyselý získal 15.10.1958 post ministra – predsedu Vládneho výboru pre zvelebenie poľnohospodárskeho, lesného a

³⁷¹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2241, a. j. 101, Niektoré poznatky k situácii v SSO (1957).

vodného hospodárstva. Zdá sa, že J. Gajdošík prejavoval mimoriadnu lojalitu vedúcim predstaviteľom KSS. V novembri 1956 došiel na sekretariát SSO list od J. V. Smrčka z Prahy list, ktorý sa neskôr stal predmetom vyšetrovania ŠtB. Pracovníci sekretariátu sa usilovali, aby sa nedostal na ÚV SNF, kde sa sústreďovala korešpondencia strany, odovzdali ho až po zákroku J. Gajdošíka. Oneskorené postúpenie listu sa snažili zakryť odtrhnutím známky s poštovou pečiatkou na obálke³⁷².

Politické perzekúcie omnoho ťažšie postihli bývalého poslanca SNR I. Jančára. V júni 1957 bol obvinený z trestného činu poburovania proti republike, hanobenia ústavného činiteľa a znižovania vážnosti prezidenta republiky, pretože pod vplyvom alkoholu v čadčianskom hostinci 18.1.1957 vyhlasoval, že „prezident republiky (Antonín Zápotocký – pozn. aut.) sa klaňal ministrovi Kyselému, aby išiel s ním do Moskvy, lebo bez neho by tam nič neboli znamenali.“ Podobné výroky, v ktorých zosmiešňoval K. Bacílka, predniesol na MNV v Čiernom pri Čadci. Udalosti v Maďarsku v roku 1956 označoval za revolúciu. Tvrdil, že vo voľbách povedie celú čadčiansku dolinu proti komunistom a občania ich nebudú voliť a aj jednoduchý robotník v ČSR, na ktorého sa komunisti odvolávali, čaká na prevrat. Vyhlasoval, že v krátkom čase dôjde k prevratu a zmene vlády. Za tieto výroky bol uväznený, z opileckých rečí prokuratúra s vedomím P. Davida vyrobila „protištátnu“ a „nepriateľskú“ činnosť a ako priťažujúcu okolnosť mu pripísali, že sa údajne usiloval o zrušenie znárodnenia malých tovární a živností do 100 zamestnancov, likvidáciu JRD a zavedenie náboženskej slobody, čo sa však jediný raz objavilo iba v hlásení žilinskej Krajskej správy Ministerstva vnútra. Náместník generálneho prokurátora na Slovensku Ladislav Gešo 8.6.1957 žiadal J. Gajdošíka, aby SSO vylúčila I. Jančára ešte pred podaním obžaloby. Výkonný výbor SSO rozhodol o vylúčení Jančára zo strany 10.6.1957. Nikto z jeho členov sa I. Jančára nezastal, J. Mjartan vyhlásil, že sa ho „najprv zastával, dnes je za vylúčenie a pozbavenie členstva v SSO.“ Podobne R. Kaliský, ktorý síce na uvedenom zasadnutí pozitívne hodnotil politiku W. Gomuľku v Poľsku, vyhlásil o Jančárovi: „Trpel na megalomániu a preto nech ide tam, kam patrí.“ Spomedzi členov Výkonného výboru sa o Jančárovi nevyjadril jedine A. Žiak, návrh na jeho vylúčenie zo SSO však prešiel jednomyseľne³⁷³. Okresný súd v Čadci ho 17.7.1957 uznal vinným v plnom rozsahu a odsúdil ho na 3 roky³⁷⁴.

Aj jeho prípad bol použitý ako prostriedok nátlaku na J. Kyselého, pretože jeho údajná dvojtvárnosť, ktorú mu vytýkal P. David, spočívala o. i. aj v tom, že k vylúčeniu Jančára z výkonného výboru a SSO došlo až po jeho zaistení a „odporúčaní“ vedenia SNF³⁷⁵. Po prepustení z väzenia v apríli 1958 sa I. Jančár zamestnal ako organista v kostole v Turzovke³⁷⁶. V lete 1957 sa na krátky čas ocitol vo väzbe aj brat podpredsedu SNR J. Mjartana Vendelín³⁷⁷. ŠtB sledovala aj samotného J. Mjartana. Zaujímala sa oňho napr. pri zatknutí skupiny bývalých „kulakov“ v Záhorskej Bystrici v novembri 1959 a P. Davida informovali aj o jeho negatívnych výrokoch o protináboženskej kampani v júli 1960 a o prebiehajúcej kolektivizácii v súkromných rozhovoroch s priateľmi. Hoci J. Mjartan si uvedomoval, že kolektivizácia neprebíha „prirodzenou cestou“ aj za cenu nesmiernych ekonomických obetí, tieto názory verejne nevyslovoval³⁷⁸.

Predmetom kritiky vedúcich predstaviteľov SSO i vedúcich predstaviteľov KSS bol dlhodobý stranický denník Ľud, ktorý sa však zároveň stával nástrojom na vybavovanie si účtov medzi

³⁷² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 358, Otvorený list J.V. Smrčka (1956).

³⁷³ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 102, inv. č. 114, SSO- Zápisnice Výkonného výboru SSO.

³⁷⁴ SNA, f. Náместník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 142, O-163/57.

³⁷⁵ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 111, inv. č. 161, SSI – činnosť strany; SNA, f. ÚAV SNF, kr. 97, inv. č. 96, Správy o činnosti inopolitických strán v krajoch; SNA, f. ÚAV SNF, kr. 99, inv. č. 101, SSO – zápisnice zo zasadnutí Predsedníctva SSO 1957; inv. č. 102, SSO – zápisnice zo zasadnutí Predsedníctva SSO 1958.

³⁷⁶ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 97, inv. č. 96, Správy o činnosti inopolitických strán v krajoch.

³⁷⁷ SNA, f. Náместník generálneho prokurátora na Slovensku, kr. 142, O-169/57.

³⁷⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 613, Správa o J. Mjartanovi (1960).

priaznivcami Kyselého a Gajdošika. Ešte začiatkom roku 1956 J. Kyselý vytýkal redaktorom nedostatočný vzťah k ZSSR, nedostatok nadšenia, presvedčenia a osobnej zaujatosti pre vec a kritizoval publikovanie tzv. únikových článkov, čím sa rozumeli rozličné zaujímavosti, senzácie a neideologicky orientované články. Redaktorov športovej rubriky, ktorí sa postažovali, že sú najhoršie platenými športovými novinármi v ČSR, varoval pred prejavmi buržoázneho nacionalizmu. Vtedy sa novinárov zastal J. Gajdošik a vyhlásil, že ide iba o osobný názor J. Kyselého. Predsedníctvo SSO sa na zasadnutí 18.2.1956 s Kyselého kritikou nestotožnilo. Pod vplyvom všeobecného politického uvoľnenia začal denník *Lud* v roku 1956 prinášať živšie materiály, napr. otvorené listy adresované o. i. bratislavskému primátorovi Jánovi Čápoovi. Venoval sa problematike začínajúceho vysielania televízie, študentov, značnú pozornosť venoval daniu v literatúre. A. Žiak a J. Lukačovič na rozdiel od Gajdošika pozitívne hodnotili zvýšenie úrovne denníka, ktorý mal záujem zaoberať sa niektorými tabuizovanými témami, napr. otázkami prerušenia tehotenstva a prostitúcie. V novembri 1956 stúpol odber denníka na 4500-7800 výtlačkov. Po obnovení tvrdého kurzu, mocenských zásahoch proti I. Jančárovi i J. Kyselému, sa v roku 1958 „znormalizoval“ aj denník *Lud* a poklesol záujem čitateľov oň. A. Žiak denník kritizoval, že je v porovnaní so *Svobodným slovom* a *Lidovou demokraciou* málo zaujímavý a žiadal, aby publikoval viac článkov o otázkach etiky, resp. z oblasti kultúry a techniky³⁷⁹.

V roku 1961 publikovanie únikových materiálov v rokoch 1959-1960 redaktorom pre zmenu vytýkal J. Gajdošik. Kritizovaná bola aj kultúrna rubrika novín, v ktorej bola 25.2.1961 uverejnená báseň *Gazel*, obsahujúca verš: „Táto noc dnes súdny deň mi pripomína“. Toto hodnotilo vedenie SSO ako provokáciu a preto bol 29.5.1961 odvolaný šéfredaktor Ladislav Brat. Okrem nového šéfredaktora bol zverený dozor nad politickým smerovaním denníka podpredsedovi SNR J. Mjartanovi³⁸⁰. Ako politicky chybné sa chápali aj snahy popularizovať denník. V novembri 1955 ŠtB vyšetřovala, či administrácia *Ludu* mala povolenie na vydanie propagačného letáku, ktorý sa distribuoval do autobusov ČSAD, podnikov, škôl a úradov³⁸¹. Keď začiatkom roku 1959 sa objavil návrh vyrobiť diapozitívy, ktoré by v kinách v okresných mestách a väčších obciach propagovali *Lud*, resp., zabezpečiť, aby denník bol podobne ako ostatné periodiká prístupný v kultúrnych miestnostiach na stanicích, v kaviarňach a reštauráciách, J. Gajdošik dostal od pracovníkov sekretariátu ÚV SNF pokyn prijať opatrenia, aby sa zamýšľané návrhy nerealizovali³⁸².

Ešte okrajovejšie postavenie ako SSO, pokiaľ berieme do úvahy podiel na moci, mala ďalšia slovenská nekomunistická strana – SSI. Na druhej strane SSI bola začiatkom 50. rokov menej postihnutá perzekúciami a likvidačnými tendenciami ako SSO. Predseda strany Vincent Pokojný sa napr. snažil presadiť, aby pred členskými schôdzami, resp. zasadnutiami straníckych orgánov, išli všetci účastníci do kostola, podobne ako v ČSL. Aktivisti SSI sa nevyznačovali veľkou aktivitou ani pri kolektívizácii poľnohospodárstva a bránili sa publikovať angažované články v straníckom týždenníku *Sloboda*. Príčinou toho, že si SSI dokázala udržať väčšiu autonómiu v porovnaní so SSO, bol v prvom rade jej malý význam v politickom boji pred rokom 1948, celkovo nízky počet členov a malá autorita v spoločnosti. Vďaka tomu sa v zakladateľskom období komunistického režimu nedostala do centra pozornosti mocenských orgánov. To jej umožnilo zachovať si na niektorých miestach svoje miestne organizácie (napr. v Bratislave; celkovo 14 miestnych organizácií) a obmedzenú sieť dôverníkov v okresoch (24). V roku 1948 mala 400 členov, v roku 1953 podľa oficiálnych údajov 2427, o rok neskôr oficiálne vykazovala 2245 členov, na schôdze bolo pozvaných iba 201 z nich, zúčastnilo sa ich však len 141. Strana po voľbách 1954 disponovala 3 poslancami v NZ a 5 v SNR, t.j. v porovnaní s rokom 1948, keď mala 3 miesta v NZ a 4 kreslá v SNR, si svoje parlamentné zastúpenie posilnila. V KNV mala SSI 5 miest, v bratislavskom ÚNV 6, členmi ONV boli 4 poslanci za SSI a v MNV bola SSI zastúpená 5 ľuďmi. Na základe evidencie členov, o ktorú sa

³⁷⁹ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 99, inv. č. 100, SSO – zápisnice zo zasadnutí Predsedníctva SSO 1956.

³⁸⁰ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 109, inv. č. 142, SSI – predsedníctvo 1961.

³⁸¹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2246, a. j. 107, Verejná mienka o Ženevskej konferencii.

³⁸² SNA, f. ÚAV SNF, kr. 107, inv. č. 133, SSO – korešpondencia 1950-1968.

pokúsil v roku 1955 jej predseda V. Pokojný, vykazovala až 9840 členov, v skutočnosti však drvivá väčšina z nich kontakt so SSI dávno prerušila, niektorí z nich dokonca po roku 1948 vstúpili do KSČ. Funkcionársky aktív mal v tom čase dosahovať počet 246 ľudí, účasť na členských schôdzach v roku 1954 však toto číslo spochybňuje. V roku 1960 mala podľa rozličných zdrojov 123, resp. 116 členov, pričom v tom čase strana nemala krajský výbor v Žiline a Prešove. Na čele strany stál ústredný výbor, ktorý zo svojho stredy volil členov predsedníctva. Na rozdiel od SSO táto strana nemala svojich zástupcov vo vláde ani v Zbore povereníkov.

Podobne ako v prípade ostatných nekomunistických strán, predmetom kritiky vedúcich predstaviteľov KSČ bolo písanie stranického týždenníka Sloboda, ktorý sa údajne vyhýbal publikovaniu angažovaných článkov a snažil sa prinášať rozličné senzácie, čo funkcionári ÚV SNF pripisovali vplyvu V. Pokojného. V roku 1955 mal náklad 6000 kusov, z toho 1000 zostávalo ako remitenda. Okruh jeho čitateľov tvorili hlavne roľníci, príslušníci inteligencie a približne 120 kňazov. Už v roku 1954 funkcionári SNF vytykali predsedovi strany Vincentovi Pokojnému, že sa ako poslanec NZ nezapájal do plnenia úloh NF. Aj keď správa ÚAV NF v Bratislave konštatovala, že stranické vedenie má na členstvo väčší vplyv ako v SSO, uzatvárala, že ide o „generálov bez vojska.“ Orgány NF charakterizovali poslancov SSI, podobne ako v prípade SSO, za politicky málo aktívnych v styku s voličmi na verejných schôdzach. Vo svojej činnosti sa koncentrovali najmä na intervencie v prospech svojich známych, ale napr. v prípade poslanca Ferdinanda Mereša aj za katolíckych kňazov a rehoľné sestry. Kladne bola hodnotená v júli 1955 činnosť poslancov SNR O. Súletyho, Michala Hanúska a Jána Lešu.³⁸³

O tom, ako v skutočnosti vyzeral podiel nekomunistických strán dokonca aj na výbere vlastných kandidátov za poslancov vo voľbách do NZ a SNR v roku 1954, svedčí výrok kandidáta do SNR za Prešovský kraj Lešu za SSI, ktorý si podľa vlastných slov „nikdy nemyslel, že bude poslancom, o politiku sa nikdy nezaujímal, avšak nejaký jeho priateľ z KSS, ktorý je v ich obci predsedom JRD a tiež kandiduje, si ho zavolať a spýtal sa ho, či nechce byť za SSI poslancom. Po porade so svojou manželkou povedal: „Poručeno Pánu Bohu, tak do toho pôjdem“.³⁸⁴ „S nadšením bol verejnosťou v Blatnom (okres Senec) prijatý predseda SSI Vincent Pokojný, ktorý svoju reč ukončil slovami: „Tak nám Pán Boh pomáhaj!“³⁸⁵

V období druhej polovice 50. rokov však bola SSI poznačená perzekúciami omnoho viac ako SSO. Kľúčovou udalosťou sa pre túto stranu stalo uväznenie vedúcich predstaviteľov a ich odsúdenie začiatkom roku 1956. Príčinou procesu bola pravdepodobne snaha vedúcich predstaviteľov KSČ, resp. KSS, ukončiť diskusiu o postavení nekomunistických strán v spoločnosti po Ženevskej schôdzke šéfov vlád štyroch veľmocí, keď v tejto oblasti došlo k určitému uvoľneniu. Zároveň bol vyvrcholením dlhotrvajúcich osobných a mocenských konfliktov medzi vedúcimi predstaviteľmi SSI, v ktorých pozadí stáli, ako sa zdá, predovšetkým osobné ambície jednotlivcov.

V roku 1955 bol vymenený vedúci tajomník strany Ladislav Čada, ktorého obvinili z rozličných finančných machinácií. Na jeho miesto bol zvolený František Štefánik, ktorý, ako sa ukázalo, patrilo medzi informátorov vedenia KSČ. Hoci sa vedúci predstavitelia KSČ na L. Čadu pozerali s nedôverou, ten ich uisťoval o svojej lojalite a garantoval, že zabráni aktivizácii strany, hlavne vydávaniu členských preukazov. Zároveň sa v júli a auguste 1955 V. Pokojný a L. Čada vzájomne obviňovali z finančných machinácií. L. Čada mal údajne falšovať doklady bratislavského ÚNV. Na základe hlásenia Krajskej správy Ministerstva vnútra v Bratislave z 23.8.1955 P. David rozhodol 27.8.1955 „vec uložiť a použiť v prípade potreby. Neriešiť súdne.“

³⁸³ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 111, inv. č. 161, SSI – činnosť strany; SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2241, a. j. 94, Správa o činnosti inopolitických strán za obdobie od volieb do NV; Lipták, L. (ed.): c. d., s. 293.

³⁸⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2245, a. j. 12, Voľby do NZ a SNR – správa, 25.11.1954.

³⁸⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2245, a. j. 19, Voľby do NZ a SNR – správa.

Po voľbách nového ÚV SSI 8.12.1954 boli v SSI na podnet V. Pokojného ustanovené tri komisie – organizačno-politická, poľnohospodárska a hospodársko-finančná. Pozornosť orgánov NF vzbudila prvá z nich. Jej cieľom bolo podľa V. Pokojného riešiť otázky členstva v strane a jej vzťahu ku KSČ, orgány NF tvrdili, a zrejme boli bližšie k pravde, že mala za úlohu upevniť členskú základňu, oživiť styky s bývalými členmi a rozširovať členskú základňu. Jej vedením bol poverený úradujúci podpredseda Vincent Bohuš. V. Pokojný pri rozhovore s E. Muriňovou nadhodil otázku zastúpenia SSI vo vláde, resp. v Zbore povereníkov. Vo februári – marci 1955 sa V. Pokojný pokúsil iniciovať zavedenie evidencie členov strany. Vypracoval list a dotazník pre 7000 bývalých členov, v ktorom ich žiadal, aby potvrdili príslušnosť k strane. Tých, čo by odmietli, mali funkcionári SSI osobne navštíviť. Proti tomuto kroku sa zdvihol odpor vnútri samotnej SSI. Ako prvý proti nemu protestoval F. Štefánik. Ondrej Súlety, Ján Bandžák, L. Čada a Oto Príbelský to označili za krok v rozpore s politikou NF. Vyslovili obavu z možnosti preniknutia ľudáckych živlov do SSI a o zamýšľanom opatrení okamžite informovali orgány NF. Prácu na previerkach odmietli aj zamestnanci strany, v dôsledku čoho V. Pokojný žiadal ich prepustenie a v prípade Bandžáka, Súletyho a Čadu ich odvolanie z funkcií. Pohnútky týchto ľudí boli rozličné, patril medzi ne o. i. aj strach z možného mocenského zákroku. Pokojného v jeho iniciatíve podporoval podpredseda strany Vincent Bohuš a pracovník aparátu SSI Stanislav Schuster. Po odchode V. Pokojného na operáciu slepého čreva sa prestalo na evidencii členov pracovať. Predmetom nespokojnosti vedúcich predstaviteľov KSS bolo aj vychádzanie rubriky „Z kresťanského sveta“ straníckom týždenníku Sloboda. Údajne bez predbežného súhlasu ÚV SNF došlo k voľbe V. Bohuša, človeka blízkeho V. Pokojnému, za úradujúceho podpredsedu a k reorganizácii krajských výborov. Vedenie SSI sa pokúšalo oživiť existenciu krajských výborov v Žiline a Prešove. Medzi členmi vedenia SSI sa objavovala averzia voči autoritatívnym metódam predsedu strany Vincenta Pokojného. Dňa 5.5.1955 sa na zasadnutí Predsedníctva SSI V. Pokojný rozhodol, že na najbližšom zasadaní ÚV navrhne odvolanie niektorých členov predsedníctva.

Proti zamýšľaným opatreniam sa ohrození funkcionári SSI bránili. Ešte v ten istý deň navštívil tajomníčku ÚV SNF E. Muriňovú L. Čada a obvinil Pokojného z intrigánstva. F. Štefánik a podpredseda SNR Michal Žákovič navštívili Muriňovú, výsledkom čoho bolo, že Predsedníctvo ÚV SNF zvolalo na 4.7.1955 Predsedníctvo SSI. F. Štefánik tento krok uvítal, upozornil funkcionárov NF na existenciu čierneho fondu v strane a falzifikáciách pri vydaní Sandtnerovej kuchárskej knihy, z ktorých obviňoval L. Čadu a V. Pokojného. Štefánik i Žákovič zdôrazňovali, že s Pokojným sa ďalej nedá spolupracovať. Na porade u K. Bacílka na nasledujúci deň V. Pokojný navrhoval odvolanie Jána Bandžáka, V. Bohuša, O. Súletyho a F. Štefánika z predsedníctva, posledne menovaného aj z funkcie ústredného tajomníka SSI, pričom výkonu jeho funkcie by sa ujal sám. Vyhlasoval, že je jediný vo vedení SSI, kto sa usiluje o dôsledné presadzovanie politiky NF a obviňoval ich z ľudáctva. Tvrdil, že rozširovanie členskej základne presadzovali všetci menovaní proti jeho vôli. Podpredseda SNR Michal Žákovič a F. Štefánik naopak obviňovali zo snahy o evidenciu členstva V. Pokojného, rovnako ako z hospodárskych machinácií a „farizejského postoja k politike NF...“, hamovania plnenia úloh NF“ a „zatajovania a prekrúcania skutočných príčin rozporov v SSI.“ Vyčítali mu svojvoľné a diktátorské rozhodovanie a obchádzanie volených orgánov. Tvrdili, že všetky problémy v strane sa definitívne vyriešia odvolaním Pokojného. K. Bacílek žiadal od vedúcich činiteľov SSI zmenu charakteru rubriky Z kresťanského sveta v týždenníku Sloboda. V liste z 15.6.1955 adresovanom predsedovi Zboru povereníkov Rudolfovi Strehajovi, ktorý zároveň zastával funkciu predsedu ÚV SNF, tvrdil, že mu vytýkali nedostatočné obhajovanie záujmov stany, napr. pri presadení kandidátov za SSI vo voľbách do SNR a NZ v roku 1954 a ignorovanie názorov ostatných členov vedenia. Vytýkali mu údajne tiež to, že nedostatočne obhajoval bývalého ústredného tajomníka Ladislava Čadu pred „vedúcou silou NF.“ Tvrdil zároveň, že sa neusiloval o zavedenie evidencie členov strany: „Od samého začiatku prevzatia vedenia SSI som videl a vedel, že poslanie SSI je iné, ako organizovať širokú členskú základňu.“ Žiadal odvolanie F. Štefánika z postu vedúceho tajomníka i viacerých poslancov za SSI.

Pokojný sa domáhal osobitného stretnutia s vedúcimi predstaviteľmi KSS, K. Bacílek, R. Strehaj a P. David vzali F. Štefánika pod ochranu, na zasadnutí Predsedníctva SSI 4.7.1955 za

prítomnosti P. Davida, R. Strechaja a tajomníčky Ústredného výboru Slovenského Národného frontu Emílie Muríňovej prerokovali už spomínané Zásady pre činnosť SSO a SSI a delegácia KSČ a NF tlmočila stanovisko K. Bacílka nepripustiť zmeny v zložení predsedníctva a odvolanie F. Štefánika. Pokojnému adresovali pokarhanie, pretože obvinenia vznesené naňho zo strany F. Štefánika a M. Žákoviča považovali za pravdivé. Hoci V. Bohuš a O. Súlety tvrdili, že vo vedení SSI nie sú ideologické rozpory, M. Žákovič tvrdil, že rozpory majú politický charakter. Vedenie KSS bolo rozhodnuté celý spor spolitizovať už v tom čase. P. David totiž rezolútne vyhlásil: „Podstata rozporov je politická. V zásadách sa jasne hovorí, že do popredia činnosti treba stavať otázky politické a nie náboženské.“ Nečakane napadol existenciu rubriky „Z kresťanského sveta“ v týždenníku Sloboda: „Kto má na nej záujem? Pán Pokojný, áno?“ Prekvapený Pokojný sa bránil slovami, že na stretnutí u Bacílka sa nehovorilo o likvidácii rubriky, iba o zmene jej obsahu. Strechaj vyhlásil, že v prijatých zásadách pre činnosť SSI sa o katolíckej rubrike nehovorí nič. Žákovič dal, čo sa týka kresťanskej orientácie strany, za pravdu Davidovi, a vyhlásil, že on sám inicioval odstránenie rubriky. David obvinil Pokojného z nerešpektovania princípu kolektívnosti vedenia a vyslovil plnú podporu Štefánikovi. Záver R. Strechaja však znel: „Predsedníctvo SSI môže v tomto zložení pracovať.“ V. Pokojný zo všetkých deliktov naďalej obviňoval ostatných členov Predsedníctva SSI, ale pochopil, že utrpel porážku a uviedol, že ak nezíska dôveru členov predsedníctva vrátane F. Štefánika, podá demisiu.

K rozhodnutiu K. Bacílka a P. Davida prijať represívne opatrenia pravdepodobne prispelo aj rokovanie ÚV SSI 20.12.1955. Po rokovaní rozšíreného ÚV SNF 11.11.1955, na ktorom predseda vlády V. Široký pochoval nádeje predstaviteľov nekomunistických strán na liberálnejší prístup voči nim zo strany KSČ po Ženevskej schôdzke, sa aj členovia SSI rozhodli prispôbiť realite. Až na výnimky to síce akceptovali, ale nie s veľkým nadšením. Výroky, ktoré na zasadnutí ÚV SSI odzneli, označili predstavitelia NF za „nehorázne.“ Predseda strany V. Pokojný rokovania interpretoval slovami: „Teda čo sa týka našich vnútorných vecí pritom, že budujeme a snažíme sa o spoluprácu týchto dvoch systémov, vo vnútorných našich veciach pôjdeme ďalej tak, ako sme išli v budovaní socializmu vpred aj doteraz. Teda nič sa nezmenilo. Je to tak – mohol by som povedať – ako keď niektorý furman popustí opraty a kone myslia, že už môžu ísť aj tam – aj tam. A naraz furman potiahne opraty. Takto je to aj s nami.“ Člen vedenia SSI Viktor Čársky vyhlásil: „My, SSI, ako zložka NF na túto vysokú politickú hru priamy vplyv nemáme. Môžeme tuná len sledovať druhoradé úlohy, alebo úlohy, ktoré vyplývajú z týchto zásadných svetových problémov.“ Tvrdil, že „duch Ženevy“ je potlačený. Teofil Bažányi poukazoval na to, že studená vojna sa zosťrie a radil vyčkať. Podľa správy predstaviteľov NF jedine poslanec SNR Ondrej Súlety vyhlásil, že „duch Ženevy“ bol prítomný aj v SSI. Vincent Bohuš sa pokúsil jeho tón zľahčiť a zastať sa Bažányiho: „Čo by sme nepriznali, že by takýto duch nebol mátal aj medzi nami. Veď mátal aj medzi členmi vedúcej zložky NF. Dnes je to ale už uvedené na pravú mieru z úst najpovolanejších, takže to strašidlo ‚ducha Ženevy‘ je zažehnané. Podľa zápisu, ktorý zo zasadnutia ÚV obdržal ÚV SNF, rokovanie „malo tendenciu formálnosti a úniku od podstaty a hlbokého – vážneho rozboru nedostatkov a nebezpečných tendencií a vyrovnania sa s týmito prevedením účinných opatrení. Vyznačovalo sa farizejskými a viditeľne neúprimnými slovami, ktoré dávajú tušiť neúprimnosť, ba škodlivosť konania vedúcich činiteľov ÚV SSI³⁸⁶.“

Slová, charakterizujúce decembrové zasadanie ÚV SSI, ešte neobsahujú zmienky o „kontrarevolučnej“, resp. nelegálnej alebo protištátnej činnosti funkcionárov strany. Zasadnutie Predsedníctva ÚV SNF 1.2.1956 uvádza, že v SSI „referáty boli prejednané nedostatočne a nebola dosiahnutá jednota názorov u niektorých funkcionárov ÚV SSI, takže i naďalej ostáva nesprávny názor na politiku NF³⁸⁷.“ Rokovania v júli 1955 však stabilizovali situáciu v SSI iba zdanlivo. Napriek tomu, že verdikt orgánov KSS znel: neuskutočňovať nijaké kádrové opatrenia, rozpory v SSI sa

³⁸⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2240, a. j. 81, Správa o nelegálnej činnosti bývalých funkcionárov SSI (1955).

³⁸⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2240, a. j. 33, Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV SNF 1.2.1956.

prehlbovali. Začiatkom decembra 1955 náhle odovzdal F. Štefánik tajomníčke NF E. Muriňovej štyri spisy, ktoré kompromitovali vedúcich predstaviteľov SSI, predovšetkým však V. Pokojného, V. Bohuša, L. Čadu, Teofila Bažányiho, Šmida a i. Tieto spisy pozostávali z akýchsi „programových zásad“, „objasnenia bodov programových zásad strany a ďalšieho rozpracovania programu“, elaborátu „K roľníckej otázke na Slovensku“ a „Organizačného poriadku SSI“. Autormi mali byť najmenej 2 ľudia z obdobia rokov 1948 a 1950, elaborát venovaný roľníckej problematike podľa údajov K. Bacílka pochádzal z konca roku 1953, resp. z roku 1954. Dokumenty sa opierali o pápežské encykliky, názory na poľnohospodárstvo vychádzali z doktríny predvojnovnej československej agrárnej strany a Zelenej internacionály. Programové dokumenty predpokladali zvrat politických pomerov v ČSR, pričom potom sa SSI mala údajne orientovať na obnovenie slobody podnikania a demokratického štátu. V oblasti štátoprávnej dokumenty predpokladali vytvorenie spolkového štátu, pričom slovenské národné orgány mali byť zrušené. Muriňová spisy okamžite odovzdala na ÚV KSS. Podľa F. Štefánika dokumenty pochádzali z trezoru v miestnosti predsedu pri preberaní spisov po bývalom tajomníkovi Čadovi a na povale. Ako uvádzal vo svojej správe z 15.12.1956, „dnešná situácia nedáva vôbec predpoklady k tomu, aby organizácie SSI a jej aktivisti mohli sa účinne zapojiť do spolupráce pri zdolávaní všetkých pred nami stojacich úloh.“ Informoval aj o priebehu internátneho školenia v Dolnom Smokovci vo februári 1955, kde V. Bohuš dosiahol, že účastníci sa napriek odporu F. Štefánika i niektorých ďalších členov vedenia (napr. M. Žákovič, Ondrej Súlety) povinne zúčastnili sv. omše. Vyzdvihol aj svoje zásluhy na likvidácii rubriky Z kresťanského sveta v Slobode. Vyhlásil, že najmä elaborát „K roľníckej otázke“ mu „otvoril oči a objasnil mnohé nevysvetlené doteraz problémy“ v činnosti SSI. Dávnejšie obvinenia na adresu V. Pokojného rozšíril o vyčkávací postoj k náboru do JRD, tvrdil, že vyzýval funkcionárov strany myslieť na „zadné kolesá“. Aj V. Bohuš údajne odrádzal od angažovania sa pri náboře do JRD, pretože to odpudzuje ľudí od SSI. Sám K. Bacílek v správe pre Byro ÚV KSS z 23.12.1955 tvrdí, že sa vedúcim činiteľom KSS nepodarilo presne zistiť, ako je možné, že sa SSI podarilo tieto dokumenty utajovať od roku 1948, ba dokonca ich aj rozpracúvať. Podľa L. Čadu, ktorý však bol s najväčšou pravdepodobnosťou vydieraný P. Davidom, autorom materiálov je bývalý poslanec za SSI Šabo, ktorý po roku 1948 emigroval. Autorom elaborátu K roľníckej otázke mohol byť podľa jeho slov V. Bohuš. „Strana slobody svoju pravú politiku, svoju kontrarevolučnú tvár pred Predsedníctvom SNF a pred komunistickou stranou skrývala,“ uvádza K. Bacílek³⁸⁸.

Autorstvo spomínaných dokumentov ostáva otvorenou otázkou. Je možné, že niektorí aktivisti SSI reálne počítali s pádom komunistického režimu a rozmyšľali o budúcom usporiadaní spoločnosti. Vedúci predstavitelia SSI, ktorí sa dostali do jej vedenia po roku 1948, nepatrili k priamym spolupracovníkom KSČ vnútri strany a ako uvádza M. Barnovský, proces ovládnutia tejto strany postupoval pomalšie³⁸⁹. V SSI bolo bežnou praxou, že funkcionári sa z obáv pred informátormi ŠtB, resp. NF (napr. pred Štefánikom), stretávali mimo sekretariátu.. Na druhej strane sa niektoré pasáže dokumentov zdajú byť značne absurdné, napr. likvidácia slovenských národných orgánov, hoci značnú časť aktivistov i aparátu SSI tvorili bývalí členovia a funkcionári HSLS, podobne ako plán vytvoriť na Slovensku presne 2668 veľkostatkov s priemernou výmerou pôdy 100 ha a presne 298 064 kulackých hospodárstiev, ako to bolo uvedené v elaboráte K roľníckej otázke. Zdá sa byť málo pravdepodobné, že dokumenty takéhoto charakteru nechával predseda strany vo svojej pracovni, zvlášť v atmosfére tak vyhrotených vnútorných konfliktov. Pochybnosť vzbudzuje aj to, že tieto dokumenty sa „úplnou náhodou“ objavili práve v čase vyostrených vnútorných rozporov vo vedení SSI a konfliktu V. Pokojného s predstaviteľmi KSS, navyše tak dlho po ich vypracovaní. Ďalším otáznikom je, prečo sa v obžalobe uvádza, že dokumenty F. Štefánik odovzdal až začiatkom roku 1956, keď vedúci predstavitelia KSS o nich vedeli už v decembri 1956. Obvinenia si neraz navzájom protirečili. Preto nemožno vylúčiť, že objavenie materiálov bolo účelové a vykonštruované.

³⁸⁸ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2240. a. j. 81, Správa o nelegálnej činnosti bývalých funkcionárov SSI (1955).

³⁸⁹ Barnovský, M. (ed.): Dejiny Slovenska VI. (1945-1960), zv. VI. Veda, Bratislava 1988, s. 193.

Po objavení dokumentov sa 21.12.1955 uskutočnilo stretnutie K. Bacílka a P. Davida s F. Štefánikom. Pre objasnenie konštrukcie obvinenia môže slúžiť ako určitá pomôcka záznam z uvedeného stretnutia, ktoré svojím priebehom pripomínalo skôr výsluch. F. Štefánik spočiatku tvrdil, že autorom materiálov je pravdepodobne V. Bohuš a vypracoval ich z vlastnej iniciatívy. Otázky Bacílka a Davida smerovali k tomu, aby F. Štefánik potvrdil spoluautorstvo V. Pokojného a L. Čadu. Potom F. Štefánik dodal, že na vypracovaní dokumentov sa podieľal aj Viktor Čársky, bývalý tajomník ministra Vavra Šrobára. Na otázku P. Davida, či sa o dokumentoch v uvedenej „skupine“ hovorilo, F. Štefánik reagoval slovami, že nevie, ale tvrdil, že sa hovorilo o tom, že SSI nemá vlastnú suverenitu a je vedená, resp. vlečená. Hovoril, že V. Pokojný o dokumentoch vedieť nemusel. Otázky Davida a Bacílka sa ďalej týkali pokusu o vedenie evidencie členov strany. Keď K. Bacílek žiadal od Štefánika ďalšie informácie, jeho žiadosť David podoprel slovami: „My sme sa za vás bezvýhradne postavili. Keď sa stávala otázka vášho vylúčenia zo strany, povedali sme, že nesúhlasíme. Tam netreba mať obavy.“

Autorstvo Pokojného nepotvrdil ani L. Čada, ktorý bol predvolaný na pohovor s Bacílkom a Davidom 20.12.1955. Potvrdil, že Pokojný nesúhlasil s koncepciou „strany aktivistov“ a neprejavoval veľkú aktivitu pri angažovaní sa v kolektivizácii poľnohospodárstva, potvrdil zároveň jeho silné kresťanské, ale zároveň aj protiludácke, ba priam čechoslovakistické cítenie, ale popieral, že by odmietal systém Národného frontu: „Prakticky by som mohol postaviť krk, že proti NF nie je.“ Uviedol, že jediný program strany pochádza z roku 1947 a jeho autorom je bývalý poslanec Šabo, ktorý po roku 1948 emigroval. Strana podľa neho nemala ani organizačné zásady. Odmietal sa vyjadrovať k samotným dokumentom: „Nerád by som hovoril niečo, čo by som nemohol kludne povedať Pokojnému do očí.“ Tvrdil, že „iný“ postoj k socializmu mohol mať v SSI pravdepodobne V. Bohuš, ale nepotvrdil jeho autorstvo inkriminovaných dokumentov. Z otázok, ktoré Bacílek Čadovi kládol a zo spôsobu, akým ich kládol, vyplýva, že v tom čase už boli vypracované prinajmenšom základné tézy obžaloby. Na Bacílkovu otázku, či v SSI odznegli výhrady voči spojenectvu so ZSSR, Čada odpovedal negatívne. Bacílek ďalej tvrdil, že „vo vnútri SSI medzi členmi predsedníctva boli hlboké ideologické rozpory v pomere k NF. Tak hlboké, že narúšali základnú politiku NF.“ Čada trval na tom, že Pokojný nemal odmietavý postoj k NF a ľudovodemokratickému zriadeniu. Bacílek na jeho odpoveď reagoval slovami: „Vy ste na užšom predsedníctve rokovali o programových zásadách, o organizačnom poriadku a nepovažovali ste ten program strany za vhodný, aby bol zverejnený a oznámený s ním NF,“ hoci z dostupných dokumentov o konfliktach, ktoré prebiehali v rokoch 1954-55 v SSI, resp. v súvislosti s aktivitami SSI vyplýva, že nijaký aktivista nespochybňoval pôsobenie strany v rámci systému NF. Čada argumentoval, že Pokojný ani nevedel písať na stroji. Na záver stretnutia povedal, že uvedie meno človeka, o ktorom si myslí, že by mohol byť autorom dokumentov, požiadal však, aby sa zo stretnutia ďalej nerobil zápis.

Nehľadiac na to, že výpovede F. Štefánika a L. Čadu nedokázali vinu V. Pokojného a ani nedokázali autorstvo dokumentov, 23.12.1955 o prípade rokovalo Byro ÚV KSS a o 4 dni neskôr Sekretariát ÚV KSČ. Zasadanie PB ÚV KSČ, ktoré sa prípadom prvý raz zaoberalo 16.1.1956, vychádzalo zo Štefánikovej správy. Poverilo A. Novotného a ministra vnútra Rudolfa Baráka podať do 30.1.1956 o celej záležitosti správu³⁹⁰. Vedenie KSČ teda rozhodlo pokračovať vo vyšetrovaní. Po výsluchu F. Štefánika na KS MV v Bratislave sa ako prvý vo väzbe ocitol 25.1.1956 V. Bohuš, na druhý deň ho nasledoval S. Schuster. Podľa hlásenia E. Muriňovej, ktorú 26.1.1956 navštívil F. Štefánik, aby ju informoval, s kým V. Pokojný oslavoval meniny, sa zdá, že o zatknutí V. Bohuša ešte nevedel³⁹¹. V súvislosti s prípadom boli vyšetrovaní aj ďalší ľudia, napr. učiteľ z Trstína Adolf Širuček, T. Bažányi a i. Správa R. Baráka pre PB ÚV KSČ, ktorú predložil na jeho zasadnutí 9.2.1956, konštatuje, že „takmer celé vedenie SSI viedlo v priebehu posledných rokov obojakú politiku, vyvierajúcu z nesúhlasu s ľudovodemokratickým zriadením, orientovanú na zvrat a obnovu kapitalistického spoločenského poriadku v Československu.“ Z výpovedí vypočúvaných vyplývalo, že

³⁹⁰ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 80, a. j. 98, b. 14.

³⁹¹ SNA, ÚAV SNF, kr. 113, inv. č. 164, SSI – poslanci, funkcionári, personálne 1948-1958.

do tejto „skupiny“ (hoci jej členovia boli navzájom rozoštvaní rozličnými konfliktmi – pozn. aut.) patrili Pokojný, Bohuš, Čársky, Bažányi, Bandžák, Čada a Schuster. Posledne menovaný pri výsluchu uviedol, že ani Žákovič a Štefánik nesúhlasia s existujúcim zriadením. Z Bohušovej výpovede vyplývalo, že očakávali ústupky zo strany ZSSR v oblasti zahraničnej politiky, pričom sami zvrat vyvolať nechceli, ale ho očakávali a pripravovali sa naň. Pri výsluchu uviedol, že počas Ženevskej schôdzy čakávali zmenu vlády v ČSR, priznal sa aj k autorstvu Programových zásad. Pri výsluchu priznal tiež autorstvo dvoch ďalších dokumentov venovaných poľnohospodárskej problematike. Pred zatknutím ich údajne odovzdal manželke, aby ich zničila, resp. ukryla. Pri výsluchu napísal lístok, aby ich vydala, čo sa podľa správy R. Baráka aj stalo.

K. Bacílek naliehal, aby sa o opatrenia proti V. Pokojnému uskutočnili do 14 dní. Na návrh A. Novotného bolo prijaté uznesenie, na základe ktorého mal predseda NZ Zdeněk Fierlinger donútiť poslanca V. Pokojného, aby sa na druhý deň, t.j. 10.2.1956 vzdal poslaneckého mandátu. V prípade, že by sa bránil, malo byť 10.2.1956 zvolané Predsedníctvo NZ, ktoré by rozhodlo o vydaní Pokojného na trestné stíhanie. Vedenie KSČ zároveň rozhodlo, že do vyšetrovacej väzby okrem V. Pokojného pôjdu aj Čársky, Bažányi a Čada. V závislosti od výsledku vyšetrovania mala byť uvalená väzba aj na ďalšie osoby³⁹².

Už 21.2.1956 bol vypracovaný plán opatrení, ktorými sa mala riešiť situácia v SSI. Prerokúval sa na zasadnutí Byra ÚV KSS 24.2.1956. Vedenie KSS rozhodlo o vylúčení Pokojného, Čárskeho, Schustera a Bohuša zo SSI, definitívny zoznam vylúčených mal byť vypracovaný podľa výsledkov vyšetrovania³⁹³. Schválilo aj nových členov ÚV SSI, o. i. Juraja Moravca, ktorý sa neskôr stal organizačným tajomníkom a bol v SSI najbližším spolupracovníkom F. Štefánika. Ten sa stal členom nového predsedníctva, za nového predsedu bol určený M. Žákovič. Piatich kandidátov za členov ÚV, ktorých navrhovali Žákovič a Štefánik, boli zamietnutí, hoci proti takmer všetkým navrhovaným členom vedúcich orgánov SSI malo vedenie KSS k dispozícii nejaké kompromitujúce materiály (vrátane F. Štefánika, ktorý na základe týchto dokumentov členom HSLS a HG, čo sám popieral³⁹⁴). Vedenie KSČ rozhodlo aj o prepustení tajomníka Jozefa Kinčeka, na miesto ktorého nastúpil J. Moravec, ďalšieho pracovníka Ottu Příbelského, ako aj redaktorov týždenníka Sloboda Jána Hrušovského a Antona Šmotláka. Vedenie KSS rozhodovalo aj o obsadení miest technických pracovníkov (napr. upratovačiek a vodičov) v straníckom aparáte, resp. v redakcii Slobody. Na 26.2.1956, teda do dvoch dní, bola zvolaná konferencia SSI. Referát na ňu si mal pripraviť F. Štefánik, pričom P. David a E. Muriňová vopred skontrolovali jeho text. Zoznam jej účastníkov bol schválený vopred na zasadnutí Byra ÚV KSS. Tajomník ÚV KSS A. Michalička dostal úlohu rozhodnúť do 15.5.1956 o obsadení miest vedúceho redaktora a dvoch redaktorov Slobody³⁹⁵. Konferencia prebehla v rézii vedenia KSS, všetkých 26 diskutérov spomedzi 48 delegátov žiadalo potrestanie „skupiny Pokojný a spol.“ aj keď v kuloároch odznievali narážky na prípad Jána Ševčíka z roku 1952: „Včera obrodári, teraz slobodári“. Delegáciu NF na konferencii tvorili P. David, E. Muriňová a J. Gajdošík. Členstva v SSI boli okrem už spomínaných funkcionárov jednohlasne zbavení aj L. Čada a T. Bažányi. Sekretariát ÚV KSS negatívne hodnotil iba štyri príspevky, ktoré „poukazovali na nesprávny pomer k nim (t.j. k aktivistom SSI – pozn. aut.) u niektorých funkcionárov KSS.“ Stalo sa

³⁹² SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 83, a. j. 101, b. 16.

³⁹³ V deň konania zasadnutia Byra ÚV KSS telefonoval zástupca náčelníka Krajskej správy MV Hrnčiar, že do zoznamu nemá byť zaradený J. Bandžák, lebo „podľa materiálu, ktorý majú, tento občan má byť registrovaný v krátkom čase u nich.“ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2241, a. j. 90, Zápisnica z konferencie SSI konanej dňa 26.2.1956.

³⁹⁴ Pritom na porade Predsedníctva SSI 4.7.1955, na ktorej sa prerokúvali rozpory vo vedení strany, P. David sa zastal F. Štefánika slovami: „Štefánikove politické vlastnosti sú bezúhonné. Zo strany NF niet proti nemu námietok.“ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2241, a. j. 91, Zápis z porady Predsedníctva Strany slobody, konanej dňa 4.7.1955.

³⁹⁵ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 916, Zasadnutie BÚV KSS, 24.2.1956, Návrh opatrení vyplývajúcich zo situácie v ÚV Strany slobody.

napr., že inštruktor ONV Sečovce sa v opitom stave spolu s predsedom MNV v obci Ojčica vyhrážal aktivistovi Dankovi, aby „čušal, lebo ho nechajú zatvoriť ako príslušníka SSI“.³⁹⁶ Rezolúcia odsúdila obžalovaných funkcionárov ako „odporných sprisahancov..., záškodnícku skupinu“ a „nepriateľov nášho ľudu.“ Hoci L. Čada nebol uväznený ani obžalovaný, F. Štefánik ho obvinil, že hral divadlo a robil V. Pokojnému poradcu až do jeho zatknutia. P. David vo svojom vystúpení, napriek tomu, že inkriminované dokumenty hovorili o zachovaní Československa a jeho prestavbe na spolkový štát, vyhlásil, že obvinení v materiáloch prezentovali „federalizačné plány“, pričom „prijali plne platformu Ďurčanského“.

Na pokyn P. Davida sa na príprave a prerokovaní obžaloby nepodieľali ani oddelenia ÚV KSS, pri jej texte je uvedené, že mala byť prerokovaná priamo orgánom ÚV KSS. Napriek výpovediam Štefánika a Čadu obvinenie bolo vznesené proti V. Pokojnému, V. Bohušovi, účtovníkovi sekretariátu Stanislavovi Schusterovi, V. Čárskemu, stredoškolskému profesorovi Jánovi Kostihovi a bývalému notárovi Vojtechovi Bundovi. Schuster, Bunda a Kostiha boli obvinení z ukrývania dokumentov. Dvaja posledne menovaní sa v celom prípade ocitli preto, lebo sa v čase pred „objavením“ dokumentov stretávali, resp. stretli s V. Pokojným. Z iniciovania programových dokumentov boli obvinení Pokojný, Čársky a nebohý minister Vavro Šrobár, za autora bol označený V. Bohuš. Podľa obžaloby Pokojnému uložil bývalý ústredný tajomník SSI Pavlov pokyny na vyvíjanie „nepriateľskej činnosti“ a prípravu SSI pre prípad mocenského zvratu. Obžalovaní sa podľa obžaloby uvedenými dokumentmi riadili a od roku 1949 vyvíjali „nepriateľskú činnosť“. Obvinili ich aj z marenia uznesení Národného frontu³⁹⁷. Hoci dokumenty F. Štefánik odovzdal už v decembri 1955, v obžalobe sa uvádza, že ich odovzdal až začiatkom roku 1956. Podľa návrhu obžaloby, ako ju predkladal na zasadnutie Byra ÚV KSS dňa 26.4.1956 P. David, obvinení sa od roku 1948 stali „postupne členmi kontrarevolučnej skupiny vytvorenej z niekoľkých funkcionárov a členov SSI“, pričom pripravovali mocenský zvrät v krajine a obnovenie kapitalizmu. „Všetci obvinení vzájomne sa spojili k pokusu na zničenie ľudovodemokratického zriadenia, alebo spoločenského poriadku republiky, ktoré sú zaručené Ústavou,“ uvádza sa v návrhu. Boli obvinení zo spáchania trestného činu velezrady. Autormi návrhu obžaloby sú dôstojníci KS MV v Bratislave npor. Švanda a por. Greguš. K. Bacílek naliehal na urýchlenie procesu, podpredseda Zboru povereníkov Štefan Šebesta položil otázku, či obvinení „nemali niekoho v Čechách.“ Vedenie KSS obžalobu schválilo a uložilo námestníkovi generálneho prokurátora na Slovensku Ladislavovi Gešovi, aby v zmysle pripomienok „odstránil z obžaloby tie časti, ktoré ju oslabujú a zdôraznil momenty, ktoré sú významné z hľadiska trestnej činnosti obžalovaných“³⁹⁸. Dôveryhodnosť obvinení spochybňuje aj spôsob, akým prebiehalo vyšetrovanie. Na výsluch na KS MV v Bratislave bol o. i. predvolaný aj istý zamestnanec redakcie časopisu Sloboda, ktorý sa po príchode domov pokúsil o samovraždu³⁹⁹.

Krajský súd v Bratislave v dňoch 11.-14.7.1956 odsúdil V. Pokojného a V. Bohuša za trestný čin velezrady na 11 rokov väzenia a prepadnutie majetku, S. Schustera na 8 rokov väzenia a prepadnutie majetku, Vojtech Bunda bol odsúdený na 6 rokov odňatia slobody a V. Čársky a J. Kostiha na 3 roky väzenia. Podľa rozsudku sa kompromitujúce dokumenty našli u V. Pokojného na chate⁴⁰⁰. Predsedníctvo SSI vzalo rozsudok na svojom zasadnutí 21.7.1956 na vedomie⁴⁰¹. Najvyšší súd

³⁹⁶ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 137, Zasadnutie SÚV KSS, 17.5.1956, Správa o prevedených opatreniach v Strane slobody.

³⁹⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr.2240, a. j. 81, Správa o nelegálnej činnosti bývalých funkcionárov SSI (1955).

³⁹⁸ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 921, Zasadnutie BÚV KSS, 26.4.1956, Návrh obžaloby na bývalých funkcionárov SSI.

³⁹⁹ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 111, inv. č. 161, SSI – činnosť strany 1954-1968.

⁴⁰⁰ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 113, inv. č. 164, SSI – poslanci, funkcionári, personálne 1948-1958.

⁴⁰¹ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 109, inv. č. 137, SSI – predsedníctvo 1956.

v Prahe ich po odvolaní zbavil obvinenia z velezrady, ale uznal ich vinnými z trestného činu združovania proti republike. Z obžaloby boli vypustené obvinenia z prípravy mocenského zvratu ako aj rozvratnej činnosti pri socializácii dediny. V. Bohuš bol odsúdený na 5 rokov, V. Pokojný na 4,5 roka, S. Schuster a V. Bunda dostali trest v trvaní 3,5 roka väzenia. V. Čárskemu a J. Kostihovi bol trest znížený na 2 roky. Konanie prebiehalo v atmosfére mierneho politického uvoľnenia, o osud obvinených sa zaujímali aj nižšie postavení aktivisti SSI, preto Najvyšší súd rozhodol 27.9.1956 o zmiernení rozsudku⁴⁰².

Po konferencii SSI, na ktorej delegáti odsúdili „skupinu V. Pokojný a spol.“, nasledovali aktivity v krajoch. Správy orgánov NF konštatujú zlú situáciu v SSI a nízky záujem členov o dianie v strane. Napr. v Nitrianskom kraji z 19 pozvaných sa na krajskom aktíve zúčastnilo iba 9 ľudí. Krajská organizácia sa len pomaly spamätávala zo zásahu proti vedeniu strany. Predsedníctvo SSI rozhodlo 18.4.1956 zriaďiť v duchu Zásad z roku 1955 roľnícku komisiu, na čele ktorej stál Ján Hrebíček, mimoriadne angažovaný pri kolektivizácii poľnohospodárstva. Predsedníctvo prijalo uznesenie, podľa ktorého k tejto úlohe príslušníci SSI „nepristupovali so všetkou rozhodnosťou, nemali vždy správny pomer k tejto úlohe a preto sa táto úloha stane prvoradou úlohou všetkých funkcionárov SSI“⁴⁰³. Očakávaná orgánov NF nespĺnil ani krajský aktív SSI v kraji Banská Bystrica. Účastníci aktívu namiesto odsúdenia V. Pokojného začali kritizovať pomery na JRD, nedostatky na pracoviskách i metódy používané proti roľníkom, ktorí neplnili povinné dodávky. Delegát Golian z Brezna mal ostrú výmenu názorov s F. Štefánikom, lebo žiadal, aby „vedúci predstavitelia SSI chodili medzi ľuďmi, lebo im veria, ale komunistom nie, tých nenávidia“⁴⁰⁴.

Uvoľnenie v politickom živote, ku ktorému došlo v roku 1956, neobišlo, najmä na nižšej úrovni, ani členov a aktivistov SSI. Aktivistov SSI funkcionári NF obviňovali, že brzdia zakladanie nových JRD⁴⁰⁵. Na zasadnutí ÚV tejto strany 19.5.1956 člen Karol Kršák zo Sklenárova vystúpil s kritickým príspevkom, požadujúcim, aby SSI venovala viac pozornosti Slovákom z južného Slovenska. Poukázal pritom na skúsenosti zo svojej obce s väčšinovým podielom maďarského etnika, kde od roku 1954 nebola ani jedna vyhláška publikovaná v slovenčine. Podobne celozávodné schôdze prebiehali výlučne v maďarčine. Poslanec SNR J. Lešo zas upozornil, že občania na verejných schôdzach často kladú otázky, či kňazi a biskupi (vrátane gréckokatolíckych) budú prepustení, alebo im aspoň budú zmiernené tresty. F. Štefánik prisľúbil na túto otázku zodpovedať zvlášť jemu⁴⁰⁶. Na zasadnutí Predsedníctva SSI 21.7.1956, na ktorom bola vyslovená nespokojnosť so šéfredaktorom týždenníka Sloboda J. Hrušovským, zas nový organizačný tajomník Juraj Moravec v súvislosti s rozšírením právomocí slovenských národných orgánov položil otázku, prečo k tomu nedošlo už v po roku 1948. J. Hrušovský sa síce ako šéfredaktor udržal až do 6.10.1956, keď bol vedením redakcie poverený Juraj Ohrival, ale dozor nad politickou líniou bol zverený F. Štefánikovi. Sporadicky, na krajskej úrovni, zaznievali požiadavky na obnovenie okresných sekretariátov SSI, kritika vysokých rozpisov dodávok, roľnícki členovia strany protestovali proti kolektivizácii. Na krajských aktívoch sa na jeseň 1956 otvárala aj otázka Akcie B. Predseda SSI M. Žákovič sa snažil upevniť si svoje pozície v strane a medzi aktívom, nechcel sa zrejme v očiach členstva hneď na začiatku svojho pôsobenia vo funkcii skompromitovať, k týmto názorom stanovisko nezaujal a nechal k nim vystúpiť jedine F. Štefánika. Hoci SSI, podobne ako všetky zložky NF, odsúdila povstanie v Maďarsku v októbri 1956 a podporila sovietsku intervenciu, na zasadnutí predsedníctva 30.10.1956 okrem F. Štefánika k tejto otázke vystúpil iba Ján Hrebíček, čo orgány NF nehodnotili pozitívne. V strane však narastali rozpory, predovšetkým nespokojnosť s metódami a charakterom F. Štefánika a J. Moravca. V súkromných rozhovoroch funkcionári SSI označovali F. Štefánika za „bolševika“, J. Moravca za

⁴⁰² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 398, Trestné stíhanie Vincent Pokojný a spol. (1957).

⁴⁰³ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 109, inv. č. 137, SSI – predsedníctvo 1956.

⁴⁰⁴ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 112, inv. č. 162, SSI – krajské aktívy.

⁴⁰⁵ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 97, inv. č. 96, Správy o činnosti inopolitických strán v krajoch 1956.

⁴⁰⁶ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 110, inv. č. 148, SSI – ústredný výbor, 1956.

„nasadeného bolševika.“ Telesfor Šípoš, šéf SSI v Bratislavskom kraji sa sťažoval na krajskom výbore SNF na aroganciu týchto dvoch mužov, kritizoval, že vedenie strany trpí odtrhnutosťou od členstva a sleduje iba vlastné prospechárske ciele⁴⁰⁷.

Do pozornosti mocenských orgánov sa SSI opäť dostala po zasadnutí ÚV SSI v Sliachi v dňoch 28.-29.12.1956. Jeho členovia začali v značnom počte prejavovať nespokojnosť, že na sekretariáte strany v Bratislave boli odstránené kríže. S ostrou kritikou sa stretlo pôsobenie organizačného tajomníka J. Moravca, pravej ruky F. Štefánika. T. Šípoš položil otázku, ako sa Moravec vôbec do strany dostal⁴⁰⁸. Hovoril tiež o atmosfére nátlaku na konferenciu SSI vo februári 1956. Tajomník krajského výboru SSI v Košiciach Štefan Jarabko začal hovoriť o prechmatoch počas kolektivizácie, pričom spomínal prípad samovraždy roľníka po podpísaní prihlášky do JRD, prípady prepúšťania detí roľníkov zo zamestnania a štúdia kvôli tomu, že ich rodičia odmietali do JRD vstupovať. Hovoril o potrebe väčšej náboženskej slobody a diskriminácii veriacich v zamestnaní. Poslanec J. Lešo zas žiadala vysielanie náboženských obradov v rozhlase, viac náboženských článkov v týždenníku Sloboda a obnovenie rubriky „Z kresťanského sveta“. „Ludia, s ktorými sa stretávame, poukazujú na to, že slobodári sú viac komunistickí ako samotní komunisti,“ odznelo na zasadnutí. Poslanec Ján Cengeľ z Banskobystrického kraja prejavoval sympatie k Juhoslávii. Ešte otvorenejšie o potrebe kresťanskej profilácie strany, demokratizácie verejného života a doplnenia ÚV novými členmi sa hovorilo v druhý deň zasadania ÚV. Š. Jarabko žiadala vysvetlenie prípadu V. Pokojného, pričom odsúdených označil za „našich ľudí.“ O udalostiach v Maďarsku vyhlásil, že „narobili sa chyby, boli tam diktátori, ktorí rozhodovali bez ľudu a proti ľudu, niektorí vedúci činitelia sa odtrhli od nás... nespokojnosť ľudu bola oprávnená... prečo sa to až teraz zistilo, prečo sa mlčalo a tvrdilo, že všetko ide dobre, že všetky ľudovodemokratické štáty úspešne napredujú po svojej ceste k socializmu.“ „Záver tejto diskusie sa podobal rebélii, diskutujúci kričali cez seba, prejavujúc svoju nespokojnosť so zložením ÚV SSI, ako aj s obsadením sekretariátu ÚV SSI, napadajúc pritom Štefánika,“ uvádza sa v zápisnici zo zasadania. Rokovanie sa skončilo nervovým zrútením sa (resp. mozgovou porážkou) F. Štefánika, potom ako M. Žákovič nechal delegátov hlasovať o navrátení krížov do miestností sekretariátu. Nakoniec však rokovanie a návrh na opätovné inštalovanie krížov v budove sekretariátu ukončil slovami: „My sme zložka NF a máme sekretariát, ktorý je verejná budova. Myslím, že nebolo by správne, keby sme chceli dokumentovať, že sme kresťanská strana. My nie sme kresťanská strana, my sme zložka NF a sme pokroková strana... pôsobiaca pod vedením komunistickej strany... my nechceme byť nejakým výstražným mementom s tým, že my sme strana stavaná na podklade kresťanského svetonázoru. My sme strana, ktorá buduje socializmus“. Odmietol sa zaoberať problematikou vzťahu cirkvi a štátu a žiadala, aby sa táto problematika na zasadnutiach orgánov strany viac neotvárala: „Načo by sme sa my takýmito vecami zaoberali? Nevie... Veď sme politicky vyspelí.“ Podobne argumentoval aj člen predsedníctva Jozef Škula: „Program NF nikomu nezabraňuje ani nediktuje, aby pestoval náboženstvo. Táto otázka nepatrí sem a SSI nebude robiť obhajcu súkromného názoru jednotlivcov.“

Orgány NF rokovanie a najmä výhrady voči Štefánikovi charakterizovali ako snahu o zmenu politického kurzu, keďže „Štefánik trvá na stanovisku, že program NF je programom SSI, kdežto táto skupina sa i naďalej hlási k programu kresťanstva⁴⁰⁹.“ David rokovanie charakterizoval ako „celú koncepciu, ktorá je v rozpore s politikou NF.“ V Štefánikovej správe sa uvádza, že rokovanie sa takmer „zvrhlo“ na ustanovenie nového vedenia, na čo P. David reagoval poznámkou: „Čo znamená požiadavka – nové vedenie v situácii, ktorá sa vytvorila na ÚV“⁴¹⁰. Po uvedenom búrlivom rokovaní ÚV sa objavil v týždenníku Sloboda článok s protináboženskou tematikou prevzatý z českého časopisu Dikobraz, na čo čitatelia reagovali písomnými protestmi a rušením odberu. Proti článku

⁴⁰⁷ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 109, inv. č. 137, SSI – predsedníctvo 1956; SNA, f. ÚAV SNF, kr. 111, inv. č. 161, SSI – činnosť strany 1954-1968.

⁴⁰⁸ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 109, inv. č. 138, SSI – predsedníctvo 1957.

⁴⁰⁹ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 110, inv. č. 148, SSI – ústredný výbor, 1956.

⁴¹⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2240, a. j. 87, Správa o situácii v Strane slobody.

protestoval aj generálny vikariát Rožňavskej diecézy. Článok vyšiel počas choroby F. Štefánika, ktorý mal za chod redakcie politickú zodpovednosť, nie je vylúčené, že k jeho zaradeniu došlo na zásah tých pracovníkov sekretariátu SSI, resp. členov vedenia strany, ktorí mali záujem skompromitovať Štefánika. Jeho objavenie sa orgány NF kvalifikovali ako chybný krok, predseda SSI M. Žákovič bol upozornený, že je povinný pomáhať úsiliu F. Štefánika⁴¹¹.

Od roku 1957 vyplávali na povrch rozpory medzi M. Žákovičom na jednej strane a F. Štefánikom a J. Moravcom na strane druhej. Predmetom ich konfliktu bol predovšetkým mocenský vplyv v strane, nie odlišné názory na politické otázky. V SSI sa prejavovala aj nespokojnosť s fungovaním týždenníka Sloboda, kde sa novou šéfredaktorkou na podnet vedenia KSS a pravdepodobne aj na základe blízkych vzťahov s F. Štefánikom, stala členka KSS Vlasta Dočkalová. Nespokojnosť s ňou pre jej správanie vyslovovali aj redaktori periodika a na ich podnet ju Predsedníctvo SSI 10.1.1957, počas choroby F. Štefánika, odvolalo pre jej slabé žurnalistické schopnosti. Vedením redakcie bol poverený J. Ohrival, Žákovič mal Dočkalovú požiadať o súhlas s rozviazaním pracovného pomeru do 15.1.1957. Moravec žiadal jej ponechanie na pracovisku vo funkcii radovej redaktorky, proti čomu vedenie SSI argumentovalo, že by to znamenalo zníženie členky KSS.

F. Štefánik si vynútil zvolanie nového zasadnutia predsedníctva na 17.1.1957, s rozhodnutím prijatým v jeho neprítomnosti nesúhlasil, argumentoval pritom mladosťou a neskúsenosťou V. Dočkalovej. Ostatní členovia predsedníctva ho obvinili z podvodu, pretože keď jej prijatie presadzoval, tak tvrdil, že ide o kvalitnú a skúsenú redaktorku. V. Dočkalová odmietla súhlasiť s okamžitým prepustením, naopak F. Štefánik žiadal 13.1.1957 prepustiť redaktorov Antona Šmotláka, Jána Hrušovského a Juraja Ohrivala, pretože „kádrovo nesedeli.“ Počínanie funkcionárov strany označil vzhľadom na udalosti v Poľsku a Maďarsku na jeseň 1956 za mylné a nedostatočne ostražité. Uvedených redaktorov označil za predĺženú ruku Pokojného a Bohuša: „My v našich radoch nemôžeme takýchto ľudí trpieť.“ Hrebíček s jeho názormi súhlasil⁴¹². Žákovič sa na zasadnutí vrátil k udalostiam na Sliači, predovšetkým k vystúpeniam T. Šípoša, Š. Jarabka a J. Cengeľa: „Títo ľudia ako funkcionári v obrodenom NF by mali vysvetľovať dole, že našou prvoradou úlohou je budovanie socializmu, nie kresťanstvo.“ Návrh na zvolanie porady všetkých krajských funkcionárov neprešiel, lebo vedúci predstavitelia SSI sa obávali opakovania udalostí zo Sliača, preto padlo rozhodnutie predvolať si na sekretariát strany najprv osobitne troch uvedených diskutérov a potom uskutočniť osobitné zasadnutia krajských výborov. Vo vzťahu k T. Šípošovi sa Žákovič vyjadril: „Budeme mať radšej o jedného funkcionára menej, ale platných občanov nášho ľudovodemokratického zriadenia a nebudú nám tuná prejavovať, čo sa nezhoduje s naším programom... nebudeme hádzať cez palubu, ale rozhodne nesmieme dovoliť, aby sa tuná opakovalo to, čo za Pokojného.“ J. Moravec žiadal prijatie uznesenia, ktorým sa prepustenie Dočkalovej zrušilo a uskutočnenie kádrovej previerky aparátu strany aj redakcie. Predsedníctvo sa rozhodlo s realizáciou opatrení počkať do návratu F. Štefánika.

Tajomníčka ÚV SNF jednoznačne podporovala Štefánika, v správe P. Davidovi z 11.3.1957 uvádza, že po odstránení „skupiny Pokojného“ sa napriek snahám nového vedenia, t.j. podľa nej iba F. Štefánika a J. Moravca, sa nepodarilo zlikvidovať „vplyvy Pokojného politiky, poprípade v strane izolovať nositeľov Pokojného koncepcie.“ Žákoviča charakterizovala ako nerozhodného pri realizácii kádrových opatrení. Negatívne hodnotila aj jeho vystupovanie na zasadnutí ÚV SSI v Sliači. Podľa nej „svojím vystupovaním a naprostou nerozhodnosťou týmto snahám (t.j. kritickým prejavom – pozn. aut.) nielen nečelil, ale naopak vyvolával dojem, že s nimi súhlasí, i keď to verejne nevyjadril. Redakciu Slobody označila za „centrum starej politickej koncepcie“⁴¹³.

Na rokovaníach na ÚV SNF E. Muriňová a R. Strechaj podporili Štefánikovo stanovisko, okamžite sa však v budove SSI uskutočnila schôdza ROH, na ktorej sa vedúcimi predstaviteľmi

⁴¹¹ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 113, inv. č. 164, SSI. – poslanci, funkcionári, personálne 1948-1958.

⁴¹² SNA, f. ÚAV SNF, kr. 109, inv. č. 138, SSI – predsedníctvo 1957.

⁴¹³ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2240, a. j. 92, Správa o situácii v SSI a SSO (1957)

závodného výboru stali so súhlasom M. Žákoviča A. Šmotlák a Štefan Štibravý, t.j. ľudia, ktorých prepustenie požadoval F. Štefánik. Po návrate F. Štefánika rozhodlo na jeho návrh predsedníctvo o prepustení šiestich pracovníkov sekretariátu strany a redakcie časopisu (redaktori J. Ohrival, A. Šmotlák, tajomníci O. Příbelský a J. Kinček a dvaja vodiči), pretože boli vyhlásení za „exponovaných ľudákov“ a „ľudí Pokojného“, ale Žákovič sa snažil ich udržať v pracovnom pomere, pomáhal im pri koncipovaní odvolania proti výpovediam a snažil sa niektorým predĺžiť výpovednú lehotu. Vedenie SSI preto neurobilo nijaké praktické kroky, ktoré by viedli k ich prepusteniu, aj keď Štefánik s Moravcom trvali na odchode spomínaných pracovníkov. F. Štefánik 24.9.1957 na pôde Predsedníctva ÚV SNF začal celý spor interpretovať ako „rozdielnosť názorov na politickú koncepciu strany.“ Obviňoval ho z kompromisníckeho stanoviska, tvrdil, že inkriminovaní pracovníci, ktorých sa zastával, si ho postupne získali. Domáhal sa riešenia situácie na užšom predsedníctve ÚV SNF za prítomnosti M. Žákoviča, ktorý mal byť upozornený na „záväznosť riadiť sa smernicami NF.“

O deň neskôr napísal Moravec list Strechajovi (a ešte v ten istý deň sa s ním aj osobne stretol), v ktorom ho informoval o svojom konflikte so Žákovičom. Za príčinu nespokojnosti s Dočkalovou označil to, že nepublikuje články, ktoré požadovali členovia SSI koncom roku 1956 na Sliači a jej členstvo v KSČ. Žákoviča obvinil z obklopovania sa takými ľuďmi, ktorí „nenávidia napredovanie našej vlasti, ktorí namiesto budovania socializmu by radšej budovali na podklade náboženského zmýšľania,... chceli by zo Slobody urobiť bývalého Slováka alebo Gardistu.“ Mocenský spor vnútri strany sa teda prinajmenšom Moravec a Štefánik snažili interpretovať politicky, hoci v skutočnosti Žákovič nijaké protirežimné názory neprejavoval⁴¹⁴.

Vedenie KSS sa rozhodlo neriešiť nový konflikt v širšom grémiu Predsedníctva ÚV SNF. Preto sa 28.9.1957 uskutočnilo na pôde ÚV SNF neformálne stretnutie, na ktorom sa za KSS zúčastnili P. David, R. Strechaj a E. Muriňová, Stranu slobody zastupovali F. Štefánik, M. Žákovič a J. Moravec. R. Strechaj však už pred stretnutím bol rozhodnutý podporiť Štefánika. „Pokiaľ ide o charakteristiku činnosti Žákoviča za posledné obdobie, naše poznatky sa zhodujú s tým, čo uvádza Štefánik,“ uvádza v liste P. Davidovi. Jeho personálnu politiku a útoky na Štefánika a Moravca charakterizoval ako „úsilie ľudáckych živlov zachovať doterajšie pozície v sekretariáte a v redakcii Strany slobody“. Pokus o odstránenie „nepohodlných“, t.j. Moravca a Dočkalovej, vnímal ako snahu „vytvoriť podmienky k pokračovaniu v starej politike dvojtvárnosti vedenej Pokojným.“

M. Žákovič na začiatku stretnutia vynadal Štefánikovi a Moravcovi do podliakov a vyjadril presvedčenie, že Moravec list nepísal sám. Žiadal, aby bol oboznámený s listami, pretože inak sa k nim nemôže vyjadriť. M. Žákovič žiadal odvolanie J. Moravca, V. Dočkalovej a ostatných nových pracovníkov a trval na ponechaní J. Ohrivala v redakcii. O F. Štefánikovi sa vyjadril, že bol exponovaným ľudákom a obvinil ho z ambícií získať predsednícke kreslo, pričom Moravec sa mal stať vedúcim tajomníkom. P. David sa F. Štefánika zastal, vyzval Žákoviča, aby diskutoval k politickým otázkam. Uviedol, že orgány ministerstva vnútra sa Štefánikovou minulosťou nezaoberajú a nemá nijaké kádrové závady. Kritiku jeho osoby označil za organizovaný útok ľudáckych síl a pracovníkov aparátu SSI, ktorí mali na základe rozhodnutia predsedníctva strany odísť, charakterizoval ako exponovaných ľudákov. Nakoniec sa opýtal Žákoviča, či súhlasí so Štefánikovým rozborom politických síl. Žákovič vyslovil súhlas, odmietol iba niektoré pasáže, ktoré obsahovali útok na jeho osobu a žiadal o možnosť vyjadriť sa k nim písomne. F. Štefánik predložil návrhy na riešenie sporu. Navrhol, aby boli ponechané v platnosti výpovede redaktorom J. Hrušovskému a J. Ohrivalovi, po uplynutí určitého času mali byť odstránení aj pracovníci aparátu O. Příbelský a J. Kinček. Prepustení technickí pracovníci mali na sekretariáte ostať, V. Dočkalová mala po nejakom čase odísť. Vo svojej funkcii mal byť ponechaný aj J. Moravec. Po dlhej diskusii boli Štefánikove návrhy prijaté. Až po uzavretí dohody odovzdali funkcionári SNF listy Moravca a Štefánika Žákovičovi⁴¹⁵.

⁴¹⁴ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 111, inv. č. 161, SSI – činnosť strany 1954-1968.

⁴¹⁵ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 113, inv. č. 164, SSI. – poslanci, funkcionári, personálne 1948-1958.

Spor sa teda skončil víťazstvom F. Štefánika. F. Štefánikovi sa svoje požiadavky podarilo presadiť. K odvolaniu V. Dočkalovej napokon došlo 11.10.1958, vedením redakcie bol poverený J. Moravec. Tentoraz jej odvolanie požadoval samotný F. Štefánik, argumentoval pritom jej osobnými vlastnosťami, vnášaním nervozity do redakcie, terorizovaním spolupracovníkov a panovačnosťou, kvôli ktorej strácala autoritu a redaktori ignorovali jej príkazy. Používal však aj politické argumenty, podľa neho sa Sloboda stávala „časopisom nejakej strednej vrstvy, triedy, ktorá už nejestvuje.“ Jeho požiadavka už odmietnutá nebola. Na krajskom výbore SSI v Košiciach v decembri 1956 ako aj 3.2.1957 Š. Jarabko navrhol oslovovať nových spolupracovníkov strany, čo vyvolalo znepokojenie funkcionárov NF. O rok neskôr za tieto svoje aktivity, ako aj za výroky na zasadnutí ÚV SSI na Sliachi koncom roku 1956 musel na zásah krajských funkcionárov NF odísť z krajského výboru SSI.⁴¹⁶

Vnútorne konflikty v špičkách SSI prepukli opäť v roku 1960. Moc v strane už bola plne centralizovaná v rukách F. Štefánika, ktorý si už dovoľoval ignorovať dokonca aj sekretariát ÚV SNF, pretože sa oháňal svojimi kontaktmi na špičky ÚV KSS. Proti jeho pôsobeniu protestoval aj J. Moravec, obviňoval ho z „populárnej“ finančnej politiky: „Niektoré negatívne vystupovania príslušníkov SSI sú zamlčovane“⁴¹⁷. Oficiálny predseda strany M. Žákovič bol de facto odsunutý do roly ceremoniálnej figúrky. Nespokojnosť vedúcich funkcionárov KSS s F. Štefánikom viedla k tomu, že M. Žákovič sa po zasadnutí Predsedníctva SSI 15.10.1960 stal zodpovedným zástupcom redakcie týždenníka Sloboda namiesto J. Moravca. Zo zdôvodnenia, že týmto krokom „bude vyriešená úloha zapojenia predsedu ÚV SSI do aktívnej politickej činnosti našej strany“ možno vyvodit záver, že krok bol zamýšľaný ako posilnenie pozícií M. Žákoviča v rámci SSI⁴¹⁸. V skutočnosti však nekontrolovateľná moc F. Štefánika v strane trvala ďalej. Opieral sa o hospodárku Blažkovú, ktorá s ním chodila aj na služobné cesty. Rovnako ako predsedu M. Žákoviča, ktorého spojenectvu vďačil za svoje mocenské postavenie, ignoroval aj J. Moravca, o ktorom hovoril, že je neschopný. Hospodárka Blažková napr. vydala kategorický zákaz variť kávu pre Žákoviča, Štefánik mu zakázal vydať benzín na služobnú cestu do volebného obvodu. Žákovič už nebol ani informovaný o záležitostiach, ktoré malo prerokúvať predsedníctvo strany. Spolu s Moravcom navštívili 9.11.1960 sekretariát ÚV SNF, kde sa na jeho metódy sťažovali. Vedúci predstavitelia KSS však mali záujem práve o takýto vývoj situácie v SSI, k nijakým personálnym zmenám neprikrčili a Štefánikove pozície sa zachovali⁴¹⁹. Strana ostala ako živoriaca organizácia na periférii politického systému v komunistickom Československu i na periférii záujmu verejnosti

Nekomunistické strany v sledovanom období nezohrávali rolu samostatných politických subjektov a boli pri živote udržiavané komunistickým režimom predovšetkým z taktických dôvodov. Pritom vedúci predstavitelia KSC ich existenciu vnímali ako potenciálne nebezpečenstvo pre svoj mocenský a ideologický monopol. Vedúci predstavitelia týchto strán si toto postavenie uvedomovali, napriek tomu ho akceptovali a boli rozhodnutí si svoje, aj keď treťoradé, mocenské pozície udržať aj za cenu faktickej likvidácie svojich strán. To neplatilo v plnom rozsahu o členoch, resp. aktivistoch týchto strán v regiónoch. V krízových momentoch ohrozenia komunistického režimu, resp. pri pokusoch o jeho reformu, sa však aj nekomunistické strany pokúšali o oživenie svojej činnosti a získanie štatútu svojprávneho politického subjektu, resp. prinajmenšom o zvýšenie svojho podielu na moci.

Nekomunistické strany, podobne ako iné oficiálne povolené organizácie združujúce občanov, boli kontrolované a ovládané komunistickou stranou. Na jednej strane sa toto ovládanie uskutočňovalo pomocou oficiálnych, formálnych štruktúr a procedúr, t.j. v prípade nekomunistických strán prostredníctvom orgánov NF a zaradením vedúcich predstaviteľov týchto strán do kategórie

⁴¹⁶ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 109, inv. č. 139, SSI – predsedníctvo 1958; SNA, f. ÚAV SNF, kr. 98, inv. č. 96, Správy o činnosti inopolitických strán a ich poslancov v r. 1956.

⁴¹⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2240, a. j. 96, Niektoré poznatky z práce SSO a SSI.

⁴¹⁸ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 109, inv. č. 141, SSI – predsedníctvo 1960.

⁴¹⁹ SNA, f. ÚAV SNF, kr. 111, inv. č. 161, SSI. – činnosť strany 1954-1968.

nomenklatúrnych funkcií, o obsadení ktorých rozhodovali orgány KSČ. Na druhej strane sa ovládanie realizovalo aj prostredníctvom neformálnych nástrojov, t.j. najmä dôverníkov vo vedení týchto strán, ktorí informovali orgány KSČ, resp. NF o dianí v nekomunistických stranách i kontrolovali aj aktivity ich oficiálnych predstaviteľov. A to aj napriek tomu, že títo oficiálni predstavitelia boli do funkcií nominovaní so súhlasom a často priamo na príkaz vedúcich predstaviteľov KSČ. V SSO túto úlohu v sledovanom období zohrával predovšetkým ústredný tajomník strany J. Gajdošík, v SSI rovnako ústredný tajomník F. Štefánik. Napriek tomu, že ani J. Kyselého, ani M. Žákoviča v nijakom prípade nemožno označiť za odporcov komunistického režimu, resp. kritikov postavenia svojich strán v existujúcom politickom systéme, existencia systému neformálnych dôverníkov vo vnútri riadiacich orgánov nekomunistických strán spôsobila, že v skutočnosti ich funkcie mali skôr ceremoniálny charakter a nemali reálny vplyv na riadenie organizácií, na čele ktorých stáli. Hoci pôsobenie slovenských nekomunistických strán a ich rola v politickom systéme krajiny nielen v druhej polovici 50. rokov, ale počas celého obdobia rokov 1948 – 1989 patrí k periférnym javom slovenského politického života, ich osud je prípadovou štúdiou, ilustrujúcou mechanizmus uplatňovania kontroly verejného života a spoločnosti komunistickou stranou.

Summary

Non-communist political parties in Czechoslovakia as well as in the other countries of Soviet block were strongly subordinated to the governed communist parties. They were given under strict control by the formal measures (membership in the so called National Fronts, the nomination of their leaders by the leadership of Communist Party etc.) as well as by the in-formal measures (the realization of the instruction of Communist Party the people that had special confidence of the communist leadership). The reason why communist regime maintained the existence of these parties was tactical. These parties were not autonomous political subjects. In Czechoslovakia in the 50's and beginning of 60's the role of these parties in political life as well as their participation on the power became decline. For the activities of Slovak non-communist parties, Party of Slovak Renaissance and Freedom Party, were in 1955 adopted the Instructions. According to them they could not work with the individual membership, they had only the activists. The non-communist parties in Czechoslovakia tried to increase their role in political system after the meeting of the Prime ministers in Geneva in 1954 as well as after the XXth Congress of CPSU. The result of their attempts became various forms of persecutions against them. The leadership of Freedom Party was on the beginning of 1956 imprisoned and sentenced to the long imprisonment. In the Party of Slovak Renaissance became imprisoned the former deputy Ignác Jančár. Some members of the leadership of Communist Party of Czechoslovakia planned the abolition of the non-communist parties in 1959-1960, when was new constitution of Czechoslovakia discussed, but A. Novotný rejected that idea by international reasons. Although the leaders of non-communist parties realized their subordination under the communist leadership, they preferred to save their position and try to eliminate any attempt on more autonomous activities within their parties. Although the role of non-communist parties in the political system and political life of Slovakia during the years of 1956 – 1960 as well as during the whole period of Communist regime (1948 – 1989) was not relevant, description of their situation could be case study that illustrate the mechanism of the Party control over the society.

Prvý raz publikované:

Marušiak J.: Postavenie nekomunistických strán v politickom systéme Slovenska v druhej polovici 50. rokov. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, roč. III., č1, 2000, s. 22-68.